

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

**P'awstosi
Buzandats'woy
Patmut'iwn
hayots' i
ch'ors ...**

XP 2078

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

214

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԱԽՆԵԱՑ

ՓԱԻՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴԱՑԻ

ՓԱԻՍՏՈՍԻ
ԲՈՒԶԱՆԴԱՅԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ԶՈՐՍ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆՍ

=====

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

=====

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

—

ՅԱՄԻ 1889 ՌՅԼԹ

XR 2078

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԷՏ

ԱՌ ՀԱՆԴԻՊԵԱԼՍ ՄԱՏԵՆԻՍ

ՉՓաւստեայ բուզանդացւոյ պատմագրէ եր-
բեակ խնդիրք են. նախ՝ թէ յորմէ ազգէ էր, եր-
կրորդ՝ թէ յոր լեզու պատմագրեաց, և երրորդ՝ թէ
արդեօք թերի իցէ մատեան նորա առ մեզ հասեալ
եթէ ամբողջ:

Նա ինքն 'ի սկզբան վեցերորդ գրոցն (էջ 268)
խոստանալով 'ի ստորոտ պատմութեանցն տալ զին-
քենէ տեղեկութիւն, պատմէ 'ի հինգերորդ գլուխ
նորին (էջ 273) ՉՓաւստոսէ ումեմնէ եպիսկոպոսէ.
և 'ի յաջորդ գլուխն ասէ, թէ " էր եղբայր մի
Փաւստեայ եպիսկոպոսի... և էին լեալ սոքա ազգաւ
Հռոմ", Զայս բան եթէ զինքենէ առցէ ոք մատե-
նագրին ասացեալ, ահա յայտնի իսկ երեւի ազգ
նորա: Բայց ոմանք կարծեօք վարեցան. թէ գուցէ
'ի ստորեան խոստանալով պատմել զանձնէ, չիցէ նա
ինքն յիշատակեալն յառաջագոյն: Սակայն և այլ
հաւաստիք առ ձեռն կան մեզ, Զի նոյն ինքն դար-

ձեռք 'ի վախճան երրորդի դպրութեանն (էջ 58)
 կողի ժամանակագիր Յունաց: Եւ մերոյս Ղազարայ
 Փարպեցւոյ կոչելովն զնա բուզանդացի, (էջ 2 և 11)
 բնիկ քաղաքն իսկ նորա Բիւզանդիոն և զկարծիս զայս
 հաստատէ: Բայց առ քննողս հաստատագոյն ևս վկայեն
 այսմ կերպարանք բանից նորա, որով բազում ուրեք
 Զանայ ընդ վայր հարկանել զազգս Հայոց. զնախնին
 մեր առ հասարակ եպերելով, որպէս ոչ 'ի սրտէ՝
 այլ կեղծաւորաբար անդատին 'ի սկզբանէ ընկալեալ
 նոցա զհաւատս (էջ 33), և զիշխանութիւն կաթո-
 ղիկոսաց ազգիս սահմանելով յօրհնութիւն և եթ-
 հացին սեղանոյ արքային (էջ 232). և դարձեալ
 յաճախագոյնս յօդելով եպերանս զազգէս, որ մանա-
 ւանդ ատելոյ են բանք և ոչ համադրւոյ: Վասն որոյ
 Փարպեցին կարի ճարտարութեամբ, իբր անբասիր
 առնելով զնա, զպատշաճ կարծիսն տայ զնմանէ.
 “Արդ 'ի Բիւզանդիոն, ասէ, յայնպիսումն քաղաքի
 և 'ի մէջ այնչափ բազմութեանն ուսելոյ վարժեալ
 այրն Փաւստոս, այնպիսի ինչ արդեօք անհաճոյս լսո-
 ղաց բանս կարգէր 'ի պատմութեան իւրում. քան և
 մի լիցի: Ուստի և անհաւատալի իմում տկարամնու-
 թեանս կարծեցեալ գործն, ասեմ՝ թէ գուցէ այլ
 ոք յանդուգն և անհրահանգ բանիւ լրբաբար ձեռն
 արկեալ յիւրն, գրեաց զինչ պէտս ըստ կամի. և կամ
 զի ուրուք անկարեալ դիպողս՝ այլաբանեալ փնասեաց,
 և անուամբ Փաւստոսին զիւրոյ յանդգնութեանն
 սխալանս համարեցաւ ծածկել:”

Բայց զի նոյն ինքն պատմագիրն յերրորդումն
 դպրութեան 'ի գլուխն երկոտասաներորդ. (էջ 29)

’ի Թուեին զիշխանս տոհմից հայկազանց, ընդ նոսա համարի և զիւրն յասեին. «Զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն Սահառունեաց», հարկ է ապա ասել, զի յոյն գոլով յազգէ՝ Թերևս յազգականութիւն տանն Սահառունեաց խառնեալ էր, կամ ’ի Սահառունոյ ումիմնէ ’ի Բիւզանդիոն ծնեալ:

Արդ զի յոյն էր սա ազգաւ, կարծեցին ոմանք զի և ’ի յոյն լեզու պատմագրեաց, Բայց հմուտք հայեցի բարբառոյ և ոչ մի ինչ հետս Թարգմանու. Թեան ’ի գիրս յայս նշմարեն. մանաւանդ զի և ոչ միշտ ազգ շարագրողին զշարագրածոյն հաւաստեալ ցուցանէ զբարբառ: Զի ահաւանիկ և Ագաթանգեղոս ’ի հայ լեզու պատմագրեաց, այլ ինքն հռոմայեցի էր ազգաւ. ընդ որ եթէ տարակուսեսցի որ, զաներկ բայելի լուծումն տարակուսանացն գտցէ ’ի սկիզբն Ագաթանգեղեայ մատենին՝ որ ընդ հուպ ելցէ ’ի լոյս: Ապաքէն դժուարին Թուի յայր օտարազգի ներհուն հայկաբանութիւնն ’ի գիրս յայս երեւալ. սակայն և ընդ Ագաթանգեղեայ հայկաբանութիւնն նոյն զարմանք են, զի հռոմայեցին հաւասար մերազնեայ ընտիր մատենագրացս հայկաբանէ: Ապա ասելի է. զի որպէս Տերենտիոս կարքեդոնացին առ հռոմայեցիս վարժեալ՝ հրաշազան օրինակ լատին բարբառոյ զքերթածս իւր եթող, ըստ նմին օրինակի և Փաւստոսս այս յոյն և Ագաթանգեղոս հռոմայեցի վարժեալք ’ի մանկութենէ ’ի մերս բարբառ՝ կարողք եղեն որպէս բնիկ իւրեանց բարբառովն պատմագրել նովաւ: Իսկ զի Պրոկոպիոս յիշէ գիրս իմն անուանեալ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, յորմէ ինչ ինչ նման

սմին առեալ պատմէ, և զի Փարպեցին նովին անուամբ զգիրս զայս յորջորջէ, ապա ուրեմն եթէ չիցէ այլ մատեան համանուն՝ զընթերցեալն նորա յոյն օրի, նակ թարգմանութիւն հայ բնագրիս մարթ է համարել, և կամ զի սորին մատենագրի յերկաքանչիւր թարբառս իցէ պատմագրեալ:

Մնայ արդ երրորդ խնդիրն իրաւապէս երկբայելի. զի 'ի սկիզբն գրոցս դպրութիւն երրորդ արձանագրելով, երկու այլ դպրութիւնս նախագրեալս հարկ է վարկանել: Սակայն և 'ի հակառակէն նոյն ինքն մատենագիրն յայտ առնէ յիւրում յառաջաբանին՝ քառեակ գիրս գրեալ. և ահա չորք գիրք յերրորդէն մինչև ցվեցերորդն պահին: Ապա մարթ է կարծել, զի երկու այլ նախորդ դպրութիւնք ոչ սորին պատմագրի իցեն, այլ այլոյ՝ զորս նոյն ինքն 'ի յառաջաբանին յիշատակէ, որք 'ի քարոզութենէ Թադէի մինչև ցկատարումն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին պատմագրեցին. յորոց մի և զԱգաթանգեղեայ գիրսն անշուշտ համարելի է, որում զհետ յաջորդեն գիրքս այս: Յայն սակս իսկ թուի յաւելուլ ամենայն գրչագրաց առ հասարակ, և կամ թերևս մատենագրին իսկ, զբառս ՍԿԻԶԲՆ զհետ մակագրին երրորդի դպրութեանն, որպէս զի մի ոք տարակուսեալ թերի զմատեանս զայս համարիցի:

Բայց թէպէտ և սկիզբն այսր ինքնուրոյն մատենի ամբողջ և անթերի թուի մեզ, այլ գոյ կասկածել նախ, զի թերևս և այլ մատեան ուրոյն զնախնեացն մերոց իցէ սորա յօրինեալ, և նովին անուամբ կոչեցեալ զայն ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ ՀԱՅՈՑ, ուստի նո-

րին Պրոկոպեայ իցէ առեալ զիրան Աբգարու Թագաւորին մերոյ. զոր և ըստ օրինակագրիս առասպելախառն ոճոյ պատմագրէ: Որպէս զի և զանանուն պատմագիրն, զորմէ անոճ՝ իմն յաղագս Հայկայ կականգելասէ Խորենացին, զսա կարծեցին ոմանք: Եւ երկրորդ կասկածելի է, զի և քառեակ գիրքս այս մասամբ իմն ՚ի վերջ կուսէ Թերի գտանիցին: Քանզի ՚ի սկիզբն վեցերորդի դպրութեանն, որպէս ասացաք, խոստանայ պատմագիրն՝ ՚ի ստորոտ ամենայն պատմութեանցն տալ զինքենէ տեղեկութիւն. և մինչ չեւ ՚ի ստորոտն հասեալ՝ ՚ի գլուխն վեցերորդ զՓաւստեայ ումեմնէ եպիսկոպոսէ հարեանցի իմն պատմէ, յետ կոյս մատենին ոչ ինչ զանձնէ տալով տեղեկութիւն: Ուստի մարթ է կարծել՝ զի ստորոտ պատմութեանցն՝ ուր ստուգապատում՝ առնէրն զինքենէ նմին դժբախտութեան իցէ հանդիպեալ, որում հանդիպեցան մերոյս քերթողահօր տաղքն յինքն և ՚ի Սահակ բագրատունի, յաւելեալք ՚ի վերջ կոյս երրորդ գրոց պատմութեանն, որ ՚ի ցանկս գլխոցն և եթ նշանակեալ՝ ոչ ուրեք ՚ի գիրան երեկն: Արդ եթէ արդարեւ կասկածանքս այս չիցեն տարապարտ, և ժամանակին օգնականութեամբ լրասցի Թերին, յայնժամ Թերեւս լիցի մեզ ստուգագոյնս ինչ հաւաստել զմատենագրէս. զի առայժմ աւելի ինչ քան զայս ասել ոչ ունիմք: Իսկ յաղագս չհամաձայնելոյ ժամանակագրութեան սորա ընդ հաւատարմագոյնս ՚ի մերոց պատմագրաց՝ ոչ է մեզ անկ վիճել:

Հնգեակ օրինակաց բաղդատութեամբ առաջիկայ տպագրիքս արարաւ. յորոց մին հնագոյն և անթուա-

Ժ

կան 'ի ներհուն գրչէ գրեալ, որում մանաւանդ ըզհետ չորբաք, զկարեւոր զանազանութիւնս այլոց օրինակացն առ 'ի ստորեւս իջից նշանակեալ՝ ըստ մերումս առ 'ի բազմաց վկայեալ հաւատարմութեան: Բայց խոստովանիմք զի առ ձեռին գտեալ օրինակքս չեղեն բաւական յանսխալ տպագրութիւն. քանզի բազում ուրեք և 'ի յայտնի վրիպական ամենեքին համաձայնէին, թերեւ անդստին 'ի միոջն օրինակէ գաղափարեալք:

(1832)

Յիսուն և աւելի ամօք յառաջագոյն՝ այսչափ և այսպիսի էր թուեցեալն բանասիրաց ժամանակին զՓաւստեայ և զգրոց նորա, լիուլի համառօտեալ 'ի յառաջբանի առաջնոյ տպագրիս, զոր և հաճոյ թուեցաւ մեզ թողուլ անփոփոխ: Սակայն և զայս յաւելուլ 'ի դէպ համարիմք՝ զի 'ի բարգաւաճել պատմական ուսմանց և հետազօտութեանց, և քննադատից փոփոխեցան կարծիք. և որ Երազմուսոս համարեալ էր 'ի Չամբեանէ և յայլոց, զնա Պատկանեանն Քերովքէ յիւրում տպագրին որ 'ի քաղաքամայրն Ռուսաց (1883), ոչինչ յերկուացաւ կոչել անհամեմատ 'ի պատմագիրս և զբան շքաշուան արդարաւօս, գանգատելով իմն զի ոչ արժանի էրոց արդեան, իայելէ հարկս 'ի Ռէլ Բանասիրաց ազգիս: Այսչափ 'ի փոփոխել ժամանակաց՝ կրեցին փոփոխութիւն և կարծիք, զոր և զայլոց ոմանց 'ի պատմաց մերոց զնոյն լեալ տեսանեմք:

Դարձեալ և զբարբառոյն որով դրոշմեալ յօրինեցան այս գիրք, երկպառակ եղեն միշտ կարծիք բանա-

սիրաց. զի ոմանց թուեցաւ ասել 'ի յունականէն 'ի մերս փոխեալ, և այլոց՝ յասորւոյն, անդստին յաւուրց թարգմանչացն՝ 'ի կէս Հինգերորդի դարուն, որպէս ընտրութիւն ոճոյ լեզուին և քաջայարմար շարագրութիւն՝ ընծայութիւնք են հաւանութեան. իսկ ոմանց՝ յերկուց գրոց՝ 'ի յոյն և յասորի սկզբնագրաց 'ի մի զուգեալ 'ի հայ թարգմանչէն: Այլցի որ զայսոսիկ որպէս և ախորժէ, մինչև ստուգագոյնս ինչ մարթասցի վճռել բանասիրութիւնս:

Թարգմանեցան այս գիրք նաև ի գաղղիական և 'ի գերմաներէն լեզուս:

Յետ առաջնոյ տպագրիս՝ հանդիպեալ մեր և այլոյ ան թուական գրչագրի, թէպէտ և ոչ հին և ոչ զերծ 'ի վրիպանաց, յաւելաք 'ի սմանէ 'ի ստորեւս իջիցն՝ տարբերութիւնս սակաւս ընթերցուածոց, որպէս և ինչ ինչ 'ի Պատկանեան տպագրէն:

ԲՈՒՋԱՆԴԱՐԱՆ ՊԱՏՄԱՌԻԹԻԻՆՔ

ԽՈՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻԻՆ ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻ

ԱՅՍ ինչ է 'ի դպրութիւնս երրորդ' պատմութեանցս. ժամանակագիր կանոնք մատենից, և առնմին դպրութիւնք երեք, այս ինքն են սոքա չորք մատենք. և չորեքին միոյ իրաց յիշատակարանք են, յիշեցուցիչք պատմութեանց ազգացն հայաստան աշխարհին որդւոց Թորգոմայ: Այս ինքն կարգ անցելոց իրաց, գործք և վարք մինչև ցիւրաքանչիւր ելս յաշխարհէս քահաՆայապետաց սրբոց արանց աստուծոյ, և թագաւորաց տէրանց աշխարհաց արշակունեաց, և զօրավարաց՝ արանց անուանեաց քաջ նախարարաց, և խաղաղութեան և պատերազմին և շինութեան և աւերածոյ և արդարութեան և անօրէնութեան և աստուածապաշտութեան և ամբարշտութեան. ժամանակագիր արարեալ 'ի թագաւորութենէն Խոսրովու որդւոյ Տրդատայ մինչև 'ի միւս վերջին ժամանակն վատթարելոյ թագաւորացն Հայոց, և 'ի քահանայապետութենէն Վրթաշ թանայ որդւոյ Գրիգորի առաջնոյ քահանայապետի մինչև ցայնոսիկ 'ի վերջինսն՝ որք կային գլխաւորք եպիսկոպոսք Հայոց, մի ըստ միովէ կարգօք թուօք և համարօք կանոնեալ դրոշմեալ նկարեցի իւրաքանչիւր գլխովք: Եւ չորս խոստմունս չորից չորեցունց դպրութեանցս յիւրաքանչիւր իւր գլուխս պատուաստեցի մինչև 'ի կատարած սորին, առ 'ի զօգուտն ժառանգել՝ որք միանգամ կամին սրտի մտօք հասու լինել սմին զոր ասելոցս եմ:

Խ ՈՍՏՈՒՄՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԿԱՆՈՆՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՏԵՆԻՑ ՄԻՆՁԵՒ ԳԲՍԱՆ ԵՒ ՄԻ

- Ա. Յաղագս որ ինչ յետ քարոզութեանն Թագէտոյ Առաքելոյ յերկրին հայաստան աշխարհին որդւոյ Թորգոմայ:
- Բ. Յաղագս մեծի առաջնոյ քահանայապետին Գրիգորի, և նոցունց շիրմանցն:
- Գ. Յաղագս Թագաւորութեանն Խոսրովու որդւոյ Տրգատայ, և Վրթանայ մեծի քահանայի որդւոյ Գրիգորի:
- Դ. Յաղագս երկուց տոհմանցն՝ որք անդաւակեցան, Մանաւաղեանքն և Որդունիք, ՚ի մեջ հայաստան աշխարհին:
- Ե. Յաղագս որդւոց քահանայապետին Վրթանայ, որոց անուանք էին երկցուն Գրիգորիս, և երկրորդին Յուսիկ:
- Զ. Յաղագս Գրիգորիսի՝ որդւոյ Վրթանայ, և նորուն վախճանին, և տեղին՝ ուր եգան:
- Է. Յաղագս մարտի պատերազմին հինին եկելոց յարշաւանաց Թագաւորին Մաղքթաց յաշխարհն իշխանութեան Հայոց Թագաւորին, և կամ ռրպէս սատակեցու նա զօրքն իւրովք հանգերձ:
- Ը. Յաղագս մայրեացն տնկելոց, և պատերազմացն ընդ Պարսս, և աղգահատութեան ասն նախարարացն առհմին Բղնունեաց:
- Թ. Յաղագս Բակուրայ բգեշխի, որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց. և Թէ զիարդ սաաակեցաւ ՚ի զօրացն Հայոց, և փոխանակ նորա լինէր բգեշխ Վաղինակ սիւնի:
- Ժ. Յաղագս Յակոբայ եպիսկոպոսին Մըծընայ:
- ՃԱ. Յաղագս մեծի պատերազմին Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս, և անկանելոյ ՚ի պատերազմին մեծի զօրավարին Վաչէի, և մահուան Թագաւորին Խոսրովու, և փոխելոյ յաշխարհէ հայրապետին Վրթանայ:
- ՃԲ. Յաղագս Թագաւորելոյ Տիրանայ յետ հօր իւրոյ ՚ի վերայ Հայոց աշխարհին: Սոյնպէս և Յուսիկ յետ իւրոյ հօրն Վրթանայ կալաւ զաթոռ հայրապետաց. և կամ ռրպէս սպանաւ ՚ի Տիրանայ արքայէ վասն յանգիմանելոյ զԹագաւորն:
- ՃԳ. Յաղագս Թէ զիարդ յետ մահուն Յուսիկան անառաքնորդ լինէր երկիրս Հայոց. և ոչ որդիքն Յուսիկան լինէին արժանի հօրն աթոռոյ:

- ժԴ. Յաղագս վարուց մեծին Դանիելի՝ առն աստուծոյ, և կամ որպէս յանգիմանեաց զԹագաւորն Տիրան, և կամ որպէս պատուհասեալ մեռաւ 'ի նմանէ:
- ժԵ. Յաղագս որդւոցն Յուսկան, եթէ որպէս ընթացրեալ առ ոտն հարին զմեծ քահանայութեան զաստուծոյ զպատիւն:
- ժԶ. Յաղագս Փառինայ, որ կալաւ զաթոռ հայրապետացն:
- ժԷ. Յաղագս Շահակայ, որ էր 'ի զաւակէ Աղբիանոսի եպիսկոպոսի, որ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն յաթոռոց, և թէ որպէս յայնմ ժամանակի յեկիրն Հայոց թողեալք զտէր և զպատուիրանն նորա:
- ժԸ. Յաղագս հայր մարգարեաի, որ վատ խրատ տալով Թագաւորին՝ տայր կոտորել զաղգս նախարարացն Հայոց:
- ժԹ. Յաղագս որդւոցն Յուսկանն, Պապայն և Աթանաքինէին, եթէ որպէս կամ զխորդ սատակեցան յանօրէնութեան իւրեանց 'ի տեղիսն սուրբ:
- Ի. Յաղագս Տիրանայ Թագաւորին, եթէ որպէս մատնեցաւ յիւրմէ սենեկապետէն 'ի Փիսակայ սիւնոյ, եթէ որպէս կորեաւ, և 'ի խաղաղութեան ժամանակի յանկարծակի գերեցաւ 'ի Վարադէ իշխանէն պարսկէ. և կամ որպէս ամենայն երկիրն Հայոց ընդ նմին կորեաւ և կործանեցաւ:
- ԻԱ. Յաղագս թէ որպէս ժողովեցան միաբանութեամբ ամենայն նախարարքն Հայոց, և չոգան ածին զԹագաւորն Յուսկան իւրեանց 'ի թիկունս օգնականութեան յերկիրն Հայոց. և կամ որպէս եկն Թագաւորն Պարսից բազում զօրօք, և կոտորեալ լինէին զօրքն Պարսից 'ի զօրացն Յուսկանց և 'ի մնացորդաց Հայոց. և Ներսէս արքայն Պարսից յերկրէն Հայոց միաձի ճողպարեալ յերկիրն Պարսից փախստական անկանէր:

1000

Յ. Վ. Գաբրիել

ԲՈՒՋԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

—•••••—

ԵՐՐՈՐԴԻ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԻՍԿԻՋՐՆ*

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

Յազատ որ ինչ յետ քարոզութեանն Թադէոսի Առաքելոյ յերկիրն
հայաստան աշխարհին. կանոնք ժամանակագիր մատենից:

Ի ԲԱՐՈՋՈՒԹԵՆԷՆ Թադէոսի Առաքելոյ և նորուն
յելից և 'ի մարտիրոսութենէն մինչև 'ի կատարումն
վարդապետութեանն Գրիգորի և իւրոյ հանգստեանն,
և յառաքելասպան Սանատրիկոյ արքային մինչև յակա-
մայ հնազանդեան հաւատոցն, և 'ի նորուն հանգստեան
արքային Տրդատայ զանցեալ իրացն զառաջնոցն զվար-
սն լաւացն, և որ զնոցուն հակառակ ընդդիմակաց,
այն ամենայն 'ի ձեռն այլոցն գրեցան: Բայց և մեք 'ի
մերում աստ եղաք փոքր 'ի շատէ 'ի կարգի պատմու-
թեան, ոչ զանց արարեալ թողաք վասն պատշաճ իրաց
կարգին: Վասն զի է ինչ մեր պատմութիւն՝ որ առա-
ջին է, և է ինչ՝ որ վերջին է. իսկ որ միջին ինչ եղև,
այն 'ի ձեռն այլոց գրել գրեցաւ: Բայց զի մի 'ի միջի
մերոյ պատմութեանս ընդհատ երևեացի հուն մի,
նշանակեցաք. զոր օրինակ աղիւս մի կարգած 'ի մէջ
որմոյն շինուածոյ, 'ի կատարումն բովանդակութեան:
Այս ինչ որ ինչ յետ այսորիկ կարգի, աստ պատմի
աստէն առ սմին:

* Յօդակի վրում. երբորդ Դրոսիւնն յիշէն է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Յաղագս որ ինչ վասն մեծի քահանայապետին Գրիգորի և նոցունց շիրմանցն :

Արդ 'ի Թագաւորութեանն Տրդատայ՝ որդւոյն Խոսրովու , լուսաւորութեամբ հաճոյական սիրով և աստուածպաշտութեամբն հաւատոյ՝ ծանօթութեամբ 'ի ձեռն Գրիգորի՝ որդւոյն Անակայ , մեծի քահանայի . և որոյ ընդ նմին կրսեր որդին Արիստակէս հօրն էր գործակից եպիսկոպոսակից յամենայն ընթացս վարդապետութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց մինչև յօրն քրիստոսակոյ հանգստեանն իւրոյ՝ : Իսկ սոցա պատրաստեցան տեղիք բնակութեան , և արժանի եղեալ շիրիմք հանգստեան . և մեծին Գրիգորի 'ի Վարանաղեաց գաւառին , 'ի գիւղն՝ որ անուանեալ կոչի Թորդան . և սրբոյն Արիստակայ որդւոյ նորա՝ յետ խոստովանութեան մահուն իւրոյ , և տարան զնա 'ի Ծովաց գաւառէ , և եղին զնա յեկեղեաց գաւառի 'ի Թին աւանի , 'ի կալուածս Գրիգորի հօրն իւրոյ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Որ ինչ վասն Թագաւորութեան Խոսրովու՝ որդւոյ Տրդատայ . և Վրթանայ մեծի քահանայապետին՝ որդւոյ Գրիգորի :

Ապա յետ այսորիկ Թագաւորեաց Խոսրով կոտակ , Թռն Խոսրովու , որդի քաջի և առաքինւոյն Տրդատայ արքայի : Յաւուրս սորա եկաց և եղև քահանայապետ յաթռն հօրն , փոխանակ հօրն իւրոյ և եղբօրն իւրոյ , երէց որդին Գրիգորի Վրթանէս : Խաղաղութիւն և շինութիւն¹ , մարդաշատութիւն և առողջութիւն , պտղաբերութիւն և ստացուածաշատութիւն և շահեկանութիւն , և մեծն աստուածասէր պաշտօն 'ի հաճոյակատարն բարութիւն յամս յաւուրս

1 Թոր . միում . լուսաւոր պաշտպանութեմն հասարցոյ :

2 Օրինակ մի . հօրն էր գործակից եպիսկոպոսակից զամենայն տառաքինաց : Իսկ սոցա , և այլն :

3 Օրինակ մի . խաղաղութեմն և շինութեմն :

սոցա աճեալ բազմացաւ : Լուսաւորէր և առաջնորդէր նոցա¹ սուրբն Վրթանէս իբրև զհայր իբրև զեղբայրիւր . իրաւունք և արդարութիւն ծաղկեալ էին 'ի դարուն յայնմ :

Զայնու ժամանակաւ երթեալ հասանէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս 'ի մեծն յառաջին 'ի մայրն եկեղեցեացն Հայոց, որ էր յերկրին Տարօնու, ուր նշանօքն եղելօք կործանեցան բազինք մեհենիցն յայն ժամ, վաղ ևս առ մեծաւն քահանայապետաւն Գրիգորիւ : Սա երթեալ կատարէր անդ, ըստ հանապազ սովորութեանն, զտեառնն զխաչական զփրկութեանն զպատարագն գոհութեան, զհաղորդութիւն չարչարանաց յիշատակի, զկենդանարարն և զազատիչն զմարմին և զարիւն աստուածորդոյն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի : Քանզի այնպէս իսկ սովոր էին եպիսկոպոսապետքն Հայոց, հանդերձ թագաւորօքն և մեծամեծօքն, նախարարօքն և աշխարհախումբ բազմութեամբ պատուել զնոյն տեղիս, որ յառաջ էին տեղիք պատկերաց կռոցն, և ապա յանուն աստուածութեանն սրբեցան, և եղենտուն աղօթից և տեղի ուխտից աւմենայն ումբք : Մանաւանդ յայն 'ի գլխաւոր տեղին յեկեղեցին ժողովել 'ի յիշատակ սրբոցն՝ որ էին անդ, կատարել անդ ամի ամի եւթն անգամ. որք զնոյն ունէին սովորութիւն, առաւել ևս 'ի մեծի մարգարէարան մատրանն Կովհաննու : Սոյնպէս և յառաքելարանո տեառնաշակերտացն, սոյնպէս և 'ի վկայարանս մարտիրոսացն ամի ամի ժողովեալք, զօր տօնին յիշատակինոցա վարուց գործոց կենաց քաջութեան խմբեալ ցնծային : Իսկ դէպ իմն լինէր 'ի ժամանակին՝ յորում մեծ քահանայապետն Վրթանէս երթեալ չքէր առանձինն սակաւք, կատարել զպատարագն օրհնութեան : Արդ որք միանգամ զհնութիւն կռապաշտութեան հեթանոսութեան զնոյն սովորութիւն² մինչև ցայնժամ ևս ունէին գաղտնի, 'ի մի միաբանութիւն ժողովեալք՝ հասանէին իբրև հազարք երկու, խորհուրդ եղեալ

1 Եօրինակի միում. լուսաւոր էր և առաջնորդ նոցա :

2 Սրին. մի. ուղեր-թեմի :

ընդ միմեանս՝ սպանանել զքահանայապետն աստուծոյ զՎրթանէս։ Բայց ունէին և սակաւ մի խորհուրդ համարձակութեան՝ ի կնոջէ թագաւորէն, զայն գործել վասն զի յանդիմանէր զնա սուրբն զասն գաղտնի շնութեան կծծութեան բարոյից պոռնկութեան։ Եւ հասեալ պատէին զմեծ քաղաքորմն եկեղեցւոյն Աշտիշատու։ Մինչդեռ նա ի ներքս մտեալ՝ զպատարագն կատարէր, արտաքուստ բազմագորուն փակեալ պաշարել կամեցան։ Որոց առ հասարակ որք ի գնդին էին բազուկք իւրաքանչիւր՝ յետո դարձեալ ի վերայ իւրաքանչիւր թիկանց, առանց իրիք կապելոյ՝ սքանչելապէս կապեալ լինէին։ Այսպէս պաշարեալք ընկապձեալք գելեալք վանեալք կծկեալք, ամենեքեան առ հասարակ յերկիր անգեալք անբարբառ կային, անխաղացք ի տեղւոյն։ որք էին տոհմք և ազգք աշխարհակերք աշխարհաւերք ժանդագործք քրմացն։ Արդ այնպէս պաշարեալք, դիզեալ կային ամբոխն ի գաւթի եկեղեցւոյն։ զորս ելեալ իւր իսկ ինքնին Վրթանէս մատուցեալ հարցանէր զնոսա, եթէ դուք ոյք էք, կամ ուստի գայք, կամ զո՞ խնդրէք, կամ ուստի եկիք։ Իսկ նոցա զարդարն սկսեալ խօսել, խոստովան լինէին՝ եթէ եկաք զի աւերեսցուք զտեղիս, և զքեզ սպանցուք, հրամանաւ համարձակեալ ակնարկելով մեծին Հայոց տիկնոջն։ այլ տէր աստուած զգորութիւնն իւր յայտնեաց, և եցոյց մեզ՝ թէ ինքն միայն է աստուած. և այժմ ծանեաք և հաւատացաք՝ եթէ նա միայն է աստուած։ Արդ այսպէս՝ կամք աւասիկ կծկեալք, զի և շարժել անգամ ոչ կարեմք ի տեղւոյն։ Իսկ երանելին Վրթանէս զբանն վարդապետութեանն՝ ի մէջ առնոյր, հաստատէր զնոսա ի հաւատսն ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս, շատ ինչ խօսէր ընդ նոսա։ Ապա աղօթս մատուցանէր, և խնդրէր յաստուծոյ. բժշկէր և արձակէր զնոսա յաներևոյթ կապանացն և յանհնարին կծկութենէն տանջանացն։ Եւ նոքա իբրև փրկեցան յայնմանէ, ապա առ հասարակ անկանէին առաջի նորա, և խնդրէին ապաշխարութեան զդեղն. և նա տայր ժամանակ սահմանեալ ապաշխարութեան։ Եւ ուսեալք զհաւատսն միասնական սուրբ երրորդու-

Թեանն, և ապա մկրտէր իբրև հազարսերկուս. Թող
զկանայս իւրեանց և զմանկտի. և այսպէս 'ի հաւատ
խառնէր, և արձակէր սրբեալս և հաւատացեալս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Յաղագս երկուց տոհմիցն՝ որք անդաւակեցան 'ի մէջ հայաստան աշ-
խարհին, վասն Մանաւազենիցն և Որդունւոց:

Եւ զայն ժամանակաւ յարեաւ խռովութիւն մեծ
յաշխարհին Հայոց, զի մեծ նախարարք և իշխանք
երկու, գաւառակալք աշխարհատեարք անգանէին
ընդ միմեանս¹, մեծաւ ոխութեամբ յարուցին կռիւ, և
տային ընդ միմեանս մարտ պատերազմի առանց իրա-
ւանց: Եւ պզտորէին զմեծ աշխարհն Հայոց իշխանն
մանաւազեան տոհմին, և միւս ևս նահապետն Որ-
դունւոց տոհմին: Կռուեցան ընդ միմեանս մեծաւ
պատերազմաւ և բազում մարդկան լինէր ծախուին
կոտորածոյ: Ապա առաքեցին Թագաւորն Խոսրով և
մեծ եպիսկոպոսապետն Վրթանէս զպատուական զմեծ
եպիսկոպոսն Աղբիանոս 'ի մէջ նոցա, խօսել 'ի հաշ-
տութիւն խաղաղութեան: Երթեալ հասանէր 'ի մէջ
նոցա երանելին Աղբիանոս, զնոսա ուղղել նուաճել
ընդ միմեանս հաշտեցուցանել: Անարգեցին զնա, և ոչ
լուան բարեխօսութեանն եկելոյն. անգոմանեցին զյղե-
լիսն, և մեծաւ Թշնամանօք արձակեցին զեպիսկոպոսն,
և առնուին աւերէին զտունն արքունի: Եւ զայրացեալք
խստութեամբ, հապճեպ տային ընդ միմեանս մարտ
պատերազմի: Ապա մեծ ցասմամբք և բազում սրտմտու-
թեամբք արձակեաց Թագաւորն 'ի վերայ նոցա զՎաչէ
որդի Արտաւազդայ, զնահապետ մամիկոնեան տոհմին՝
յազգէ սպարապետութեան Հայոց, զմեծ զօրավար
զօրաց իւրոց, սատակել կորուսանել զազգն երկոսեան:
Ապա երթեալ հասանէր 'ի վերայ նոցա զօրավարն
Վաչէ. հարկանէր վանէր զազգն երկոսեան, և ոչ Թռ-
ղոյր զերկոցունց տոհմացն զորձ կորիւն և ոչ զմի. և
ինքն դառնայր առ արքայն Խոսրով Թագաւորն Հայոց,

¹ Թօրինակի միում. ընդ միմեանս:

և առ եպիսկոպոսապետն Վրթանէս: Եւ ետ զաւանն
և զբուն գահոյից գեւղն նահապետին մանաւազենից
եպիսկոպոսին Աղբիանոսի յեկեղեցի. զՄանաւազա-
կերտ ամենայն սահմանօքն և գաւառական հանդերձ՝
որ շուրջ զնոքօք էր, որ կայ ՚ի կողմանս գետոյն Եփրա-
տայ: Եւ ետուն զբուն գեւղն Որդունւոց, որոյ անուն էր
Որդորու. ուստի եպիսկոպոս Բասանու ամենայն սահ-
մանօքն հանդերձ, որ ինքն իսկ է յերկրին Բասանու:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Վասն որդւոցն Վրթանայ, որոց անուանքն այս են. առաջնոյն Գրի-
գորիս, երկրորդին Յուսիկ:

Այս Վրթանէս և Արիստակէս որդիք էին մեծի
քահանայապետին Գրիգորի, և էր Արիստակէս կու-
սան՝ սուրբ ՚ի մանկութենէ. զի թէպէտ և կրտսեր որդի
էր, կանխաւ եհաս յաթոռ հայրենի եպիսկոպոսու-
թեան: Իսկ Վրթանէս էր ամուսնացեալ և անորդի. և
բազում ժամանակս խնդրէր նա յաստուծոյ, զի մի
զրկեսցինա յօրհնութենէ զաւակի, այլ ՚ի պտղոյնորա
կացցէ առաջի նորա ՚ի պաշտօն տեառն: Եւ ՚ի ծերու-
թեան նորա լուաւ տէր աղօթից նորա. յղացաւ
ամուսին նորա, և ծնաւ երկուս որդիս երկուորեակս,
և կոչեաց զանուն երիցուն յանուն հօր իւրոյ Գրի-
գորիս, և երկրորդին Յուսիկ: Որք սնան զառաջեաւ
թագաւորին Հայոց, և ուսման գրոց փոյթ ՚ի վերայ
կալան ուսուցանել զնոսա: Ապա երէց որդին Գրի-
գորիս եհաս յեպիսկոպոսութիւն կողմանց Աղուանից
և Վրաց, վասն հոգեկիր առաքլինի արգասեացն,
բարեհասակ, և զգիտութիւն աստուծոյ յանձին կրե-
լով: Ոչ ամուսնացաւ նա, այլ ՚ի հնգետասանամենից
եհաս յաստիճան եպիսկոպոսութեան աշխարհին
Վրաց և Աղուանից, այս ինքն սահմանացն Մաղբթաց,
Երթեալ նորոգեաց անդ զեկեղեցիսն լուսաւոր կար-
գօք, առաջնոյն Գրիգորի՝ հօրն գործոյն նմանեալ:
Իսկ զՅուսիկ սնուցանէր Տիրան որդի թագաւո-
րին Խոսրովու. և ետ արքայորդին Տիրան զգլուստր
իւր ՚ի կնութիւն Յուսկանն որդւոյ Վրթանիսի: Եւ

մինչ դեռ մանուկն էր, յետ միանգամ՝ յառաջնում գիշերին մտանելոյ՝ յղացաւ կինն։ Եւ իսկ և իսկ ետես 'ի տեսլեանն՝ զի երկու էին մանկունքն, և ոչ հաճոյ 'ի պաշտօն տեառն աստուծոյ. և զղջացաւ զամուսնանալն։ Լայր, և աղաչէր զաստուած, և ապաշխարէր¹ մեծաւ տառապանօք։ Եւ յամուսնանալն բռնադատեցաւ 'ի Թագաւորէն իբրեւ զմանուկ. սակայն և այն ըստ աստուծոյ շնորհացն գործէր, զի որք առ յապայն և առնելոց էին 'ի նմանէ հովիւքն գլխաւորք, որք յօգուտ աշխարհին և 'ի շահ մշակութեան եկեղեցեաց յաւետարանական² հրամանացն սպասաւորել։ Այլ սակայն նա ըստ այն մի գիշերն այլ ոչ եմուտ առ կինն իւր. և ծնաւ կինն երկաւորիս³, որպէս և ետես 'ի տեսլեանն յառաջագոյն. և կոչեցին զանուն առաջնոյն Պապ, և զերկրորդին Աթանազինէս։

Եւ յետ միոյ գիշերոյ 'ի կինն մերձենալոյ այլ ոչ ևս մերձեցաւ 'ի նա, վասն առաքինութեան մանկութեան. իբրեւ ոչ եթէ զամուսնութիւնն ինչ աղտեղի համարէր, այլ կասկածէր նա 'ի տեսլենէն՝ զոր ետես, եթէ ընդէր բնաւ 'ի նմանէ այնպիսի զաւակ անպիտան ծնանիցի։ Քանզի ոչ երկրաւոր զաւակի ցանկացեալ էր, այլ այնպիսումն՝ որ 'ի սպասաւորութիւն սպասուէ պաշտաման ծառայութեան տեառն աստուծոյ կացցեն։ Եւ զամենայն իսկ զերկրաւորս առ ոչինչ համարեալ, ոչ լաւ համարեցաւ զանցաւորս՝ այլ զվերինն. երկնակեաց կենացն ցանկացեալ հայէր։ Լաւ համարէր զծառայելն միայն Քրիստոսի, անձին փառս համարէր. ոչ ինչ ածէր ընդ միտ զսէր Թագաւորին կամ 'ի նմանէ կուսէ զպատուեալն, կամ զմեծութիւն, կամ զընդանութիւն փեսայութեան Թագաւորին. այլ յայնրմ ամենայնէ ուրացեալ հրաժարէր, և օտարոտիս և դարչելիս և պատրանս համարէր։ Եւ յետ առաջնոյն այլ ոչ ևս խաբեցաւ երբէք ուրեք իբրեւ զմանուկ. այլ հայրական միտս զծերական հանձարոյն ստացեալ, զխրատն իմաստութեան անմահութեան, լաւ համա-

1 Միւս օրինակն. և ապաշխարէր։ 2 Միւս օրինակն. առաքանական։

3 Միւս օրինակն. երկուս որդիս։ 4 Միւս օրինակն. չունի. սպասուէ։

րեցաւ զնախատինսն Քրիստոսի, քան զմեծութիւն
թագաւորացն. զճգունս վարուց ընդրեալ անձին իւ-
րոյ, յերկոտասանամենից և 'ի վեր առաքինանայր: Որ
իւրոյ հարցն նմանեալ, և զեղբօրն իւրոյ Գրիգորի՝ զօ-
րինակ բերէր անձին իւրոյ. զքրիստոսեան լուծն առանց
ամենայն յապաղութեան ձգէր մինչև 'ի վաղջան:

Բայց վասն զի թշնամանացեալ էր տուն թագա-
ւորին ընդ նմա, և մինչ դեռ վասն այնորիկ զգուէին
զնա աներբ նորա, մեռաւ կին նորա. ազատեալ լի-
նէր Յուսիկ 'ի բաներոյն²: Եւ մինչ նա հոգացեալ
վասն իւր ծննդոց մնացելոց զաւակին, և վասն այսո-
րիկ հոգալով կայր յաղօթս առ տէր, և երևեցաւ նմա
հրեշտակ տեառն 'ի տեսլեանն, և ասէ ցնա. Յու-
սիկ, որդի Գրիգորի, մի երկնչիր. զի լուաւ տէր ա-
ղօթից քոց, և ահա ծնցի 'ի քո զաւակացդ այլ զա-
ւակ: Զի լիցին նոքա 'ի լուսաւորութիւն գիտութեան,
և աղբււրք հոգեւոր իմաստութեան հայաստան աշխար
հիս: Եւ 'ի նոցանէ բղխեսցեն շնորհք պատուիրանացն
աստուծոյ. և խաղաղութիւն բազում և շինութիւն և
հաստատութիւն բազում եկեղեցեաց 'ի տեառնէ նոցա
տացի, բազում յաղթութեամբ և մեծաւ զօրու-
թեամբ. և բազում մոլեալք դարձցին 'ի ճանապարհս
ճշմարտութեան. որով և Քրիստոս բազում լեզուօք
փառաւորեսցի նոքօք: Որք սիւնք եկեղեցեաց լինիցին,
և մատակարարք բանին կենաց, և հիմունք հաւատոց.
պաշտօնեայք Քրիստոսի և արբանեակք հոգւոյն սրբոյ.
զի ուստի հիմն իցէ շինուածոյն, և կատարն անտի լի-
նիցի: Եւ բազում տունկք պտղաբերք և շայեկանք և
օգտակարք 'ի հոգեւոր դրախտին 'ի նոցա մշակութեանն
աջոյն տնկեսցին և ընկալցին զօրհնութիւն յաստուծոյ,
իսկ որք ոչն կամիցին տնկել նոքօք, և 'ի նոյն հոգեւոր
ցօղոյն գիտութենէ ըմպել, խոտան գտանիցին՝ մեր-
ձեալք յանէ՞ծս. և վաղջան նոցա լիցի յայրումն հրոյն:
Բազում անգամ վասն տեառն լինիցին նոքա 'ի հեռ և
'ի նախանձ յանարժանացն. այլ կացցեն 'ի հաւատս
անշարժ իբրև զվէմ, և յաղթեսցեն նոցա համբերու-

1 Միւս օրինակն. Գրիգորի: 2 Յօրինակի միում. 'ի աներոյն:

Թեամբ բազմաւ : Եւ յետնոցա Թագաւորեացէ ստու-
Թիւն, յապարասան յանձնասէր յարծաթասէր 'ի
մտախաբ յանպատսպարան յանպիտան 'ի սուտակ և
'ի բանսարկու մարդկանէ . և ապա եթէ ոք գտցի՝ որ
և արասցէ ունել զուխտ հաստատութեան հաւատոյ,
հազիւ հազիւ : Եւ զայս ամենայն լուեալ մանուկն
Յուսիկ 'ի հրեշտակէն, մխիթարուԹեամբ մեծաւ գո-
հանայր զտեառնէ աստուծոյ, որ արժանի արար զնա
այսպիսի յայտնութեան պատասխանւոյ . և զամենայն
աւուրս կենաց իւրոց Կոհանայր և եթ յամենայն ժամ
անդադար :

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ .

Յաղագս Գրիգորի ¹ վաղջանին :

Այլ վասն Գրիգորի եպիսկոպոսի, որդւոյ Վլք-
Թանայ, եղբօրն Յուսկան, որ կաթողիկոսն էր կող-
մանցն Վրաց և Աղուանից . իբրեւ եկաց սա յիւրում
պաշտամանն, մինչ դեռ մանուկն ևս էր, շինեաց նո-
րագեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, և
ձգեցաւ 'ի գաւառակողմանցն Ատրպատականի : Քա-
րոզ ճշմարտութեան հաւատոցն Քրիստոսի լինէր նա,
և առաջի իսկ ամենեցուն էր սքանչելի և զարմանալի .
խստագոյն և դժուարագոյն անհամարք ծանրաբեռն
վարուցն կրԹութիւնք խստամբերութեանն, պահօք և
սրբութեամբ, տքնական հսկմամբ անձանձրոյթ աղօ-
թիցն ջերմութեան առ տէր աստուած կանխելոյ վասն
ամենայն մարդոյ : Զաւետարանական ընթացսն և զվե-
րակացութիւն եկեղեցւոյ սրբոյ Հնորհօքն աստուծոյ
առանց պակասութեան տանէր . առաւել ևս փութայր,
բուն² եղեալ յորդորելով զամենեսեան առ 'ի բարեա-
ցրն քաջալերութիւն, զցայգ և զցերեկ պահօք և աղօ-
թիւք և ուժգին³ խնդրուածովք և բարձրակալ կա-
տարման հաւատովքն՝ մերձաւորաց և հեռաւորաց զհո-
գեւորեռանդնածէր . իբրեւ զպատերազմասէրնահատաի

¹ Յօրինակի միում. Գրիգորիի :

² Ի կրկին օրինակս . գոյն եղեալ :

³ Յօրինակի միում. ուժգին :

միշտ զանձն 'ի կրթութիւն ի' և պատրաստութեան ունէր ամենայն փորձութեանց և վշտաց, առ 'ի տալ պատասխանի ամենայն համարձակութեամբ, վասն ճշմարտութեան հաւատոցն մարտնչել որ վասն Քրիստոսի:

Եւ իբրեւ ուղղեաց և նորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, եհաս նա մինչև 'ի ճամբար բանսկին արշակունւոց արքային Մազքթաց, որոյ անուն իւր Սանէսան կոչէր: Քանզի և նոցա և Հայոց թագաւորացն մի ազգաւորութիւն էր¹ տոհմին բնութեան: Եւ երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Մազքթաց, իշխանին բազմութեան զօրացն Հոնաց. և եկաց առաջի նոցա, սկսաւ քարոզել և աւետարանել նոցա Վերստոս: Սեչցնոսա՝ թէ ծաներուք զաստուած. լուան և ընկալան զառաջինն և հնազանդեցան: Ապա սկսան քննել զօրէնսն Քրիստոսի, և ուսան 'ի նմանէ՝ թէ ատելի է աստուծոյ աւարութիւն² և յափշտակութիւն, սպանութիւն, ագահութիւն, այլազրկութիւն, զայլոց կերութիւն, ցանկութիւն այլոց ստացուածոց: Ապա այսպիսի իմն իրօք իբրեւ լուան, զայրացան ընդ բանս նորա և ասէն. Զի ոչ յափշտակեսցուք, զի ոչ աւարեսցուք, զի ոչ առցուք զայլոյ, իւ կեցցուք այսչափ անչափ զօրաց բազմութիւնք: Եւ թէ պէտք իւրաւոր բանիւք բարեօք կամէր հաճել զսիրտսնոցա, ոչ ինչ կամէին ունկնդիր լինել, այլ ասէին ցմիմեանս. Եկեալ այսպիսի բանիւք կամի 'ի քաջութենէ որոյն կենաց մերոց խափանել զմեզ. իսկ եթէ սմա լուիցուք, և դարձցուք յօրէնս քրիստոնէութեան, իւ կեցցուք, զի ոչ յերիվար հեծցուք ըստ բնութեան օրինաց սովորութեանց մերոց: Այլ, ասէին, այս խորհուրդ Հայոց թագաւորին է. զսա յղել առ մեզ, զի այսու ուսմամբ խափանեսցէ զմեր արշաւանս ասպատակութեան հինի յաշխարհէն իւրմէ. այլ եկայք զսա պակասեցուցուք 'ի միջոյ, և մեք 'ի Հայս արշաւեսցուք, աւարաւ զմեր աշխարհս լցցուք:

¹ Զօրինակի միում. Կանգի և նոցա թագաւորն և Հայոց մի ազգաւորութիւն էր:

² Զօրինակի միում. աւարաւորութիւն:

Ապա շրջեցաւ թագաւորն, և լուաւ բանից զօրացն իւրոց. և կալան ձի ամեհի, կապեցին կախեցին զմանուկն Գրիգորիս զագւոյ ձիոյն, և արձակեցին ընդ ծովեզեր դաշտին հիւսիսական ծովուն մեծի, արտաքոյ իւրեանց բանակին 'ի դաշտին Վատնեայ: Եւ այսպէս սպանին զառաքինի քարոզն Քրիստոսի զմանուկն Գրիգորիս: Եւ ապա բարձին զնա որք ընդ նմա երթեալ էին 'ի գաւառէն Հաբանդայ, և բերին 'ի գաւառն իւրեանց 'ի կողմանա Աղուանից 'ի սահմանս Հայոց 'ի Հաբանդ, 'ի գեօղն՝ որ անուանեալ կոչի Ամարազ: Եւ եղին զնա առ եկեղեցեաւն, զոր շինեալ էր առաջնոյն մեծին Գրիգորի, հաւուն Գրիգորիս' քահանայապետին մեծի աշխարհին հայաստան երկրին: Եւ ամյամէ աշխարհաժողովուրդք 'ի մի վայր ժողովեալ կողմանցն այնոցիկ և աշխարհաց գաւառացն այնոցիկ, զսորա զօր տօնին զյիշատակ քաջութեանն ցնծան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

Յադադս մեծի պատերազմն հինին եկելոց յարշաւանաց արքային Մազքեթաց յաշխարհ իշխանութեան Հայոց (թագաւորին. և թէ որպէս սատակեցաւ նա և զօրքն իւր):

Յայնմ ժամանակի թագաւորն Մազքեթաց Սանէսան անհնարին նիւթեաց զսրտմտութիւն ոխութեան ընդ իւրում ազգակցին Խոսրովու արքային Հայոց, և գումարեաց ժողովեաց զամենայն զօրս Հոնաց և Փոխաց, Թաւասպարաց, Հեճմնատակաց, Իժմախաց, Գաթաց, և Աղուարաց, Գուգարաց, Շեբաց և Ճղբաց և Բաղասձաց և Լիգերսուանացն, և այլոց խառնադանձ բազմութեամբ անթիւ անբնակն՝ վաչկատուն զօրութեանց, որում միանգամ ինքն իշխէր զօրացն բազմաց: Եկն անց ըստ իւր սահմանն ընդ Կետն մեծ ընդ Կուր, և եկն տարածեցաւ ելից զերկիրն Հայոց աշխարհին: Եւ չգոյր թիւ բազմութեան հեծեալազօր գնդացն, և ոչ համար շերտաւոր հետեւակ զօրուն. զի և ինքեանք զինքեանս զիւրեանց զօրսն թուել ոչ կարէին: Բայց

1 Յօր. միում. անթիւ բանին:

ուր լինէր հանդէս, 'ի նշանաւոր տեղիս գնդի գնդի, դրօշու դրօշու, վաշտուց վաշտուց, յերևելի երևելի տեղեաց՝ մէն մի բռնաքար առ այր հրամայէին, զի բերցեն ընկեսցեն՝ շեղջ կուտել. զի որչափ լիցի, այնու երևեսցի նշանակ բազմութեանն, առ իմանալ առ վաղիւ անցելոց իրացն ահաւորութեան նշանակ: Եւ ընդ որ միանգամ անցանէին, այսպէս թողուն յամենայն ճանապարհակիցս, 'ի վերայ անցից պողոտայից: Եւ ելին լցին ծածկեցին զամենայն երկիրն Հայոց. քանդեցին, գերեցին, առ հասարակ աւերեցին. սիւնեցան տարածեցան զսահմանօքն, լի և լի ծաւալեցան մինչև 'ի փոքր քաղաքիկն Սատաղու, և մինչև 'ի Գանձակ սահմանս ատրպատական. խաղացուցին 'ի մի վայր ժողովեցին, 'ի ժամադիր կողմանս յայրարատեան գաւառին բանակ մեծ լինէր:

Եւ խոյս ետ թագաւորն Հայոց Խոսրով յիւրմէ եղբարցն, նոյն 'ի Սանէսանայ յարքայէն Մազքըթաց. և անկան յամուր բերդն Դարեւնից՝ յերկիրն Կովքայ², և ընդ նմա ծերունին Վրթանէս եպիսկոպոսապետն Հայոց: Ապա առնուին պահս պահել, և խնդրել յաստուծոյ՝ զի փրկեսցէ զնոսս յայնմ՝ 'ի դառն դահճէն, և սկսան խնդրել³ 'ի տեառնէ աստուծոյ: Եւ նա ծածկեալ բռնացեալ ունէր զերկիրն առ հասարակ իբրեւ տարի մի. Ապա եկն եհաս Վաչէ որդի Արտաւազդայ 'ի Մամիկոնէն տոհմէն, զօրավար ամենայն Հայոց մեծաց: Չի երթեալ էր նա 'ի ժամանակին յայնմիկ զերկայն ճանապարհս 'ի կողմանս Յունաց: Ապա ժողովեաց նա զամենայն քաջս քաջս նախարարացն, և գունդ կազմէր բազում յոյժ. և հասանէր անկանէր 'ի վերայ բանակին, յառաւօտուն ժամուն այգենալոյն ուշադամանն. զի բանակեալ Յին նոքա 'ի լերինն՝ որ կոչի Յլու գլուխ. և առհասարակ ընդ սուր հանին զամենեւեան, և ոչ մի ոչ ապրեցուցանէր, և դարձուցանէր զբազմութիւն գերեացն: Եւ յետ այսորիկ առնոյր զաւարսն, խաղայր գնայր երթայր ի-

1 Յօրինակի միում. Տարօնից:

2 Յամենայն օրինակս. Կովքայ:

3 Յօր. միում. Կայել և խնդրել:

Ջանէր 'ի դաշտն այրարատեան գաւառին. երթայր
գտանէր զՍանէսան թագաւորն Մազքեթաց բուն
գնդաւն, անթիւ անհամար զօրօքն հանդերձ 'ի վա-
ղարչապատ քաղաքի: Առեալ զգունդն վաչէ և յան-
կարծակի յարձակեցաւ 'ի վերայ քաղաքին, և մատ-
նեաց զնոսա տէր 'ի ձեռս նորա:

Եւ իբրեւ տեսին զնա յարձակեալ 'ի վերայ իւ-
րեանց, փախեան ելին 'ի քաղաքէ անտի յառապարն
'ի կողմն յՕշական բերդին. և զանապատն, և զքա-
րուտ տեղիսն ապաւէն իւրեանց համարեցան. և լի-
նէր սաստիկ պատերազմ յոյժ յոյժ: Եւ նիզակակիցք
զօրավարին Հայոց, որ էին Բագրատ բագրատունի,
Մեհոնդակ և Գարեգին ըռըշտունիք, և Վահան¹ նա-
հապետն ամատունեաց տոհմին, և Վարազ կամինական,
հասանէին հարկանէին սատակէին զօրսն Ալանացն, և
Մազքեթացն, և Հոնացն և զայլոց ազգացն, և ընուն
զդաշտն առապարացն առհասարակ դիակամք մեռե-
լոց. մինչ զի իբրեւ զգետ յարուցեալ երթայր արիւնն
անհնարին, և ոչ լինէր թիւ զօրացն մեռելոց: Եւ զմնա-
ցեալսն սակաւս առաջի իւրեանց հալածականս տանէին
մինչև յաշխարհն Բաղասաձաց, և զգլուխն Սանէսանայ
մեծի թագաւորին եկին բերին առաջի արքային Հայոց:
Սակայն իբրեւ ետես, լալ սկսաւ. ասէ, Եղբայր իմ էր
ազգաւ արշակունի: Ապա եկեալ էր արքային 'ի տեղի
ճակատուն, և ընդ նմա մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց.
և տեսին զկոտորածն զօրացն հարելոց, զինելէր եր-
կիրն² 'ի հոտոյ մեռելոցն: Ապա ետուն հրաման՝ գու-
գազ հանել յաշխարհէ, և անդէն ծածկել քարա-
կարկառ վիմօք, զի մի 'ի շարաւոյ հոտոյն մեռելոտի
ոսկերացն երկիրն պղծեսցի: Եւ դադարեաց երկիրն 'ի
խաղաղութեան ամս հարուստ մի. և այսպէս վրէժ
սրբոյն Գրիգորի խնդրեցաւ 'ի թագաւորէն Սանէսա-
նայ, և 'ի բանակէ նորա. զի ոչ մնաց 'ի նոցանէ և ոչ մի:

¹ Յերին օրինակս Վահրան, և 'ի միւս այլ վահրան:

² Օրինակ մի յաւելլու Հայոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը .

Յաղագս մայրեացն տնկելոց, և վասն պատերազմացն ընդ Պարսս .
և վասն ազգահաստութեան տոհմին Բշնունեաց նախարարութեան :

Եւ իբրեւ առ ժամանակ մի խաղաղացաւ երկիրս
Հայոց, ապա ետ հրամանն թագաւորն Հայոց Խոսրով,
տալ պարգևս արանցն քաջացն՝ որ վաստակեցին նմա,
և փոխանակեցին զանձինս իւրեանց փոխանակ աշ-
խարհին Հայոց մեծաց յամենայն՝ ի մարտ ճակատուցն
պատերազմաց : Եւ ետ Վաչէի զօրավարի զականս Զան-
ջանակին, և զՋրաբաշխիս, և զՅլու գլուխ, ամենայն
գաւառակօքն հանդերձ . նոյնպէս և այլոց նախարա-
րացն մեծամեծ պարգևս : Եւ ետ հրամանն թագաւորն
զօրավարին իւրոյ՝ հանել խաշար յաշխարհէն բազում,
և բերել զվայրենի կաղին մայրեաց, և տնկել զայն
յայրայրատեան գաւառին . և առեալ յամուր բերդէն
արքունի, որում կոչեն Գառնի, մինչև ի դաշտն Մեծա-
մօրի՝ ի բլուրն՝ որ անուանեալ կոչի 'Գուրն', օր կայ ի
հիւսիսոյ կողմանէ քաղաքին մեծի Արտաշատու գգետն
խոնարհ մինչև յապարանսն Տիկնունի՝ տնկեցին զկա-
ղինս¹ : Եւ կոչեաց զանուննորա Տաճար մայրի : Եւ միւս
'ի մայրեացն յեղէգնաբերանին² ի նմանէ ի հարաւա-
կոյս լցին զդաշտն կաղնատուն՝ տնկով . և կոչեցին
զանուննորա Խոսրովակերտ : Եւ անդ շինեցին զապա-
րանսն արքունականս, և զերկոսեան տեղին պարսպեալ
փակեցին . և ոչ կցեցին ի միմեանս վասն պողոտայի
ճանապարհին : Եւ աճեաց բարձրացաւ . և ապա զամե-
նայն երէս և զգազանս հրամայեաց ժողովել թա-
գաւորն և ընուլ զքաղաքորմն, զի լիցին նոցա տեղիք
որոց զբօսանաց ուրախութեան թագաւորութեան
նորա : Եւ զօրավարն Վաչէ կատարէր վաղվաղակի զա-
սացեալն արքայի :

Եւ մինչդեռ նա յայնմ գործ զմայրեօքն տնկե-
լովք էր, յանկարծակի գուշակ հասանէր առ Խոս-
րով ի Հէր և ի Զարաւանդ գաւառ, թէ պատրաս-

1 Յօրին . միում գլխէին :

2 Յօր . միում եղէգնաբերանին :

տեալ են զօրքն Պարսից գալ հասանել 'ի գործ պատերազմի 'ի վերայ քո: Ապա հրաման ետ արքայ խոսրով Դատաբայ նահապետի Բզնունեաց, գուգազ հանել յաշխարհէ աւելի քան զչափն. և զհամար զօրսն մասենի՝¹ դնդաւն ընդ առաջ նոցա խաղալ հասանել 'ի դիմի հարկանել, արգելուլ զթշնամիսն: Ապա Դատաբէն երթայր ընդ առաջ զօրացն Պարսից բազմութեամբ զօրքն Հայոց: Իբրեւ հասանէր Դատաբէն, խորհուրդ միաբանութեան դնէր ընդ իշխանսն զօրացն Պարսից. կամեցաւ մատնել 'ի ձեռս նոցա զարքայն Հայոց զտէրն իւր. դարան հրամայեաց գործել թշնամեացն 'ի վերայ իւրոց զօրացն, և անդրէն սուր ետ դնել 'ի վերայ իւրոց զօրացն: Յանկարծ յեղակարծումն տարակարծի՝ քառասուն հազար զօրսն Հայոց միանգամայն կոտորէին, և այլ զօրքն փախըտական լինէին. և Դատաբէն չարագործ առնոյր զզօրսն Պարսից, և կամէր անկանել 'ի վերայ թագաւորին Հայոց: Ապա փախստականք զօրացն վաղ հասանէին 'ի բանակ արքային Հայոց, գոյժ առնել զանհնարին կործանումն իրացն եղելոց, զչարագործութիւն մատնութեան անօրէն Դատաբէնայ:

Ապա անգանէր թաւալէր խնդրէր յաստուծոյ բազում պաղատանօք և ուժգին արտասուօք թագաւորն Հայոց խոսրով, հանդերձ վրթանաւ քահանայապետին: Եւ յետ այսորիկ աճապարէր կուտէր զօրսն առ ինքն իբրեւ երեսուն հազար, հանդերձ զօրավարաւն Վաչէիւ. գայր հասանէր ընդ առաջ նոցա, ամենայն աւագախումբ մեծամեծ նախարարօք իւրովք: Եւ դիպեցան միմեանց առ ափն ծովուն Բզնունեաց, յԱռեստն աւանի, 'ի ձկնատեսանսն արքունի 'ի վերայ գետակին: Եւ տեսին զօրսն Պարսից, զի ոչ գոյր թիւ բազմութեանն. զի էին իբրեւ զաստեղս երկնից, և իբրեւ զաւազ առ ափն ծովու. զի եկեալ էին անթիւ փղօք և անչափ զօրօք: Եւ սոքա հասին անկան 'ի վերայ բանակին, յուսացեալք առ աստուած. հարին, սատակեցին, կոտորեցին, և ոչ թողին 'ի նոցանէ և ոչ մի:

1 Յօրինակս ինչ խօսքի:

Եւ թափէին աւար բազում, և զփիղոսն և զամենայն ոյժ զօրութեաննոցա: Զերթակալ արարեալ զԴատաբէնն Վաչէ սպարապետն, և քաջ Վահան ամատունի, ածէին զնա առաջի մեծի թագաւորին խոսրովու, և քարկոծ առնէին զնա քարամբիբրե զայր, որ աշխարհի և գնդի և զօրաց տեառն իւրոյ դաւաճան լեալ իցէ: Եւ զազգնորա և զկին և զօրդիս գտանէր յամրոցի անդ իշխանին բուշտունեաց յանուանեալն յԱղթամար կղզւոյ: Ինաւ ելեալ Վաչէ սպարապետն, անցեալ ՚ի կղզին՝ առ հասարակ ոչ զէգ թողոյր և ոչ զարու: Լւ այսպէս բարձաւ ազգատոհմ՝ նախարարութեանն այնորիկ. և զտուննոցա յարբունիս կալան:

Բայց յետ այսորիկ ոչ դադարէին Պարսք ՚ի տալ պատերազմ ընդ խոսրովու արքային. և նա զնէր օրէնս, զի մեծամեծ աւագանին, նախարարքն աշխարհակալքն աշխարհատեարքն՝ որէին բիւրաւորքն և հազարաւորքն կայցեն առ արքային, և ընդ նմա շրջեսցին, և մի ոք երթիցէ ՚ի նոցանէ ընդ զօրս արքունի: Զի երկնէր նա յերկմտութենէ նոցա, զի գուցէ զնոյն գործ Դատաբենայն գործիցեն, և ապստամբ լինիցին ՚ի նմանէ: Բայց վստահ լինէր ՚ի ծերունին Վաչէ, ՚ի բուն սպարապետն ՚ի զօրավարն Հայոց մեծաց, և ՚ի քաջ Վահան յամատունի: Գումարէր զօրսն ամենայն տանցն աւագանւոյն ընդ զօրսն արքունի, և տայր զգումարտակն ամենայն ՚ի ձեռսնոցա. և հանապազ կային ՚ի քաջութեան ՚ի մարտ պատերազմի ՚ի սահմանս Պարսից. և ոչ տային անխտիր արշաւել աւերել զերկիրն Հայոց, և ոչ նայել: Լւ կայր արքայ ՚ի հանգստի, և աշխարհ ՚ի շինութեան և ՚ի խաղաղութեան զամենայն աւուրս կենացնոցա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ .

Յաղագս Բակուր բդեշխին՝ որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց, և փոխանակ նորա լինէր բդեշխ Վաղինակ:

Զայնու ժամանակաւ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց մի՝ ի ծառայից նորա մեծ իշխանն Աղձնեաց, որ անուանեալ կոչէր բդեաշխն. որ էր մի՝ ի չորից, գահէրէց բարձէրէց տաճարին արքունի: Ետ ձեռս յարքայն Պարսից. և մատնեաց զարքունի տունն, որ յեց յինքն էր: Եւ էած զօրս արքային Պարսից՝ ի Թիկունս իւր, և հատաւ յերկրէն յիշխանութենէն Հայոց, և տայր պատերազմ ընդ արքային Հայոց՝ ու ժով Պարսից Թագաւորութեանն. և սաստկանայր մարտ պատերազմին: Ապա առաքէր Թագաւորն Հայոց զբարեկիր զծառայս իւր, զիշխանն Կորդուաց զԶոնն, և զիշխանն մեծի Ծոփաց զՄար, և զիշխանն Ծոփաց Շահէի Ներսէս, և զիշխանն Սիւնեաց զՎաղինակ, և զիշխանն Հաշտենից զՌատ, և զիշխանն Բասենոյ զՄանակ, հանդերձ բազում զօրօք: Ապա չոգան յաղթեցին զօրացն Պարսից, և առ հասարակ ընդ սուր հանին զամենայն. և սպանին զբդեաշխն, եղբարք և որդւովք իւրովք հանդերձ: Բայց զաղջիկ մի զգուստր նորածին¹, և զգլուխն Բակուր բդեշխին բերին առ արքայ: Եւ իբրեւ այլ ոք ոչ էր մնացեալ յազգէն, ետ արքայ զաղջիկն կնութիւն սիրելւոյն արքայի Վաղինակայ սիւնոյ, և զտունն Աղձնեաց. և արար զնա բդեաշխ և պայազատ տան նորուն: Ժառանգն բազմացաւ, և հանդերձ աշխարհաւն և ամենայն ու ժովն կայր բդեաշխն Վաղինակ ի ծառայութեան արքային հանապազ: Բայց յորդուոցն Բակուր բդեշխի պատանեակ մի փախեաւ անկաւ առ զօրավարն Հայոց Վաչէ, և անդ ապրեցաւ Թագուցեալ ի տան նորա: Որ առ յապա ժառանգ տան նորա լինէր: Որ յայլում ժամանակի դարձաւ կալաւ զտունն իւր. որոյ անունն խեչա² կոչէր:

1 Եօրին. Ժողով նորա ածին:

2 Եօրին. Ժողով խեչա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Յաղագս Յակոբայ եպիսկոպոսի Մծբնայ :

Զայնու ժամանակաւ խաղաց զնաց մեծ եպիսկոպոսն մծբնացւոց, այր սքանչելի ծերունի, վաստակասէր 'ի գործս ճշմարտութեան, որում անուն Յակոբ, փոխանակ ազգան պարսիկ՝ կոչէր, այր ընտրեալ յաստուծոյ, յիւրմէ քաղաքէ անտի գալ հասանել 'ի լերինս Հայոց, 'ի լեառնն Սարարադայ 'ի սահմանս այրայրատեան տէրութեան 'ի գաւառն Կորդուաց. այր լի շնորհքն Քրիստոսի, որպէս զօրութիւնք նշանաց և արուեստից լինէին 'ի ձեռաց նորա: Սա եկեալ ցանկացեալ փափաքեալ մեծաւ տենչանօք աղաչէր զսատուած՝ տեսանել զփրկական տապանն նոյեան շինուածոյն, զի յայս լերին հանգեաւ նա 'ի Զրհեղեղէն. քանզի զամենայն ինչ որ հայցէր, առնոյր 'ի տեառնէ: Ապա մինչդեռ ելանէր ընդ դժուարին ընդ անջրդի ընդ փափայսն անապատին սարարատեան լերինն, աշխատեցան և ծարաւեցան նա և որք ընդ նմայն էին: Ապա դնէր ծունր մեծն Յակոբ 'ի վերայ երկրին, և կայր յաղօթս առ տէր. և 'ի տեղւոջն՝ ուր եդեալ էր զգլուխ իւր՝ բղխեաց աղբւր, և արբին նա և որ ընդ նմայն էին. որ մինչև ցայսօր ասեն պնմիկ աղբւր Յակոբայ: Եւ ինքն 'ի նմին աշխատեալ դեպերէր՝ զինդրելին տեսանել առանց յապաղութեան, առնէր աղօթս առ տէր: Արդ իբրեւ էր նա խոնձեալ 'ի վեր 'ի դժուարին տեղւոջն մօտ 'ի կատարն, և կարի վաստակեալ էր, ննջեաց նա. և եկն հրեշտակ աստուծոյ, և ասէ ցնա. Յակոբ Յակոբ: Եւ նա ասէ. Աւասիկ տէր: Եւ ասէ հրեշտակն. Ահա ընկալաւ տէր զաղաչանս քո, և կատարեաց զխնդրուածս քո. այդ, որ կայ ընդ սնարս քո, է 'ի փայտից տապանակին. ահա բերի քեզ, անտի է այդ. զի այլ մի ևս յաւելցես տեսանել զայն, զի տէր այդպէս կամեցաւ: Եւ մեծաւ խնդութեամբ յոտն կացեալ, բազում գոհութեամբ երկիր պագանէր տեառն, և տեսանէր զտախտակն՝ իբրեւ զի կացնեաւ:

1 Յօրինակի միում չիք խառնակ աղգան պարտի:

Հատեալ Հանեալ ճեղքեալ 'ի մեծ ինչ փայտից : Եւ առեալ դառնայր անտի, հանդերձ շնորհատուր պարգևելովն, և որք ընդ նմայն երթեալք՝ իւրովքն ճանապարհորդ լինէր : Եւ ոչ այնպէս մեծն Մովսէս զուարթագոյն ցնծայր յէջնն սինէական լեռնէն, չասէաք եթէ առաւելովքն պակասագոյն : Քանզի յաստուծոյ առեալ և աստուածագիր հրամանօք 'ի բազուկս, այր աստուածատեսիլ 'ի լեռնէն իջանէր : Այլ վասն վրիժագործ ժողովրդեանն, որոց զթիկունսն 'ի տէրունիսն՝ և կործան յերեսս՝ տիրադրուժք իւրեանցակուռ ձուլելոյն երկիր պագանէին, և նովին զհրամանաբերն սրտառուչ սրտաբեկ կացուցանէին : Քանզի 'ի տախտակացն խորտակելոյն յայտնի երևէր բերելեացն թաղծութիւն : Իսկ այս երանելոյս, վասն որոյ և ճառեալքս յարդարին, ոչ ըստ այնմ օրինակի՝ որ անդ գործեցաւ : այլ ինքն իւրովքն լցեալ հոգեւոր մխիթարութեամբ, կարծեալ զընդունելեացն յօժարութիւն յուսով դիտաւորութիւն զճանապարհաց աւետաբերաց : Քանզի յայտնեօք և ծածկելովք, քանզի միոյն միայն յամենազօրէն առ ամենայն ազգս երկրածնաց շնորհքն մատակարարէին :

Ապա իբրև գայր բերէր այրն աստուծոյ զաստուածագործ մեծութեանցն պատուհասին զխրատու՝ որ առ ամենայն ազգս բանաւորաց և շնչաւորաց՝ յաւիտենից զնշանակն զփայտն ապրեցուցիչ, զնշանակն հայրենի գործոցն զնոյեան տապանին, ամենայն քաղաքն և գաւառքն՝ որ շուրջ էին զնովաւ՝ անպայման և անչափ ինդութեամբ և ցնծութեամբ ընդ առաջ ելանէին : Իբրև զառաքեալ Քրիստոսի իբրև զհրեշտակ երկնաւոր տեսեալ զսուրբն, զնովաւ պատէին : զքաջ հովիւն իւրեանց իբրև զաստուածախօս տեսանէին : և զնովիմբ փարեալք, և զվաստակասէր զօգտաբեր զգարչապարացն զչաւիղսն համբուրէին : Եւ զբերեալ պարգևացն զշնորհս իւրեանց յօժարութեամբ ընդունէին : որ մինչև ցայսօր նշանակ սքանչելութեանն կայ պահեալ առ նոսա երևոյթ փայտն հայրապետական նոյեան տապանին :

2 Յամենայն օրինակս զԻկոնսն քերական :

Ապա յետ այսորիկ լուր լուաւ յերկրէն հայաստանէ պրանչելի եպիսկոպոսն Յակոբ. խաղաց զնաց առ մեծ իշխանն աշխարհատէրն մեծ ծառայն արքային Հոյոց առ Մանաճիրհ ուրշտունի, և եկն թափեցաւ յաշխարհ նորա: Վասն զի լուեալ էր զմանն՝ թէ այր չար և անգլամ է, և զուր տարապարտ՝ ի ցասմանէ դառնութեան սրտին իւրոյ կոտորէ անթիւ մարդիկ: Եկն ուսուցանել և խրատել զնա, զի յահէ տեառն երկուցեալ դարձցի յընդանութեան բարս, և մեկուսի ի վայր դիցէ զանասնաբար գազանամոտութիւն մոլեգնութեանն իւրոյ, իսկ իբրեւ տեսնզնա, արհամարհեաց, ծաղր և այսն առնէր անօրէնն Մանաճիրհ զայրն աստուծոյ զՅակոբ եպիսկոպոսն: Եւ առ վայրենի բարուցն իւրոց՝ զոր ունէր յանձին իւրում, իբրեւ նմա հեճուկս առնելոյ, ութ հարիւր այր՝ որ կային ի կապանս առանց յանցման՝ ետ ածել առաջի նորա. և հրամայեաց ի դահճէ միովն ի ծով անդր հոսել. և զայնչափ հոգի առանց յանցման կորուսանել, և կատակութեամբ ծաղու հրամայէր հալածել զնա յաշխարհէն իւրմէ: Եւ ասէ. Առ քում բարեսացութիւնդ տեսեր զիարդ մեծարեցի զքեզ. դիւր արարի նոցա ի կապանացն, և ի ծովուն դեռ դուզին: Իսկ նա զնացեալ անտի մեծաւ տրտմութեամբ՝ ըստ հրամանի պատուիրանին տեառն իւրոյ թօթափէր զփռչի ոտից իւրոց ի վերայ նոցա: Գայր հասանէր ի լեառն երկաթահատացն և կապարահատացն, և որ ընդ նմայն էին, ընդ Լոբշտունիս: Եւ բաժանէր լեառն բարձր, ուստի երեւէին գաւառքն բովանդակ, որում անուն Լնձաքիարս կոչէին: Իբրեւ հուպ եղև յայն լեառն ի ստորոտ լերինն, քանզի բազում աւուրք էին զի չէր ինչ բնաւ ամենեկին ճաշակեալ, և ծարաւեաց խիստ ծարաւով: Եկաց յաղօթս առ տէր, զնէր ծունր, և եղ զգլուխ իւր ի վերայ երկրի, և բխեաց ողբեր. ուստի արբ ինքն և որք ընդ նմայն էին: Լև եղև այս ըստ առաջին օրինակին. որպէս արար ի Սարարադ լերինն, սոյնպէս և առ ոտին Լն.

1 Եօրինակի միում դաբարդար:

ձաքիարս լերինն 'ի ծովեզերն ըռըշտունեաց ծովուն. որ ըստ առաջնոյն օրինակի կոչի և այս աղբււր Յակորայ մինչև ցայսօր ժամանակի:

Լիւ ելանէր քահանայապետն աստուծոյ Յակոր 'ի գլուխն ըրինն Լ'նձաքիարս. և նշովէր զաշխարհն, զի մի պակասեցէ անտի խռովութիւն մինչև 'ի սպառ, փոխանակտէրունի խաղաղութեան՝ որ ոչ լուան: Լիւ սուրբ աւետարանիչ եպիսկոպոսն գնաց 'ի տեղի իւր: Իսկ յայնմ գաւառի, յետ գնալոյ նորա անտի, յետ երկուց աւուրց սատակեցաւ կինն Մանաճերհայ եւթն որդւով իւրով. յետոյ և ինքն չարամահ ծակոտեալ ելանէր մեծաւ տանջանօք յաշխարհէ: Լիւ ըստ բանին՝ որ ասացաւ, ոչ եղև խաղաղութիւն յաշխարհին յայնմիկ յօրէն յայնմանէ և յապա:

Բայց այս Յակոր գործէր սքանչելիս մեծամեծս. և սա դիպեցաւ 'ի մեծ սիւնհոգոսին 'ի Նիկիա, որ եղև յամս Կոստանդիանոսի կայսեր Հռոմոյ, որ ժողովեցան երեք հարեր և ութ և տամն եպիսկոպոսք. վասն անիծեալ աղանդոյն Արիանոսի աղէքսանդրացւոյ, որ էր 'ի նահանգէ անտի Եգիպտոսի: Արդ ամենայն եպիսկոպոսքն նստէին առաջի Կոստանդիանոսի. և 'ի Հայոց էր անդ Արիստակէս, որդի Գրիգորի սքանչելոյ՝ առաջի կաթողիկոսին Հայոց մեծաց: Սկըսաւ երեւել սքանչելօք նշանաց Հոգւոյն սրբոյ այնմ Յակորայ ծածկեալ գործք զարմանալի թագաւորին: Ետես զի արքայն Կոստանդիանոս քուրձ զգեցեալ էր 'ի ներքոյ իւրոց ծիրանեացն և պատմուճանին, և հրեշտակն կայր պահապան սպասաւորել նմա: Զարմացեալ եպիսկոպոսն Յակոր, ասաց այլոց բազմութեան ժողովոյն եպիսկոպոսացն զիրս հրեշտակին, որ ոչ հաւատային իրացն: Իսկ նա պնդեալ վիճէր և ասէր. Որովհետև դուք գիտէք զիրս ծածկեալս, նախ զայդ յայտ արարէք, զի՞նչ է այն որ զգեցեալն է թագաւորն 'ի ներքոյ պատմուճանին: Որ ինքն 'ի մէջ կացեալ, 'ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ յայտնէր զխոնարհութիւն կրօնազգեսաց աստուածասիրութեան նշանակ թագաւորին Կոստանդիանոսի. և զննեալ առաջի ամենեցուն ցուցանէր, զի 'ի ներքոյ ընդ ծիրանեօքն

քուրձ զգեցեալ էր առ սէր ջերմեռանդ հաւատոցն՝ որ առ Քրիստոս ունէր։ Ապա ետես և թագաւորն Կոստանդիանոս զհրեշտակն սպասաւոր երեսացն Յակոբայ, և անգաւ առաջի ոտից նորա, և մեծապատիւ մեծապարգև մեծարեաց զնա։ Եւ արկ զթառն նորա՝ ի վերոյ քան զբազումն ի նոցանէ, որք ի սիւնհոգոսին յայն էին։ Բայց ոսկերք նորա շնորհեցան քաղաքին ամբացւոց, ընդ այլ մժեռացիսն ի փոխել նորա անտի անդր ի մարտս պատերազմացն Յունաց թագաւորացն ընդ թագաւորին Պարսից։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա .

Յազաֆս մեծի պատերազմն Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս. և անկանելոյ ի պատերազմն զօրավարին Վաչէի։ Եւ մահուն Խոսրովու աբբայի, և փոխելոյ յաշխարհէ հայրապետին Վրթանայ։

Եւ յետ այսորիկ յաւել ևս լինել մարտ խստու թեամբ պատերազմի ի մէջ Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս. զի Ժողովեցան հասին կուտեցան առնուլ զաշխարհն հայաստան երկրին։ Ապա Ժողովէր սպարապետն զօրավարն Հայոց մեծաց Վաչէ զազատախումբ բանակ նախարարակոյտ զօրացն։ Եւ ելանէր տայր ընդ զօրան Պարսից պատերազմ, և լինէր անհնարին կոտորուած յերկոցունց կողմանցն, և բազում ծախ մեծամեծ աւագանւոյն կոտորելոցն։ Անկանէր ի պատերազմն յայնմիկ մեծ սպարապետն Հայոց Վաչէ. և լինէր ամենայն աշխարհին սուգ անհնարին, զի բազում անգամ էր տեառն փրկութիւն տուեալ Հայոց ի ձեռն նորա։ Ապա Ժողովէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս, մխիթարէր զամենեսեան, և զինքնին թագաւորն զԽոսրով, և զօրան ամենայն, որք բազում անձկայրեաց տրտմութեամբ և արտասուակաթ ողբովք և ծանրաթախիծ հոգով, մեծաւ կոծովք և անհնարին աշխարանօք պաշարեալք, զգնացելոցն կարիս մնացելոցն համարեալ սգային։ Զորս մատուցեալ սփոփէր զնոսա մեծն Վրթանէս, և ասէր.

Մխիթարեցարուք ի Քրիստոս. վասն զի մանաւանդ որք մեռանն, նոքա յաղաֆս աշխարհի և եկեղե-

ցեաց և աստուածագործ օրինացն տուչութեան, զի մի գերեալ քանդեսցի աշխարհս, և սուրբ եկեղեցիքն անօրինեսցին, և կամ մարտիրոսք անարգեսցին, և կամ սուրբ սպասքն 'ի ձեռս պղծոցն և անօրինացն անկցին, և սուրբ ուխտն այլայլեսցի, և որդիք մկրտութեան գերութեամբ անկցին 'ի պէսպէս պղծութիւնս անօրէնութեան կարգաց պաշտամանց: Եւ եթէ զաշխարհս ունիցին արդեւք թշնամիքն, և զիւրեանց զանօրէն զանկրօն զանաստուած կրօնիցն զօրէնս, աստ արդեւք հաստատէին. որ, զոր խնդրեմքս, քաւ և մի լիցի: Խսկ մեր բարեպաշտութեան նահատակք 'ի վերայ այսորիկ ճգնեալ պատերազմաւ, զչար պահեալ հեռացուցեալ հալածեալ յաշխարհէ՝ մեռան, զի մի յայսպիսի աստուածապաշտ և աստուածասէր աշխարհ անօրէնութիւն մտեալ, չարի կամացն 'ի ծառայութիւն արկցէ, և զբազում ոգիս ջերմեռանդն սիրով բնութեանն 'ի միմեանց քակտեալ քայքայեսցէ: Խսկ սոքա մինչդեռ կենդանի էին, արդար վաստակօք 'ի վերայ այսորիկ վաստակեցան. և 'ի մահուն իւրեանց զմիամտութեանն հաստատութեանն զանձինս փոխանակ տալով ընդ ճշմարտութեանն տեառն, մատուցին 'ի վերայ եկեղեցեաց, և 'ի վերայ մարտիրոսաց, և 'ի վերայ ուխտին սրբութեան օրինացն, և 'ի վերայ կարգաց հաւատոցն, և 'ի վերայ ուխտին քահանայութեան, և 'ի վերայ անթիւ նոր 'ի Քրիստոս մկրտելոցն, 'ի վերայ բանակի տեառն աշխարհիս: Որք այնմ ամենայնի փոխանակ զանձինս իւրեանց ոչխնայեցին, ընդ վկայս Քրիստոսի է նոցա համար պատուոյ: Արդ մի լացցուք զնոսա, այլ պատուեսցուք ընդ ճշմարտութեանն, առ նահատակն դիցուք ընդ աշխարհ օրէնս յաւիտեանս յաւիտենից, զի ամենայն դք զսոցա յիշատակ քաջութեան իբրեւ Քրիստոսի նահատակաց անխափան կատարեսցէ: Եւ մեք տօնս արասցուք, և ուրախ լիցուք. զի աստուած այսօրիւք հաճեսցի ընդ մեզ, յայսմ հետէ խաղաղութիւն շնորհեսցէ:

Եւ եդ օրէնս ընդ աշխարհն մեծ քահանայապետն Վրթանէս, զնոցա առնել զյիշատակն ամ յամէ. և որք փոխանակ աշխարհին փրկութեան մեռանիցին 'ի

Նմանութիւն նոցա, եղ կանոն՝ յիշել զսոսա առ սուրբ սեղանն աստուծոյ՝ ի ժամ պատարագին. յորժամ զանուանս սրբոցն կարգիցեն, և ապա զինի նոցա զնոցայն. և մնացելոցն յանցելոցն՝ գութ և խնամ կալցին: Զի սոքա, ասէ, ի նմանութիւն Յուդայ և Մատթեայ Մակաբէի անկան ի ճակատ պատերազմի, և նմանութիւն եղբարց նոցա: Սակայն զՎաչէի զօրավարի փոքրիկ մանգիկ մի զնորուն զորդի ի հայրենի բարձ գահուն մատուցանէին, որում անուն էր յանուն հօր իւրոյ Արտաւազդ: Առաջի թագաւորին զհօրն պատին ի գլուխն դնէին, և զսպարապետութեանն որուն տեղի. զի կարի որդի վաստակաւորի էր, և ի վաստակաւոր ազգէ. զի այլ յազգին ոչ գտաւ հօժկու, զի ի մեծ պատերազմին մեռան: Եւ զզօրավարութեան զգործ յանձն առնէին Արշաւրայ կամնարականի՝ իշխանին Շիրակայ և արշարունեաց գաւառին, և Անդովկայ իշխանին Սիւնեաց. զի նոքա փեսայք էին տանն մամիկոնեան տոհմին: Եւ հրաման ետուն մեծ եպիսկոպոսապետնր Վթանէս՝ հանդերձ թագաւորուն՝ Արշաւրայ և Անդովկայ սնուցանել զպատանեակն զԱրտաւազդ, զի կացցէ ի տեղի նախնեացն իւրոց և հօր իւրոյ, և գործ քաջութեան գործեսցէ ամենատեառնն Քրիստոսի, և առաջի իւրոյ մարմնաւոր բնատերանց՝ արշակունեաց քաջ արանց, և տան և կենաց. և խնամակալ լիցի այրեաց և որբոց, և զնորուն գործ քաջութեան սպարապետութեան անուանի զօրավարութեանն յաջորդեսցէն զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

Ապա յետ այսորիկ փոխեալ լինէր քաջ արանցն աշխարհաշէնն Խոսրով, թագաւորն Հայոց մեծաց: Ժողովեալ, աշխար եղեալ, լացին ամենայն սահմանք աշխարհաց գաւառաց Հայոց մեծաց. և տարան առ իւր նախնիսն յԱնին յեկեղեցագաւառն՝ Դարանազեաց: Եւ յետ սորա փոխեցաւ ևս յաշխարհէ մեծ քահանայապետն Վրթանէս. և ժողովեցան ամենայն

1 Յօր. Թուոմ չիք յանցելոցն: 2 Յերկուս օրինակս բնալ դերանց:

3 Ի չորս օրինակս յեկեղեցի գտաւան:

աշխարհն Հայոց, և մեծաւ պաշտմամբ, սաղմոսիւք և երգովք հոգեւորօք, կանթեղօք և մոմեղինօք և խնկածու հոտովք, արքունական կառօք զսուրբն Վրթանէս, անհնարին բեկմամբ՝ վասն իւրեանց յայնմ՝ ի բնակ տեառնէն կամ ՚ի հոգեւոր վարդապետութենէն որբ մնալոյ, մեծաւ լալեաց տրտմութեամբ մինչև ՚ի գեւղն Թորդան ՚ի Դարանաղեաց գաւառն յուղարկէին։ Եւ անդ առ մեծի հայրապետին Գրիգորի զտորա սուրբ զօկերան հանգուցանէին. և զմշտակատար զտորա կենդանի յիշատակն ՚ի վերայ կատարեալ, դառնային։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ .

Յաղագս Թադաւորելոյ Տիրանայ յետ հօր իւրոյ. և Թէ որպէս Յուսիկն յետ հօր իւրոյ Վրթանայ կալաւ զաթու հայրապետացն, և Թէ որպէս սպանաւ ՚ի Տիրանայ արքայէ յաղագս յանգիմանութեան։

Եւ յանցանէն յաշխարհէ Թադաւորին Խոսրովու, Տիրան որդի Խոսրովու առ զԹադաւորութիւնն իշխանութիւն աշխարհացն Հայոց մեծաց։ Եւ ընդ նմին սուրբն երանելի մանուկն Յուսիկ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն Հայոց։ Բայց գումարեաց ընդ նմա Թադաւորն Տիրան զմեծամեծ նախարարն ըստ սովորութեան օրինակին, զմեծ հազարապետն ՚ի հազարապետութեանն, իսկ ՚ի տոհմէ ամենայն Հայոց մեծաց, զՎաղարշ, որ էր իշխան Անձտայ. և ընդ նմա Զարեհ իշխան, նահապետն մեծի Ծոփաց, և զՎարազ Շահունի իշխանն Ծոփաց աշխարհին, և զԳնիթ իշխան Հաշտենից գաւառին ՚ի կամինական տոհմէն. զՎորոթ իշխանն Վանանդայ գաւառին, և զՇահէն իշխանն անձնացեաց տոհմին, և զԱտամ իշխանն Գողթան, և զՄանաւազ իշխանն կողբացոց. զԳորութ՝ իշխանն Զորոց աշխարհին, և զՄանասպ զխորխուռնեաց զիշխանն մաղխազունեան տանն։ Եւ զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն սահառունեաց, և զԱբա իշխանն գնունեաց։ Զնոսա զամենեւեան հրամայեաց երթալ ընդ մե-

† Յօրին. Ժողովարհ։

Ծի հաղարապետին Վաղարշու, զի նստուցեն զերանելին Յուսիկ յարքունական կառան, և խաղասցեն գնասցեն 'ի սահմանակիցս իւրեանց 'ի մայր քաղաքացն Քամրաց 'ի Կեսարիա, հասուցանել զմանուկն Յուսիկ յառաքելական աթոռն հայրապետացն: Գնացին եկին հասին 'ի քաղաքն կեսարացոց. ետուն 'ի կաթողիկոսութիւն զՅուսիկն ձեռնադրել զորդին Վրթանայ: Եւ նստուցին զնա յաթոռն առաքելոյն Թադէոսի, և յաթոռ իւրոյ հաւուն մեծին Գրիգորի. և դարձան անդրէն մեծաւ խնդութեամբ, եկեալք առողջութեամբ, յաջողեալք՝ հասանէին յայրապետեան աշխարհն: Եւ զիշխանսն երկոսին, և նոցուն Մովսէս, յառաջ արձակէին աւետաւորս առ արքայն:

Ապա իբրեւ լուաւ ինքն արքայն, ընդ առաջ ելանէր նմա 'ի դաշտն յայն կոյս գետոյն Տափերն կամրջի, ամենայն բանակօքն բազմութեամբ: Ապա ողջոյն տուեալք զցանկալի ողջոյնն միմեանց, անցեալ ընդ կամուրջն Տափերայ, մտեալ 'ի քաղաքն մեծ յԱրտաշատ, յեկեղեցին դառնային. և նստուցանէին զցանկալի մանուկն Յուսիկ յաթոռ հայրապետական: Սա զհետ հօրն իւրոյ Վրթանայ զառաքելական յաջորդէր. հայրական չափոցն նմանեալ ծնունդ, ամենեին զամենայն յամենայնի հրեշտակակրօն զանձն ցուցանէր, զամենայն ըստ պարգեւացն աստուծոյ զշնորհացն՝ կատարէր: Քրիստոսական բանաւոր խաշանցն հովուելով, աւետարանական պատգամաւորօքն խրատելով ընձեռեցաւ: Զի աւուրբք մանուկ, տիօք առողջ, և բարձր հասակաւ. գեղով երեսաց սքանչելի և չքնաղ, զի այլ ոչ գտանէր ուրեք նման նմա 'ի վերայ երկրի: Սուրբ և պայծառ հոգւով, ամենեւին ոչ ինչ զբաղեալ ընդ աստիս. իբրեւ զբաջ սպառազէն Քրիստոսի, իբրեւ զախոյեան նահատակ 'ի տղայութենէ տիոց նշկահէր, աներեւոյթ թշնամոյն յաղթութեամբ սպառնացեալ: Ակն առնուլ կամ աչառել մարդկան բնաւ ամենեւին ոչ գիտէր. այլ զբան Հոգւոյն սրբոյ սուսեր ածեալ ընդ մէջ իւր կրէր: Իսկ շնորհատուր Հոգւոյն լցեալ

1 Եօր. միում՝ աղօղութեամբ յաղթեալք:

2 Եօր. միում՝ զկորսն:

զնա, գիտութեանն էր աղբիւրացեալ զամենայն լսելացն ցուղս¹ ականջացն և սրտիցն երկրին:

Իսկ թագաւորն Տիրան, և այլ մեծամեծ աւագանին նախարարացն, կամ աշխարհն ամենայն, ոչ ինչ ըստ աստուծոյ կամացն վարս յանձն առեալ՝ իմաստուն ինչ գնացեալ լինէին: Քան զամենայն մանաւանդ թագաւորն կամ իշխանքն սպանութիւնս՝ անխտիր ՚ի հեղուլ զարիւն արդար ՚ի տարապարտուց գործէին և այլ մեղս բազումս. և ոչ հայէին ՚ի հրամանս վերնոյն, ՚ի հանապազորդ լսելոյն ոչ խրատեալք ՚ի յուն նոցա առնելոյ զաստուծոյ յոյսն: Վասն որոյ հանապազ ընդդիմացեալ լինէր երանելի հայրապետն Յուսիկն. վարժ բանիւքն համեստութեանն քրիստոսական խրատուն՝ հանապազ յերեսսն յանդիմանութեամբ հարկանելով խրատելով կշտամբելով արկանէր, զսպանումն տանջանաց յաւիտեական բարկութեանն անշեջ հրոյն դատաստանին պատմելով, բողոքէր: Զի թէպէտ աւուրբ մանուկ էր, այլ զաւագութիւն ծերութեան խրատուն յինքեան ցուցանէր, զհայրենի գործ խրատուականն զառաւելութիւն² քաջութեան կատարէր: Հարցնմանեալ ՚ի մանկութեան³ իմաստութեան, զծերութեան պատին պատուակալ պատուականութեանն զհանձարոյն զուարթութեանն անուշութեանն, իբրև զծաղիկ ՚ի գիտաւորութեանն հասեալ, վասն ճշմարտութեանն մինչ ՚ի մահ մնարոնէր. նախ զանձն ապրեցուցանելոյ, և վասն այլոց հոգւոց զնոյն առնել կամէր: Այնչափ էր երկիւղած ՚ի տեառնէ, զի ոչ զսէր և ոչ զահ թագաւորին առ ոչինչ համարէր: Իսկ գիտութեամբն աստուծոյ, դպրութեան գրոց սրբոց արուեստաւն լի էր. և առնոյր ՚ի պատուհասել և յանդիմանել. արգելոյր զթագաւորն և զմեծամեծսն չտալ թոյլ մտանել յեկեղեցին:

Արդ ելեալ կապէր մեծապէս պատուհասիւք, քահանայական իշխանական բանիւ յանդիմանութեանն, վասն սնորհնութեան պոռնկութեանն և արուա-

1 Յօր. միում ցաւոյ:

3 Յօր. միում ի հանձնութիւնէ:

2 Յօր. միում զառաւելութիւն:

4 Յօր. միում քաջ:

գիտութեան և արեւնհեղութեան, զրկութեան, յափրշտակութեան, աղքատատեցութեան և այլոց բազում մեղաց՝ որ այսմիկ նման իցէ։ Եւ ինքն վասն ահի սաստից օրինացն տեսուն՝ թշնամի համարեալ թուէր որոց հանապազ անցանէին զկարգօքն Քրիստոսի, և հանապազ ՚ի սմանէ սուրբ բանին աստուծոյ խոցոտեալ լինէին։ Եւ այս մարտ պատերազմի էր սորա առ հասարակ ընդ ամենեւեան յանդիմանութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։ Որ իբրեւ օր մի յաւուրց տարեկան, դիմեաց գալ թագաւորն Տիրան հանդերձ այլովք աւագանւոյն մտանել յեկեղեցին։ Իսկ նա ընդդէմ բարբառեալ ասէր. Չես արժանի, հիմ գաս, մի գար ՚ի ներքս։ Վասն որոյ անդէն ՚ի ներքս քարէին զնա յեկեղեցւոյն. բրածեծ եղեալ ջաղջախեալ քահանայապետն աստուծոյ սուրբ, երանելի մանուկն Յուսիկ, կիսամահ կոշկոճեալ ընկեցեալ լինէր։ Զոր բարձեալ պաշտօնէիցն դրան եկեղեցւոյն ՚ի Բնաբեղ բերդէն՝ արքունի՝ մեծ Ծոփաց գաւառին, եկին բերին ՚ի գաւառն Պարանաղեաց ՚ի գեւղն Թորդան. և անդ ոչ ինչ յետ բազում աւուրց հանգեաւ, և եղաւ մօտ առ Գրիգորի և ընդ հարս իւր։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

Յաղագս թէ զիարգ յետ մահուանն Յուսկանն անառաջնորդ լինէր երկիրս Հայոց, և ոչ որդիքն Յուսկանն արժանի եղեն հօրն աթոռոյն։

Եւ յետ այսր անցեալ ժամանակաց, զկնի թուպամահն լինելոյ երանելոյն Յուսկան, անառաջնորդք եղեալ՝ իբրեւ զկոյրս մոլորեցան երկիրն լեզուին թորգումական աշխարհին։ Քանզի տուաւ նոցա ոգի մոլորութեան, աչ զի մի տեսցեն, և ականջա՝ զի մի լուիցեն, և սիրտ՝ զի մի իմասցին դառնալ յապաշխարութիւն։ Եւ զխաւարային խորխորատ կորստեան գտեալ, հարեալ՝ իւրեանց անձանց ճանապարհ, կործանեցան անկեալք. զի ոչ այն դք գոյր՝ որ նոցա մոլեգնութեանն

1 Յօրին. Թուում ՚ի Բնաբերդէն։

2 Յօրին. Թուում Կաթեալ։

պատկառուկս արկանէր ըստ մեղս գործելոյ, այլ անհովիւք էին: Զկորստեան ճանապարհն՝ համարձակէին՝ ի չարիս կամօք գնացեալք, և կամօք լեալք որդիք բարկութեան. և առանց աստուծոյ շրջէին յաշխարհի կամակոր ազգ տանն Հայոց երկրին: Նմանեալք լինէին այնմ հօտի խաշանց, որ զպահպանութիւն շանցն պահողաց պահպանացն ՚ի բաց մերժեցին, և կամօք իւրեանցի երակուր գէշ թնամութեան գայլոցն մատնեցան, ըստ նմանութեան մեծին աթենացւոց քաղաքին:

Յայնմ ժամանակի զթագաւորն իւրեանց օրինակ չարի առնէին, և նովին՝ օրինակաւ ձեւել սկսան, և նոյնպէս գործել: Զի ՚ի վաղնջուց, յորմէ հետէ առին նոքա զանուն քրիստոնէութեանն, լոկ միայն իբրեւ զկրօնս իմն մարդկութեան յանձինս իւրեանց և ոչ ջերմեռանդն ինչ հաւատովք ընկալան, այլ իբրեւ ըզմոլորութիւն իմն մարդկութեան ՚ի հարկէ: Ոչ եթէ որպէս պարտն էր գիտութեամբ յուսով կամ հաւատով, բայց միայն սակաւ ինչ որք զհանդամանս գիտէին հելլէն կամ ասորի դպրութեանց, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր ՚ի շատէ: Իսկ որք արտաքոյ քան զգիտութիւն արուեստին էին այլ խառնաղանձ՝ բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն և կամ շինականութեանն, եթէ զցայգ և զցերեկ նստեալ վարդապետացն և ըստ նմանութեան ամպոցն իբրեւ զյորդահեղեղ ինչ անձրեաց սաստկութիւն զվարդապետութիւնն ՚ի վերայ հոսէին, ոչ որ ՚ի նոցանէն և ոչ մի ոչ, և ոչ մի բան, և ոչ կէս բանի, և ոչ դոյզն յիշատակ ինչ, և ոչ նշմարանս ինչ զոր լսէինն, և ոչ կարէին ինչ ունել ի մտի: Վասն զի միտք իւրեանց ընդ անպիտանս ընդ անօգուտս և եթ զբօսեալ էին. զոր օրինակ մանկունք տղայք ընդ մանգութեանն և ընդ տղայութեանն խաղալիկ խանկարեալք, և զպիտոյիցն և զկարեւորացն ոչ ինչ փոթ արարեալ, սոյնպէս և դեգերեալ մաշէին յանուղղայ կրթութիւն ընդ չքնոտի մտացն ՚ի հնութիւն հեթանոսութեանց սովորութեանց, բարբարոս

խուժարուժ միտս ունելով: Եւ զիւրեանց երգս առասպելաց զվիպասանութեանն սիրեցեալք՝ ի փոյթ կրթութեանցն, և նմին հաւատացեալք, և ի նոյն հանապազորդեալք, ի հեռ և ի նախանձ ընդ միմեանս չարակնութեամբ, թշնամութիւն ոխութեանց, զմիմեանս խածատել, և նենգել այր զընկեր և զեղբայր: Սիրելիք սիրելեաց, և մերձաւորք մերձաւորաց, և ընտանիք ընտանեաց, ազգականք ազգականաց, խնամիք խնամեաց դնէին գայթակղութիւն:

Անդ էր տեսանել այր ընկերի արեամբք ծարաւեալք ըմպելով, ոգովք չափ գային ֆնասուցն՝ անխրատ վարս և անհանձար միտս ունելով: Եւ զդիցն հնութեան պաշտամունս ի նմանութիւն պոռնկութեան գործոյն ընդ խաւար կատարէին. և ոմանք զնոյն իսկ ցանգութիւն գիջութեան պոռնկութեան կատարէին յանձինս իւրեանց: Վասն այսորիկ ոչ զխրատ իմաստութեան լնէին, և ոչ առաջնորդացն ասելոյ զաստուծոյ պատգամն անսացեալք հնազանդէին. այլ վասն ի նոցանէն յանդիմանութեանն, ատէին և հալածէին զնոսա և սպանանէին: Եւ ըստ մարգարէական բանին առ նոսա ասելոյ, թէ՛ « Ատէին ի դրունս զյանդիմանիչս, և զբանս սուրբս արհամարհէին: Քանզի ոչ էին թէ որպէս այլոց ազգականացն և հաւատացելոցն կամ իմաստնոցն ետ նոցա՝ զգիտութիւն ճշմարտութեան հաւատոցն աստուածաբանիւ քարոզութեանն, որպէս որք ընկալանն՝ առին գոհութեամբ և հաւատացին և վայելեցին ի շնորհս մարդասիրութեանն արդեւք, այլ ըստ հրէական մտացն կուրացելոց և խաւարելոց և կաղացելոցն ի ճշմարտութեանն: Թերևս և առ այս ազգ միտէր բանն մարգարէական յառաջգիտական, եթէ՛ « Որդիք անմիտք, և ոչ որդիք իմաստունք. իմաստունք են զչար գործել, և զբարի գործել նոքա երբեք ինչ ոչ գիտային, և դարձեալ ասէ. « Որդիք եղբերիկք, խստասիրտք, խստաշունչք, ոյք դառնացուցին զիս նոքա և հարք իւրեանց, և Այսպէս լքեալք և սոքա, զի ոչ իմացան և ոչ հաւատացին յաներևոյթն աստուծոյ երևելեօքս. յարարածոց աստի չիմացան՝ զարարիչն և զկարգիչ և զխնամիչն առ-

նուլ 'ի միտ : Յաճախեաց զերևոյթ նշանս իւր և զսքան-
չելիս , մինչև զմարդկային բնութիւնս արժեաց 'ի կեր-
պարանս անասնոյ . ուստի փրկութեանն նոցա լինէին
պատճառք :

Եւ մինչև յայս յանպիտան և յանմիտ թագաւո-
րութիւնն իսկ , առ այն թագաւորաւ Տիրանաւ , ընդ
նոյն իսկ թագ աթոնայեցեալք , անցուցին չարութեամբք
քան յամենայն դարս : Մանաւանդ քան զամենայն , զի
զգլխաւորն առաջնորդն թոպամահ սպանին , և այնու-
հետև ըստ կամաց գնային : Քանզի ոչ ոք այն ոք գոյր ,
յորմէ խիթայինն յանդիմանութեանն՝ որնոցա արգել
արկանէր գնալ յանօրէն ճանապարհն ելանել : Ապա
բարձեալ թողեալ եղեն նոքա 'ի ձեռանէ տեառն ,
երթեալք ըստ հետ կամաց սրտից իւրեանց . ապա
չկայր ոք առաջնորդ և ոչ գլուխ քահանայութեանն :
Սակայն փոյթք եղեն նոքա ոչ վասն ճմարտութեան
ինչ խնդրել իւրեանց հովիւ կամ առաջնորդ՝ որ կայ-
ցէ գլուխ ժողովրդեանն հօտապետութեանն , այլ
բանից ընկեր՝ իւրեանց խնդրէին զայն ոք՝ որ ըստ նոցա
կամացն վարիցէ :

Յայնժամ խորհուրդ արարեալ թագաւորին և
իշխանացն , և համօրէն իսկ աշխարհին , թէ զո՞ ար-
ժանի այնմ իմիջ գտանիցեն . քանզի երկու մնացեալք¹
երկուորիք երկու մանգունք , միումն Պապ անուն , և
միւսումն Աթանագինէս , ճանաչէին ստահակք և
անխրատք , որք ոչ ինչ ըստ իմաստութեան աստուածե-
ղէն գրոց , և ոչ վարժ հրահանգօք առաքինութեանցն ,
և ոչ հօրն իւրեանց չափոց ինչ նմանեցին միտ եղեալ ,
և ոչ ընդ իւրեանց ծնիչն հայրն Յուսիկ նայեցան ,
և ոչ մեծին Գրիգորի յառաքինութիւնսն ուշ եդին ,
և ոչ զիւրեանց հոգեւորն պատուականութիւն՝ յաւի-
տենական կենացն զպատիւ ինչ եդին 'ի մոտի : Այլ
իւրեանց ժամանակի դարուն նմանեալք , և պանծա-
ցեալք յիւրեանց յանցաւոր սնոտի 'ի մարմնաւոր տոհ-
մականութիւնն ազգականութեան , զինուորական
զվարան ընտրեցին : Վասն այնորիկ անընտիրք եղեալք ,

1 Եօրին . միում բռնելիք :

2 'ի հինգ օրինակս գնացեալք :

'ի հպարտութեանն՝ խոտեցան ըստ յառաջագոյն տես-
լեանն հօրն իւրեանց. ոչ մտին 'ի լուծ աստուած-
պաշտութեանն: Եւ ոչ այլ որ 'ի նմին տանէ զաւակին
Գրիգորի գոյր որ. զի այնչափ իսկ կային մարմնաւոր
զաւակին, և սոքա ինչ ոչ թէ արժանի հարցն քնա-
ցեալ նմանեցին վարուց: Եւ այլ ոչ որ էր, որ զառաջ-
նորդութիւն գլխաւորութեան քահանայապետու-
թեանն վերակացութեանն որ տէրունական տանն
հրամանատարութեանն կատարեալ, պաշտաման յա-
ջորդէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Դ.

Յաղագս վարուց և գործոց մեծին Դանիէլի առն աստուծոյ, և թէ
որպէս յանգիմանեաց զթագաւորն Տիրան, և կամ որպէս պատու-
հասեալ մեռաւ 'ի նմանէ:

Բայց յայնժամ դեռ ևս կենդանի էր ծերունի
սուրբն մեծն քորեպիսկոպոսն Դանիէլ, այր սքանչե-
լի: Աշակերտ եղեալ էր սա մեծին Գրիգորի, վե-
րակացու և գլխաւոր եկեղեցաց նահանգին Տարօնոյ,
Գրիգորի ձեռակալն՝ իշխանութեանն կողման մասին
գործակալութեանն մեծի դատաւորութեանն, ունէր
զիշխանութիւնն զայն առանձինն. այլ վերակացու և
հրամատար² տեսուչ և հոգաբարձու ամենայն եկեղե-
ցեացն Հայոց մեծաց ընդ ամենայն տեղիս. այլ և 'ի
կողմանս Պարսից յօտար տեղիս քարոզեաց սա, և ան-
թիւս 'ի մոլորութենէ դարձոյց:

Եւ էր սա ազգաւ ասորի. և ունէր սա զաստիճան
աթոռոյն գլխաւորութեան Տարօնոյ, 'ի մեծն և նախ
զառաջին եկեղեցին 'ի մայր եկեղեցեացն ամենայն
հայաստանեաց: Այս ինքննախ և զառաջին և գլխաւոր
տեղին պատուական. զի յառաջ նախ անդ շինեալ
էր զսուրբ եկեղեցին, և ուղղեալ սեզան յանուն տեա-
ռին: Նոյնպէս և 'ի ներքոյ քան զնա մարգարէանոցն
Յովհաննու, նոյնպէս մօտ 'ի տուն տեառն Հանգիստ.

¹ Յօրին. միում անշարիւր եղեալ է հայրապետութիւնն խոսեցան:

² Յօրին. միում հրամանադար:

առաքելոցն: Արդ այս տեղիք վասն յառաջակարգու-
թեան, կանոնաւ 'ի հայրապետացն և 'ի թագաւորացն
պատուեալք լինէին. որպէս 'ի Դարանաղեաց գաւառին
յեկեղեցին Թորգանու պատուին վասն գերեզմանացն
հայրապետին Գրիգորի: Սոյնպէս և զյիշատակս թա-
գաւորին Տրդատայ թէ կամօք թէ ականայ, որ արժա-
նին լեալ էր նախածանօթ 'ի Քրիստոսն հաւատոց:
Վասն այսորիկ կամ եղև աշխարհին զնախնեաց ժամա-
նակին հարանց եպիսկոպոսաց զայս տեղիս պատուել,
ուր սոքա եղեալն էին. զի սիրելի էր աշխարհին, պա-
տուել զյառաջնծայն Քրիստոսի զթագաւորն իւ-
րեանց Տրդատ: Նոյնպէս և զյառաջեպիսկոպոսն՝
զնախավաստակն Գրիգորիս. սոյնպէս և 'ի գաւառն
այրարատեան զնախավկայն Քրիստոսի, ուր Գայիա-
նէն և Հռիփսիմէն կային, իւրեանց հանդերձ գործա-
կցօքն. սոյնպէս առաւել և զնախեկեղեցին:

Այս տեղիքս սմա էին յանձն հանդերձ գաւա-
ռօքն յորս էին. հաւատարիմ էր սա այնմ գլխաւոր
սեղանոյն, իշխանութեան աթոռոյն հայրապետացն,
հաստատութեան ուխտին կաթողիկէ եկեղեցւոյն:
Եւ էր սորա ընկալեալ զքորեպիսկոպոսութեան ձեռ-
նադրութիւն աստիճանին 'ի ձեռաց մեծին Գրիգորի,
յաւուրս յորում կործանեաց զբազինս մեհենիցն Հե-
րակլեայ՝ այս ինքն Վահագնի, որում տեղոյ Աշտիշատն
կարդացեալ. որ նախ եղ. զհիմունս եկեղեցւոյ սրբոյ:

Եւ էր սա այր զարմանալի, առնէր նշանս և զօրու-
թիւնս մեծամեծս յանուն տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի: Սա և կօշկօք քայլելոյն դնայր 'ի վերայ
ջուրց գետոց, և ոչ թանային. և ոչ հանէր սա: Եւ
յաւուրս ձմեռանոյն՝ յորժամ կուտեալ դիղեալ զմե-
ծութիւն բաղմութիւն թանձրութեան ձեանցն կու-
տակեալ հիւսեալ ձեանցն 'ի վերայ ձմեռային լեռանցն՝
յայնպիսի լեռանց 'ի վերայ ընդ այնպիսի ժամանակի
կամէր ուրեք երթալ 'ի պէտս ճանապարհի, յանկար-
օրէն ձիւնն ցամաք արջն լինէր առաջի նորա: Եւ զի կա-
մէր 'ի հեռաստան ուրեք երթալ, իբրև զփայլակն սլա-

1 Թորին. միում զտալին էպիսկոպոսադէս... Գրիգորին:

ցեալ լինէր անաշխատ. իբրեւ թռուցեալ յոր կամէրն երթալ 'ի տեղին, յանկարծօրէն անդ գտանէր: Յառուցանէր զմեռեալս, առնէր և բժշկութիւնս հիւանդաց, և այլ ևս մեծ նշանս և զօրութիւնս քան զնոյնս գործէր, զորս ոչ բաւեսցէ ընդ գրով նշմարանաց փակել: Եւ բնակութիւն իւրոց կայենիցն յանմարդի լերինս, այլ զտեսչութիւն մարդկան պիտոյից ոչ երբէք անփոյթ առնէր: Միահանդերձ մաշկանափորտն սանդաղաւոր, և կերակուր իւր արմատք բանջարոց, և զաւազան անգամ ընդ ինքեան ոչ ունէր: Եւ առ բանն աստուծոյ այնչափ էր հզօր, զի զինչ հայցէրն յաստուծոյ՝ առնոյր, և զոր ինչ ասէր՝ այն լինէր: Եւ կայեանք տեսչութեան իւրոյ, յորժամ յանապատաց 'ի շէնս իջանէր վասն գործոյ աստուծոյ, 'ի գլխաւոր տեղիսն յեկեղեցեացն լինէր: Եւ յաճախ յակն աղբերն 'ի ներքոյ սարաբարձր մեհենատեղւոյն Հերակլայ, որ կայ գէմ յանդիման լերինն մեծի՝ որում Յուլն անուանեալ կարդան, 'ի բազնին տեղւոյն 'ի բացագոյն իբրեւ քար ընդէց մի 'ի ներքոյ կուսէ, 'ի դոյզն ծործորակին 'ի սակաւ անտառակին 'ի հացուտ պուրակին՝ որում անուն տեղոյն իսկ Հացեացն դրախտ կոչեն: Այս այն աղբերն է, յորում առնէր յայնժամ ևս վաղ մեծն Գրիգոր զմկրտութիւնսն զօրացն բազմաց: Յայնմ տեղով էր սորա կայեանք խցկան սրբոյն Դանիէլի. էր դարափոր արարեալ բնակութիւն. և յայնմ տեղով զգիտաւորութիւն այցելութեանն՝ կատարէր:

Արդ միաժողով եղեալ մեծամեծք նախարարացն, և 'ի միվայր եկեալք, խորհուրդ խորհեցան. հաւանեցուցին զթագաւորն, ածել զծերունին գլխանիւ յիւրեանց բանակն, զի ածցեն կացուսցեն զնա իւրեանց գլուխ առաջնորդ, զի նստցի նա յաթոռն հայրապետական: Եւ յղեցին առ նա Զոմն² իշխանն Սահառունեաց տոհմն, և զԱրտաւան զիշխանն Վանանդայ, և զԼարէն իշխանն Սմատունեաց տոհմն, և զՎարազ իշխանն Դիմաքսենից տոհմն, Եւ եկին նախարարքն հասին գտին զնա յեկեղեաց Կաւառին, 'ի գեւղն

1 Օրինակ մի յաւելու վերախոսութեան:

2 Յօրին. միում հո:

եկեղեցւոյն 'ի Թիին. զի դեռ իմն զգործ մշակութեան աստուծոյ գործէր: Եւ առին զնա և ածին առ Թա-
գաւորն Տիրան, 'ի գաւառն Աղձնեաց 'ի Բառաէջ¹
յաւան: Եւ իբրև մտանէր առաջի Թագաւորին Տի-
րանայ քորեպիսկոպոսն մեծն 'Իանիէլ, անդէն 'ի ձեռն
առնոյր զկշտամբութիւն յանդիմանութեանն:

Սկսեալ խօսել, յառաջ մատուցեալ, ասէր՝ եթէ
ընդէր մոռացարուք դուք զաստուած զարարիչն ձեր,
և զգութ անշնայն և խրատուց, և զքանչեւեաց՝ զոր
արար առ հարսն ձեր և առ ձեզ. և դուք դարձայք 'ի
մոլորութիւն կռապաշտութեան նախնեացն ձերոց, և
յատեւութիւնս և յապահոյութիւնս և 'ի զրկութիւնս
և յաղքատակերութիւնս, 'ի պոռնկութիւնս, 'ի նեն-
գութիւնս և 'ի միսեանսզրկութիւնս և 'ի սպանու-
թիւնս: Կործանեցայք լքեայք կասեցէք կաղացայք
յարդարութեան ճանապարհաց, և Թողէք դուք զբա-
լերարն ձեր զաստուած՝ որ զձեզ յոչնչէ արար և
հաստատեաց, և 'ի մոլորութիւնս ձեր անծանօթք ե-
ղերուք դուք 'ի նմանէ: Մինչ դուք զձեր անձինսդ
անգիւտս արարեալ էիք 'ի կորստեանն, նա եկն 'ի
խնդրել զձեզ. զի Թէպէտ և ինքն իսկ միածին որդին
աստուծոյ, եկն էջ ուսուցանել զհայր իւրոց արարա-
ծոց. զի Թէպէտ և ոչ լուան նմա, և չարչարեցին ևս
մինչև 'ի մահ, և համբեր, սակայն և ոչ նա զիւր զօրու-
թիւնն ոչ Թագոյց յումեքէ, զի պատճառք կենաց լիցի
ամենեցուն: Եւ զորս եգիտ արժանիս և պատրաստա-
կանս իւրում² յարութեանն, ընտրեաց, ուսոյց, և
արձակեաց քարոզս և կոչնականս և հրաւիրակս՝ 'ի
փրկութեան լըսն հրաւիրել զձեզ:

Սակայն և դուք յայնմ՝ փոխանակ երախտեացն
ապախտիս հատուցէք. զորմէ դուք իսկ նախ զձեր
զքարոզն և զհրաւիրակն զառաքեալ առ ձեզ եկեալն
սպանէք. զայն՝ որ եկեալ զձեզ կոչէր 'ի փրկական
շնորհս արքայութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-
տոսի: Զի Թէպէտ և դուք առ ձերում անմտութեան՝
տիրասպան ազգին խորհրդոյն հաղորդեցայք³ Հրէիցն.

1 Յօրին. միում է Գաւէճ:

2 Յօրին. միում յեւրոմ:

3 Յօրին միում հաղանդեցայք:

զի նորա զտէրն կարծեցին սպանանել, հարցն ձեր զնորին առաքեալն սպանին . և զհետ նորա նորին նմանին չարչարեցին վասն նոյննորին իրաց: Իսկ զինի սորին իրացս այսոցիկ եկին բազմութիւնք սրբոց վկայիցն աստուծոյ, նոցին Առաքելոցն ճգնակիցք. որք մինչ ՚ի վտանգ չարչարանացն ճգնեալք, մինչ յիւրեանց մահն, պնդեալք ցուցանեն ձեզ զձմարտութիւնն, զի թերեւս նորօք դառնայցէք յիմաստութիւն գիտութեան որդւոյն աստուծոյ: Սակայն և առ նոսա լցէք կառարեցէք բովանդակեցէք զսովորութիւնսպանութեանց ամբարշտութեանցն կամացն ձերոց: Սակայն նորին արեամբն՝ զոր ասացի՝ բազում և պէսպէս նշանօք խրատեաց զձեզ, և ՚ի մահ ոչ մատնեաց վասն բազում ողորմութեանն. և իւր մերձաւորս արար զձեզ, և խառնեաց զձեզ ՚ի բնակութիւն՝ կենդանութեան ընտանութեան վարդապետութեանն իւրոյ, ուղղութեան օրինացն, յառաւելութիւն որդւոյն սիրելւոյ իւրոյ:

Եւ յետ այսորիկ եթող ձեզ զամենայն փնասս ձեր, և ետ ձեզ վարդապետս զսիրելիս իւր: Բայց դուք և ոչ զմի զայն ոչ յիշեցէք, ոչ եղիք ՚ի մոտի, ոչ կալայք ՚ի սրտի, այլ յետս դարձայք հրեական ազգին նմանեալք. առ էք զնոյն յանձինս ձեր զնոցուն օինակն գործոց: Զի պարտ էր ձեզ յիշել զերախտիսն տեառն ձերոյ Քրիստոսի, որ ոչ յիշեաց զմեզս հարցն ձերոց, և ոչ զանօրէնութիւնս ձեր: Եւ ձեզ անպարտ մոռանալ զճգնութիւն հարցն սրբոցն խրատչացն և վարդապետացն ձերոց, որք ուսուցիչքն էին ձեր, որք հանապազ տքնէին վասն փրկութեան ոգւոց ձերոց, և արժան էր ձեզ ունել գութ ընդ նոսա՝ որք հոգեպէս բանին վարդապետութեանն երկնեցին և ծնան զձեզ վերստին, և ըստ ձերում եղծման անդրէն դառնալոյ՝ դարձեալ միւսանգամ վերստին ընդերոյ չարեացն ապաշխարելոյ ինքեանք իւրեանց խնդրուածովքն երկնեցին զձեզ դարձեալ, մինչև կերպարանեսցեն զՔրիստոս ՚ի ձեզ, զի արժանի լինիջիք մտանել յերկնից յարքայութիւնն անդր: Պատշաճ էր և ձեզ խնամել զնոցին

1 Յօրին. միում ՚ի բնութիւն:

որդիան և զաշակերտան, որ ըստ հոգևոր բանին ըստ աստուածային ծննդեանն էին որդիք, առաջնորդք և վերակացուք ձեր՝ի տէր. թող թէ որ մարմնապէս իսկ էին նոցա ճետք, և հոգևոր նոցին գործոց ոչ ինչ պակաս քան զհարսն իւրեանց:

Արդ ձեր թողեալ զաստուած, և յիշեցուցէք զչարիսն ձեր զառաջինս, և լյիք զչափ մեղացն հարցն ձերոց: Որ զի նոքա սպանին զհարսն սուրբս չարչարանք՝ վասն բարւոյն չկամելոյ լսել զօգտակարն խրատ ՚ի նոցանէն, և դուք զորդիս և զժառանգս և զգործակիցս և զնմանողս նոցին սպանէք, որք ոչ հաւանեալ գործոց մեղացն ձերոց, սուրբ մանուկն Յուսիկն զհայրապետն զաթուակալն՝ զվիճակակալն զվիճակին թադէոսի առաքելոյն և զնորին նմանոյն Գրիգորի: Եւ դուք զհրէական բարուցն բերէք զօրինակն յանձինս ձեր, սպանուածեանցն սովորուածեանց զրկուածիւնս. որպէս և նոքա անխրատք զիւրեանց զառաքեալսն կամ զմարգարէսն կոտորեցին, սոյնպէս և դուք ըստ նոցին օրինակի կատարեցէք:

Արդ վասն այսչափ ստուածեանց ձերոց և պղծութեանց, բարձցէ տէր զթագաւորուածիւնդ ձեր՝ի ձէնջ. բարձցէ և զքահանայուածիւնդ՝ի ձէնջ. Յրուեսջիք և բաժանեսջիք, և ցրուեսցին սահմանք ձեր որպէս և Խորայէլ, և անտէրունչք և անխնայ և անխնամք լիջիք. և լիջիք դուք իբրեւ զխաշինք, զի ոչ գուցէ նոցա հովիւք: Մատնեսջիք իբրեւ զհօտ ՚ի ձեռս գազանաց, և անկջիք ՚ի փառաց ձերոց. և ՚ի ձեռս օտար թշնամեաց մատնեսջիք դուք ՚ի գերուածիւն՝ և ՚ի լուծ ծառայութեան, և ոչ բարձցի երբէք կամ պակասեսցէ լուծ ծառայութեան ՚ի ձէնջ. և ոչ երբէք պակասեսցէ լուծ չար ստրկութեան ծառայութեանն ՚ի պարանոցաց ձերոց. հաշեսջիք և մաշեսջիք ՚ի ցանկութիւնս ձեր: Որպէս պատառեցաւ Խորայէլ, և ոչ կարկատեցաւ, սոյնպէս և դուք ցրուեսջիք և կործանեսջիք. և այլք վայելեսցեն ՚ի վաստակս ձեր, և այլք կերիցեն՝ զօրուածիւնս ձեր. և

1 Յօրին. միում զլատորախ յեր և զբաւթիսն:

ոչ որ գտանիցի, որ փրկեսցէ զձեզ. և ոչ հաճեսցի ընդ ձեզ տէր, և ոչ նայեսցի և ոչ փրկեսցէ այլ զձեզ:

Այլ զի կոչեցէք զիս ելանել զալ առ ձեզ, զայս ամենայն կամէիք լսել դուք յինէն: Եթէ իմ չէր զայս ամենայն պատմել¹ ձեզ, սակայն այս ամենայն լինելոց էր ձեզ վասն սպանման արդարոյն մեծին մանգանն Յուսկան առաքինւոյն առաջնորդին ձերոյ. որ էր 'ի տանէն զաւակին Գրիգորոյ. զի այս ամենայն լինելոց է ձեզ, զի այսպէս եցոյց ինձ տէր: Այլ զի յղեցէքդ առ իս, եթէ եկ կաց մեզ գլուխ և առաջնորդ, զիմորդ լինիցիմ առաջնորդ այնոցիկ՝ որք ոչ դառնայցեն զկնի տեառն. կամ զիմորդ կայցեմ գլուխ ազգի, զորս եթող տէրն 'ի ձեռանէ: Կամ զիմորդ բառնայցեմ զձեռս իմ աղօթիւք առ աստուած վասն այնոցիկ, որոց ձեռք իւրեանց չաղախեալ են արեամբ սրբոց տեառն. կամ զիմորդ մատուցանեմք աղօթս պաղատանս այնոցիկ՝ որք դարձուցին զթիկունս առ տէր, և ոչ զերեսս իւրեանց: Կամ զիմորդ եղէց բարեխօսվասն այնոցիկ, որք նուաճեցին. կամ զիմորդ խօսիցիմ 'ի հաշտութիւն վասն այնոցիկ, ոյք փախուցեալն են և ոչ կամին դառնալ. որոց ինքնին տէր նիւթեաց պատրաստեաց զամենայն չարիս 'ի վերայ նոցա վասն այսորիկ, զի ասացիք թէ ոչ տեսանէ տէր զայս ամենայն, և որ ինչ նման է սոցին բանիցս:

Զայս բանս խօսեցաւ սուրբ Ծերունին Դանիէլ քորեպիսկոպոսն առաջի թագաւորին Տիրանայ, և առաջի իշխանացն, պետացն և ամենայն զօրացն: Եւ մինչ դեռ խօսէր նա զայս ամենայն, հիացեալ զարմացեալ թագաւորն միտ դնելով լուռ և եթ կայր: Եւ եղև իբրև զայս ամենայն լուաւ, բորբոքեալ 'ի բռնաւորութիւն² դառնութեան ամբարշտութեան ցասման իւրոյ. զոր տայր հրաման անդէն խեղդամահ առնել զնա: Զոր իբրև լուեալ անդէն սպասաւորացն, կատարեցին զգործ հրամանին վաղվաղակի: Բայց մեծամեծք նախարարացն աւագանին շատ եղին 'ի մտի արքային, զի մի կատարեսցէ զչարութիւն կամացն իւրոց առ դառ-

1 Յօր. միում պատմեալ:

2 Օրին. մի յաւելու բարեպետ:

նութեան սրտին ցասման, առ զայրուցս բարկութեանն, ոչ ինչ անսացնոցա. այլ ճոպան 'ի փողս եդեալ, խեղդամահ արարին զնա: Այսպէս կատարեցաւ սուրբն Դանիէլ:

Եւ բարձին զմարմիննորա բազմութիւն մարդկան, որք տեղեակ էին նմա, և գիտէին զնա. և կամեցան մեծարել զնա ընդ ոսկերս սուրբ վկայիցն Քրիստոսի: Ապա ինքն յայտնեալ երևեցաւ առն սրբոյ աշակերտին իւրում, որոյ անուն կոչէր Եպիփան, զի մի 'ի պատիւ առցեն զոսկերս նորա իւրե զայլոցն. այլ տարցին 'ի տեղին ուր ինքն¹ հրամայեաց, և ծածկեացեն ընդ հողով: Զի այսպէս յայտնեալ բարբառեցաւ նոցա. զի եթէ տէրունական մարմինն, ասէ, 'ի գերեզմանի ծածկեցաւ աւուրս երկուս մինչև ցօրն երրորդ՝ յորում յարեաւ առ հայր իւր, ո՞րչափ ևս առաւել պարտ է մերում հողեղէն մարմինս² ընդ հողով ծածկել: Ապա բարձին զմարմիննորա սուրբ սիրելիք իւր աշակերտք, որոյ գլխաւորին անուն էր Շաղիտա, որ 'ի նմանէ իսկ աշխարհին Կորդուաց վարդապետ տուեալ էր. և երկրորդին անուն Եպիփան, որ գաւառին Աղձնեաց և մեծաց Ծովաց 'ի նմանէ իսկ վարդապետեալ էր, և ընդ նոսա պաշտօնեայք բանակին: Եւ գնացին տարան եդին զմարմինն 'ի տեղւոջն՝ ուր յառաջագոյն էր կայեանք խցկանն իւրոյ յերկրին Տարօնոյ, որ էր մայր եկեղեցեացն Հայոց, մօտ յակն աղբերն՝ ուր առնէր Գրիգոր զմկրտութիւնսն աշխարհազօր բազմութեանն, 'ի տեղւոջն՝ որ անուանեալ կոչի Հացեաց դրախտ: Յայնմ տեղւոյ ծածկեցին զմարմինն սրբոյն Դանիէլի ընդ հողով, ըստ յառաջագոյն տեսլեանն ըստ հրամանի նոցա տուեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

Յազագս որդւոցն Յուսկանն, թէ որպէս ընթացրեալ ընդ օտն հարին զբահանայութեան աստուծոյ զպատիւ:

Ապա խորհուրդ արարին մատուցանել զորդի սըրբոյն Յուսկան 'ի քահանայութիւն հարցն վարդապետութեանն: Ապա առանց իւրեանց կամացն ըմբռնե-

1 Յօր. միում. իսկն կամեցաւ և հրամայեաց: 2 Յօր. միում մարմին:

ցան, և բռնաբարեցան՝ի միաբանութեան եպիսկոպոսացն. զի կալեալք, ակամայ առեալք զձեռնադրութիւն սարկաւազութեան՝ հարկեցան Պապն և Աթանազենէս: Որոց հարեալք զաւանդն հոգեւորն պատուի, անձամբ զանձինս իւրեանց խտորատուր՝ յարուեստն զինուորութեանն զինեցան, և յերկիր կործանեցան: Եւ ընտրեցին զերկրաւոր կեանս, և առին ևս իւրեանց կանայս զքորս թագաւորին, և մերժեցին զանձինս իւրեանց՝ի ժառանգութենէ աստուծոյ Բայց անուանք կանանց նոցա, անուն կնոջն Պապայ՝ Վարազդուխտ, նոքա անորդիք անզաւակ ելին յաշխարհէ. անուն կնոջն Աթանազենի՝ Բամբիշն, ի սոցանէ ծնաւ այր սբանչելի և զարմանալի՝ Ներսէս, որ առ յապախ ելաց քահանայապետ:

Բայց յայնմ ժամանակի ոչ ոք գոյր, որ առաջնորդէր նոցա զքահանայապետութիւնն: Ապա խորհուրդ արարին՝ թէ զո՞ գտցեն իւրեանց առաջնորդ. ապա կամ եղև ամենեցուն առ հասարակ, զի ի նմին տանէ իշխանութեանն Գրիգորի գտցեն, որ Վալցի նա զաթոռ հարցն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ.

Յաղագս Փառինայ, որ կալաւ զաթոռ հայրապետացն:

Յայնմ ժամանակի համարեցան արժանի զՓառէն ոմն Էրէց, ի գաւառէն Տարօնոյ, ի մեծէ մարգարէանոցէն Յովաննու, որ Էր նախ շինեալ տուն աղօթից և խնդրուածոց ի հանգիստ սրբոցն, զի տեղին այն նմա Էր հաւատացեալ: Ապա կոչեցին զնա առ արքայն. և առաքեաց զնա պատարագօք թագաւորն, և հրովարտակօք և ճոխ իշխանօքն՝ որ ընդ նմա առաքեցանն: Մեծ զօրավարն Հայոց՝ որում անուն Էր Վասակ, ի մամիկոնեան տոհմէն. և Մեհենդակ ընդտունի, և Անդովկ սիւնի, և Արշաւիր կամսարական, մեծք և գլխաւորք նահապետք. և տասն այր այլ, արք պատուականք, առին գնացին զՓառէն սուրբ ի մայրաքաղաքն

1 Յերիս օրինակս խոսորդարոր:

Գամրաց 'ի Կեսարիա, և անդ ձեռնադրեցին զնա 'ի կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց: Եւ գան դարձեալ յիւրեանց աշխարհն խաղաղութեամբ:

Եւ նստաւ Փառէն յաթոռ հայրապետական սակաւ ժամանակս. և այլ ինչ չհամարձակէր նա կամ խրատել ինչ, կամ յանդիմանել զմոլորութիւն ինչ զուրուք կամ զամբարշտութիւնս: Բայց միայն զիւր անձն սուրբ պահէր, և 'ի հարկէ ընդերէր անօրէն թագաւորին, և ըստ նորին կամացն երթեալ հնազանդեալ: Եւ յետ այսորիկ հանգեալ, և յաւելաւ առ հարս իւր. և առեալ պաշտօնէիցն եկեղեցւոյ՝ քանակին զմարմինն, գնացեալք 'ի գաւառն Տարօնոյ՝ տարան 'ի յազարակն մեծի մարգարէանոցին Յովհաննու, որ էր ինքն 'ի կենդանութեանն իւրում յառաջագոյն բնակեալ. և անդ գեղեցիկ շիրիմ գործեալ, և զսորա ոսկերս ծածկեցին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է.

Յաղագս Շահակայ՝ որ էր 'ի զաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսի, որ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն աթոռոյն. և կամ որպէս երկիրն Հայոց ամենայն թողեալք զտէր և զպատուիրանս:

Ապա յայնմ ժամանակի միաբան խորհեցան աշխարհօրէն խորհուրդ, եթէ ում պարտ իցէ զհայրապետութեանն զկաթողիկոսութիւն ունել: Ապա իբրեւ ոչ ոք գոյր 'ի տանէն Գրիգորի այնմ արժանի, ապա նմանեցուցին զՇահակ ոմն անուն 'ի տոհմէ զաւակին Աղբիանոս եպիսկոպոսին: Եւ տան զնա 'ի ձեռս իշխանին մարդպետութեանն, որում անուն իւր Հայրկոչէր. և յաւագաց գումարէն ընդ նմա զիշխանն Գարդմանաց ձորոյն. և առնեն ընդ նոսա այլ տասն նախարարս. և յուղարկեցին զնա մեծաշուք պատուով յերկիրն Գամրաց 'ի մեծ քաղաքն Կեսարիա: Անդ ձեռնադրեն զՇահակն 'ի կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց, և պատուով դառնան առ թագաւորն:

Եւ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն Շահակն. և սա նմանեաց վարուցն Փառենայ: Առաջնորդէր սա աշխարհի ըստ նմին օրինակի: Բայց որոց հովուէրն՝

չեղեալք ունին ինչ խրատու ճշմարտութեանն, այլ յանդիմանեալք՝ հոլանեալ գործէին զմեղո համար- ձակութեամբ՝ իսկանց խիթի յամենայն չարիս դար- ձեալք, թողեալք զտէր և զպատուիրանս նորա առ հասարակ թագաւորն և նախարարն և իշխանն: Եւս չար քան զնոսա առ մարդիկ մարդկանն ամբարշտեալք, 'ի հնութիւն առաջին գործոցն հարցն իւրեանց դար- ձեալք, 'ի փոքրկանց մինչև ցմե ծամեծո 'ի յայս էին հարեալք և 'ի սոցն կանխեալք: Վասն այսորիկ ամե- նայնի բարկացեալ տէր աստուած 'ի վերայ նոցա՝ եթող 'ի ձեռանէ, արար զնոսա կոխան 'ի յարուցե- լոցն 'ի վերայ նոցա թշնամեաց նոցա: Քանզի 'ի ժա- մանակաց 'ի թագաւորութենէն Տրդատայ, յորմէ հետէ զտէրն ճանաչելոյ՝ արար խաղաղութիւն, և լռեցոյց շուրջ զթշնամիս նոցա, զի ցածոյց տէր զմարտ պատերազմացն 'ի սահմանաց նոցա, և մինչև յայն ժամանակ ոչ ընդ ումեք բանք գոյին ամբոխի կամ խռովութեան, և 'ի մեծի խաղաղութեան էին բնա- կեալք: Ապա 'ի ժամանակին յայնմիկ յարոյց զօրացոյց զգրգռութիւնս սահմանակցօք շուրջ յամենայն կող- մանս զթշնամիս նոցա. և ոչ մի ոք 'ի թագաւորացն Հայոց ոչ ոք գտանէր նոցա բարեկամ, այլ ամենեքեան թշնամիք:

Գ Լ ՈՒ Խ Թ Ը .

Յազագս Հայր մարգպետի, որ տայր կոտորել զազգս նախարարացն:

Բայց յայնմ յանմիտ թագաւորութեանն ժամա- նակի ոչ միայն թշնամիք թշնամեաց, և բարեկամք բարեկամաց և ընկերք ընկերաց դաւաճանութիւնս մատնութիւնս սկսան յարուցանել 'ի մէջ հայաստան երկրին, և բեւր ազգի ազգի թշնամութիւնս գործէին: Վասն զի անկաւ 'ի նոսա խռովութիւն 'ի տեառնէ, այս պղծութեան և ոգի մոլորութեան. զի նախ մի- մեամբք քանդեալք աւերեցան վասն անօրէնութեան իւրեանց: Բայց քան զամենեսին աւելի այր մի անօրէն և այսամուտ, որ աւելի ընդ ազգս նախարարացն գրգռէր

զթագաւորն Տիրան: Այս ինքն որ ունէր զպատիւն մեծի մարդպետութեանն, այրներբին՝ չարասիրտ չարախորհուրդ չարագործ, որում Հայր կոչէին: Զբազումն ի նախարարացն ետքսութեամբ առանց փնասուկոտորել, և խանգարեաց զմեծ տէրութիւն թագաւորութեանն: Մանաւանդ աւելի զերկու տոհմն զաւագս տայր իւրով չարախօսութեամբն հանել ընդ սուր, և անունդ առնել միահաղոյն զտոհմն Ռըշտունեաց և զտոհմն Արծրունեաց. բառնային ի միջոյ առանց ամենայն փնասու և յանցման, մինչ անգամ և զէգսն կոտորեցին ազգացն: Յայնմ ժամանակի ի դայլ թակղի գտանէին ի դայեակս մանկունս փախստեայս, զՏաճատ որդի Մեհրնդակայ ընըշտունւոյ. և միւս ևս Շաւասպ որդի Վաչէի արծրունւոյ. տղայք ստընդիայք զորածին առաջի թագաւորին: Իբրև տեսանէր, տայր հրաման հանել փողոտել զմանկունսն. զի նորա և եթ ճետք մնացեալ էին յազգացն: Եւ անդ դիպեալ Արտաւազդ և Վասակ, արք ի մամիկոնեան տոհմն, որք էին զօրավարք ամենայն զօրացն Հայոց, որք յարուցեալք անկան ի վերայ մանկանցն տղայոց, մէն մի յանթի հարեալք՝ ի դուրս գնացին. զէնն ի վեր առեալք, կռուոյ պատրաստէին՝ ի վերայ այնց մանկանց մեռանել: Զի թէպէտ և սնուցանէին նորա զորդին զարբային զԱրշակ, սակայն զչարեալք ընդ գործ ժամանակին՝ թողին զսանն իւրեանց զԱրշակ, և գնացին ի բաց ի բանակէն արքունի: Եւ չոգան յաշխարհն իւրեանց յամուրս Տայոց. և անդ նստան ամս բազում ընտանեօք իւրեանց, և թողին զայլ զտուն իւրեանց, եւ սնուցանէին զայն մանկունսն, զՇաւասպն և զՏաճատ. և ետուն նոցա զդաստիւրս իւրեանց ի կնուութեան, ուստի դարձեալ միւսանգամ ազգն այն սերեցան. և ոչ խառնէին նորա ի խորհուրդս Հայոց մինչև ի բազում ամս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ .

Յաղագս որդւոցն Յուսկանն, Պապն և Աթանազենին, թէ զեւրդ կամ իրպէս սատակեցան յանօրէնութեան իւրեանց :

Այլ որդիքն Յուսկանն, Պապն և Աթանազենէս, յաստուածատեցութեանն զկեանս իւրեանց վարեցին. յանօրէնութեան և յամբարշտութեան շրջէին : Եւ զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց 'ի մեծի յանդգնութեան էին, և ոչ երկեւղ աստուծոյ առաջի աչաց նոցա. և 'ի բազում անառակութեան և 'ի գիշութեան գնային, և զկարգն աստուծոյ արհամարհեալ այպանէին : Եւ էին նոքա յերկրին Տարօնոյ յեկեղեցւոյ յաւանին յԱշտիշատ. ուր զառաջինն էր շինեալ զեկեղեցին 'ի հաւոյն նոցա Գրիգորէ : Յայն գեւղ երկոքեան եղբարքն երթեալք հասանէին Պապն և Աթանազենէս : Եւ բազում հատեալ յարբշուութիւն, զաստուծոյ զտաճարուն այսն առնէին. և երթեալք երկոքին եղբարքն մտանէին յեպիսկոպոսանոցն՝ որ էրն անդ, և ըմպէին անդ գինի բոզօք և վարձակօք և գուսանօք և կատակօք. զսուրբ և զնուիրեալ տեղօքն քամահեալ, կոխան առնէին :

Եւ մինչ էին յուրախութեան մեծի, բազմեալք էին 'ի ներքս եպիսկոպոսանոցին ուտէին և ըմպէին, յանկարծակի հրեշտակ տեառն երևեցաւ 'ի նմանութիւն փայլատական, և հարեալ սատակէր զերկոսեան զեղբարսն միանգամայն 'ի բազմականին անդ : Եւ այլ մարդիկն՝ որք էին անդ, որք տաճարակիցք էին ուրախակիցք և բազմականակիցք էին, որք միանգամ անդ դիպեցան, առ հասարակ թողին և փախեան, և ելին արտաքս 'ի տաճարէ անտի : Եւ յահէն մեծէ այլ ոչ ևս որ 'ի նոցանէ դարձաւ անդրէն. և ոչ որ իշխեաց բնաւ այլ մարդ 'ի մարդկանէ մտաբերել մտանել 'ի ներքս, և ոչ 'ի դուրսն հուպ երթալ և դնել, քանզի 'ի բաց մնաց 'ի փախչելն նոցա. և ոչ յայլ աւուրս որ առ դրօքն իշխէր անցանել :

Եւ Պապն և Աթանազենէս երկոքեան եղբարքն այսպէս սատակեցան. անկեալ դնէին 'ի ներքոյ եպիս.

կոպոսանոցին 'ի տեղւոջն բազմականացն: Եւ դրունք տաճարին 'ի բաց կային, և ոք հուպ չիշխէր երթալ, մինչև նեխեցան մարմինքնոցա և կողոպտեցան, և յազկեցան. քակեցան լուծան 'ի միմեանց, ցրուեցան ոսկերք նոցա: Եւ բազում ամիսք անցանէին 'ի վերայ իրացն, ապա իշխեցին մտանել ժողովել բառնալ հանել անտի զոսկերսնոցա. և գտանէին զնոսա լոկցամաքեալ զլճղացեալ զոսկերս նոցա. և հանէին յայգւոջն եկեղեցոյն, որում Ագարակն կոչեն: Բայց մնաց Աթանաֆենի որդի 'ի Բամբրչնէ 'ի քեռէ Թագաւորին, և անուն նորա Ներսէս. որ եկաց յաթուո հայրապետացն առ յապայ ամենայն երկրին Հայոց: Բայց Պապայ 'ի բուն 'ի կնոջէն ոչ մնաց, այլ էր նորա հարճ մի 'ի գաւառէն Տարօնոյ, 'ի Հացեաց գեղջէ կարճազատացն. և մնաց որ 'ի հարճէ անտի 'ի Հացեկացւոյն, որում անուն իւր՝ որդւոյ հարճին Վրիկ կոչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի .

Յազաֆ Տիրանայ Թագաւորի Թէ որպէս մատնեցաւ յիւրմէ սենեկապետէն Փիսակայ սիւնւոյ. և որպէս կորեաւ և գերեցաւ 'ի Վարազայ, և կամ որպէս ամենայն երկիր ընդ նմին գերեցաւ:

Բայց դեռ բարեկամութիւն էր 'ի մէջ Թագաւորացն երկոցունց, 'ի մէջ Թագաւորին Հայոց և Պարսից: Նստէր յաշխարհին ատրպատական որում աւնուն կոչէր բարձգահին՝ իւրում՝ Շապուհ Վարազ: Արդ մինչ դեռ ևս յոյժ խաղաղութիւն էր 'ի մէջ Թագաւորացն երկոցունց, անկաւ 'ի տեառնէ խռովութիւն ոչինչ բանիւք՝ արամբ միով անարգաւ, որ ոչինչ պակաս քան զդե էր մոլորութեամբ, որոյ անուն Փիսակ կոչիւր. որ սենեկապետն էր արքային Տիրանայ, ազաւ սիւնի: Սա դեսպանագնացեալ՝ էր առ Վարազ Շապուհ, զոր Թողեալն էր սահմանապահ արքային Պարսից յատրպատական աշխարհին:

1 Յամենայն օրինակս որում անուն էր որդւոյ:

2 Յօրին. միւրմէութիւն գահին: 3 Յօրին. միւրմէութեան գահին:

Զայնու ժամանակաւ ձի մի էր երիւար արքային Տիրանայ, զորմէ կարի զարմանային: Եւ էր ձին գունով ճարտուկ ճանձկէն. սա լի էր քաջութեամբ, անուանի և հոյակապ, մեծ և բարձր երկայնքան զամենայն ձիս, և տեսանելով քան զայլս գեղեցիկ, զմնազան՝ որ համեմատ նմա այլ ոչ գտանէր: Զորմէ յերթալն իւրոյ դեսպանութեանն՝ սենեկապետն արքային Փիսակ մատնեաց զձին Վարազայ, վասն զի բարեկամացեալ էր ընդ նմա. և ՚ի նմանէն ինքն թուղթ առեալ, բերեալ մատուցանէր՝ արքային Հայոց: Զորմէ չհաւանեալ, տալ՝ ոչ առնոյր յանձն: Այլ վասն զի կասկածէր յառնէն զի գոյժ խռովութիւն ինչ ՚ի մէջ թագաւորացն երկոցունցն արասցէ, ՚ի խնդիր անկանէր՝ զնոյն գոյն ձի, զնոյն նշան, զնոյն պատկեր, բաց ՚ի մեծութենէ՝ զի այնչափ ուրեք ոչ գտանէր, զնոյն նման զնոյն կերպարանս ճարտուկ ճանձկէն գտեալ, և հանդերձ հրովարտակօք և պատարագօք ՚ի ձեռն մոլեկան Փիսակայն առ իշխանն յԱտրպատական առ Վարազն արձակէր: Եւ միտս դնելով խորհուրդ առնէր. զի ասացես, ասէ, եթէ այս ինքն է զոր խնդրեցերն, զի առ սէր ոչ խնայեաց ՚ի քէն: Իսկ նա յորժամ հասեալ առ Վարազն, յայտ առնէր զիրս խնայութեանն, ՚ի գրգռութիւն ջանացեալ՝ ոչ կամէր բռնկել զսենեախօսութիւնն իւր. այլ ևս քան զևս սրեալ գարախօսութիւնն իւր, ասելով եթէ այնչափ ՚ի հեռ և ՚ի նախանձ, ՚ի չարակնութեան և ՚ի թշնամութեան, ՚ի յատելութեան և ՚ի չկամութեան, յերկմրտութեան և յաներկիւղութեան առ թագաւորն Պարսից և առ ամենայն զօրսն Պարսից արքայն Հայոց Տիրան, մինչ անգամ վասն կաշոյ միով խնայ արարեալ՝ թագոյց, և զքեզ ծաղր արարեալ, և այլ ընդ այլոյ զմիտս գողանալ քո. զոր յիմ՝ ձեռն ետ ածել, առ քեզ առաքեաց: Եւ ոչ այդ միայն է, ասէ. այլ ՚ի կայսր և ՚ի զօրս նորա յուսացեալ, խորհի հանել զթագաւորութիւն Պարսից յազգէն Սասանայ. զի ասէ, թէ մեր լեալ է և հարցն մերոց այն տէրութիւնն: Արդ ասէ,

1 Թորին. միում էրել հապոցանէլ:

2 Թորինակին պակասէ գուլ:

Թէ չեմ ծուղալոց՝ մինչև դարձցի պատիւ հարցն նախնեաց. զնախնի զթագաւորութիւնն այսրէն առ որդի և առ զաւակ նոցա յազգս իմ և 'ի տունս իմ և յանձն իմ դարձուցանեմ: Եւ այսչափ և այսպիսի բանիւք գրգռէր զնա Փիսակն անօրէն 'ի վերայ տեառն իւրոյ բնակի, և նիւթէր զմահ 'ի վերայ իւրոյ Թագաւորին:

Ապա իբրև զայս ամենայն լուաւ Վարազ Շապուհ ատրպատական մարզպան 'ի կատաղախօս 'ի շնաբերանն Փիսակայ, վաղվաղակի նամակ ամբաստանութեան գրեալ Վարազայ յարքայէն Հայոց մատուցանէր Ներսէհի արքային Պարսից: Եւ այնչափ զայրացոյց գրգռեաց յուզեաց դրդեաց սրտմտեցոյց բարկացոյց զթագաւորն Պարսից 'ի վերայ արքային Հայոց, որ ապա առ հրաման 'ի նմանէ, զի չև է հնար գտանել մարթել ճանապարհս, մեքենայիւք գայթակղութիւնս դնել՝ որսալ ըմբռնել զարքայն Հայոց: Եւ մինչ դեռ խաղաղութիւն էր 'ի մէջ Թագաւորացն երկոցունց, բարկութիւն տեառն գրգռեաց յուզեաց զվրէժս, զի խնդրեսցին սուրբ արիւնք մահուցն երկուց մեծացն քահանայիցն առաջնորդացն յանօրէնն Տիրանայ:

Ապա յայնմ ժամանակի Վարազն արձակէր դեսպան առ արքայն Հայոց, 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան դաւով խօսել ընդ նմա. զանձուկ սիրոյ պատճառեալ, համարձակութիւն խնդրէր՝ գալ նմա առ նա: Իսկ իբրև լուաւ զայն Տիրան արքայն Հայոց, փութապէս վաղվաղակի մեծաւ ուրախութեամբ առ ինքն կոչել հրամայէր: Եւ մինչ չև նա եկեալ էր, խորհէր արքայն ընդ իւր ծառայանն ներքինիսն սպասաւորան իւրում սենեկի. ասէ. Արժան է մեզ, այր որ գայ առ մեզ՝ զբօսուցանել և ուրախ առնել որսովք և բազմականօք, և ամենայն պէսպէս վայելչութեամբք: Այլ ոչ եթէ այնչափ ինչ արժան է զմեծ ինչ որսոյ տեղիս 'ի մերում երկրի աստ նմա տեսանել՝ վասն չարակնութեան յաչաղանաց չարաբարութեանն ենդութեանն ազգին պարսկաց. այլ նմանեցուցէք տեղիս դոյզնագիւտ որսոց ինչ՝ որով լոկ զբօսուցուք զնա, և մի որսասցուք զառատ ինչ որսոց զտեղիս, և զի մի մեծ

ինչ նախճիրս որսոց կոտորեալ առ 'ի ցոյցս առնելոյ։ Այլ վարկաւորազի արասցուք, ասէ, վասն դառնացող չարազգին չարութեանն դառնացող ազգին։ Այլ յերկրին Ապահունեաց, յոտինն մեծի լերինն Մասեաց, տեղին զայն որսասցուք. տեղւոյն՝ որում անուն կոչի քաղաք Աղիորսք։

Ապա եկն եհաս Շապուհ Վարազն երիւք հազարօքն, և յանդիման եղև թագաւորին յերկրին Ապահունեաց. և մեծապէս մեծարեցաւ 'ի նմանէ։ Եւ այն բանքն, որ վասն որսոյն 'ի թագաւորէն ասացաւ, վաղվաղակի յունկն զօրավարին Պարսից հասանէին 'ի բերանոյ շորիկն շոգմոգն տիրանենկն և տիրադրութն տիրասպանուն տիրամատնիչն Փիսակայ, յայն յաշխարհակորոյս յառնէ անտի. և աւուրս սակաւս ուրախ լինէին 'ի միասին։ Այլ իշխանն Պարսից զԹնամութիւնն, զոր ունէր 'ի ներքոյ, խորամանգեալ ծածկեալ մեքենայեալ առաքաստեալ բերէր, և առնէր սպաս զդաւն կատարել։

Եւ 'ի ժամանակին յայնմիկ այնպէս դիպեցաւ, յայնմ ժամանակի զօրավարքն չէին անդ, այլ սարտուցեալ էին. և այլ մեծամեծք նախարարացն, և աւագ տանուտէրք ազատանին. սոյնպէս և զօրքն արքունի յիւրաքանչիւր տունս յիւրաքանչիւր կայեանս յիւրաքանչիւր դադարս դադարեալ էին։ Եւ ոչ ոք էր՝ որ մնացեալ էր առ թագաւորին, և ոչ գունդ և այրեծի. բայց միայն սակաւ սպասաւորօք հանդերձ, և որսոցն պառականօք, և ռահվիրայ մարդկան, և խառնաղանջ խորանապահ զօրուն, և ռամիկսպաս զօրօքն, և տիկնաւն հանդերձ և արքայորդին մանուկն Արշակ։ Այսպէս սակաւութեւ դիպեալ 'ի ժամանակին յայնմիկ, զի թէպէտ և տեսեալ հարուստ գնդաւ եկեալ զօրավարն Պարսից, զի էին ընդ նմա սպառազէնք վառեալք արք իբրև երեք հազարք, ոչ ինչ խիթացեալ զգուշաւ անկասկած լինէր։ Քանզի տեսանէր զնա իբրև 'ի պատճառս խաղաղութեան եկեալ, մեծաւ պատարագօք և պատուական ընծայիւք և մեծաշուք մեծարանօք։

Եւ իբրև ոչ ինչ բազում աւուրք ընդ մէջ եղեն,

յրնթրիս կոչեն 'ի հաց հրաւիրեալ զարքայն. 'ի պատիւ մեծարանաց կոչէր: Ապա իբրեւ ընդ գինիս մտին, քաջ արբեալ լինէին թագաւորն և որ ընդ նմայն էին, զօրն դարանակալ յանպատրաստից յանկարծօրէն յայլակարծուց զնոսա յանկարծուստ յիւրաքանչիւր բազմականի 'ի վերայ հասեալք ըմբռնէին, և վահանափակ շերտաւորացն պատէին զթագաւորն Տիրան: Եւ կալեալ կապեալ զոտս և զձեռս նորա 'ի կապս երկաթիս, և զբանակն՝ զոր գտանէր՝ աւար հարկանէր. և զգանձս և զստացուածս զկին և զորդիս թագաւորին, զոր գտին 'ի բանակին, խաղացուցին յերկրէն Ապահունեաց:

Իբրեւ եկին հասին 'ի գեւղ մի, որում անունն Դաւարիս կոչէին, յորժամ եկն եմուտ զօրավարն Պարսից 'ի ներքս 'ի գեւղն Դաւարիս, ածէր կապեալ զարքայն Տիրան ընդ իւր: Եւ ասէ Վարազ. Աղէ՛ տեսէք ածուղ, որով երկաթ շողացուցուք, զի զայս խառնացուք զարքայիս Հայոց: Եւ անդէն բերին ածուղ, որով խարէին զաչսն Տիրանայ: Ապա ինքն խօսել սկսաւ Տիրան, և ասէ. Փոխանակ զի իմ երկու աչքս լուսաւորքս խաւարեցան յայս տեղւոյն, արդ փոխանակ Դաւարեացս անուան, Ածուղ անուն լիցի սմա մինչև ցյաւիտեանս ժամանակաց. և այս երեւոյթնշանակս մնացէ յիմ յիշատակի: Այլ ինձ յուշեղև և գիտեմ՝ թէ այն զի խնդրեցաւ յինէն վրէժ չարեաց մեղացն իմոց, փոխանակ զի խաւարեցուցի ես զաշխարհս՝ որում թագաւորեալ էի՝ յերկուց լուսաւոր վարդապետացն, և կարծեցի շիջուցանել զըղսն ճշմարտութեանն քարոզութեանն երկուց հաւատարմացն, վասն այսորիկ խաւարեցաւ լոյս տեսանելեաց աչացս իմոց:

Եւ յայնմ ժամանակի վաղվաղակի փութանակի չու առնէր յԱծուղ գեղջէն, խաղայր գնայր Ճեպով իշխանն արքային Պարսից հանդերձ Տիրանաւ արքայիւ և ամենայն գերութեամբն յերկիրն Պարսից. և երթայր յասորեստան առ տէրն իւր յարքայն Պարսից: Լուեղև այս ամենայն կործանուամբ գուժի չարեացն յանկարծօրէն թշուառութեանն հասելոյ: Ապա ժողով

լինէր նախարարացն և իշխանացն, գործակալք և զօրագլուխք, պետք և ամենայն աշխարհաժողովք բազմութեանն եկեղոց կուտեղոցն: Թէպէտ և ժողովեցան կազմեցան գունդ եղեն, պատրաստութեամբ զհետ կրթէին Վարազայ, ոչ ինչ կարացին հասանել: Սակայն հասանէին առնուին զկողմ'ի Պարսից աշխարհէն. առ հասարակ մարդակոտոր առնէին, և զաշխարհն յայրեաց և յաւար դարձուցանէին: Եւ ինքեանք դառնային, և 'ի մի վայր ժողովէին, կոծ եդեալ աշխարանօք լային զիւրեանց բնական տէրն զարքայն Հայոց. սոյնպէս և զկորուստ աշխարհին, և զանձանց անտէրչութիւն կործանմանն վարանացն աղիողորմ գործէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ա .

Յազգս թէ որպէս ժողովեցան միաբանութեամբ նախարարն Հայոց, և չոգան ածին ղթագաւորն Յունաց' իւրեանց 'ի թիկունս օգնականութեան 'ի յերկիրն Հայոց. և թէ որպէս եկն թագաւորն Պարսից բազում զօրօք, և միաձի ճողովրեալ փախէր յերկիրն Պարսից:

Ապա առաւել ժողովեցան 'ի մի ժողով միաբանութեանն մարդիկ աշխարհին հայաստան երկրին. նախարարք մեծամեծք, աւագք, կուսակալք, աշխարհակալք, ազատք, զօրագլուխք, դատաւորք, պետք, իշխանք. բայց 'ի զօրավարացն, այլ և 'ի շինականաց անգամ ռամիկ մարդկանն: Ապա խօսել սկսան այր ընդ ընդերի, և ասեն. Զինչ է այս, որ 'ի սուգ մտեալ եմք. թշնամիք այսու դամագիւտ լինին. այլ քան սակաւ ժամանակք են, այսրէն արշաւեսցեն թշնամիքն: Այլ եկայք, ասեն, զանձինս անձամբք միսիթարեսցուք. անձանց և աշխարհի պահ կալցուք, և զտեառն բնակի վրէժ խնդրեսցուք: Ապա առ հասարակ ամենայն մարդիկ աշխարհին 'ի մի միաբանութիւն և 'ի մի խորհուրդս ժողովեցան վասն օգնականութեան և 'ի թիկունս իւրեանց գտանելոյ:

Եայնմ ժամանակի առաքեցին 'ի մեծ նախարարաց անտի աւագանին Հայոց հանդերձ պատարագօք

առ թագաւորն Յունաց, զի 'ի նա ձեռս տուեալ՝ ծառայեսցեն նմա հնազանդութեամբ, և լինիցի նա նոցա թիկունք օգնականութեան՝ խնդրել վրէժս 'ի թշնամեաց նոցա։ Ապա առաքեցին զԱնդուկ նահապետն Սիւնեաց, և զԱրշաւիրն կամարական, նահապետն Արշարունեաց։ Որք երթեալ հասեալ էին յաշխարհն Յունաց 'ի կայսերական պաղատն թագաւորացն. և տային զհրովարտակն, և ունէին զպատարագմն բերեալ առաջի, և մատուցանէին զաշխարհապաղատ պատգամն առաջի թագաւորին։ Զորիբրև լուաւ կայսրն զիրան զայնոսիկ, մեծաւ փութով և բազում պատրաստութեամբ 'ի խնդիր ելանէր իրին հասելոյ. և օգնական և թիկունք լինէր աշխարհին Հայոց։ Մանաւանդ զի զուխտն յիշեալ զդաշնացն կռելոց զերդմանցն հաստատութեան, միջնորդութեամբ 'ի մէջ կայսերն Կոստանդիանոսի և 'ի մէջ թագաւորին Տրդատայ եղեալ էր։

Արդ մինչ դեռ դեսպանքն երթեալք յերկրէն Հայոց 'ի կայսերական պաղատն չև էին անդրէն յիւրեանց աշխարհն դարձեալ, 'ի կողմանց արևելից խաղաց գնաց ինքն Ներսէս արքայն Պարսից, գալ առնուլ այրել և աւերել, կորուսանել և միահաղոյն իսկ յիւր վտարել զսահմանս հայաստան երկրին։ Եւ առեալ զամենայն զօրս իւր բնիւ աղիւս և ամենայն մեծաւ կարաւանաւ, փղակոյտն բազմութեամբ հանդերձ, անթիւ վաճառօք և բնիւն մաշկապաճենօքն, և ամենայն կանանօքն, և հանդերձ տիկնանց տիկնաւն, եկն եհաս 'ի սահմանս Հայոց. խճողեաց ելից զերկիրն առ հասարակ։ Յայնմ ժամանակի ազատազօրքն նախարարացն Հայոց առեալք զիւրաքանչիւր ընդանիս, լինէին փախստականք, 'ի կողմանս Յունաց անգանէին, գոյժ տային կայսերն բազմագունդ բանակին նախարարացն։ Ապա իբրև զայս ամենայն լսէր թագաւորն Յունաց, նոյնօրինակ և նա զիւր զօրսն գումարէր. և չու արարեալ գայր հասանէր յերկիրն Հայոց ընդդէմ թագաւորին Պարսից։ Եւ եթող զիւր զբանակն զՍատաղ քաղաքաւն. և ինքն ընտրեաց իւր արս երկուս գլխաւորս, արս իմաստունս հայաստան բանակէն, այս

ինքն զԱրշաւիրն և զԱնդովկն. զի այս արքէին, որ չուգան առ նա դեսպանութեամբ յառաջնում նուագին: Եւ այսպէս Հանդերձ նորօք ինքն իսկ կայսրն 'ի շինականութեան կերպարանս, 'ի կաղամբաւաճառի օրինի, մտանէր 'ի բանակն Պարսից:

Իբրեւ էր նա բանակեալ 'ի գաւառին Բասենոյ, 'ի գեւղն՝ որ անուանեալ կոչի Ասխայ,¹ եկին մտին 'ի բանակն արքային Պարսից, դիտեցին քննեցին զչափ առին զնոցա զօրութիւն զօրացն: Եւ անտի դարձան յիւրեանց բանակն, կազմեցան պատրաստեցան. գային հասանէին գտանէին զբանակն արքային Պարսից 'ի նմին տեղւոյ բանակեալ 'ի պղերգութեան յանհուգութեան յանկասկած խաղաղութեան: Ապա հասեալ 'ի տուրնջէն² ժամուն, անկանէին 'ի վերայ թագաւորին Պարսից, ընդ սուր զամենայն բանակն հանէին, և ոչ զմի ոչ ապրեցուցանէին: Եւ առին զկապուտ զաւար բանակին, և զկանայս թագաւորին և զբամբիշն, և ըզբանական ընդ նոսին, և զինչս և զստացուածս նոցին ընդ նմին 'ի գերութիւն վարէին, զկանայս նոցա և ըզգանձս և զկեանս և զկազմած նոցա: Բայց միայն թագաւորն պրծեալ մազապուր, պէշասպիկ³ մի սուր հանդակ առաջի, պրծեալ ելանէր փախստական. հազիւ ուրեմն կարէր անկանել հասանել յաշխարհ իւր: Իսկ կայսրն մեծաւ շքեղութեամբ անուանի պերճացեալ 'ի մէջ բանակին երեւեալ. զայր 'ի չափ հասեալ առ հասարակ կոտորէին, և զայլ ամենայն 'ի գերութիւն վարէին յերկիրն Յունաց: Եւ 'ի վերայ երկրին թողոյր զիշխանսն վերակացուս զԱնդովկ և զԱրշաւիր, մեծապարգև մեծապատիւ մեծարէր. և յանձն արարեալ զնոսա ամենայն իշխանացն և զաշխարհն նոցա, և ինքն կայսրն չու արարեալ գնաց յերկիր իւր յերկիրն Յունաց:

Եւ արքայն Պարսից գնացեալ փախստական յերկիր իւր. և իբրեւ եհաս անդր՝ ժողովէր առ ինքն զամենայն մնացեալս իշխանութեան իւրոյ, և 'ի խոյզ և

1 Օրինակ մի Տիւսայ:

2 Օրինակ մի է գոռնիւն:

3 Յօրինակի միում գէլասպիկ:

ի խնդիր անկանէր: Խորհուրդ ՚ի մէջ առնոյր, հարց-
 ևքնին առնել: հրամայէր վերստին, զի տեսցեն և յայտ
 արասցեն՝ թէ ուստի եղև սկիզբն պատերազմացն և
 մարտին: Ապա ՚ի վեր եկին և յայտնեցան իրեն առաջի
 նորա. զի յոչինչ իրաց և վատթար բանից համարեցան
 զիրան եղեալ, վասն ձիոյ միոյ կարծիս առնել զայն
 ամբօխ խռովութեան ՚ի մոլեկան առնէն Շասուհ
 Վարազայն: Ապա հրաման ետ հանել զպատիւն ՚ի
 բաց, և մերկանալ ՚ի նմանէ զպատուական պատմու-
 ճանն, և մեծաց հարուածոց արժանի առնէր զՎա-
 րազն: Ըստ պարսկի օրինակին հրամայէր զմորթն ՚ի
 բաց հանել, և խոտով լնուլ, և ՚ի հրապարակի իւրում
 ՚ի տեսիլ ծանականաց կանկնել հրամայէր: Եւ ինքն
 ՚ի զգջումն եկեալ վասն իրացն եղելոց, ապա արձա-
 կէր զիշխանն պատուականս ՚ի հնազանդութիւն
 խաղաղութեան վասն քերեղարձ առնել ՚ի կայսե-
 րէն միւսանգամ, և այնուհետև աղօթակերս ար-
 ձակել ՚ի հաշտութիւն խաղաղութեան խօսել ընդ
 կայսերն, զի գոնեայ զկանայս իւր արձակեսցէ ՚ի գե-
 րութենէն, և բարձցէ ՚ի նմանէ զծանակութեանցն
 զգտնուութեանցն նախատինս:

Ապա գտանէր հրովարտակ թագաւորն Յունաց
 Վաղէս առ արքայն Պարսից. Նախ դու, ասէ, դար-
 ձուսցես զքերութիւն առեալ յերկրէն Հայոց, և
 զթագաւորն Տիրան ինքնին գլխովին, և զամենայն ինչ
 զոր առեալ իցէ անտի. ապա յորժամ զայդ արասցես,
 և ես զիմն դարձուցից զոր առեալ եմ: զի եթէ ոչ
 նախ դու գնոցա զաւարն դարձուսցես, և ես ապա զքոյդ
 դարձուցից: Եւ իբրև լուաւ զայն հրաման արքայն
 Պարսից, վաղվաղակի զիրսն կատարէր. հանէր զկա-
 պեալն Տիրան ՚ի տանէն բանդի կապանաց, խօսէր
 ընդ նմա ողբով, զի թագաւորեցուսցէ զնա անդրէն
 յիւր աշխարհն արձակելով, զի երթիցէ նա պատուով:
 Ապա տուեալ պատասխանի Տիրանայ, եթէ անօգուտ
 է ինձ և անպատշաճ է, կուրութեամբ, անմարթ իսկ
 է կարի, ունել զթագաւորութիւն. բայց փոխանակ
 իմ թագաւորեցոյ զԱրշակ զորդի իմ:

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցուցանէր զԱրշակ

որդի նորա 'ի վերայ աշխարհին Հայոց. և զկանայս
 Թագաւորին և զայլ գերին ամենայն, գանձիւք ընծա-
 յիւք և ստացուածովք հանդերձ, և միանգամայն դարձ
 առնէր ամենայն գերութեան: Եւ զինքնին Տիրան Թա-
 գաւորն Պարսից հանդերձեաց կազմեաց մեծաւ կազ-
 մութեամբ, և արձակեաց յիւր աշխարհէն յերկիրն
 Հայոց. և կատարեալ հաւատարմացոյց զասացեալն
 հրամանաց Թագաւորին Յունաց: Եւ իբրեւ զնոսա 'ի
 Հայս յուղարկէր, ապա և զ'ի Թագաւորէն Յունաց
 զառ ինքն եկեալն դեսպանսն արձակէր յիւրմէ, զի
 երթիցեն պատմեցեն Թագաւորին Յունաց՝ Թէ որ-
 պէս և կամ զիւրդ նա զհրամանսն կատարեաց զԹա-
 գաւորին Յունաց, զի և Թագաւորն Յունաց դարձուցէ
 զգերութիւնն՝ զոր առեալ զԹագաւորին Պարսից: Եւ
 եղև իբրեւ լուաւ զայս ամենայն Թագաւորն Յունաց՝
 եթէ կատարեաց 'ի գլուխ եհան զայս ամենայն 'ի
 նմանէ զտուեալ հրամանն Թագաւորն Պարսից, և
 դարձ արար գերութեանն Հայոց և Տիրանայ արքային,
 հաճեցաւ: Յայնմ ժամանակի և Թագաւորն Յունաց
 առնէր գերեզդարձ գերութեան՝ արքային Պարսից:
 Եւ հանդերձեաց կազմեաց Թագաւորն Յունաց զկա-
 նայս Թագաւորին Պարսից մեծաւ պատուով, և զա-
 մենայն գերութիւնս նոցա ընդ նոսին յերկրէն Յու-
 նաց յերկիրն Պարսից դարձուցանէր, և բարեաւ առ
 Թագաւորն յուղարկէր:

Ապարեցաւ երբորդ դարս, ասն և մի պարսնութեանց դարս-
 թիւնս, ժամանակսն իսնոնս խախտեայ: Բեւշանդեայ ժամա-
 նակսն մեծի պարսագրէ, որ էր ժամանակսն Յունաց:

1 Օրինակ մի Դարս գերութեան:

ԶՈՐՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԻԻԶԱՆԴԵԱՅ

ԶՈՐՐՈՐԴ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՐ ԱՍԵԼՈՅ ԵՄ ԿԱՐԳԵԼ ԶԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆՔ ԴԱՐՔ ԵՒ ԴԱՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՅ ԶՐՈՒՑԱՑ

ԽՈՍՏՈՒՄՆ ԽՈՍՏԱՅԵԼՈՑՈ

- Ա. Յաղագս թէ որպէս յետ բազում շփոթի պատերազմաց ընդ Ներսէհի արքային Պարսից, թէ որպէս թագաւորեցոյց զԱրշակ որդի Տիրանայ, և արձակեաց յաշխարհն Հայոց հանդերձ Տիրանաւ հարբն իւրով, և ամենայն գերու-
թեամբն հանգերձ:
- Բ. Յաղագս շինութեան կարգաց և յօրինուածոց աշխարհին Հա-
յոց, վարուց և կարգաց նուաճութեան, և յօրինելոյ և
նորոգելոյ թագաւորութեանն:
- Գ. Յաղագս սրբոյն Ներսէսի, թէ ուստի կամ որպէս ընտրե-
ցաւ լինել կաթողիկոս Հայոց մեծաց:
- Դ. Յաղագս թէ որպէս առին գնացին տարան զՆերսէս 'ի Կեսա-
րիա. և կամ որպէս սքանչելիքն աստուծոյ եղեն:
- Ե. Յաղագս Ներսէսի կաթողիկոսի Հայոց, թէ զիարդ յԱրշակայ
արքայէ Հայոց առաքեցաւ առ Վաղէս թագաւորն Յունաց
հանդերձ նախարարօքն, և թէ զիարդ աքսորեցաւն, և կամ
զիարդ զայլ նախարարան հանդերձ այլովքն պատարագովք
արձակէր յերկիրն Հայոց:
- Զ. Յաղագս և թէ զիարդ իբրև աքսորեցաւ սուրբն Ներսէս, և
ընկեցաւ 'ի կղզին յանապատ, և թէ որպէս և կամ զիարդ
կերակրեցաւ, և յաստուծոյ եղեն սքանչելիքն զամս¹ ինն:

¹ Օրինակ մի զմասն:

- Է. Յաղագս աստուծոյ սքանչելիքն, որ երևեցան 'ի Ներսէս կամ 'ի Բասիլիոս. և վասն նախանձու Եւսեբի եպիսկոպոսին Բասիլոսի:
- Ը. Յաղագս և թէ որպէս Թագաւորն Յունաց, հալածեաց զամենայն ուղղափառս զհաւատացեալսն, և կամ որպէս կամեցաւ փայլար առնել 'ի մէջ Ճմարիա հաւատացելոցն և 'ի մէջ ձախող աղանդին արիանոսաց: Եւ կամ որպէս աստուծոյ սքանչելեացն տեսեամքն Բասիլոս կոչեալ լինէր 'ի կայսերէն 'ի փայլարէ, և ամենայն զօրութեամբն յաղթէր ախոյանին առ եպիսկոպոսին Եւսեբի: Եւ կամ որպէս եպիսկոպոսապետն Կեսարոս վճարեալ լինէր 'ի բանդին, և կամ որպէս Բարսիլոս արձակեալ:
- Թ. Յաղագս և կամ որպէս արարին զԲարսիլոս եպիսկոպոսապետ Կեսարոս, և կամ զինչ նշանք եղեն յաստուծոյ սքանչելիքն. և կամ որպէս Թագաւորն հրամայեաց յափշտակել զամենայն ինչսն որ 'ի Քրիստոս հաւատացելոցն. և կամ թէ որպէս խնդութեամբ որք բերէին տային 'ի գործ վասն իւրեանց հաւատոցն, և կամ որպէս և որպիսի խնդրուածովք խնդրէին յաստուծոյ 'ի վերայ իւրաքանչիւր եպիսկոպոսացն:
- Ժ. Յաղագս թէ զխորդ կոչէր կայսրն Վաղէս զսոփեսանն յանդիմանութիւնն ընդդէմ Ճմարտութեանն հաւատոցն. և կամ զխորդ ետես սոփեստէսն զսքանչելեացն տեսին, և թագաւորն Վաղէս սատակեցաւ նշանօքն եղելովք, և բազում խաղաղութիւն եկեղեցեացն լինէր:
- ԺԱ. Յաղագս դարձի իշխանացն յերկրէն Յունաց յերկիրն Հայոց անդրէն, որք ևս երթեալք ընդ հայրապետին Հայոց Ներսէսի առ Թագաւորն Վաղէս, և եկին դարձան անդրէն առ արքայն Արշակ Թագաւոր: Եւ թէ որպէս ըմբոստացեալ Արշակ արքայն Հայոց, ասպատակաւ մեղանչել տան Թագաւորին Յունաց:
- ԺԲ. Յաղագս Խաբայ եպիսկոպոսի բազրուանդացւոյ, զոր էր թուղեալ յիւր տեղւոջն հայրապետին Հայոց Ներսէսի. թէ սա որպիսի այր էր կամ որպիսի նշան և սքանչելիս առնէր, և կամ որպէս կայր 'ի Ճմարտութեանն, և ոչ առնոյր ակն Թագաւորին մեծի Արշակայ արքային Հայոց, և կամ որպէս գիմառայր ընդդէմ նորա վասն անօրէնութեան ինչ գործոց, և որչափ սիրէր զաղքատս իբրեւ զհայրապետն Հայոց զՆերսէս:
- ԺԳ. Յաղագս թէ որպէս դարձաւ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս յերկրէն Յունաց. և կամ որպէս յանդիմանէր զմեծ Թագաւորն Հայոց զԱրշակ. և թէ որպէս յաստուծոյ հասա-

1 Օրինակ մի ընդ Բասիլիոս:

նէին հարուածք 'ի վերայ աւանին Արշակաւանին, և սատակէր առ հասարակ յանկարծօրէն ամենայն բազմութիւն մարդկան՝ որք միանգամ ժողովեալք էին յայնմ տեղւոյն:

ԺԴ. Յաղագս Հայր մարգարտի, որ եկն էջ 'ի դաւառն Տարօնոյ. և թէ զիարդ եկեալ էր 'ի տեղին աղօթիցն յԱշտիշատ, և կամ զիարդ գատապարտեալ գնաց անտի յիւր բերանոյն խօսիցն. և կամ զիարդ մահու պարտեղեալ՝ սատակեցաւ 'ի Շաւառս պայ արծրունոյ:

ԺԵ. Յաղագս Թագաւորին Արշակայ, թէ զիարդ կամ որպէս սպան զեղբօրորդին ՂԳնէլ 'ի չարութեամբ հինէն Տիրիթայ, կամ որպէս կշտամբեալ և յանգիմունեալ եղև 'ի յառնէն սատուծոյ 'ի Ներսէսէ. և կամ որպէս սպան զնոյն Տիրիթն. և կամ որպէս զկին սպանելոյն Գնելոյ առնոյր իւր կին Արշակ Թագաւորն. և կամ որպէս 'ի վերայ այնր կանանց միւս ևս այլ կին առնոյր Արշակ Թագաւորն, զոր ած 'ի Յունաց չախարհէն, որում անունն Ողեմբին կոչէր: Եւ կամ որպէս էրեցն գրան արքային, Մըթիւնիկն, զմահուան գեղն տալով ընդ օրէնսն՝ սպանանէր զՈղեմբին խորհրդով նենգութեամբն Փառանձեմայ:

ԺԶ. Յաղագս թէ որպէս կամ զիարդ կոչեաց Շապուհ թագաւորն Պարսից զԱրշակ Թագաւորն Հայոց. և կամ զիարդ մեծարեցաւ 'ի նմանէ: Եւ կամ թէ զիարդ Վասակ մամիկոնեան սպարապետն Հայոց սպանանէր զորակալն ասպաստանին Թագաւորին Պարսից: Եւ կամ զիարդ Արշակ Թագաւորն Հայոց, աւետարանաւն երգուաւ Թագաւորին Պարսից, ուխտէր նմա. և կամ թէ զիարդ յիտոյ ստեալ, և փախեաւ 'ի նմանէն. և կամ թէ զիարդ յաղագս այնորիկ արս եւթանասուն զաստուծոյ պաշտօնեայն կոտորէր Շապուհ:

ԺԷ. Յաղագս թէ զիարդ յուղարկեաց զհալածեալսն Շապուհ թագաւորն Պարսից 'ի վերայ քրիստոնէութեանն հաւատոյ:

ԺԸ. Յաղագս մահուանն Վարդանայ 'ի Թագաւորէն Արշակայ նենգութեամբ իւրոյ եղբօրն Վասակայ:

ԺԹ. Յաղագս թէ զիարդ անմտութեամբ յանգնութեամբ գնայր 'ի սպանութիւնսն անարարացն անխտիր Արշակ Հայոց արքայ:

Ի. Յաղագս թէ զիարդ պատերազմն սասակացեալ էր 'ի մեջ Յունացն և Պարսից, և թէ զիարդ արքայն Հայոց Արշակն զօրաւիգն լինէր Թագաւորին Պարսից, և հանէր ընդ սուր զգօրսն Յունաց. և կամ զիարդ գաւառանութեամբ սիւնոյն Անգովկայ լինէր փախստական Արշակ 'ի Շապուհ թագաւորէն Պարսից:

ԻԱ. Յաղագս թէ զիարդ եղև պատերազմ ընդ Շապուհ թագաւորն Պարսից և ընդ Արշակ Թագաւորն Հայոց. և կամ թէ զիարդ յաղթեաց Արշակ արքայն Հայոց:

- ԻԲ. Յազագոս որ յետ այսորիկ որ ընդ երկու տեղիս եդեալ ճակատ յերկրին Հայոց 'ի միում ամսեանն, 'ի միում առուր, 'ի միում ժամանակի ընդ զօրավարսն Պարսից, երեցունց նշանն յաղթութեանն Հայոց կանգնէր:
- ԻԳ. Յազագոս Մերուժանայ արծրունւոյ որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց Արշակայ, և անկաւ առ թագաւորն Պարսից, և ևս առաւել գրգռէր զպատերազմունսն. և թէ զիարդ ուրացաւ յաստուծոյ, և թէ զիարդ եղև խոչընդակն և խոչընդոտն երկրին Հայոց մինչև յայայ:
- ԻԴ. Յազագոս Մերուժանայ, թէ զիարդ ապստամբեաց, գրգռէր թագաւորն Պարսից զՇապուհ, և առնէր ստէպ ստէպ պատերազմունս: Եւ կամ զիարդ լեալ էր առաջնորդ թագաւորին Պարսից Շապուհ. ածէր զհենն 'ի հայաստան աշխարհն, և գերէր զոսկերս թագաւորացն Արշակունեաց. և կամ թէ զիարդ զօրավարն Վասակ Հայոց թափեաց զգերութիւնն, և յաղթեաց թշնամեացն:
- ԻԵ. Յազագոս թէ զիարդ արշաւեաց Արշակ Հայոց արքայն յերկրն Պարսից, և աւերէր զառապատական երկիրն. և քան գէր հարկանէր աւերէր, առնոյր զքանակն Շապուհ արքային 'ի Թաւրէջն:
- ԻԶ. Յազագոս Վնայ պարսկի, և չորեքհարեւր հազարին՝ որ եկեալն էին 'ի պատերազմի, և նկուն լինէր 'ի զօրացն Հայոց:
- ԻԷ. Յազագոս մեղավարին Պարսից Անդիկանայ, որ քառասուն բիւրու հասանէր աւար առնուլ զերկիրն հայաստանեաց. և թէ զիարդ Վասակ սպարապետն ելանէր ընդ առաջ նոցա երկոտասան բիւրու հանդերձ Հայոց զօրքն, և կոտորէր զզօրս Պարսից հանդերձ զօրագլխաւն իւրեանց:
- ԻԸ. Յազագոս Հազարուխտոյ, որ է մի 'ի նախարարացն Պարսից, զոր առաքեաց Շապուհ արքայ ութսուն բիւրոյն հարկանել զերկիրն Հայոց. եթէ զիարդ ել ընդ առաջ նոցա Վասակ մտասան հազարաւ, և հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա 'ի սահմանս Աղձնեաց:
- ԻԹ. Յազագոս Դմայունդ Վսեմականայ, որ իննսուն բիւրուն տապրիկ զօրքն՝ զոր առաքեաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց արքայն Պարսից, ապա ելանէր Վասակ սպարապետն Հայոց. հասանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա:
- Լ. Յազագոս Վահրիձի Կահրիձայ, որ յարքայէն Պարսից չորեք հարեւրն բիւրու քայր հասանէր, տայր պատերազմ ընդ թագաւորին Հայոց. և կամ զիարդ մատնեցաւ 'ի ձեռս Վասակայ սպարապետին, և նա և զօրքն իւր անկանէին 'ի ձեռս զօրացն Հայոց:
- ԼԱ. Յազագոս Գումանդ Շապուհ, որ մեծաւ պարծանգք պարծե,

ցաւ առաջի Թագաւորին Պարսից Շապհոյ, և հարեւր հա-
զար զօրօքն գայր հասանէր մինչև 'ի Հայս, և նկուն եղեալք
մերժէին յերկրէն Հայոց:

- ԼԲ. Յաղագս Գեհկայ հահապետի, որ առաքեցաւ 'ի Շապհոյ ար-
քայէն Պարսից 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց զօրօք
բաղմբ. ապա հարկանէր սատակէր զնա, և զքօրս նորա
զօրավարն Հայոց Վասակ:
- ԼԳ. Յաղագս Սուրենայ պահլաւի, որ եկն 'ի վերայ Հայոց. ապա
և սա, ևս նկուն լինէր իբրեւ զառաջինսն:
- ԼԴ. Յաղագս Ապական Վրեմականայ, որ եկն եհաս անթիւ և ան-
համար զօրօք հանդերձ յերկիրն Հայոց 'ի պատերազմ. ապա
և նմա ևս խառողեցաւ որպէս և առաջնոցն:
- ԼԵ. Յաղագս Զըկայ նուիրակապետի Պարսից, որ առաքեցաւ 'ի
Թագաւորէն Պարսից 'ի Շապհոյ 'ի վերայ Հայոց 'ի պատե-
րազմ, հանդերձ բաղում զօրօք. և նա ևս խորտակեցաւ
իբրեւ զառաջինսն:
- ԼԶ. Յաղագս Սուրենայ պարսկի, որ յետ Զըկայն և սա եկն 'ի պա-
տերազմ. և նա 'ի բուռն անկեալ Վասակայ սպարապետին
Հայոց, հանդերձ զօրօքն՝ որ ընդ իւրն էին՝ սատակեցան:
- ԼԷ. Յաղագս Հրեւշողոմայ, որ առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից
'ի վերայ Հայոց իննսուն բիւրու. և այն անգամ ևս լինէր
յաղթուածին, և նշանյաղթուածեան Հայոց կանկնէր:
- ԼԸ. Յաղագս Ալանդայն, որ չորեքհարեւր բիւրուն գայր հասանէր
'ի Թագաւորէն Պարսից՝ տալ պատերազմ ընդ Թագաւորին
Հայոց. և Թէ զիարդ և սա նկուն եղեալ պարտեցաւ 'ի ձեռս
Վասակայ:
- ԼԹ. Յաղագս Բոյականայ և քառասուն բիւրուն, զոր հարկանէր
ջնջէր սպարապետն Հայոց Վասակ:
- Խ. Յաղագս Վաչական պարսկի, որ եկն 'ի Հայս ութուտասն
բիւրուն, և կամէր ասպատակել աւար առնել զերկիրն.
ապա և զնա վանեաց Վասակ սպարապետն Հայոց, և զա-
մենայն զօրս նորա ճարակ սրոյ տայր զամենայն:
- ԽԱ. Յաղագս Մշկանայ և երեսուն և հինգ բիւրուն, որք արշաւե-
ցին յերկիրն Հայոց. և կամ զիարդ կոտորեցան 'ի Վասակայ
և 'ի զօրացն:
- ԽԲ. Յաղագս Մարուշանայ և վաթսուն բիւրուն, եթէ զիարդ
եկեալք 'ի վերայ Թագաւորին Արշակայ յերկրէն Պարսից.
և եթէ զիարդ հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ զօրա-
վարն:
- ԽԳ. Յաղագս զնգակապետին, որ իննսուն բիւրուն եկն յերկիրն
Հայոց. ապա հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ հան-
դերձ զօրօքն:

- ԽԴ. Յաղագս որդւոյն Արշակայ արքայի, որոյ անուն էր Պապ, եթէ զիւրդ էր լի գիւօք 'ի ծննդենէն իւրմէ. կամ զիւրդ յայանեալ լինէին գեքն 'ի նմա, և հանգերձ նոքօք գործէր պղծութիւն:
- ԽԵ. Յաղագս Սակստան հանգերձապետին, որ առաքեցաւ 'ի Շահ, պոյ արքայէն Պարսից, հանգերձ չորեքհարեւր բիւրուն. և փախոյց ևս զնա Վասակ զօրավար, հանգերձ զօրօքն Հայոց:
- ԽԶ. Յաղագս Շապստան տակառապետին Պարսից, որ եկն հինգ հարեւր բիւրուն 'ի վերայ աշխարհին Հայոց. ապա զնոսա հարկանէին զօրքն Հայոց:
- ԽԷ. Յաղագս մոգուցն հանգերձապետին, որ ութ և տասն բիւրուն եկն եհաս՝ առ Ճակատ ընդ Թագաւորին Հայոց. և սա կոր. ծանէր իբրև զառաջինն:
- ԽԸ. Յաղագս համարակապետին Պարսից, որ իննսուն բիւրուն եկն մարտնչէր ընդ զօրս Թագաւորութեանն Հայոց. և սատակեցաւ 'ի Սաղամաս 'ի զօրացն Հայոց 'ի գնդէն Վասակայ:
- ԽԹ. Յաղագս Մուկանայ, որ քառասուն բիւրուն եկն 'ի Պարսից կռուել ընդ Թագաւորին Հայոց, և սատակեցաւ զօրօք իւրովք հանգերձ 'ի գնդացն Հայոց, և 'ի զօրավարէն Վասակայ 'ի Մախազան:
- Խ. Յաղագս քակաւոյ և քայքայելոյ Թագաւորութեանն Հայոց, թէ որպէս բազում նախարարքն Հայոց ապստամբեցին յարքայէն Հայոց, և ձեռս ետուն 'ի Շապուհ արքայն Պարսից. և կամ զիւրդ հապ այսր անդր ցրուեցան, և մեծապէս Թագաւորութիւնն Հայոց նուազէր:
- ԽԱ. Յաղագս թէ զիւրդ միարան համօրէն աշխարհօրէն որք միա. բան մնացեալք էին աշխարհին՝ ժողովէին առ իւրեանց հայրապետն Ներսէս. և թէ որպէս զբողոք հարկանէին առաջի նորա, և ձեռն թափ լինէին և թողուն 'ի ձեռաց զիւրեանց Թագաւորն Արշակ:
- ԽԲ. Յաղագս Թագաւորին Պարսից, թէ զիւրդ 'ի ժամանակին լուցոյց զպատերազմ՝ տալ ընդ Արշակայ Թագաւորին Հայոց, և նենգութեամբ առ ինքն կոչէր 'ի հաշտութիւնն:
- ԽԳ. Յաղագս կրկին անգամ կոչելոյ Շապուհ արքայ Պարսից զԱրշակ արքայ Հայոց, և նորա երթալոյն առ նա, և միհանդոյն՝ կորնչելոյն:
- ԽԴ. Յաղագս թէ որպէս գարձեալ զգիւթն և զքաւգեայսն և զկախարդն հարցեալ Շապուհ հմայիւք՝ փորձէր զմիտն Արշակայ, և տայր զնա յԱնուշ բերդն 'ի պատիժս. սոյն.

1 Երբիս օրինակս մահանգոյն:

- պէս և զսպարապետն Հայոց չարամահ առնել հրամայէր։
- ԵԵ. Յաղագս աշխարհին Հայոց գերութեանն և հարուածոց, և գերութեան 'ի Պարս վարելոյն տիկնոջ Փառանձեմայ. և քաղաքացն Հայոց աւերելոյ, և աշխարհին 'ի հիմանց տապալելոյ։
- ԵԶ. Յաղագս վկայութեանն Զուխիթայ երիցուն, յԱրտաշատ քաղաքէ, յերկրին Պարսից։
- ԵԷ. Յաղագս ազօթքն 'ի Ժամ մահուն Զուխիթայ։
- ԵԸ. Յաղագս գալոյն Շապհոյ արքային Պարսից յերկիր Հայոց, և միանգամայն սատակելոյ զմնացորդ երկրին Հայոց։
- ԵԹ. Յաղագս Մեհրուժանայ և Վահանայ, թէ իբր մնացին յաշխարհին Հայոց. և թէ զինչ շատ գործեցին ընդ աշխարհն, և կամ թէ զիարգ սատակեցան Վահան և կինն յիւրեանց որդւոյն։

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ԶՈՐՐՈՐԴ ԳՊՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՔ ՄԱՏԵՆՅՑ ՏԱՆ ՈՐԴԻՈՑ
ԹՈՐԳՈՄՍՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՑ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Յաղագս թէ որպէս յետ բազում շփոթի պատերազմացն Ներսէհ
արքայն Պարսից թէ որպէս թագաւորեցոյց զԱրշակ օրդի Տիրանայ
և արձակեաց յաշխարհն Հայոց հանդերձ Տիրանաւ հարբ իւրով և
ամենայն գերութեամբն հանդերձ:

Այժմ իբրեւ եղև հաճութիւն և բազում խաղաղու-
թիւն 'ի մէջ թագաւորին Յունաց և Ներսէհի ար-
քային Պարսից, հաւանեցան մեծաւ սիրով առնել
զկամս միմեանց. և դարձուցանէր կայսրն Յունաց զգե-
րութիւն արքային Պարսից: Ապա և թագաւորն Պար-
սից Ներսէհ թագաւորեցոյց զԱրշակ օրդի Տիրանայ
և հարբ նորին և հանդերձ կանամբք իւրեանց և ամե-
նայն գերութեամբք հանդերձ և գանձիւք իւրեանց և
ստացուածովք արձակեաց մեծաւ փառօք: Խաղաց գը-
նաց Արշակ արքայ Հայոց մեծաց. թագաւորեաց յեր-
կրին ասորեստանեայց հանդերձ հարբն իւրով և ամե-
նայն ընտանեօքն իւրովք. եկն եհաս յերկիրն Հայոց,
և ժողովեաց զցրուեալս երկրին, և թագաւորեաց 'ի
վերայ նոցա:

Եւ եղև խաղաղութիւն մեծ 'ի ժամանակին յայն-
միկ. Ժողովեցան ամենայն թագուցեալքն փախուցեալք
կորուսեալք երկրին Հայոց. և էին անկասկածք բնա-

կեալ 'ի խաղաղութեան մեծի ընդ հովանեաւ արքային Արշակայ: Ապա կարգեցան կազմեցան յօրինեցան խաղաղացան աշխարհն Հայոց 'ի մշջ երկուց թագաւորացն. և յայնմ հետէ բնակեալք խաղաղութեամբ վայելեալք յիւրաքանչիւր յարարս իւրեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Յազգս շինութեան կարգաց յօրինեց աշխարհին, նուաճութեան յիւրաքանչիւր տեղիս վարուց կարգաց, նորոգելոյ աշխարհին թագաւորութեան Հայոց:

Յայնմ ժամանակի խնդիր ելանէր արքայն Արշակ տոհմին զօրավարաց ազգին քաջացն մամիկոնենից. մանաւանդ զի իւր դայեակս և սնուցիչք էին: Ապա երթեալ գտանէր զնոսա յամուրս աշխարհին Տայոց յիւրեանց աշխարհին, և դարձուցանէր զնոսա յընդանութիւնն. զի պառակտեալք և քակտեալք էին յընդանութենէն և յամենայն գործոց Հայոց 'ի ժամանակս խուլութեանն Տիրանայ: Եւ կացոյց արքայն զՎարդան զերէց եղբայրն 'ի նահապետութեանն ազգին իւրեանց, և զՎասակ զմիջին եղբայրն զիւր դայեակն 'ի սպարապետութիւնն զօրավարութեան յիրս պատերազմացն. սոյնպէս և զկրտսերն 'ի պետս զօրացն կացուցանէր: Սոյնպէս և զամենայն ազգսն զօրացն մեծամեծացն նահապետացն, որպէս առաջին թագաւորքն նուաճեալք յիւրաքանչիւր չափու: Եւ հնազանդէր զմեծամեծան, զիւրաքանչիւր զօրս բաժանեալ յամենայն կողմանց, սահմանացն Հայոց սահմանապահս կացուցանէր:

Եւ նորոգեցաւ զուարթացաւ տերութիւնն թագաւորութեանն հայաստան երկրին որպէս և զառաջինն. մեծամեծքն յիւրաքանչիւր դահու, և գործակալքն յիւրաքանչիւր չափու: Եւ սկիզբն գործակալութեանն հազարապետութեանն աշխարհատեսն խնամակալութեանն, աշխարհաշէն աշխարհատաճ դեհկանութեան, շինականաշէն ազգն Գնունեաց՝ հազարա-

պետն ամենայն երկրին: Նոյնպէս ստրատելատու-
 թեան սպարապետութեանն զօրավարութեանն մարտի
 կռուելոյ, գործոյ ըռազմիկ ճակատամուղ նիզակին,
 իրափառն՝ աղանազգիք աղանադրօշք արծուէնշանք,
 վարժականիշք աներկիւղք քաջասիրտքնահատակք,
 քաջանունք, բարենշանս բարեհամբաւք բարեգործք
 յաջողակք՝ի գործ պատերազմաց՝ի բուն՝ինախնեացն
 կարգաց՝ի մամիկոնեան ազգին, ի վերայ իշխանու-
 թեանն բովանդալ՝ի վերայ ամենայն զօրաց զօրավա-
 րութեանն բազմութեանն Հայոց մեծաց, հանապազ
 յամենայն ժամ յաղթող ազգին պարգևեալ յերկնից
 բարիանուն իրաքաջ ի մեծի նահապետութեան պա-
 տերազմի: Եւ այլ յայսմ ազգաց և ի խոնարհ՝ որ գոր-
 ծակալ անուն բարձիւք առաջի արքային պատիւ ի
 գլուխ բազմէին. թող զնահապետս մեծամեծս և զտա-
 նուտեարս՝ որք գործակալք միայն էին, ինն հարեւր
 բարձ՝ որ մտանէր ի ժամ տաճարին ուրախութեանն
 բազմակալացն կարգելոց. թող զտոնկայս գործակա-
 ւութեանն սպասու:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Յաղագս սրբոյն Ներսիսի, թէ որպէս կամուստի էր, կամ որպիսի
 կամ զխորգ ընդրեցաւ եպիսկոպոս լինել Հայոց աշխարհին:

Ապա ի մի ժողով կուտեցան առ արքայն Արշակ
 մեծամեծք նահապետք ազգաց ազգաց, տոհմաց տոհ-
 մաց, գնդից և դրօշուց տեարք. ամենայն սատրապք
 նախարարք և ազատք, պետք և իշխանք, զօրավարք և
 սահմանապահք, ի մի հաւանութիւն միաբանական
 խորհուրդք, զի եկեսցեն տեսցեն և խորհեսցին վասն
 իւրեանց առաջնորդի, թէ ում արժան իցէ նստել
 յաթոռ հայրապետութեանն և հովուել բանաւոր
 խաշանց Քրիստոսի: Ապա յաղթեաց կալաւ այս բան
 խորհրդի ամենեցուն առ հասարակ որ անդ էին, զի
 ի մնացորդաց տանն Գրիգորի, յայնմ զաւակէ գտցեն

1 Ի չորս օրինակս իրաւագրան:

զառաջնորդութիւն։ Չի ամենեքեան ասէին ցարքայն. վասն զի նորոգեաց աստուած զթագաւորութիւն ձեր, սոյնպէս պարտ է ՚ի յայնմ զաւակէ նորոգել զհոգեւոր նահապետութիւնն։ Չի ընդ նորոգել այնր աթոռոյ, ասեն, նորոգեսցին պայծառ վարք աշխարհիս Հայոց։

Ապա յականէ յանուանէ իսկ խնդրեցին աշխարհա-
ժողով զօրքն բազմութեան զայն, որ անուանեալ կոչէր
Ներսէս, զօրդի Աթանաքենի, զթոռն քահանայա-
պետին Յուսկան, որդւոյ Վրթանայ, որդւոյն Գրիգո-
րի մեծին առաջնոյ քահանայապետին. և մօր սորա
Բամբիշն անուն, քոյր արքային Տիրանայ։ Սա լեալ էր
ամուսնաւոր յաշխարհակեաց կեանս նախ յաստիս
մանկութեան. ՚ի տղայութենէ մնեալ և ուսեալ ՚ի
կեսարացոց քաղաքին Գամրաց ընդ հաւատարիմ վար-
դապետօք. և ցանկալի եղեալ իւրոյն համարուեստն
զուգակցացն։ Այլ ՚ի ժամանակին յայնմիկ էր ՚ի վարս
զինուորութեան ՚ի գործակալութեան, սիրելի սենե-
կապետ արքային Արշակայ, հաւատարիմ ՚ի վերայ
ամենայն կարգաց կենաց թագաւորութեանն ի ներ-
քոյ և արտաքոյ։

Այր էր սա մեծ և բարձր ցանկալի հասակաւ, և
վայելուչ գեղով. զի ոչ գտանէր ուրեք նման նմա գե-
ղեցկութեանն ՚ի վերայ երեսաց երկրի, տենչալի ցան-
կալի և զարմանալի և ահագին ամենայն նայեցող տե-
սողաց, և նախանձելի յարութեանն ՚ի զինուորական
կրթութեանն։ Երկիւղած ՚ի տեառնէ աստուծոյ, յոյժ
աւանդապաճ պատուիրանաց նորա. մարդասէր սուրբ
զգաստ, սաստիկ իմաստուն և առանց ակնառութեան.
իրաւանց իրաւարոր, ցածուն քաղցր խոնարհ աղքա-
տասէր, ՚ի սրբութիւնս ամուսնութեանցն օրինաւոր,
և կատարեալ սիրովն աստուծոյ։ Եւ առ իւր ընկերս
ըստ պատուիրանին սիրել զամենայն ընկեր իբրեւ
զանձն. զի ՚ի զինուորութեանն այսպէս կատարեալ
էր վարուք լաւութեամբ, որ մինչդեռ մանուկ իսկ էր՝
գնայր նա ամենայն պատուիրանօքն տեառն և արդա-
րութեամբ, անարատութեամբ և ամենայն պաշտա-
մամբք առ ընկերս իւր։ Անձանձրոյթ էր, և ունէր
զնախանձն աստուծոյ, և եւայր սուրբ հոգեւոյն. այս-

պէս իսկ էր ամենայնիւ կատարեալ յամենայնի: Եւ զաղքատս և զտառապեալս այսպէս սիրէր և ակն ածէր 'ի վերայ նոցա, զի զիւր ինչ զհանդերձս և զկերակուր հասարակէր ընդ նոսա: Եւ նեղելոց և տարակուսելոց օգնական և վերակացու, և ջատագով ամենայն զրկելոց լինէր նա:

Մինչ դեռ ևս զգինուորական ձեւն յինքեան բերէր, և զարդարեալ էր գեղեցիկ պատմութեանաւ և զարդ վայելուչ, և ցանկալի գեղով իւրով, երկայն հասակաւ, և չքնաղատես հերօք վարսից իւրոց, կայր 'ի սպասու թագաւորին մօտ 'ի մնարս արքային, զարքունական սուսերն զպողովատիկն զոսկէպատեանն հանդերձ ալիանակապ մարգարտազարդ կամարաւն 'ի սպասու նորա բարձեալ ունէր, առ հասարակ ատեանն զբողոք բարձեալ աղաղակէին՝ եթէ Ներսէս լիցի մեր հովիւ: Զոր իբրեւ լուեալ, զբողոք բառնալով՝ զանձն անարժան համարեալ, չկամէր չառնոյր յանձն: Իսկ յորժամ տեսանոյր՝ զամենեսեան 'ի նոյն յառաջին բանին վերայ պնդեալ, զի զնոյն աղաղակէին առաջի թագաւորին. ասէին, Ոչ ոք լիցի մեր հովիւ, բայց 'ի դմանէ. և ոչ ոք նստի այլ յայնմ աթոռ, բայց դա: Իսկ նա իբրեւ զանձնն չկամէր արժանի իրին առ յոյժ խոնարհութեան իւրում, ապա 'ի մէջ եկաց, սկսաւ ստել սակաւ մի, խօսել զանձնէ իւրմէ զանօրէնութիւնս և զբամբասանս մեղաց՝ որ իւր չէր գործեալ:

Զոր իբրեւ լուան բազմութիւնքն, գիտացեալ զստեղն նորա վասն անձինն, ամենեքեան առ հասարակ հանդերձ թագաւորաւն թալացեալ էին 'ի ծաղուէ: Իսկ զօրքն աղաղակէին առ հասարակ. 'ի մեզ և 'ի գլուխ մեր դարձցին այն մեղք՝ զոր գործեցերն. 'ի վերայ անձանց մերոց և 'ի վերայ որդւոց մերոց լիցին գործքն, բայց դու զգործս հօրն քո Գրիգորի, զնոյն առաջնորդութիւնն նորոգեա մեզ: Իսկ նա իբրեւ այլ ինչ ոչ եգիտ տալ նոցա բանիցն պատասխանի, զի թշնամանս լինէր զօրացն, և ասէր. Անօրէնք էք և պիղծք, ես ոչ կարեմ ձեզ հովիւ կալ, և ոչ զձեր

մեղսդ ընդ անձամբ առնուլ. ապա ոչ կարեմ աչառել, և ոչ ձերում չարութեանդ համբերել: Եւ այսօր տարապարտուց սիրէք դուք զիս տարապարտ, և վաղիւ ատելի և թշնամի և թակն զգլխոյ ձերմէ կոշկոճիչ կապէք զիս. այլ թոյլ տուք ինձ, անհոգութեամբ ըստ իմուժ չափուս անարժանութեամբ զկեանս իմ տառապանօք և մեղօք, հանդերձեալ դատաստանին յաւիտենից ակն ունելով, անցուցանել թերեւս կարացից: Ապա զբողոք բառնային բազմութիւնք զօրացն, և աւելին՝ եթէ այդ մեղաւորդ լիցիս մեզ հովիւ. զի այնչափ անդեալ մարդկանն, յաստուծոյ տեսչութենէն լինէր այնպէս: Առ սրտին գազանութեանն և յոյժ ցաւմանն թագաւորն Արշակ ինքն ձգտեալ զսուսերն արքունական կամարաւն, զոր նմա Ներսէսն բարձեալ ունէր 'ի սպասու թագաւորին ըստ օրինաց սենեկապետութեանն, 'ի բաց հանէր 'ի նմանէ: Եւ հրամայէր զնա կապել զիւրով առաջն. զհերոսն՝ գանգրագեղս զվայելուչ թագազանգուր վարսիցն, զի ուրեք երեք նման նմա ոչ գտանէր, զայն 'ի բաց խզեալ հրամայէր. և ընդ նմին զվայելուչ պատմուճանն, զայն 'ի բաց պատառեալ հրամայէր: Հրաման տայր, և բերին զհանդերձս կղերիկոսաց զգեցուցանելին նմա. ետ հրաման, և կոչեցին զԺերոնի եպիսկոպոսն՝ որում անուն էր Փաւստոս, և տայր զնա ձեռնադրել 'ի սարկաւազութիւն: Բայց յորժամ զհերոսն դեռ վիրային 'ի նմանէ, առ յոյժ գեղեցկութեանն բազումք յարտասուս հարան՝ որք լուանն կամ տեսին, 'ի գեղն աւելցեալ՝ ըզկերպարանսն փոխելովն: Այլ յորժամ տեսին զնա քրիստոսեան գեղովն զարդարեալ՝ բազմաց լինէր ուրախութիւն, յորժամ շնորհք բարերարք կոչեցին զնա լինել հոգեբարձու տանն Քրիստոսի:

Յայնժամ եդ տէր 'ի միտս ամենեցուն խնդրել իւրեանց հովիւ զայն, որ նոցա կարող լինել զառաջնորդութիւնն կենացն ճանապարհին ցուցանել: Եւ մինչ դեռ իսկ զձեւ զինուորութեան յինքեան բերէր յերեւելիս, ներքին մարդովն զՔրիստոս էր զգեցեալ

յօնձն իւր, և ազնուական վարս էր յինքեան կերպարանեալ: Եւ յուսողն՝ զոր ունէր՝ խաչեալ էր ընդ Քրիստոսի, և Թաղակից եղեալ էր ընդ նմին. և սիրով հաւատոյ մեռեալ էր մեղացն, և յարութեան յուսոյն արդարութեամբ սպասէր: Վասն այսորիկ յիրաւի արժանի եղև սա աթոռոյն հայրապետաց և տեղւոյ հարցն իւրոց առաջնոց, զաթոռն Թադէոսի Առաքելոյ, և ժառանգութիւն հօրն մարմնապէս 'ի նոյն հոգևորին Գրիգորի. այլ իբրև 'ի տեառնէ եղև կոչումն նմա գալ յիրս այսպիսի, և էարկ 'ի միտս ամենեցուն խնդրել զսա արժանի այնմ իրին: Իսկ նա յոյժ առ երկիւղածութեանն և բազում խոնարհութեանն զանձն իւր անարժան համարեալ իրացն, մեծ կարգաց աստիճանին աստուծոյ, յոր ձգեալ էին զնա: Այլ բռնաբարութիւն և միաբանութիւն և հրաման աստուծոյ, մանաւանդ առ նախնեօքն, վասն նորա իսկ ասացեալ էր 'ի տեսեանն աստուծոյ առ Յուսիկն՝ եթէ այր լինելոյ է 'ի սորա զաւակէ, լիցի լոյս աշխարհի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ .

Յաղաքս Թէ որպէս առին գնացին և տարան զՆերսէս 'ի Աեսարիա. և եթէ զինչ շատ սբանչեօք եղեն յաստուծոյ, և կամ Թէ որպէս հովուեաց իւրոց հօտիցն առաքելորէն:

Ապա գումարեցին զիշխանն մեծամեծս, զի առնեան զցանկալին Ներսէս, և զնասցեն ուր սովոր էին զհայրապետն օծանել: Նա և բազմութիւն եպիսկոպոսացն Հայոց ժողովեցան առ Թագաւորն վասն նորին խնդրոյն. խոնարհել ամենեցուն միով միաբանութեամբ զնա ընտրել հաճոյ Թուեցաւ ամենեցուն, զի նստցի նա յաթոռ գլխաւորութեանն: Ամենեցուն միաբանութեամբ եպիսկոպոսացն և Թագաւորին և աշխարհախորհ ճուլիւք հաւանութեամբ 'ի միասին արձակեցան և զնացին: ԶՀայր մեծ իշխանն մարդպետութեան, և զԲագարատ մեծ իշխանն ասպարապետութեանն, և զԴանիէլ մեծ իշխանն Ծոփաց, և զՄե-

հանդակ ուղտունի, և զԱնդովկ իշխանն Սիւնեաց, և զԱրշաւիր իշխանն Շիրակայ և Արշարունեաց, և զՆոյն իշխանն միւսոյ Ծովաց, և զՊարզե իշխանն տանն Ամատունեաց. զնոսա զամենեւին կազմեցին և արձակեցին բազում ընծայիւք և մեծամեծ պատարագօք և հաւատարիմ հրովարտակօք առ կաթողիկոսաց կաթողիկոսն Եւսեբիոս յերկիրն Գամրաց, և ՚ի մայր քաղապսն՝ Նոցա ՚ի Կեսարիա, զի ձեռնադրեսցեն անդ զսուրբն Ներսէս կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց:

Եւ եկին ածին նոքա ցնծութեամբ ուրախութեամբ, և տեսին անդ զկաթողիկոսն կաթողիկոսացն զսուրբն զմեծանունն զերանելին զհոյակապն զսքանչելին Եւսեբիոս: Եւ տային զհրովարտակն արքային Արշակայ նմա. և ունէին առաջի նորա զպատարագս բերեալս: Եւ նորա սիրով ընկալեալ զնոսա և բազում մեծարանօք, և ըստ կանոնաց օրինակի ժողովէր առ ինքն մեծ եպիսկոպոսապետն Եւսեբիոս զբազմութիւն եպիսկոպոսացն սրբոցն ըստ առաքելական օրինացն, զի ձեռնադրեսցեն զսուրբն Ներսէս լինել եպիսկոպոսապետ Հայոց մեծաց: Եւ եղեն մեծ սքանչելիք. զի մինչ դեռ այն ինչ մտեալ էին յեկեղեցին, էջ աղաւնի սպիտակ ՚ի վերայ սեղանոյն յանդիման քահանայութեանն և յանդիման ամենայն ժողովրդեանն: Եւ իբրեւ եմուտ Եւսեբիոս արքեպիսկոպոսապետն և երիցունքն ընդ նմա, և երիցապետ մի սուրբ՝ որում անունն Բարսիղիոս կոչէր, թռեաւ աղաւնին ՚ի սեղանոյն և հանգեաւ ՚ի վերայ նորա, և յամեաց բազում ժամս: Իսկ իբրեւ հաս ժամ՝ յորժամ կամեցան զՆերսէս ձեռնադրել, վերացաւ աղաւնին ՚ի սրբոյն Բարսեղէ, և նստաւ ՚ի վերայ գլխոյն Ներսէսի:

Իբրեւ այս սքանչելիք և նշանք յաստուծոյ լինէին ՚ի վերայ առնս այսորիկ, կային հասարակ² ամենայն ժողովուրդն զարմացեալք և մեծ արքեպիսպոսն Եւսեբի: Առ հասարակ աղաղակէին ՚ի վերայ նորա, թէ

¹ Եւսեբիոս օրինակն ՚ի յայրապետացն:

² Օրինակ մի առ հասարակ:

Հաճոյ եղեր դու աստուծոյ, և հոգի աստուծոյ հանգեալ 'ի վերայքո. զի նմանութիւն եղև ամենասուրբ Հոգոյն, որ 'ի վերայ տեառնն երևեցաւ: Ապա ձեռնադրեցին զնա, և հանին նստուցին յաթոռ եպիսկոպոսութեանն, և պատուէին զնա. և բազումք աւելին նմա էնկոմիա, որ ասի՝ Թէ Հոգի սուրբ հանկեալ 'ի սա: Բայց նա ևս քան զևս զանձն իւր անարժան համարէր իրացն եղելոց: Եւ մեծապէս չեղաւ յուզարկեցին զնա. նոյնպէս և զմեծամեծ նախարարսն սատրապն Հայոց:

Եւ եկին հասին նոքա մեծապարծ երևելի հոգևորազգեաց փառօք 'ի հայաստան երկիրն. և արքայն Արշակ ընդ առաջ երթայր-նոցա մինչև 'ի լեառն, որ անուանեալ կոչի Առեւծ: Եւ անդ պատահեալ մի մեանց մեծաւ լըջմտութեամբ, լցեալք օրհնութեամբ ողջունին, անդուստ յաշխարհն դարձան: Եւ նստաւ սուրբն Ներսէս յաթոռ հայրապետութեան 'ի հովուութեանն նորա բազում խաղաղութիւն լինէր աշխարհին: Զի 'ի վարս կարգաց գնացից իւրոց՝ նմանեաց իւրոյ հօրն մեծին Գրիգորի, արդարև հայրաբարոյ գտանէր ամենաբարի. զնոյն հարցն նորոգեաց զառաքելաշնորհս, նոյն գործ երևեալ անփնաս պահելոյ յաներևոյթ Թշնամեացն և յայտնեացն:

Սա և առաւել ևս առաջին ծառոցն նմանեալ, որ զնոյնազգեաց զնոյնահաս պտուղս վարդապետութեան բերեալ սկսեալ վերակացութեանն հովուութեանն՝ անկարօտ մատակարարէր զօգտակարսն, զհոգևոր արօտսն ջամբելով: Զի շնորհքն այնպէս հանգեան 'ի նմա, զի մեծամեծ նշանս և բժշկութիւնս առնէր հիւանդաց, ուր դէպ լինէր, զմոլորութիւնս դարձուցանէր: Առնէր և զայսպիսի սքանչելիս. զոր կարի յամառեալ տեսանէր, ահ արկանելով հաւանեցուցանէր, իսկ հլուացն, որոց ականջք սրտիցն բացեալ էին, զնոսա բանիւք քարոզութեանն ածէր 'ի հաւանութիւն:

Եինէր և զաւերեալ եկեղեցիս, և կանկնէր զտեղանս կործանեալս. և հաստատէր 'ի կատարումն ապաշխարութեան զթերահաւատս, զի հաւատացեալք յաստուած՝ ապրել կարասցեն: Մխիթարէր զհաւա-

տացեալս յաւիտենական յուսով բարութեամբն մըշտընջենաւոր պարգեւացն¹ . զթաղէական աթոռն միւսանգամ ելից , և իւրոց հարցն նմանեալ որդի եղև : Եւ չարախօսացն ընդդիմացեալ ըմբերանէր , խփանէր և զանօրէնութիւնս և զխօսս և զգործս զայսպիսեացն միանգամայն : Եւ վասն ճշմարտութեանն մինչև 'ի մահ մարանչէր , և զաջողակ արդարութեանն քաջալերեալ խնդացուցանէր . և իւրով վարդապետութեանն անձրեւան պարարէր սնուցանել զչայեկան արդարութիւնսն օրհնութիւնսն² : Եւ ընդ ամենայն տեղիս սահմանացն Հայոց մեծաց , ընդ որ էր յառաջագոյն նորուն հարցն սերմանեալ զքարոզութիւն բանին կենաց , գնոյն և սա ոռոգեաց անձրևոյն : Զբոյսն աճեցոյց մշակն հնձող , եղեալ գործակից սերմանողաց . և բազմացոյց զյորդաբուխ որդիւնսն 'ի շտեմարանս արքայութեանն , կարգացն առաջին հարցն մշակացն փոխանորդ եղեալ՝ գործակից լինելով :

Նա և բազում գորութիւնս անպատումս յանձին իւրում բարձեալ բերէր . նա և կարի իսկ զողորմածութեան կարգացն փոյթ արարեալ ցուցանելոյ , նախ ինքն առնելով առ իւր անձն բարի , և ապա՝ այլոց օրինակ բարեաց դնելով , առ հասարակ վարդապետական բանին զամենեցուն զփակեալ դրունս մտաց 'ի բարին յորդորելով բանայր : Զամենաբարի ուսուցանէր զսէր զլոյս զհաւատս զսրբութիւն զքաղցրութիւն զհեզութիւն զանոխակալութիւն , զխնամ ունելով դարմանոյ աղքատացն տանելոյ , և յոյս հատուցման 'ի խոստացեալ աւետիսն Քրիստոսի . և 'ի դատաստանացն ամենեւին³ անշէջ հրոյն՝ յիշատակօք յաւիտենականն չարչարանօք սպառնալով , անաչառական գալստեամբն Որդւոյն աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի : Լև այնու երկեցուցեալ , մինչև ամենեցուն՝ որք 'ի սահմանս Հայոց էին բնակեալ՝ ամենեքեան հաւատացեալք ընդ աղքատս իւրեանց զիւրեանց ինչս մատակարարեալ հաւանու-

1 Օրինակ մի յաստիւբարութեանն , հոգեկենսոր բարութեանցն և պարգեւացն :

2 Օրինակ մի զօրհնութեանն ընկալալ :

3 Զառաջնոյ տպագրին մերոյ զմիակակ ընթերցուած՝ ուղղեցաք ըստ այլ գրչագրի : Ոմանց հաճոյ (թուեցաւ ընթերնուլ արեւին :

Թեամբ հաւասարութեամբ, և ինքեանք լրջմտութեամբ զուարթութեամբ գործէին:

Եւ ինքն երթեալ հասանէր 'ի կողմանս Տարօն գաւառին. և ժողովէր առ ինքն զամենայն եպիսկոպոսունքս Հայոց աշխարհին: Ժողովեցան 'ի գեւղն Աշտիշատ, ուր զառաջինն զեկեղեցին էր շինեալ. զի նա էր մայր եկեղեցեացն, և 'ի տեղի¹ լեալ նախնեացն ժողովոց սիւնհոգոսին: 'ի ժողով հաւանութիւնս եկեալ ամենեցուն, և խորհուրդ բարեաց 'ի մէջ արկանէին, կատարել անդ զաշխարհական կարգս եկեղեցւոյն և ժողովն հաւատոցն հաւասարութեան: Յայնմ ժամանակի կարգեցին կազմեցին կանոնեցին յօրինեցին, և արարին զամենայն ժողովուրդս երկրին Հայոց իբրեւ կարգ միաբանութեան վանականաց համաշխարհի, բայց միայն յամուսնութեան օրինացն: Բայց միայն զառաքելակարգ կանոնսն 'ի վերայ ամենեցուն կացուցանէր սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներսէս. ամենեցուն խրատատու և առաջնորդ յորդորիչ և նախանձաւոր լինէր գործոց բարեաց: Նախ ինքն առնէր, և ամենեցուն զնոյն ուսուցանէր. առ հասարակ զնոյն օրինակ առնել հրամայէր յամենայն աշխարհս և 'ի գաւառս և 'ի կողմանս կողմանս, 'ի կոյս կոյս, 'ի խորշս խորշս սահմանացն Հայոց. յայտարարեալ զպատեհ պատեհ տեղիսն զատուցանել, շինել աղքատանոցս, և 'ի ժողովել զախտաժէտս և զօր'ուսնս² և զմարմնավարս և զամենայն ցաւոտս. և նոցուն կարգեցին օրկանոցս և դարմանոց և ռոճիկս, և պատանս աղքատաց: Զի այսպէս ետ հրաման մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, և սոյն կամեղև ամենայն սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսիքն միայն նստեալ լիցին յիւրաքանչիւր կայեանս, և մի ելանել 'ի մուրոյն տառապանս, և մի բնաւ ելանել ըստ իւրաքանչիւր դուրս, այլ զի ամենայն ող պարտապան է նոցա: Հարկ իսկ է զի մի կարգ աշխարհի, ասէ, եղծցի. այլ արժան է զի ամենեքեան առ հասարակ ողորմութեամբ և երկիւղիւ տարեալ նոցա զգարմանսն, և զպիտոյս նոցա վճարեսցեն:

¹ Օրինակ մի և քէզի լեալ: ² Օրինակ մի զաւրիտանս... ուրիտանոց:

Շինեաց սոյնպէս, կարգեաց կազմեաց և հաստա-
տեաց, բազում և այլ ողորմութիւնս՝ ուսուցանէր
աշխարհի. բազում կարգս կանոնաց հայրենիս կարգէր,
Եւ առ յոյսն յարութեան ցուցանէր ունել ակնկալու-
թիւն. և զի մի զմահ մարդկանն առանց դարձի միւս-
անգամ կենդանանալոյ համարիցին, և անյուսու-
թեամբ՝ ի վերայ գնացելոցն օձիրս գործիցեն լալեացն
կոծոյն, զանառակութիւնս աշխարհին դնելոյ¹. այլ
յուսով տեառն գալստեանն ակն ունել և յարու-
թեանն նորոգութեան, և իւրաքանչիւր գործոցն զյա-
րտեանկան զհատուցումն առնուլ իւրաքանչիւր յոյս
ունելով՝ առուր գալստեանն տեառն սպասել: Եւ զի
լինիցին յամուսնութեան օրինաւորք², մի ստել և մի
դաւ բերել իւրեանց ամուսնութիւնն դալ կողմանց.
և փախչել աւելի ի մերձաւոր և յազգին տոհմակից
խառնակութեան ամուսնութենէն. և մանաւանդ ի
մերձաւորական ի նուոց³, և որ գամ մի այսմ նման
լեալ էր ինչ: Եւ կանոն, հրաժարել ամենեկին ի մե-
ռելոտոյ և յարենէ ուտելոյ, և ի դաշտանիկն մերձե-
նալոյ. զայդ ամենայն պիղծ համարէր առաջի տեառն:
Եւ զնենգութիւնսն և զքսութիւնսն և զագահու-
թիւնս և զշարականութիւնս, զցանկութիւնս և զզրկու-
թիւնս, զարուագիտութիւնս և զիգութիւնս և զբամ-
բասութիւնս,⁴ և զանառակ արբեցութիւնս և զօրկոր-
ստութիւնս և զյափրշտակութիւնս և զպոռնկութիւնս
և զվրէժս ի թշնամեաց, և զստութիւնս և զթշնամու-
թիւնս և զանողորմածութիւնս և զսուտերդմնութիւնս,
և զարինհեղութեան սպանութիւնս և զանասնագի-
տութեան պղծութիւնս, որ ոչ ակն ունէին յարու-
թեան և որ անյուսութեամբն⁵ լան զմեռեալս, ընդ մի
օրինակ զամենեւեան ի միում խորխորատ կորստեանն
համարէր: Եւ ամենայն աշխարհին պատուիրէր, և
գլխովին թագաւորին, առ հասարակ ամենայն մեծա-
մեծացն, և ամենեցուն՝ որ զբ՝ ի վերայ ընկերին ունիցին

1 Օրինակ մի ողորմածութիւն:

2 Օրինակ մի աշխարհիւց:

3 Օրինակ մի ամուսնութեան օրինաւորք:

4 Օրինակ մի ի նոց:

5 Օրինակ մի բաբասանութիւնս:

6 Օրինակ մի անյուսութիւն:

իշխանութիւն, գութ ունելով ընդ իւրեանց ծառայս
և ընդ կրտսերս և ընդ աշակերտս, և սիրել իբրև զըն-
տանիս, և մի անարժանս և աւելի տարապայմանս հար-
կօք նեղել քան զչափն. յուշ առնելով, զի և նոցա
տէր գոյ յերկինս: Սոյնպէս և ծառայից պատուիրէր՝
կալ յարդարն հնազանդութեան իւրեանց տերանց, զի
'ի տեառնէ լինիցի նոցա վարձք:

Եւ եղև խաղաղութիւն և նորոգութիւն յաւուրս
նորա ամենայն եկեղեցեաց և յաճախէր շուք պատուի
ամենայն եպիսկոպոսացն ընդ ամենայն տեղիս Հայոց
մեծաց: Եւ լուսաւորութիւն կարգի եկեղեցւոյ ամե-
նապայծառ ծաղկեաց ամենամեծ լիութեամբ. կար-
գեցան կարգք կաթողիկէ եկեղեցեաց ամենայն վայել-
չութեամբ, և բազմացան կարգք սրբութեան պաշ-
տամանցն, և պաշտօնէիցն յաճախութիւն: Եւ բազմա-
ցոյց զկարգս եկեղեցեաց 'ի շէնս և յանշէնս. սոյն օրի-
նակ բազմութիւնք կրօնաւորաց:

Կարգէր և 'ի տեղիս տեղիս դպրոցս յունարէն և
ասորերէն յամենայն գաւառս Հայոց. և բազում նեղե-
լոց և տառապելոց գերեաց փրկութիւն և գերեզարձ
առնէր, զորս ասիւք արողութեան փառացն Քրիստոսի
զկէս, և զայլս գնովք փրկանօք ազատէր, և յիւրաքան-
չիւր տեղիս դարձուցանէր: Այլեաց և որբոց և չքաւո-
րաց հանգիստ և դարման առնէր, և աղքատք զօրհանա-
պաղ ընդ նմա ուրախ լինէին. և տաճար իւր և սեղան
զօրհանապաղ աղքատաց և օտարաց էր և հիւրոց:
Եւ այսպէս առ յոյժ աղքատսիրութեանն, զի թէպէտ
և շինեաց զամենայն աղքատանոցս ընդ ամենայն գա-
ւառս, և կարգեաց նոցա անդէն դարմանս, այսպէս
զի ըստ իւրեանց անկողինս մահճացն մի ուրեք աշ-
խատ լիցին ելանել, սակայն և զիւր տաճարն առանց
նոցա ոչ առնէր. այլ կուղք և կոյրք և մարմնահարք,
խուլք և հաշմեալք և ցանկանեալք՝ և կարօտեալք
ընդ նմա և 'ի նորա ականքի դարմանէին բազմեալք:
Եւ ինքն իւրովք ձեռօքն լուանայր զամենեսեան. օ-
ծանէր պատէր, և ինքնին իսկ ջամբէր նոցա զիւրա-

1 Օրինակ մի ցաւագնէալ:

քանչիւր կերակուրս, և զամենայն ինչ 'ի պէտս նոցա ծախէր. և ամենայն օտարք ընդ նմա, հովանեաւ ¹ նորա հանգուցեալք, դադարէին:

Եւ ամենեցուն զոր ինքն առնէր՝ զայն ուսուցանէր. և ինքն սուրբ և զգաստ և արթուն, և զամենայն մարդ պատրաստական առ բանն աստուծոյ առնէր: Եւ ինքն ամենեցուն ըստ մարգարէիցն և կամ ըստ առաքելոցն նմանութեան զողորմածութիւնս ուսուցանէր. և եթէ զմեղս ձեր ողորմութեամբ պարտ է քաւել ձեզ, և զանօրէնութիւնս ձեր գթութեամբ և տրօք աղքատաց՝ Եւ սոյնպէս տարաւ եցոյց՝ զառաքեալն յուշ առնելով, որ պաշտօն աղքատաց, զմեծն և զնախավկայն զյառաջարկաւազն Ստեփանոս և զընգերս նորա՝ զորս ընտրեցին, որ զերկինս եբաց, և զՈրդին ընդ աջմէ Հօր աստուծոյ այս գործով արժանի եղև տեսանել:

Սոյնպէս և զԱլլծեմնիկն իւր ողորմածութիւնքն և խանդակաթ այրեացն ողբումն, 'ի ձեռն մեծին Պետրոսի, և զհրաժարեալն զգնացեալն զմեռեալն միւսանգամ այսրէն դարձուցանէր 'ի կենդանութիւն: Սոյնպէս և մեծն Պօղոս, ասէր, պատմէ՝ թէ իբրև տեսին զչնորհան, որ տուեալ էին ինձ, Յակոբոս և Լեփաս և Յովհաննէս՝ որ բուն սիւնքն էին, իբրև տեսին՝ թէ հաւատարիմ եմ ես յաւետարանն անթլփատութեան, որպէս նոքա 'ի թլփատութեանն, ևս քաջ համարձակեցին. ձեռն ետուն հաւանութեան ինձ և Բառնաբայ. զի մեք 'ի հեթանոսս, և նոքա 'ի թլփատութիւնն: Բայց միայն պատուիրեցին ինձ, ասէ, զի աղքատաց խնամկալութ. զոր ես ինքնին իսկ, ասէ, փութայի ջանալ կատարել:

Սոյնպէս ևս առաւելագոյն զտէրունականն դնէր առաջի, որ մեծատունն էր՝ որ զամենայն պատուիրանսն կատարեալ էր, ապա լուաւ 'ի տեառնէ՝ եթէ վաճառեա զինչս քս և տուր աղքատաց, և գտցես քեզ գանձս յերկինս. և որ զկնի սորին՝ եթէ դիւրին է մալխոյ մտանել ընդ ծակ ասղան, քան մեծատան ագահի յարքայութիւն աստուծոյ: Եւ դարձեալ՝ եթէ

¹ Օրինակ մի ընդ հովանեաւ նորա հանգուցեալք դարձանէին:

արարէք ձեզ բարեկամս՝ի մանոնայէ անտի անիրաւու-
թեան, որ ընկալին զձեզ՝ի յարկս իւրեանց յաւիտե-
նից: Կամ որպէս նոյն իսկ Պօղոս բարեաց գործոց նա-
խանձաւոր լինէր, ստիպէ ամենեցուն ասելովն՝ եթէ
զհետ երթայք սիրոյ, և նախանձաւոր լերուք հոգեւո-
րացն: Որոյ զյօժարութիւն աքայեցւոցն վասն պաշտման
սրբոցն՝ի Մակեդոնիա պատմեալ՝ նախանձեցուցեալս
յորդորեաց. այլ և համարձակութիւն իսկ տայ ան-
խափան՝ի բարեացն առաքինութիւնս, թէ լաւ է յա-
մենայն ժամ նախանձել՝ի բարիս: Դարձեալ փութայ
ամենեքումք հանդերձ ըստ Քրիստոսի հետոցն վա-
րել: Հայեցարուք, ասէ, ի զօրագլուխն հաւատոց և ի
կատարինն Յիսուս. դարձեալ թէ յիշեցէք զառաջնորդս
ձեր և զվերակացուս ձեր՝ի տէր, որք խօսեցան ձեզ
զբանն կենաց. հայեցարուք յելլ զնացից նոցա, և նմա-
նողք լերուք հաւատոց նոցա: Եւ միանգամայն՝ թէ
զայս խորհեսցի իւրաքանչիւր որ ի ձէնջ, որ ի Քրիս-
տոս Յիսուս. և դարձեալ թէ սկսաւ Յիսուս առնել
և ուսուցանել: Իսկ ցանկալի եղբայր տեառն Յակոբոս
զհամօրէն իսկ զգունդս սրբոցն հանդերձ սրբասէր
տերամբն յօրինակ առեալ՝ի թղթին իւրում, ասելովն՝
եթէ օրինակ առէք, եղբարք, զչարհարանաց երկայն-
մըտութեանն զմարգարէսն՝ որք խօսեցան յանունն
տեառն. զհամբերութիւնն Յոբայ լուարուք, և զկատա-
րումն տեառն տեսէք:

Զայս և այսպիսի ինչ, և որ ինչ այսմիկ նման էին
բանք, խօսէր հանապազ. զաիւ և զգիշեր ոչ դադարէր
ի խրատելոյ և ի բողոքելոյ: Եւ իմաստութեամբ հոգե-
ւոյն սրբոյ, որ բնակեալ էր ի նմա, ըստ ամենայն աւուրց
իւրոց ժամանակացն ամաց կենաց իւրոց երանելի ե-
պիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս այսպէս առ ամենե-
սեան զխրատ վարդապետութեանն առ հասարակ
իբրեւ զհայր բազմագուծ իբրեւ զմայր գթած ցուցա-
նէր. զհոգեւոր սիրոյն եռանդն ածէր առ ամենեւին,
առ մեծամեծս և առ մանկունս, առ պատուականս և
առ անարգս, առ հարուստս և առ աղքատս, առ ա-
զատս և առ շինականս: Եւ զվերակացութիւնս աչ-
խարհի ամենայն հոգաբարձութեամբ, առանց ամե-

նայն ծուլութեան և ամենայն յապաղութեան, տանէր մինչև 'ի վախճան իւր, և ոչ երբեք ուրեք եղև նման նմա այլ ոք 'ի հայաստան երկրին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Յաղագս Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսին. Թէ զիարդ յԱրշակայ արքայէ առաքեցաւ առ Վաղէս կայսրն հանգերձ նախարարօքն. Թէ վասն որդոյն կայսերն զինչ խօսեցաւ շատ բանս հաւատոյ, և կամ զիարդ կապեցաւ և ոքսորեցաւ, և զայլ նախարարսն արձա. կեաց հանգերձ պատարագօք:

Ապա վասն խաղաղութեան ուխտին միաբանութեան դաշինն, որ էր աշխարհին Հայոց ընդ կայսերն Յունաց, դէպ եղև առաքել անդր կաղմութեամբ մեծաւ արքային Հայոց. զի ինքնին մեծ կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս, և 'ի մեծամեծացն Հայոց սատրապս տասն ընդ նմա առնել, զի երթիցէ. 'ի մէջ կայսերն և 'ի մէջ իւրեանց զուխտն հաւանութեան և խաղաղութեան նորոգեսցեն: Ապա չոգան գնացին հասին 'ի կայսերական պաղատն Թագաւորացն Յունաց:

Զայնու ժամանակաւ Թագաւորն մեծ Յունաց Վաղէս 'ի խոտորութեան հերետիկոսութեան աղանդութեանն արիւնոսաց էր 'ի հաւատս: Արդ իբրև ետես զնոսա Թագաւորն, զառաջինն մեծապայ՝ առ փառօք մեծաւ շքով մեծարեաց զնոսա: Ապա դէպ եղև՝ զի որդի միամօր կայսերն, այն իսկ գտանէր նորա զաւակ, անգեալ դնէր յախտս սաստիկ հիւանդութեան. ապա Թագաւորն վասն աղօթս առնելոյ 'ի վերայ մանկանն ստիպէր զսուրբ կաթողիկոսն Հայոց զՆերսէս: Իսկ նա 'ի մէջ մատուցեալ, խօսել սկսաւ և ասէ.

Եթէ հաւատասցես՝ եթէ տէր Յիսուս Քրիստոս որդի և ծնունդ Աստուծոյ միածին, ինքն յինքնութենէ և իսկ յիսկութենէ, յորովայնէ հօր ծնունդ. և ոչ արարած, ծագումն հօր, լոյս փառաց էականին, և նկարագիր էութեան նորա. զի այն ծնունդ է և որդի 'ի բնութենէ նորա. զի որպէս հայրն՝ նոյնպէս և որդի 'ի

բնութենէ յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս 'ի հօրէ ծնեալ, յառաջ քան զլինելն արարածոց՝ ծնունդ, գործակից արարչակից յամենայնի առ հօր 'ի սկզբանէ. զի ամենայն 'ի հօրէ նուաւ եղև յերկինս և յերկրի. զի միշտ ընդ հօր 'ի սկզբանէ յառնելն զամենայն արարածս, և 'ի բնէ և 'ի սկզբանէ ընդ նմա ունէր զհամեմատ կերպարանս զիւրոյ ծնողական տպոցն նմանութեանն՝ հանգոյն զուգակցութեանն. որ 'ի սկզբանէ աշխարհի կրել զամենայն բանիւ զօրութեամբ և իւրով բնական իշխանութեամբն վարէ ուղղէ և առաջնորդէ ամենայն արարածոց. որ 'ի սկզբանէն արար և հաստատեաց զհիմունս երկրի, և ձգեաց զերկինս օրպէս զխորան. որոյ ձեռքն արարին և հաստատեցին զամենայն երեսս երկնից. որ արար զմարդն իսկ 'ի հողոյ, և կարգեաց զբանաւորս զխօսունս իմաստունս անձնակամս: Եւ իբրև անձնիշխան կամօք ապականեցան մարդիկ, ոչ ծանեան զարարիչն և ոչ զպատուիրանս նորա. որդի 'ի բնէ 'ի սկզբանէ նստէր ընդ աջմէ հօր, և աթոռակից ծնողին իւրոյ էր. իսկ իբրև ետես եթէ արհամարհեալ կայր հայր 'ի մարդկանէ, խաղաց եկն էջ յաջմէ աթոռոյ անտի. ամփոփեցաւ փոքրկացաւ, և 'ի կուսէն մարմնացաւ. մարդացաւ, և զանձն ունայնացոյց. և մարդ եղեալ, կամօք կրեալ զվիշտան, մեռաւ և յարեաւ և կեցոյց զամենեսեան առ հասարակ և վերացաւ և նստաւ յաթոռ իւրոյ բնութեանն, ընդ աջմէ հօր՝ իւրոյ ծնողին:

Արդ եթէ զայս այսպէս հաւատասցես եթէ Քրիստոս օրդի և ծնունդ է աստուծոյ, որովք և բազմօք և անթիւ վկայութեամբ կարեմք հաճել զքեզ, և լուանալ զքեզ 'ի սուտ և 'ի պիղծ մկրտութենէ հերետիկոսութեանն հաւատոց: Եւ ընկալ գու զմկրտութիւն սրբութեանն հաւատոցն 'ի շնորհս յանուն հօրն արարչին, և 'ի խոստովանութիւն ծննդեան Որդւոյն 'ի հօրէ, որ է յառաջ քան զյաւիտեանս և զժամանակս, որ է ըստ բնութեանն գոյացութեան իւրոյ. և 'ի մարմնանալ 'ի կոյսն սուրբ, որ եղև 'ի վաղջան ժամանակաց, որ եղև վասն մերոյ փրկութեան և կենդանութեան. 'ի մահն և թաղումն նորուն Որդւոյն Յիսուս:

սի Քրիստոսի . և 'ի խաղաղութիւն և 'ի միաբանութիւն և 'ի պարգևս նորուն Հոգւոյն սրբոյ : Մկրտեաց դու 'ի սոյն յայս խորհուրդս սքանչելի կենաց թողութեան և նորոգութեան . և զմանուկն քո այսմ սրբութեանն երանութեան լուսոյ թողութեան մկրտութեանն արժանի արասցուք . և խնդրեսցուք 'ի Քրիստոսէ տեառնէ մերմէ , զի թողցէ զմեզս անհաւատութեան հերձուածողութեանն , և ողորմի . վասն որոյ ցաւք և տանջանք եղեն 'ի սկզբանէ և լինին : Այդմ ես լինիմ երաշխաւոր վասն տեառն ողորմածի՝ զի զմանուկն ողջ անարատ առաջի քո կալայց , եթէ դու յուղղափառ եկեսցես , և իբրեւ զայլ որթողոքս խոստովանեսցիս ընդ մեզ :

Ապա թէ ոչ խոստովանեսցիս 'ի Քրիստոս միածին Որդին աստուծոյ , զոր նախ յառաջ քան զամենայն՝ Հայր 'ի բնութենէ իւրմէ բաւական իւրոյ բնութեան հայրութեանն ծնաւ ծնունդ կատարեալ միածին , նոյն նման զուգակից , և աթոռակից և արարչակից . որ վասն սիրոյն նորա սիրեաց զմեզ , առ սէր մեր առաքեցաւ 'ի Հօրէ 'ի կոյսն սուրբ Մարիամ , և երեւցաւ մարդ 'ի կնոջէ այն՝ որ նման էր բնութեան իւրոյ ծնողին , և 'ի բնութենէ ունէր զբնութիւն Հօրն կերպարանաց հօրն իւրոյ , մարմնովն վասն մեր եղև իւրովք կամօք 'ի կերպարանս ծառայի : Եւ քանզի անկան մարդիկ ինքնակամ կամօք 'ի ծառայութիւն , արդ ինքն տէր եղև 'ի կերպարանս ծառայութեանն , զի 'ի ծառայութենէ ազատեսցէ զմեզ : Զի 'ի սկզբանէն յորժամ առնէր աստուած զարարած , յետուստ արար զմարդն՝ յերևոյթ և յաներեւոյթ իւրոյ զօրութեանցն՝ 'ի մի և նոյն ժողովեալ . և այսպէս և զամենայն 'ի նոյն պնդեալ ձուլեաց զարարածս , զոր և ըստ նմանութեան պատկերի կերպարանաց իւրոց արար . և եդ զնախնիան անձնիչխան իւրոց կամաց : Վասնորոյ նախանձու սատանայի ապականեալք հնացան 'ի բանսարկութիւն խարդախութեան պատրանացն : Իսկ տէր եկն յայց ելեալ կորստականին , ծնաւ 'ի կուսէն 'ի մարդկան կերպարանս , զի արաւցէ խաղաղութիւն յերկինս և յերկրի , և ածցէ զիւր հայրն

ծնող 'ի հաշտութիւն ընդ արարածս իւր՝ մարդակերպ պատկերաւն, զի յանդիման լիցին ամենայն մերժեալ արարածքն աներեւոյթն աստուծոյ:

Ապա յիրաւի ուրեմն 'ի նորոգման արարածոց, զամենայն վերստին նորոգէ. զի եթէ իցէ ոք 'ի Քրիստոս, նոր արարած: Զի այն, որ հինն էր, էանց. արդ աւասիկ եղև նոր ամենայն. զի եկն էաւ զմարդկան կերպարանս, և ինքեամբ դարձեալ զամենայն նորոգեալ հաստատեաց: Ինքն եղև օրինակ մերոյ կենդանութեան, անդրանիկ ամենայնի մեռելոցն՝ մեռանելոյն. և նախ 'ի մեռելոցն յարութեամբն, զի յայտնի արասցէ ինքեամբ զամենայն. զի զմեզ առանց փոխման արասցէ հոգւով, և անմահ մարմնով. զի մի միայն մարդիկ յանփոփոխումն հոգւոյն կայեցողք, այլ յանմահութիւն մարմնոյն. զի և աներ' ոյթքն դարձեալ և բա՛նաւոր զօրութիւնքն ամենայն անփոփոխմանս այսմիկ ընդ մեզ ակն կալցին: «Քանզի ամենայն արարածք ազատեացին 'ի ծառայութենէ անտի ապականութեան՝ յազատութիւն փառաց Որդւոյն աստուծոյ»: Զի առ այն, առեն, որ 'ի մէջ 'ի կուսէ անտի մարդ ծնաւ աստուածն, որ մեք աստի առ ժամայն 'ի հաստատութենէն թօթափեալք, և հանդերձեալ ժամանակին 'ի լաւագոյնսն հասեալք ամենեքին, հայեցեալք սպասեալք ակն ունիմք 'ի սկզբանէն յարարիչն և յառաջ նորդն նորոց արարածոց: Քանզի ծնունդ և կերպարանք է նա աներեւութին աստուծոյ, միածին ծնունդ էօր, արարիչ ամենայն արարածոց. ուստի և զհանգամանն թարգմանեալ, ածէ թափէ Աւաքեալ միանգամայն և ասէ՝ թէ «Նովաւ հաստատեցան ամենայն որ ինչ յերկինս և որ ինչ յերկրի, եթէ երեւելիք և եթէ աներեւոյթք, եթէ աթոռք, եթէ տէրուութիւնք, եթէ իշխանութիւնք, եթէ պետութիւնք, եթէ զօրութիւնք»: Եւ խոնարհագոյն յայտնագոյն առնէր զասացեալսն. «Զի ինքն է անդրանիկ 'ի մեռելոց, զի եղիցի յամենայնի ինքն յառաջացեալ. զի նմա հաճեցաւ ամենայն լրութիւն բնակել, և կամ նովաւ կատարել զամենայն, զի արասցէ խաղաղութիւն արեամբ խաչին իւրով, նովաւ այն որ ինչ յեր

կինս, և որ ինչ յերկրի»։ Զի չարչարանօք տեառն Քրիստոսի միածնի Որդւոյն աստուծոյ, ամենայն 'ի նոյն ժողովեցաւ որ յերկինս և որ յերկրի։

Քանզի մեծութիւն աստուծոյ արար զամենայն, և կացոյց զմարդն տէր ամենայնի. հրամայեաց և բազմացան։ Ապա կացոյց իշխանս և կարգեաց առաջնորդս։ Իսկ յորժամ 'ի պատուիրանաւանդութիւնն գործեցին առ դամբի, անկան յիշխանութենէ՝ զոր առեալ յառաջն ունէին։ Իսկ յերկրորդին՝ լոկ միայն վասն կարօտութեանն պիտոյից ետ իմիք իշխել, և իմիք չիշխել։ զի գոնեայ ապա յետոյ յետուստ իշխելովն ծանիցուք զչնորհն, և չիշխելովն զամենատեառնն տէրութիւնն գիտասցուք։ Իսկ ո՞վ իցէ, որ ոչ ցանգանայ մեծութեանն և կամ մարմնոյ առողջութեանն, և կամ կամարարութեանն կարօտիցի, որ միայն միում միածնի Որդւոյն աստուծոյ վայել է։ Իսկ մարդկանն, ոչ առ ամենեսին մեծութիւնն, և ոչ առ բնաւ աղքատութիւնն. և ոչ միշտ մեծք, և ոչ 'ի սպառ աղքատք, կամաւ մեծացեալք և կամաւ աղքատացեալք։ Ոմանց ծնեալ, և ոչ մեռցեալ. 'ի չափ հասուցեալ, և անարգեալ թշնամանօք։ Ո՞վ իցէ, որ սիրեաց զհիւանդութիւնն և առեաց զառողջութիւնս. յամենայնի պակասեալք, և ոչ կարօտեալք։ Կէսք 'ի կռապաշտութեան և 'ի սպանութիւնս, 'ի պոռնկութեան և 'ի բազմազգի չարիք կաշկանդեալք զմեծեալ կան. կէսք մոլորեալք և դանդաչունս մտօք ընդ պատահարօք՝ կապեն զամենայն, եթէ զբարի և եթէ զչար։

Իսկ յոր՝ արեգակն արդարութեան զլուսաւորութիւն հաւատոցն ծագէ, և զմէգ տգիտութեան խաւարին սևութեամբն հալածէ, նոքա հանապազ յանդիմաննեն զստութիւնս և զմոլորութիւնս։ Եւ նախ իբրեւ գործովք և օրինակ բարեաց յանձինս ցուցանելով, և ապա զայլս ուսուցանելով գնոյն. նախ ոչ երկմտելով 'ի հաւատոցն յերրորդութենէն զօրութեան արարչութեան, և ապա զանձինս սրբութեամբ և

1 Յերկուս օրինակս ընդ պարբօթ, 'ի միում ընդ պարբօթօթ, 'ի միւսում ընդ պարբօթօթ, և 'ի միւս ալլ ընդ պարբօթ։

զգաստութեամբ և պարկեշտութեամբ պահել յաշխարհէ: Եւ կեալ ամենայն հանդարտութեամբ ըստ կամացն 'Քրիստոսի' մերոյ արարչին, Որդւոյն աստուծոյ. և արհամարհել կոխել զամենայն անցաւորս, և վերամբարձ 'ի թեւս սուրբ Հոգւոյն թուել անցանել 'ի վերայ ազգախումբ զօրութեանցս՝ որ աստէն առ մեք պատաղիչքն. և այնչափ խորշել և մերժել և յանպիտոյիցս, մինչև զկերակուրս աւուրն ոռձկին արհամարհել, թող թէ զմիս կամ զգինի ճաշակել, որ զնախճաժէջ պարն յուղացուցեալ մաճկացուցանէ և զճարպն, և զերկամամբն պատեալ. ուստի բոլոր և ազգի ազգի ելանեն անթիւ անօրէնութիւնքն: Որ տայ այնպիսեացն, որ զայն սիրեն, ապագնալն ըստ կամս անձանց իւրեանց:

Այլ մեզ ընդ այսր լիցի վայել 'ի շնորհս մարդասիրութեանն բարերարութեանն, յոր ամենայն ազգ և ազինք խոստովանին զտէր Բիսուս Քրիստոս ծնեալ 'ի Հօրէ, ծնեալ և ոչ արարեալ իսկակից հօր և բնակից ծնողին իւրում. ծագումն, լոյս փառաց Հօր, կերպարանակից իւրոյ ծնողին: Եւ որոց իցեն աչք մտաց, և չեն կուրացեալ 'ի հաւատոցն ճշմարտութենէն, նոցա նայելիս ցուցանէ, որոց ամենայն կողմանքն հայելիք են: Լի լուսով նորա է ամենայն երկինք և երկիր և ամենայն աշխարհք, և ամենեցուն լսելիս որոշի՝ որ ամենայնիւն լսելիք են. և ամենայն ծածկեալք սրտից և խորհրդոց մտանեն 'ի լսելիս նորա, և զննէ զամենայն շունչս մարմնոյ: Եւ իւրովք կամօք երեւեցաւ մարմնով հասակաւ անձամբ կերպարանօք և պատկերաւ, գթութիւնքն իւր արարին. և ոյք սիրեն զնա, սէրն իւրեանց կերպարանէ զնա 'ի սիրտս իւրեանց, և երկիր պապանեն նմա հոգւովն ճշմարտութեամբ. սրբեալ զսիրտս իւրեանց և զմարմինս իւրեանց, առնեն տաճար սուրբ հոգւոյն. և հաղորդք և հաւասարորդք և բաժանորդք առնին մեր երանութեանս, զոր ետն տէր և ասէ՝ եթէ «Երանի որ հաւատայցեն ճշմարտութեանն». եթէ «Որ ետեսն զիս, ետես» զՀայրն իմ». և եթէ «Երանի որ ոչն տեսն զիս», և հաւատասցեն յիս. զի նոքա զՀայր տեսցեն»: Եւ միտք՝ որ յաստուածօտեսութենէն հա-

ւատոցն անմասն եղեալ են, 'ի կերպարանացն թափուր և ունայն իբրև ասերակք¹ :

Իսկ որք լուսաւորեալք են տեսանելեաց աներևոյթ "րտին աչօք, որպէս ասէ մարգարէն. « Ի քեզ ասաց սիրտ իմ, և խնդրեցին երեսք իմ զերեսս քո ». դարձեալ ասէ. « Եզի զտէր առաջի իմ յամենայն ժամ, զի էր ընդ աջմէ իմմէ, զի մի սաւանեցայց ». և դարձեալ ասէ. « Ուրախ եղէց յուրախութիւն երեսաց քոց » : Ոյք այժմ 'ի ծածուկ լուսաւորութենէն խորհրդովքն տեսանէին զնա ըստ նորա կամացն, ապա 'ի վաղձանի դէմ յանդիման երևեսցի. որպէս երանելի Առաքեալն Պօղոս ասէ՝ եթէ այժմ ընդ հայելի օրինակաւ տեսանեմք, իսկ յապա առ յապա յորժամ գայցէ՝ բերիցէ ինքն տալ մեզ զիւրոց փառացն զանմահութիւնն և զանեղծութիւն. և յորժամ առանց նմանութեանցն և առակացն գայցէ երևեալ Որդի Հօր և սուրբ Հոգւովն, յորժամ հրամայեսցեն ամենեցուն՝ եկեալ անմահութեամբքն՝ որք զաստուածն տեսանիցեն առաւել առ բազմացն արժանեացն ականկալութեամբ, կամի երևեսցուցանել զփառաւոր զգալուստն իւր, որպէս վասն երկայնմտութեանն համբերողացն և յուսալից սպասելոցն գայցէ երևեալ Քրիստոս ծնունդ աստուծոյ Հօր: Որ ամենայն արդարոցն գայ պարգևատուն վասն վկայելոյն 'ի հաւատոց անտի: Որոց չև ընկալեալ զաւետիան, աստուծոյ վասն մեր լաւագոյն խորհեալ՝ զի մի առանց մեր կատարեսցին: Զի եթէ քննեսցէ որ զգիրս սուրբս, յամենայն աստուածաշունչ մատեանսն զոյն և զաստուածեղէն յաճախութիւն հոգևոր պատգամացն գտանէ որ. վասն զի կան պահին արդարոցն և հաւատացելոցն լուսաւորք և թաղքն արքայութեանն յաւիտենից ժամանակին, և թերահաւատիցն ժխտողացն և անհնազանդիցն ժպրհոհութեան պատիժք, ճարակ լինել նոցա անշէջ հրոյն յաւիտենից դատաւտանին յանուն տեառն, յանսպառ յանսահման առանց թուոյ և առանց չափոյ ժամա-

1 Յօրինակի միւսմ ասէրալ:

նական տանջանաց գեհեհին, խաւարին դատաստանին՝ որ գալոցն է :

Այլ վասն որդւոյն քո, եթէ դու 'ի ճշմարիտ հաւատս ուղղութեան եկեսցես, խնդրեսցուք 'ի տեառնէ և դիցուք զձեռս մեր 'ի վերայ նորա, և ասացուք՝ թէ ըստ հաւատոցն ձերոց բժշկէ զսա ֆրիստոս ծնունդ աստուծոյ, և բարեմիտ ողջանդամ յարիցէ նա առաջի քո. և հանդերձ արքայութեանն նորոգութեանն՝ անմահութեանն յաւերժ բարեաց ևս արժանի արասցէ զձեզ : Ապա եթէ ոչ հաւատասցես, զիմրդ արդեւք լինիցի թողութիւն և բժշկութիւն. և կամ մեք զիմրդ արդեւք իշխիցեմք յանդիմանել կամ համարձակել և խնդրել, և կամ առնել աղօթս վասն այնոցիկ՝ որք բնաւ իսկ ոչ ճանաչէին զտէր, զի բարկութիւնք տեառն վախճանէ զայնոսիկ՝ որք ոչ ուղղութեամբ զտէր խոստովանին. և կամ որ ոչն մարթիցէք խնդրել զնա, որք ոչ հաւատայք գիտութեան պատուիրանացն նորա, և ոչ 'ի միտ առնուլ զօրէնս նորա : « Զի օրէնք տեառն ամբիծ են, դարձուցանեն զոգիս. վկայութիւն տեառն հաւատարիմ է, իմաստուն առնէ զտղայս : Արդարութիւն տեառն ուրախ առնէ զիիրոս. պատուիրանք տեառն լոյս են, և լոյս տան աչաց. երկիւղ տեառն սուրբ է, և մնայ յաւիտեան : Դատաստանք տեառն ճշմարիտ են, և արդար է 'ի նոյն. ցանկալի է նա քան զոսկի, և քան զականս պատուականս բազումս. և քաղցր է նա քան զմեղու խորիսխ » : Իսկ որոց զանձինս իւրեանց յապականութիւն տուեալ, և նիւթ հրոյ պահէ զնոսա, « Ոչ են բանք և ոչ են խօսք, որոց ոչ լին ձայնք նոցա. այլ նոցա ընդ ամենայն երկիր ել բարբառն, և մինչև 'ի ծագս տիեզերաց են խօսք նոցա » : Իսկ որք ոչն լսենն, և որք լսենն, պահէ նոցա տէր զհատուցումն նորա :

Զայս ամենայն բանս, և որ ինչ այսմ և սմին ինչ նման էին բանք, խօսեցաւ ուրբն Ներսէս ընդ կայսերն. և զայն յաւել՝ եթէ յօրէ յայսմանէ ինչ յաւուրս հնգեւտասան վասն ողորմածութեան բարերարութեանն վասն ներելոյն անսացեալ քեզ, կէտ ժամանակաց այնչափ աւուրց անսացեալ քեզ, եթէ

ոչ ուղիղ եկեսցես 'ի հաւատան, նշան քեզ այս լիցի. որ մինչև յայն օր 'ի հաւատան ոչ հաստատեսցիս, յետ ընդ եդեալ կիտին՝ մեռցի մանուկն. զի գիտասցես եթէ հաւատարիմ է այս ամենայն, զոր խօսեցայ առաջի քո:

Եւ իբրև լուաւ Թագաւորն զայս ամենայն, զի մինչդեռ խօսէրն առաջի նորա՝ նա լուռ եւթ կայր, ոտն զոտամբ արկեալ, արմունկն 'ի ծունգ և ձեռն 'ի ծնօտի՝ նստաւ այնպէս, մինչև կատարեաց խօսեցաւ զամենայն զգանս՝ իւր: Եւ գրէին զայս սեմիարքն ոտաւ րացի արքային, որք կայինն առաջի Թագաւորին: Ապա մեծապէս 'ի ցասումն բրդեալ լինէր Թագաւորն, և տայր հրաման՝ երկաթի կապանօք մեծապէս կապել զսուրբ եպիսկոպոսապետն Հայոց զՆերսէս, և արկանել 'ի փիւղակէ. զի մինչև տեսեալ ուշ ունիցի մանգանն, եթէ կեցցէ եթէ ոչ. ապա յետ այնորիկ տեսցէ զինչ արժանիցէ առնել: Ապա յետ ընու աւուրցն հնգետասանիցն անցելոցն, սատակեցաւ մանուկն որդի կայսերն, և ընդ ամենայն՝ այն ժառանգ գտանէր նորա: Իբրև ելաց և կոծեցաւ որչափ կոծեալն էր, ապա ետ հրաման և ածին առաջի իւր զսուրբն Ներսէս: Մօտ առ ինքն կոչեալ հարցանէր, եթէ 'ի ձէնջ քրիստոնէից եղև մանկանն մեռանել: Իսկ նա ետ պատասխանի, և ասէ. Հնգետասան օր յետ բանիցն եղելոյ երկարեաց Քրիստոս, Թերևս դարձջիւր. իսկ իբրև ոչ դարձայք, սատակեցայք: Իսկ դու այժմ եթէ հաւատասցես, կարող է Որդին աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս յարուցանել զնա, և հանդերձ որդւովն քո և ամենայն ընտանեօքն:

Ապա զայրացեալ ընդ բանն Թագաւորն, կամեցաւ զնա չարամահ առնել. ապա մատուցեալք առ Թագաւորն աւագք իւրոյ դրանն և խորհրդականք, և ասեն ցկայսրն՝ եթէ յօտար և 'ի հեռաստան երկրէ վասն որոյ յղեալ զդոսա հզօր Թագաւորի, և մեծի տեառն հրեշտակք են, մի ինչ լիցի դոցա վնաս 'ի մէնջ. եթէ ոչ, մեծ պատերազմ յառնելոց է ընդ մեզ և ընդ մեծ Թագաւորն Հայոց, և մեծ թշնամութիւն 'ի մէջ անգանելոց է. զի ոչ եթէ նորա

բանիւ մանուկն կեայր կամ մեռանէր: Եւ թէպէտ այսպիսի բազում ինչ ասէին, ոչ կարէին զսրտմտու թիւն բարկութեանն շրջուցանել զթագաւորին:

Ապա իբրեւ յանհարին մտանէին իրքն, և պընդեալ յամառէին ամենայն բազմութիւնքն՝ զի մի զայրն սպանցէ, ապա ուրեմն հազիւ հազիւ կարացին իւր զօրքն 'ի հաւան ածել զթագաւորն. այնչափ առնել, գոնեայ մի սպանցէ: Բայց սակայն արձակել տալ ոչ կարացին. այլ արկին յայն չափս, զի աքսորեացի միայն: Զի այսպէս մեծապէս ճգնեալ խորհեցան իմաստունքն, զի առ գամ միայն աքսորելովն ապրեացի, գոնեայ ապա առ յապա դարձ լիցի առնն, զի մի 'ի խռովութիւն և 'ի պատերազմ 'ի մէջ թագաւորութեանն երկուցունց լինիցի: Զի ասէին. Ոչ երբէք ուրեք եղեալ է, և ոչ 'ի մէջ թշնամեաց ուրեք, և ոչ 'ի մէջ պատերազմի թարամատար հրեշտակաց ինչ կալեկապ և ոչ բանք, թող թէ մահ. զի ոչ երբէք ուրեք 'ի հնոց ժամանակաց հետէ, թող թէ այր մեծ և աւագ և աշխարհի միոյ գլուխ: Զի թագաւորն դոցա աշխարհին և դա, որպէս ասեն, ընդ մի համար են. և ասեն՝ թէ աշխարհն այն, ուստի դոքա եկեալ են, 'իլեն զայրդ զայդ. և երեւելի է դա անդ: Եւ որպէս ետուն զրոյց որք ընդ նմա եկեալ էին, թէ ազգակից համարին զսա և մերձաւոր թագաւորին. և իւրեանց աշխարհն սիրեն զայրդ զայդ:

Իսկ թագաւորն տայր նոցա պատասխանի. Բարիոք ասացէք՝ եթէ այդ այդպէս իցէ, ո՞վ արք իմաստունք. զի եթէ տէր նորատուեալ էր ինձ 'ի ձեռննորա զանարգութեան թշնամանս, ոչ գոյր նորա մեղ դնել բանբերին, և ոչ պատիժ և ոչ բանք: Իսկ նա իւրովք կամօք թշնամանեաց զիս, և իւրովք կամօք եղև եւրաշխաւոր մահու որդւոյն իմոյ. և ասաց՝ բայ ես իսկ սպանի զնա: Իսկ եթէ նորա թագաւորն զնա առ սէր յղեաց, նա եկն կոտորել զմեզ, վասն այսորիկ առ իւր թագաւորն իսկ է վնասակար: Բայց փոխանակ զի ինքն անձամբ զանձն իւր կալաւ, պարտ ինչ է այնմ իմիք. ես ինձէն գիտեմ թէ չեղև 'ի նմանէ, մահաւ պարտ է:

Ապա ոչ ինչ անսաց նոցա թագաւորն, այլ հրաման ետ աքսորել զերանելին Ներսէս, և տանել ընկենուլ զնա ի կղզի մի ի ծովուն մեծի, յայնպիսի յանապատ տեղի՝ ուր ոչ մարդ կայցէ, և ոչ ջուր ըմպելոյ, և ոչ կերակուր. բայց սոսկ միայն անապատ իցէ, զի սովամահ սատակեսցէ զնա: Եւ ժողովեալ զամենայն իւրոյ իշխանութեանն քաղաքաց զամենայն որ թողոքս զեպիսկոպոսս զերիցունս զսարկաւազունս, որ միանգամ յուղղութեանն էին և ի հաւատս. և մեծ ժողով առ հասարակ իշխանութեանն ժողովեցան: Եւ խօսէր ընդ նոսա, զի ամենեքեան յանձն առցեն դառնալ ի խոտորութեան հաւատն աղանդութեանն արիանոսաց, և դարձցին անդրէն երթալով յիւրաքանչիւր վիճակս, և շրջեսցեն զիւրաքանչիւր ժողովուրդս յարիանոսաց հաւատն: Իսկ իբրի՝ ոչ դժ ի նոցանէն այսմիկ յանձն առնուլ հաւանեցան, ապա աքսորեաց զնոսա, և ընդէց յաշխարհս օտարս, զի մի ոք ի նոցանէն դարձցի յիւր տեղիս: Եւ փոխանակ նոցա՝ զանօրէնութեան հովիւն կացուցանէր, յամենայն քաղաքս արիանոսս՝ չեպիսկոպոսս յղէր. և եղև մեծ շարժումն և խռովութիւն և հերձուածք յամենայն եկեղեցիս տիեզերաց:

Եւ մեծ եղև ընդ ամենայն տիեզերք փորձութիւնք նեղութեանց վտանգիքան զառաջին թագաւորացն. ևս չար, որ ի հեթանոսացն պատերազմն և խռովութիւնքն յառաջագոյն յառնէր առ այլովք դիցապաշտ մեհենասէր թագաւորօք: Ամենայն ճշմարիտ ուղղափառ հաւատք վարդապետք մերժեցան յիւրաքանչիւր ժողովրդոց, և զնոցա տեղիսն կալան մշակք սատանայի. և ամենայն հաւատացելոց ի Քրիստոս հասանէին բազում նեղութիւնք, և առ հասարակ ամենայն ժողովրդոցն լինէր սուգ և տրտմութիւնք: Զի կալան զեկեղեցիսն ամենայն պաշտօնեայքն սատանայի, և հեռացան հովիւքն յիւրաքանչիւր հօտից, և եղեն խաշինք ցրուեալք. զի ոչ գոյր նոցա առաջնորդ, և ոչ մնաց տեղի աղօթից հաւատացելոց ժողովրդոց: Այլ զի մի հրեշտակացն սատանայի հաւանեսցին, նոքա ի բացատ յանյարկ տեղիս՝ արտաքս և քաղաքաց

և շինաց ասէին կալ յաղօթս. և 'ի կատարել զաղօթսն իւրեանց՝ խնդրէին ուխտիւք յաստուծոյ, զի փոխեսցէ զանցուցէ զչար ժամանակն, և դարձուցէ զճշմարիտ իւրաքանչիւր վերակացուս յիւրաքանչիւր ժողովուրդսն, և յիւրեանց վատակս 'ի շինեալ եկեղեցիսն՝ ուստի մերժեցանն. թերևս դարձ լիցի նոցա այսրէն:

Իսկ յայն յիշխանաց՝ որ ընդ սրբոյն Ներսէսի երթեալ էին յերկրէն Հայոց, զնոսա բազում գանձիւք լցեալ արձակէր, կաշառակուրծս կաշառաւեկս առնէր առ հասարակ՝ որ միայն անդ էին. և բազում գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ, և ականց պատուականաց 'ի ձեռն նոցա՝ արքային առաքէր, իբրև այնու կամէր հաճել զմիտս թագաւորին: Զի ոչ գոյր չափ և ոչ թիւ, զի անհամար գանձս առաքէր արքային Հայոց. գրէր առ նա գիր ամբաստանութեան զսրբոյն Ներսիսէ, իբրև թէ սպան զորդի նորա: Եւ արձակեաց ևս զպանդանդսն զԱրշակունիսն թագաւորին Հայոց, որ կային ևս 'ի կայսերական պաղատանն՝ զի են նոքա եղբորորդիք արքային Արշակայ, զի միւսմն անունն ճննաչէր Գնեւ, և միւսումն անունն Տիրիթ, ետ 'ի ձեռս սատրապացն Հայոց, և զնոսա զայս օրինակ անդուստ յուղարկէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Յազագս եթէ զհարգ, իբրև տքսորեցաւ սուրբն Ներսէս և ընդեցաւ 'ի կղզին յանապատն, թէ որպէս կամ զհարգ կերակրեցաւ, և կամ որպէս յաստուծոյ եղէն սքանչելիք զամս ինն:

Այա իբրև սրտմտեալ թագաւորն Վաղէս յարոյց հալածանս 'ի վերայ եկեղեցեաց սրբոյ ընդ ամենայն կողմանս իւրոյ իշխանութեանն, և զամենայն եպիսկոպոսս մեկնեաց եհան յիւրաքանչիւր ժողովուրդոց և ընդէց զնոսա յօտարութիւն, առաւելիւր նիւթեալ մեծաւ բարկութեամբ 'ի վերայ սրբոյն Ներսէսի. վասն զի պատճառք մահուան միամօր որդւոյն սիրելոյ

իւրոյ եղև նոս, ապա չարապէս չարութեամբ դառնու-
թեամբ մահուան կամէր վճարել զնա: Որում մեծա-
մեծքն և ամենայն խորհրդականք թագաւորին չհա-
ւանեալք չառնուին յանձն, այլ հազիւ հազիւ կարա-
ցին թափել 'ի մահուանէ: Ապա ետ հրաման ընդենու-
զնա 'ի կղզին մի մեծ ովկիանոս ահագին ծովու, յա-
նապատ յանջուր տեղի մի՝ ուր ոչ բոյս ինչ դալար, և
ոչ արմատ ինչ, և ոչ այլ ինչ ամենեւին՝ որ ինչ 'ի
պէտո՞ մարդկան լինիցի. բայց միայն քար և աւազ ա-
պառաժ, և ոչ ճանապարհ ուրեք ընդ այն, և ոչ գնացք
ինչ նաւաց:

Ապա անցուցին զնա 'ի տեղին հրամայեալ, և ընդ
նմա արս եւթանասուն. այլ արքն որք կէսքն եպիսկո-
պոս էին յայլոց քաղաքաց, կէսք կղերիկոսք յայլոց ե-
կեղեցեաց: Իսկ նա խնդայր և ուրախ էր ընդ այն,
զի եհաս նմա կրել չարչարանս վասն անուան տեառն
Յիսուսի՝ Քրիստոսի Որդւոյն աստուծոյ: Եւ էին
նորա այն որք ընդ նմայն աքսորեցան յիւրոցն՝ եր-
կու. անուն միոյն Ռաստոմ սարկաւազ, և երկրոր-
դին՝ Տիրանամ. և այլքն եւթանասունքն որ ընդ նոսա,
զորս ուստեք ուստեք ընդ նոսա ամացեալ 'ի նաւն՝ 'ի
կղզին խաղացուցին: Եւ գնաց մեկնեցաւ նաւն՝ որ
զնոսայն տանէր, և ըստ հողմոյն յաջողութեան 'ի
հնգետասան օր հասանէր 'ի հրամայեալ տեղին. և
թափեաց զնոսա նաւն 'ի կղզին, և ինքն այսրէն
դարձաւ:

Եւ յայնմ կղզւոյ ոչ գտանէր ոչ ջուր ըմպելոյ և
ոչ դոյզն ինչ արմատ, զի անարմատ աւազ միայն էր.
զի վասն այնորիկ իսկ տարեալ էր զնոսա անդր, զի
սովամահ արասցեն զնոսա ըստ խտութեան թագաւո-
րին հրամանին: Եւ եղև իբրև եհաս նոցա յամել
ամսօրեայ մի ժամանակս, որ տկարագոյնքն էին 'ի
նոսա՝ սկսան նքողել ծարաւել նուաղել և ներգեւել
դորսովել 'ի քաղցոյ կամ 'ի ծարաւոյ: Ապա միսթա-
րել և քաջալերել սկսաւ զամենեւեան Ներսէս, և
ասէ. Պինդ կացէք, հաստատուն լերուք, և մի երկըն-
չիք. զի այն տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ որ հրամա-
յեաց ծառոյն սաքեկայ բերել զխոյն պտուղ, և ընկալաւ

զիսահակ կենդանի զոհ, և օրհնեաց զՅակոբ 'ի պանդխտութեան, և ապրեցոյց զՅովսէփ 'ի ծառայութեանէն և տիրացոյց, հրամայեաց և մորենւոյն հրով տերեւել ծաղկել, և օդոցն հրամայեաց քաղցրութեանն հացին կերակրոյ 'ի վերուստ ցօղել, և զլորամարգին 'ի թռչնոց տալ ապստամբող և դառնացող ժողովուրդեանն, և ինքն Քրիստոս վէմ եղեալ՝ ընդ նոսա չըջէր յանապատին յանձրդին, և զքաղցրութիւն ջուրցն 'ի ծարաւ նոցա մատուցանէր, և խորհուրդ հանդերձելոցն՝ որ յապա լինելոցն էր՝ գուշակէր գաւազանաւն 'ի ձեռն Մովսէսի, վէմն խոցեալ՝ հոսէր նոցա ջուր, զնոսա անդ զառաջինսն օրինակօքն կեցուցանէր, և ինքն կերակրեաց 'ի սակաւ հացէ զժողովուրդն յանապատի անդ, և ըստ ծառայն՝ որ զխոյն երեր՝ ինքն զխաչէն պրկեալ կախեալ խաչեցաւ, և օրինակաւն ըստ նմանութեան 'ի կողմն խոցեցաւ, և եհա՝ մեզ անտի ջուր փրկութեան 'ի լուացումն սրբութեան ապաշխարութեան՝ յաղագս կենաց մերոց, և ինքն վասն մեր հաց եղև, և զարիւնն իւր ըմպել ետ մեզ, զի զմարմինն 'ի մարմինն խառնեցէ և արիւնն յարիւն, զի զաստուածութիւնն յոգիս մեր միացուցեալ, զմեզ ընդ սուրբ Հոգւոյն, և 'ի վախճանի զմեզ բնակիցս աստուածութեանն արասցէ. արդ որ այսչափ երախտիս առնէր մեզ, մինչև մեք անգամ բանս գոհացողութեան փոխարէն շնորհս ոչ հատուցանէաք նմա, իսկ արդ զիարդ վասն անուան նորա արժանի եղեալք սակաւիկ մի թշնամանաց՝ սովամահ ինչ կարծիցէք լինել։ Ոչ այդպէս. այլ հաւատով խնդրեսցուք, և տացի մեզ կերակուր։ Իսկ արդ նշան խնդրեմք, ոչ. այլ նշան թերահաւատից պիտոյ է, և առ զչարսն դարձուցանելոյ յուղղութիւն. այլ մեզ, գիտէ տէր զպիտոյսն մեր և զօգտակարսն, և ըստ այնմ պատրաստէ զինչ և պիտոյ է մեզ։ Իսկ մեք ոչ այնպէս, որ քաւ և մի լիցի, որպէս ասացաւն. ասէ, « Ազգ չար նշան խնդրէ »։ Իսկ մեզ կարեւորքն առանց ուրոյն 'ի մարդկան աղանդէն չիք հնար լինել։ Իսկ տէրն կարող է և առանց կերակրոյ պահել զմեզ կենդանիս, և կարող է տալ կերակուր. և արդարացուցանել կարող է, և արժանիս

առնել՝ վասն իւրոյ անուանն պատրաստել մեզ մեռանել. տալ մեզ զսովորական ընդունելութիւն բնութեան մահուն, որ չերթայ ուրեք ՚ի մարդկանէ, այլ պատճառս միայն առնէ զանուն իւր ՚ի վերայ աներեւոյթ մարմնոյն. մահէ, և իւրոյ արքայութեանն զմեզ բագորդս բաժանորդս առնէ: Կարող է և ՚ի խաղաղութեան վաղճանել, և առնել արժանիս արքայութեան կարգացն:

Զայս և այսպիսի և որ երթայր զհետ սորին՝ իբրև խօսեցաւ, արդ՝ ասէ՝ դիք ծունր ամենեքեան, զի արժանի միայն լիցուք մարդասիրութեանն Քրիստոսի: Եւ ՚ի դնել նոցա երիցս անգամ ծունր և կալ յաղօթս, և յարեալ ՚ի ծովու անդ հողմ սաստիկ, և «կսաւ ընկենուլ ՚ի կղզի անդր ձուկն սաստիկ յոյժ, մինչև շեղջւ շեղջւ կուտէր ՚ի ցամաքի կղզւոյն. և ընդ նմին փայտ սաստիկ յոյժ: Իբրև հանին կուտեցին զփայտն, խորհէին թէ հուր պիտոյ է, որով զփայտն լուցցուք: Յանկարծակի ինքնին լուցեալ փայտն հրով վառեր. և նոքա յարուցեալք գոհացեալ, զաղօթն կատարելոյ՝ մատեան արկին ՚ի խորովս, և բազմեցան և մատեան յուտել: Եւ իբրև կերան յագեցան, և պէտք եղեալ ըմպելոյ ջուր՝ յոտն եկա: սուրբն Ներսէս, և մատուցեալ փորեաց զաւազն ՚ի կղզւոյ, և բխեաց աղբեր՝ ջուր քաղցր անոյշ, և անտի ըմպելին որք հանապազորդք էին ՚ի կղզւոյն:

Յայնմ կղզւոյ զայս օրինակ կերակրեալ լինէին ՚ի ծովէ անտի. և հանապազ մխիթարէր զնոսա սուրբն Ներսէս, և ասէր. Այսպէս յիշեցէք և ՚ի մտի կալալուք զբանն տեառն զոր ասաց, թէ « Խնդրեցէք զարքայութիւնն աստուծոյ և զարդարութիւն նորա, և այն ամենայն տացի և յաւելցի »: Տեսէք, եղբարք, զի ահաւասիկ իբրև հայր յորդիս մատուցեալ է առ մեզ աստուած խրատել զմեզ, զի զմեզ պիտանիս արասցէ. և զանունն քաջութեան ժառանգեցուցէ մեզ, և զմեզ մեծաց վարձուց արժանիս արասցէ: Զի զպատճառս սակաւիկ առաքինութեան ՚ի մէնջ խնդրէ. այնչափ միայն, զի սիրեացուք զնա. և ապա զանթիւ զանչափ զանկշիռ զանհամատ բարեացն առնէ զբարերարու:

Թիւնս սքանչելեաց իւրոց. և ցուցանէ զբարիապետը զերախտապարգ և հատուցմունս վասն իւրոյ մարդասիրութեանն: Քանզի և զանձն իւր ոչ խնայեաց դնել 'ի վերայ մեր. այլ կերակուր և ըմպելի ևս եղև մեզ:

Եւ այսպէս հանապազ հանդերձ եղբարքք գոհանալ և օրհնել զտէր Յիսուս Քրիստոս, զցայգ և զցերեկ կային 'ի պաշտաման տեառն անդադար: Արեգական մտանելոյ կային եղբարքն, և ապա տէրունատուր կերակրողն ուրախ լինէին, յընդենուլ ալեացն 'ի պատրաստել զկերակուր: Իսկ սուրբն Ներսէս յեւթն աւուրն 'ի կիրակէին հասեալ միայն, ապա ճաշակէր: Այլ զայս օրինակ համակ տայր նոցա զքաջարութիւն սուրբն Ներսէս ամս ինն, որ եղեն յայն կղզւոջ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

Յազգս աստուծոյ սքանչելեացն՝ որ եղեն 'ի Ներսէս և կամ 'ի Բարսիլիոս, և վասն նախանձուն Եւսեբի եպիսկոպոսի առ Բարսիլիոս

Իսկ եպիսկոպոսն Կեսարու Եւսեբիոս յորժամ ետես զգարմանալիսն զնախ իջանել զաղաւնոյն՝ որ եկն 'ի յերկնից, և հանգչել նախ յերիցապետն Կեսարու սուրբն Բարսիլիոս, 'ի դժկամակ միտս լինէր ընդ նմա. և տեսանէր զնա իբրև զօր հակառակորդ և զթշնամի: Քանզի հռչակ հարեալ էր ընդ երկիր ամենայն. ասէին և պատմէին՝ թէ յորժամ ձեռնադրէին զսուրբ կաթողիկոսն Ներսէս, էջ հանգեալ 'ի նմանութիւն աղաւնոյ 'ի վերայ՝ նախ յերիցապետն 'ի սուրբն Բարսիլիոս. և ապա յարուցեալ նստաւ 'ի քահանայապետն Ներսէս: Եւ այս հռչակ հարկանէր զնոցանէ. մանաւանդ յաշխարհն Փամրաց: Մեծապէս թուէին մարդկանն սքանչելիքն ամենայն. և ամենայն մարդ պատուէին զսուրբն Բարսիլիոս: Մանաւանդ վասն սրբութեան վարուցն նորա, և կարգացն ճշմարտութեան, և բազում խոնարհութեան նորա, և վասն աստուածախօս ջերմեռանդն աղօթիցն նորա, և վասն վարուց կարգաց պարկեշտութեանն. և կամ վասն աղքատսիրու-

Թեանն և վասն տառապելասէր¹ վարուցն, և պատուիրանակատար մշտակիր հանապազորդութեան նորա, կամ վասն բազում գիտութեան, զի աղբեր էր անպակաս իմաստութեամբն. և վասն ուսուցիչ հաւատարիմ վարդապետութեան նորա. զի փիլիսոփայական արուեստին խնոյր արկանէր հանապազ զամենայն զուր բացեալ զբերանս հերետիկոսացն, և զհաւատս ճշմարիտ ամենասուրբ երրորդութեանն ամենեցուն հաստատէր: Վասն այսր ամենայնի նայէին ընդ նա իբրև ընդ առաքեալ Քրիստոսի, իբրև զհրեշտակ երկնաւոր. և ամենայն ոք վկայէր՝ Թէ արժանի իսկ էր նա Հոգւոյն աստուծոյ:

Իսկ նա զանձն կարի՝ ի խոնարհութեան ունէր, և անարժան համարէր, Թէպէտ և ամենայն ոք վասն գիտութեան արուեստին կարօտէր առ նա գալ. մանաւանդ արտաքինքն իսկ ճարտարապետք փիլիսոփայիցն առ նա ընթանային վասն իւրեանց արուեստին: Այլ նա զբազումս դարձուցանէր ի պէսպէս յիւրաքանչիւր կարծեացն խոտորութենէ ի ճշմարտութեանն հաւատս, երկրպագուս Քրիստոսի անթիւս մարդկան կացուցանէր: Եւ ամենայն երկիր սկսան ի նա նայել, որպէս Թէ անդուստ յերկնից ի վերուստ իջեալ իցէ. այնչափ՝ որպէս զի Թէ կամիցի ոք պատմել, ոչ կարասցէ: Այլ յորժամ խոժոռադէմ երեսօք տեսանէր զիւր եպիսկոպոսն ընդ ինքեան, սուրբն Բարսիլիոս տեղի տայր նմա, Թողոյր զքաղաքն, և գնայր նա անտի, ելեալ բնակէր մի ի շինացն՝ ուր և նմա պատշաճ իցէ կալ անդ:

¹ Յօրինակի միում պատապաւէր:

Գ Լ ՈՒ Խ Ը.

Յաղագս թէ որպէս կայսրն Վաղէս հալածեալ զամենայն ուղղափառ հաւատացեալս. և կամ որպէս կամեցաւ յանդիմանութիւն առնել կայսրն 'ի մէջ ճշմարտութեանն հաւատացելոց, և 'ի մէջ ձախող աղանդոյն արիանոսաց, և կամ որպէս սբանչելեացն տեսեամբն սուրբն Բարսիլիոս կոչեցեալ 'ի պայքարն, և յաղթէր՝ աստուծոյ զօրութեամբն՝ ախոյենիցն առ եպիսկոպոսան Եւսեբիւ. և թէ որպէս Եւսեբիոս վճարէր 'ի բանդին. և կամ որպէս Բարսեղ արձակեալ լինէր:

Ընդ այն ժամանակս անօրէն կայսրն Վաղէս մեծաւ բարկութեամբ դատէր ընդդէմ ճշմարտութեանն մշակացն, այս ինքն որ միանգամ զհաւատն Քրիստոսի արժանապէս հաւատասցեն՝ թէ ճշմարիտ արդարեւ Որդի աստուծոյ իցէ, և ծնունդ 'ի բնութենէն Հօրն. վասն այնորիկ կամէր հալածանս տանջանս չարչարանս միահաղոյն՝¹ յարուցանել, և սաստիւ իշխանութեամբ առ ամենեսեան գրեալ և տալ հրահան:

Ապա 'ի մի վայր եղեալ՝ խորհեցան մոլեկան արիանոսացն աղանդոյն վարդապետք. զի ասէին, թող ընդ նոսա պայքար յանդիմանութեան հակառակութեան լիցի, արքայ. և որ կողմն յաղթեսցէ, յայտ լիցի. զի մի՞ զնա բռնադատ, զըստատ ինչ երևեսցի՝ յաղթութիւնն: Եւ թագաւորն Վաղէս զայս լուեալ խնդալից լինէր. ընտրեաց իւր արս ճարտարս և պատրաստաբանս, զորս կարծէր դպիրս բանիբունս, որ անուանեալք էին չեպիսկոպոսունս աղանդոյն արիանոսաց: Եւ յղեաց առ եպիսկոպոսն Կեսարու Եւսեբիոս. և ժամ խնդրէր 'ի նոցանէ բանիցն քննութեան, զի 'ի հանդէս ածիցէ առ նա զնովաւ, և որ ճշմարիտն իցէ՝ յայտնի երևեսցի: Ապա իբրեւ սահմանեցաւ ժամադրութիւն, առեալ եպիսկոպոսն Եւսեբիոս զկղերն զամենայն, և 'ի մեծ հոգս մտանէր. ուստի կարծիցես

¹ Յերիս օրինակս փակաղցնս:

բանիցն պատասխանիս պատրաստել. զի և բանիւ ոչ ինչ կարի էր առաւել: Ապա հաստատեցաւ այս բան 'ի խորհրդեանն, զի յղեսցեն հաւանեցուցեն զերանելին Բարսիլիոս, զի եկեսցէ նա: Զի նա, ասէ, կարող է բանիւ զօրութեանն. նա մեծ է, ասեն, 'ի նմա շընորհքն խափանել զնենգութիւն դաւաճանութեանն սատանայի. զի խորհի նա 'ի վերայ որոյ եկեղեցւոյ նորա, զոր ինքն արեամբն ստացաւ:

Գրեաց թուղթ աղայանաց եպիսկոպոսն Եւսեբիոս առ երիցապետն Բարսեղ, և մեծաւ պաղատանօք որ ինչ վասն պատուին պաշտամանն. զի մի դիցէ ինչ 'ի մտի զառաջին եղեալ բանիցն գժտութիւն. այլ վասն զի առ աստուած հաւատոց են՝ բանքն և քննութիւնքն, վաղվաղակի փութասցի գալ առանց դանդաղանաց: Արկին և կղերքն ամենայն ձեռնագիր աղայանաց, զի մի ինչ դանդաղեսցի գալ, այլ յարուցեալ փութանակի երթիցէ: Եւ արս հաւատարիմս պատուականս յղեսցին վասն վաղվաղ գալոյ:

Եւ այն ինչ արքն յուղի անգան, որ երթայինն ածել զնա անդր. արդ մինչ դեռ յուղի անգեալ երթային արքն՝ էին 'ի ճանապարհի, սուրբն Բարսիլիոս ուր էրն՝ մինչ դեռ 'ի պաշտաման տեառն կայր, անկաւ նմա քուն ծանր թանձրամած, և տեսանէր 'ի տեսլեան, զի այգի մի էր մեծ և վայելուչ, քաջաբեր լի պտղով. և խոզքերեք անյեալ էին յայգին, և մտեալք 'ի ներքս 'ի յայգին ապականէին զայգին և բրէին: Պատառէին՝ բազում ունջս որթոյ, արմատիքի խլէին և զտաշտն գլխովին և զբազուկ ընջովին, և մեծամեծ ապականութիւն 'ի ներքս գործէին: Եւ մատուցեալ էին այգէգործքն, ջանային և ոչ կարէին հանել զմնասակար խողտն յայգւոյ անտի: Ապա զաղաղակ հարեալ գոչէին առ Բարսիլիոս, և ասէին. Եթէ ոչ դու, Բարսիլիոս, եկեսցես, ոչ ղը կարէ հանել զխողտ յայգւոյ աստի, և ոչ մեծ ապականութիւնս դադարեսցէ. աճա պարեա եկ հասիր, զի տակաւին աւասիկ վնասս մե-

1 Յամենայն օրինակս հասարակէն բանին:

2 Օրինակ մի պարէին:

Ծամեծս առնեն: Ապա մատուցեալ Բարսիլիոս հանէր զվնասակարս զխոզսն յայգւոյ անտի, և կազմէր զխախտածն:

Եւ զարթեալ սքանչելին Բարսեղ, և զարմացեալ ընդ այն տեսին, էր մտախորհ. և խորհէր ընդ միտս իւր վասն տեսլեանն՝ թէ զինչ իցէ. և անդէն հասեալք մատուցանէին նմա զթուղթն առաքեալքն՝ ի Կեսարիայ քաղաքէ Լւսեբի եպիսկոպոսի Այլ իբրեւ ընթերցաւ, խնդայր և ուրախ լինէր. զի գիտաց թէ յաստուծոյ պատրաստեցաւ կոչել զնա ջատագով ճշմարտութեանն առ ՚ի տալ պատասխանի: Յարուցեալ փութանակի գնաց զհետ կոչելեացն թղթին. և չուգաւ առ եպիսկոպոսն Լւսեբիոս: Եւ իբրեւ խորհեցան ընդ միմեանս զարժանն, ասաց Բարսիլիոս ցեպիսկոպոսն Լւսեբիոս, զի խնդրեսցէ ՚ի կայսերէ իշխանութիւն՝ զոր յերիցանայ տանել ընդ իւր: Եւ մտանէր Լւսեբիոս առ կայսրն, խնդրէր ՚ի նմանէ և ասէր. Երկուս ածեր ինձ ախոյեանս, թող եկեսցէ մի որ ընդ իս յերիցանց իմոց: Եւ հարցանէր կայսրն ցարիանոս եպիսկոպոսն, և յանձին կալան նորա Լւսեբի քանի՜ ածցէ ընկերս ընդ ինքեան, յորժամ գայցէ յատեանն:

Իսկ իբրեւ ժամ ատենին հասանէր, առեալ կայսերն զեպիսկոպոսն Լւսեբիոս, և ընդ նմա երանելին Բարսիլիոս երիցապետն, և իրկու ախոյեանքն հակառակութեանն՝ որք ՚ի կողմանէն կուսէ սատանայի էին, այս ինքն արիանոսք չեպիսկոպոսքն, և մտին ՚ի բանից ՚ի քննութիւն հակառակութեան վասն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Որդւոյն աստուծոյ, եթէ իցէ ծնունդ և որդի ՚ի բնութենէ Հօր աստուծոյ, եթէ ոչ: Ապա Հոգւով սրբով լցեալ լինէր երանելին Բարսիլիոս, որ կայր զկնիագոյն եպիսկոպոսին Լւսեբի. և սա գրէր վկայութիւնս ՚ի գրոց յԱրարածոց ՚ի սկզբանէ յօրինաց և ՚ի մարգարէից և յառաքելոց և յամենայն աստուածաշունչ գրոց. յայտ առնէր և ցուցանէր, և զերկոսեան ախոյեանսն սատանայի կարկեալս ըմբռնեալս ամօթապարտեալս հանդերձ թագաւորաւն կացուցանէր:

1 Յերիս օրինակս չի գտնի:

Ապանայեցաւ թագաւորն Վաղէս ընդ եպիսկոպոսն, և ետես զի քրտնեալ էր, սկսանէր խօսել և ասէր. Այդ զի է, զի զայդչափ՝ հոսին 'ի քէն քրտունքդ. զի 'ի բանս Ճմարտութեան քննութեան վարձկանադրչաւդ յաղթեցեր: Ետ պատասխանի Բարսիլիոս թագաւորին և ասէր. Երկուս խոզս և մի էշ վարեալ այնչափ ընդ երկար ճանապարհ, և դու ասես. Զի ես քրտնեալ այդչափ: Ապա զղջացաւ թագաւորն՝ թէ ընդէր զԲարսիլիոսն հրամայեցին օժանդակ բ'աւ Եւսեբի թողուլ 'ի ներքս: Ապա յօտն կացեալ ամօթով արիանոքն ստացին ցթագաւորն, թէ ընդէր այս աշխատութիւն քննութեանց են. այլ տիրաբարտուր հրաման. զի որք քո կամացդ ոչ լուիցեն, անկցին 'ի տագնապ նեղութեան: Եւ լուծեալ զատեանն վճարեցաւ: Եւ ետ հրաման՝ զի զԵւսեբիոս արկանել 'ի բանդ, և ընդ նմա զբազումն, և նեղութիւն 'ի վերայ ուղղահաւատ որթողքսաց քրիստոնէից հասուցանէր. և ետ հարկս 'ի վերայ եկեղեցեացն տուժիւք մեծաւ ծանրութեան տուգանք: Յայնժամ 'ի դառն կապանացն պատուհասէն մեռանէր եպիսկոպոսն Եւսեբիոս 'ի ներքս 'ի բանդին: Իսկ վասն սրբոյն Բարսեղի ասէին ժողովուրդքն Կեսարու. Եթէ ոչ արձակէք զդա 'ի բանդէդ, այրեմք զքաղաքս զամենայն: Երբժամ ամենեքեան միաձայն զայս աղաղակէին, թողացոյց թագաւորն, և արձակել հրամայէր զերանելին Բարսիլիոս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ .

Յազաքս թէ որպէս արարին զսուրբն Բարսիլիոս եպիսկոպոս, կամ որպէս եղեն ջատաուծոյ սքանչելքն. կամ զիարդ հրամայեաց զամենայն գանձսն որ 'ի Քրիստոս հաւատացեալ էին ժողովել, և նոքա խնդութեամբ բերէին և տային՝ ի դուրս վասն կենարարին մեծին աստուծոյ. և կամ զիարդ խնդրէին ուխտիւք և խնդրուածովք 'ի վերայ իւրաքանչիւր եպիսկոպոսաց:

Ապա ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսք իշխանութեանն Կեսարու, և ընտրեցին զսուրբն Բարսիլիոս արքեպիսկոպոս Կեսարու: Եւ իբրեւ ժողովեալք էին

ի միահամուռ հասարակ միաբան ամենայն եպիսկոպոսք ՚ի ձեռնադրել զսուրբն Բարսեղ, էջ աղանին յերկնից և հանգեալ ՚ի վերայ նորա, որպէս յառաջ նումն յառնելն զեպիսկոպոսապետն Ներսէս: Եւ եղեն զարմանալիք մեծապէս յաչս ամենեցուն. սկսան գոհանալ զմարդասիրէն Քրիստոսէ, զի որ յանձն իւր յայտնեաց զնշանս աստուածութեանն, զայն և ոչ ՚ի ծառայիցն և ՚ի սրբոցն արգելոյր: Եւ եկաց Բարսեղ յաթուռ կաթողիկոսութեանն Կեսարու:

Այլ թագաւորն Վաղէս նեղէր զքրիստոնէից ժողովուրդն. Զի, ասէ, որ քրիստոնեայ անտիս յիշխանութեան իմուլմ կայցէ, մի գտցի նորա արծաթ և ոսկի, զի տայցէ յարքունիս: Եւ սկսան ժողովել ՚ի զօրաց և ՚ի զօրավարաց և ՚ի քաղաքաց քաղաքաց երդամամբ, զի որ զայն անունն ունիցին, մի գտցի ոսկւոյ կամ արծաթոյ զանակ առ ումեք. ապա եթէ առ ումեք գտցի, մեռցի: Ապա ամենայն որ խնդութեամբ բերէին տային ՚ի դուրս՝ վասն անուանն Քրիստոսի, կամեցեալք խնդութեամբ կրել զպատուհաս: Ապա ստիպել սկսան և գործակալքն թագաւորին ժողովել արծաթ և ոսկի ՚ի ժողովրդոցն կեսարացոց քաղաքին. ապա քաջալերել սկսաւ զնոսա երանելին Բարսիլիոս, զի խնդամիտ սրտիւ բերցեն: Սկսաւ ասել ցնոսա այսպէս՝ Թէ Բերէք ՚ի ձեռն իմ, ես լինիմ այդմ երաշխաւոր. զի նոյն ինքն տէր Քրիստոս միածին Որդին աստուծոյ, վասն որոյ նա խրոխտացեալ է ՚ի մարտս, սատակեսցի ՚ի նմանէն: Այլ դուք վասն տեառն ձերոյ զափշտակութիւն ընչից ձերոց խնդութեամբ ընկալարուք. զի ձեզ յերկնս պահի հանձն՝ որ ոչ անցանէ, այլ զի զայս հանձն ես տաց ձեզ դարձուցեալ ձեռն ՚ի ձեռն ՚ի հուպ ժամանակի: Ապա ամենայն ժողովուրդք քաղաքին Կեսարու եկին բերին ՚ի մի վայր ժողովեցին որ մի անգամ ոսկի կամ արծաթ ուրուք գտաւ. լցին զեկեղեցի, և ածին զիշխանսն թագաւորին զհաւատարիմս. կնքեցին զդուրս եկեղեցոյն:

Յետ այսորիկ ետ հրաման թագաւորն Վաղէս կապել կրկին զեպիսկոպոսապետն Բարսեղ, արկանել ՚ի բանտ ՚ի նեղութիւն. սոյնպէս զամենայն եպիսկոպոս

սունս ընդ ամենայն քաղաքս: Այլ ամենայն ժողովուրդն յուխտս և 'ի խնդրուածս լինէին վասն բարկութեանն հասելոյ, զի դադարեացէ, և դարձ լիցի ճշմարիտ հովուացն յիւրաքանչիւր տեղի և յիւրաքանչիւր ժողովուրդս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ

Թէ զիարդ կոչեաց կայսրն Վաղէս զսոփեստէսն 'ի յանդիմանութիւն¹ ընդդէմ ճշմարտութեանն, և թէ զիարդ եռես սոփեստէսն զսքանչիսն, տեսանելով զբազմութիւն վկայիցն 'ի ներքս' ի վկայարանին. կամ զիարդ կայսրն Վաղէս սատակեցաւ նշանօքն եղելովք յաստուծոյ. և կամ զիարդ խաղաղութիւն լինէր եկեղեցեացն աստուծոյ:

Ապա խնդիր հրամայէր առնել թագաւորն Վաղէս, զի տեսցեն գտցեն այր մի ճարտար, որ կարող իցէ դնել գրով բանս դիմադարձութեան ընդդէմ հաւատոց քրիստոնէութեան: Եւ պատմեցին նմա, զի էր այր մի սոփեստէս ճարտար 'ի քաղաքի միոջ: Ապա առաքեաց կայսրն առ նա մագեստրիանոսս, զի երթիցեն փութով և անզբաղապէս զայրն առ նա ածցեն. և առեալ ածին փութապէս:

Իբրեւ գնացեալ գայր օթեանս երկուս, դէպ եղև նոցա դիպել այլ քաղաքի միոջ. և արտաքոյ քաղաքին վկայանոց մի սուրբ տիկնոջն Թեկղի: Իբրեւ պատահեաց այնմ, էջ սոփեստէս, և իւր վանս ունէր 'ի ներքս 'ի վկայանոցի անդ. իսկ մագիստրիանոսքն ունէին վանս իւրեանց 'ի քաղաքին: Եւ իբրեւ կերաւ հաց սոփեստէսն, էարկ անկողին, և փակեաց զդուրս վկայանոցին. և ինքն 'ի նիստ եղեալ 'ի վերայ անկողնին, կամէր լինել 'ի կողմն. մինչ դեռ արթուն էր, աչօք բացօք տեսանէր, զի յանկարծ բացան դուռնք վկայանոցին, և եղև ժողով մեծ բազմութեան վկայիցն, որ երևեցան մեծապէս փառօք: Եւ ելանէր ընդ առաջ նոցա

¹ Օրինակ մի 'ի յանդիման:

սուրբ տիկինն Թեկղէս զարդարեալ մեծապայծառ,
զի նշոյլք որպէս 'ի լուսոյ հատանէին 'ի նմանէն. և
առնէին միմեանց ողջոյն, և ասէր ցնոսա տիկինն Թեկղ՝
Թէ Բարի եկիք, սիրելիք բարեկամք, և վաստակաւորք
Քրիստոսի: Տուեալք միմեանց ողջոյն, արկեալք զիւ-
րաքանչիւր զաթոռն, նստէին կարգաւ: Ապա սկսա-
նէին սուրբքն խօսել, և ասէին. Սուրբքն տեառն, որ
չև են հրաժարեալ յերկրէս, դեռ ևս աստէն 'ի նե-
ղութեան են. են որք 'ի կապանս են, են որք 'ի փիւ-
ղակէս են, են որք յաքսորս, և են որք յայլ բռնու-
թեան, են 'ի զրպարտութեան 'ի հարկս և 'ի խոշտան-
գանս չարչարանաց: Եւ մեք փութապէս ժողովեցաք,
զի մի անտեսութեամբ անփոյթ արասցուք նախան-
ձախնդիր լինել տեառն հաւատացելոց: Վասն զի մա-
նաւանդ բազում մշակք տեառն խափանեալ կան, և
բազում անդք 'ի դերև ելին, և բազում այգիք խոպա-
նացան. պարտ է մեզ զխափանիչս մշակացն զվաղէս
խափանել, զի ամենայն մշակ 'ի գործ իւր կանխեսցէ:
Եւ քաջ մշակն Բասիլիոս յիւրմէ գործոյն կայր¹ խա-
փանեալ: Արդ եկայք առաքեսցուք 'ի մէնջ երկուս,
որք երթիցեն վճարիցեն 'ի կենաց զչարագործն Վա-
ղէս: Ապա միում անուն էր Սարգիս 'ի նոցանէ, և
միւսումն Թէոդորոս. արձակէին զնոսա, դնէին ժամ
և ասէին. Ի սոյն ժամ եկեսձիք դուք և մեք: Եւ յա-
րուցեալ գնացին և մեկնեցան:

Եւ զայս ամենայն լուեալ սոփեստէսն, որ էր 'ի
վկայանոցին, և տեսեալ զայս տեսիլ աչօք բացօք, և
կայր զարմացեալ, և անքուն լինէր մինչև յառաւօտն
զցայգն²: Եւ ընդ այգս այգոյն եկին հասին մագիստ-
րիանոսքն, և ասեն ցոփեստէսն. Արի գնասցուք զճա-
նապարհս: Եւ խօթապատճառս լինէր, և ոչ կարէր
'ի տեղւոյն խաղալ: Իբրև սկսան նոքա ստիպել զնա,
իսկ նա թալանայր, հանէր զոգին, ոգի զոգւով ածէր,
և ոչ կարէր բանիցն տալ պատասխանի մինչև յերե-
կոյ: Ապա իբրև երեկոյ եղև, թողին զնա մագիս-
տրիանոսքն 'ի վկայանոցին, և գնացին 'ի քաղաքն 'ի

1 Օրինակ մի էսէի:

2 Օրինակ մի ցառաւօտն ցայգն:

վանս իւրեանց: Եւ սոփեստէսն փակէր զդուրս վկայանոցին, և 'ի կողմն եղեալ յիւրում տեղւոյն, յանկարծակի դարձեալ երևեցաւ նմա, զի բացան դրունք վկայանոցին, եկին կուտեցան, և լի եղև վկայանոցն նոքին՝ վկայիւք: Եւ ելանէին միմեանց ընդ առաջ մեծաւ ուրախութեամբ, և տային միմեանց ողջոյն. ապա արկանէին զաթոռս իւրաքանչիւր կորգաւ յօրինեալ բոլորէին կարգէին 'ի նստել: Ապա գային սուրբքն Սարգիս և Թէոդորոս երկոքեան 'ի գործոյն՝ յոր առաքեալ էին, և մտանէին 'ի Ժողովս սրբոցն: Ապա հայեցան բազմութիւն Ժողովոյ վկայիցն, եթէ Ուրպէս յոր գործ երթեալ էիք՝ վճարեցէք: Պատասխանի տուեալ ասէին, թէ էր իսկ յորժամ 'ի ձենջ գնացաք, սպանաք զթշնամին ճշմարտութեանն զՎաղէս. և 'ի սոյն ժամ առ ձեզ դարձեալ եկեալ եմք աւասիկ առ ձեզ: Եւ յարուցեալ գոհանային ամենայն բազմութիւն Ժողովոյն զտեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ. և ինքեանք մեկնեցան յիւրաքանչիւր տեղիս: Եւ յահի մեծի լինէր սոփեստէսն մինչև յայգ յառաւօտն՝¹

Ապա իբրև այգ եղև, եկին մագիստրիանոսքն, ասեն ցսոփեստն. Արի գնասցուք առ կայսրն: Նորա սրատասխանի տուեալ, ասէ. կայսրն մեռաւ, արդ մեք առ ո՞ երթիցուք: Եւ բազում վիճումն 'ի մէջ եղեալ նոցա վասն այսր բանիս, և գրաւական եղեալ 'ի մէջ վասն այսր բանիս մինչև յերիս աւուրս: Եթէ ոչ, ասէ, հարցին աւար վաճառք, և քաղաքք յափշտակեսցին, ես՝ եթէ կայցէ նոյն կայսրն՝ գլխատեցայց, զի իշխեցի զայս ճառել: Ապա թոյլ տային նմա մագիստրիանոսքն մինչև յերիս աւուրս. և յետ երկց աւուրցն ստուգեցաւ զրոյցն, զի մեռեալ էր կայսրն:

Ապա յետ այսորիկ արձակեցան ամենայն, որ միանգամ ոք կայր 'ի պապիժս կամ յաքսորս. և դարձան ուրուք ուրուք որ միանգամ ինչք էին յափշտակեալք: Սոյնպէս և զկեսարացւոցն հրաման ետուն տալ զիւրաքանչիւր իրաց. և կոչեցեալ սրբոյն Բարսղի, զի զիւրաքանչիւր առցեն, և ոչ կամէին հուպ լինել: Զի

¹ Օրինակ մի նոյնիս:

² Օրինակ մի յայգ տառաւոր:

Թէպէտ և ասէր ցնոսա Բարսեղ՝ եթէ ահաւասիկ երաշխաւոր իմ՝ Թափեցաւ ձեզ, զի ասայի, Թէ և տաց ձեզ ձեռն՝ ի ձեռն ի ձեռն ձեր: Եւ ոչ ինչ կամէին ունենալ իր լինել, այլ ասէին. Այդ ի գանձ տեառն երթիցէ, որ դատեցաւ զդատաստանս մեր, և խնդրեաց վրէժ սուրբ եկեղեցւոյ ուխտի իւրոյ: Եւ ոչ ոք ի կեսարացւոց անտի հպեցաւ յարծաթ իւր, և ոչ մի ոք. բայց Թոդին զայն ի գանձ եկեղեցւոյն: Ապա էառ զայն արքեպիսկոպոսն, արար աւազանս մկրտութեան կնքոյ տալոյ. և կան հաստատեալ աւազանքն արծաթիք ի տուն լուսարանին մինչև ցայսօր ժամանակի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա .

Յաղագս դարձի իշխանացն անդրէն յերկիրն Հայոց, որք երթեալք էին առ կայսրն Վաղէս, զի եկին դարձանառ տէրն իւրեանց Արշակ. և կամ որպէս տրոմեալ Թագաւորին Արշակայ ընդ կայսրն, որչափ ինչ փառեաց ասպատակաւ կողմանց իշխանութեան Թագաւորու. Թեան Յունաց:

Այսօրիկ են իշխանքն, որք չոգան ի Թագաւորէն մեծէ Արշակայ ի Հայոց աշխարհէն առ կայսրն Յունաց առ Վաղէս: Ինքնին մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս. և մեծ նահապետն մամիկոնեան տոհմին, որումանուն Վարդան կոչուր. եղբայր սա մեծի սորա տելատին Հայոց որում Վասակն կոչէր, որ դայեակք և սնուցիւք էին Թագաւորին Արշակայ: Եւ ընդ նմա Մեհեն նահապետն Ռշտունեաց, և Մեհառ նահապետն Անձեացեաց, և Գարջոյլ Մաղխազ նահապետն Խոռխոռունեաց. և Մուշկ նահապետն Սահառունեաց, և Դեմետ նահապետն Գնթունեաց, և Կիլիկէն նահապետն Բագէնից, և Սուրիկ նահապետն Հրսիձորոյ, և Վրկէն նահապետն Հաբուստից. սորա չոգան դեսպանութեամբ ի սէր միաբանութեան առ կայսրն Վաղէս: Իսկ Թագաւորն Վաղէս արգելաբսորեաց զմեծ քահանայապետն Ներսէս և փոխանակ սորա

արձակեաց զեղբորորդի զԹագաւորին Արշակայ զԳնեւ
 և զՏիրիթ. և զանձս բազումս և անթիւս վասն զմիտս
 հաճեւ Թագաւորին Արշակայ, 'ի ձեռս Վարդանայ և
 որք ընդ նմա էին, առաքէր: Եկին հասին դեսպանքն
 երթեալք 'ի կայսերէն առ Թագաւորն Հայոց մեծաց
 Արշակ. և մատուցանէին նմա զհրովարտակն կայսերն.
 և ընդ նմին գիր տրտնջելոյ և ամբաստանութեան: Զի
 գրեալ էր կայսրն զսրբոյն Ներսիսէ առ Թագաւորն
 Հայոց Արշակ, թէ նա սպան զորդին իւր զմիամօր, վասն
 այսորիկ արգելաւ աստէն. մի մեղադիր ինչ լինիցիս, ըն-
 կալ և զպատանեակսդ առաջի զարձակեալսդ զերկո-
 սեան զեղբորորդիսդ Արշակայ, զԳնեւն և զՏիրիթն:
 Ունէին և զանթիւ կարասի գանձուցն առաջի Թա-
 գաւորին:

Իսկ Թագաւորն Արշակ իբրեւ լուաւ և ետես զայս
 ամենայն, անշնորհ առնէր զտալիսն և զբերելիսն կարա-
 սոյն. ի ցասումն մեծապէս բարկութեամբ ընդ կայսերն
 նիւթեաց, եթէ զիւրդ իշխեաց արգելուլ զայնպիսի
 այր զմեծ և զպատուական, զգլուխ և զվարդապետ զա-
 ռաջնորդ աշխարհի և զԹագաւորութեան միոջ: Քա-
 ռինք բազումք, ասէ, 'ի վերայ կայսերն, և ձեր 'ի բե-
 րելոյ. քարինք և մեր շատ կան 'ի Թափել զատամունս
 նորա 'ի տալն, և ձեր 'ի բերելոյ. զմեր վատթարու-
 թիւնս յո՞ տարայց. արդ այդմ' երախտեացդ ես դար-
 ձուցանեմ: Տայր հրաման Վասակայ իւրում զօրավարին
 զօր ժողովել, զգունդս վանդակել, ելանել հարկանել
 և աւար առնուլ զկողմանս Վամրաց: Իսկ զօրավարն
 սպարապետն Վասակ, վաղվաղակի զտուեալ հրամանս
 նորա կատարէր. զօրս բազումս իբրեւ զերկերոյր և
 զվաթսուն հազարաց 'ի մի վայր կուտէր. հարկանէր
 աւար առնոյր զկողմանս Վամրաց մինչև 'ի քաղաքն յան-
 կուրացոց. զվեց ամ զմիմեանց զհետ աւերէր զաշխարհ
 սահմանացն Յունաց: Լցան աւարաւ բազմաւ և պէսպէս
 մեծութեամբ, բռնութեամբ սաստիւ մեծաւ թշնա-
 մութեամբ ընդ կողմանս ընդ այնոսիկ:

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Բ.

Յաղագս Խաղայ եպիսկոպոսի բազրաւանդացւոց, զոր էր ձեռնադրեալ և թողեալ էր Ներսէսի ետեղապահ յիւր անդի. և թէ որպիսի այր էր, և կամ որչափ նշանք կամ զօրութիւնք որ 'ի նմանէն լինէին, կամ թէ որպէս կայր 'ի ճշմարտութեանն, և ոչ առնոյր ակն թաւաւորին մեծի Արշակայ, և ընդգիմանայր ևս ընդգէմ 'նորա վասն անօրէնութեան գործոց ինչ. կամ որպէս խնամ տանէր աղքատաց իբրև զեպիսկոպոսապետն Ներսէս:

Այրս այս Խաղ բուն էր սա 'ի Կարին գաւառէ, 'ի գեղջէ Մարաբայ. ձեռնասուն էր սա եպիսկոպոսապետին Ներսէսի, զառաջեալ իւրով զսա էր սնուցեալ: Այլ իբրև 'ի միտս աջողակս եբեր, և յառաջագէմ եղև 'ի հաւատս, և հաւատարիմ յամենայն գործս գտաւ, իսկ իբրև յայնմ ևս առաւել 'ի պաշտօնն՝ զոր ունէր զսէրն ընդ եկեղեցին աստուծոյ, ապա աղքատաց ևս տեսչութիւն 'ի սրբոյն Ներսէսէ սմա հաւատացաւ. իսկ յայնմ ևս առաւել զբարեխնամութիւն ցուցանէր:

Ապա եպիսկոպոսապետն Ներսէս յորժամ երթայր յուղեգնացութիւնն յերկիրն Յունաց, ձեռնադրեաց զայս Խաղ յեպիսկոպոսութիւն Բազրաւանդայ և Արշարունեաց, եթող զսա իւր փոխանակ ետեղապահ, և գնաց: Իսկ աշխարհ ամենայն Հայոց լեզուին, 'ի գաւառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, տեղեաց տեղեաց, մեծամեծք աշխարհակալք գաւառատեարք նահապետք մեծազգեացք և ամենայն ուխտ քահանայութեան, ժողովք միաբանական ժողովորոցն, 'ի սուգ տխրութեան ընկղմեալ էին վասն իւրեանց հօտապետ գլխաւորին, զի հեռացաւ 'ի նոցանէ: Իսկ սուրբն Խաղ եպիսկոպոսն առ հասարակ աշխարհի տայր հրաման 'ի պահս և յաղօթս մտանել և 'ի խնդրուածս, զի դարձ լիցի սրբոյն Ներսէսի: Եւ զամենայն ժամանակս, որչափ և արգելաւ նա անդ, համակ խնդրէին պահօք ժողովուրդքն. և ամենայնի իսկ Խաղն առաջնորդէր նոցա,

ոչ ինչ պակաս քան զիւրեանց բուն զհովուապետն՝ Ներսէս, մինչև 'ի գալուստն նորա. մինչև կատարեաց տէր զաշխարհի խնդրուածս, և յարձաւ սուրբն Ներսէս 'ի տեղի իւր:

Զայնու ժամանակաւ Արշակ արքայ Հայոց ոչ ինչ կարի 'ի ճանապարհ' աստուծոյ գնացեալ լինէր. զի որչափ 'ի մատաղութեանն հասակին ըստ աստուածային իմաստութեանն գնացեալ լինէր, նոյնչափ յաւաքութեանն 'ի լիութեան 'ի շաղաշատութեան հատաւ'. զոր սուրբ հովին Խաղ բազում անգամ յանդիմանեալ կշտամբէր, որում ոչ ինչ անացեալ լինէր: Զայնու ժամանակաւ շինեաց իւր արքայն դաստակերտ մի 'ի հովիտն անուանեալ 'ի կոգ քաւառի: Եւ ետ հրաման ընդ ամենայն գաւառս իշխանութեան իւրոյ, և հրամայեաց կարգել քարոզ ընդ ամենայն տեղիս աշխարհացն հրապարակին իւրոյ. և ամենայն կողմանս գաւառաց իւրոց լի առնէր հրամանաւն արքունի, զի եթէ որ ումեք ինչ պարտիցի, եթէ որ ուրուք ուստեք ինչ փնասեալ իցէ, կամ որ ումեք ինչ դատ պարտիցի, ամենեքեան եկեացէն 'ի դաստակերտն շինեսցին: Եթէ արինահան որ իցէ, կամ փնաս ուրուք արարեալ իցէ, կամ զկին ուրուք տարեալ իցէ, կամ պարտապան իցէ, կամ որ զուրուք կարասի ունիցի, կամ որ յումեքէ երկիւղած ինչ իցէ, և եկեացէ յայն տեղի, դատ և իրաւունք մի լիցին: Իսկ եթէ որ ումեք ինչ պարտիցի և որում պարտիցին, եկեալ յայն տեղին՝ առանց դատի և իրաւանց կալցին, և 'ի դուրս տարցեն:

Իբրեւ եւ հրաման յարքայէն, ժողովեցան այնուհետեւ յայն տեղի ամենայն գողք և աւազակք, արիւնահանք, սպանողք, սուտք և մարդելոյզք, փնասակարք, գանձահատք, զրկողք, ստաղատք, զրախօսք, գերփողք, յափշտակողք, ժլատք, Բազում փնասս առնէին, և անդր անկանէին. բազում կանայք զարս թողուն, և անդր անկանէին. բազում արք զիւրեանց կանայս թողուն, և զայլոյ կանայս առեալ՝ անդր անկա-

1 Յամենայն օրինակս հասար:

նէին. բազում ծառայք զիւրեանց տերանց զգանձս ըմբռնեալ, փախուցեալք անդր անկանէին. բազում աւանդառուք զաւանդս լի զպահեստս բարձեալ, անդ անկանէին. գերփէին աւերէին զերկիրն ամենայն: Զի թէպէտ և կարի յոյժ բազմացաւ աղաղակն, դատ չկայր, և իրաւունք ումեք յարքունուստ ոչ ելանէին: Վասն այսորիկ ամենայն մարդ հառաչելով վայէին, և ասէին ՚ի հաւանել բանիցն իւրեանց. այս բանք ըստ այսմ օրինակի պաշտէին, առ հասարակ ամենեցուն ասելով՝ թէ իրաւունք մեռան, և վասն այսորիկ ոչ գտանէին. այլ թէ էր, և կորուսեալ էին, ուր և էր Զանայք խնդրէաք գտանէաք:

Իսկ տեղին աւանանայր, քաղաքանայր. մեծացաւ բազմացաւ և ելից զհովիտն ամենայն: Ապա տայր հրաման արքայն Արշակ դնել անուն դաստակերտին յիւրակից անունն Արշակաւան. և շինեցին ևս անդ ապարանս արքունի: Եւ յայնմ հետէ ոչ ինչ երկնչէին ՚ի տեառնէ ամենեւին և ամենայն մարդ զրկեալ էր իրօքն այնոքիւք, և բազմաց կառաչ աղաղակի տրտըն. ջեղոյն յաճախեալ բազմանայր: Վասն որոյ բազում անգամ ընդդիմանայր նմա և յաճիմանէր սուրբն Խաղ եպիսկոպոսն մանաւանդ յորժամ ստիպէին զնա, թէ եկ ուղղեա սեղան յեկեղեցւոյն յաւանն յԱրշակաւանն: Իսկ նա բազում անգամ կշտամբէր և յանդիմանէր զԹագաւորն Արշակ և զամենայն մեծամեծս և զիշխանս: Բայց ես, ասէ, ետեղապահ էմ. և ոչ ինչ առանց այնորիկ, որ թողն զիս հայրն, ունիմ իշխանու. թիւն գործել ինչ: Ապա կամեցեալ Արշակ Թագաւորն պատուաւ և ագահութեամբ կարասոյն մեքենայիւ խաբել զսուրբ եպիսկոպոսն Խաղ, բազում ոսկի և բազում գանձս արծաթոյ, և բազում նժոյգս զարքունական ձիոյ՝ արքունի օճառովք, ոսկիվարաւանդ ապրդմովն, տայր նմա. պատրել հաճել զմիտս նորա, յինքն յանգուցանել: Իսկ նա զկարասին, զոր առնոյր յարքայէն, յանդիման նորա աղքատաց բաշխէր. և զյանդիմանութիւնն ոչ ինչ թուլացուցանէր, մինչև հրամանն տայր հալածել զեպիսկոպոսն Խաղ ՚ի բանակէ անտի:

Իսկ նա ան շրջել ընդ աշխարհն, կարգել և խրատել, ուսուցանել և դարմանել զաղքատն, որպէս էր նմա յանձն արարեալ սրբոյն Ներսիսի, և իւր գնացեալ: Բազում նշանք և արուեստք և զօրութիւնք բժշկութիւնք հիւանդաց լինէին 'ի ձեռս նորա. բազում յոյժ առնէր սրբանչելիս: Բայց իբրև պաշտէր զաղքատն, և սպառէր թափէր զամենայն յուրանս և զնորամանս և զմահանս գինւոյն, և զկարասս ամենայն մահանայն տայր բաշխել աղքատացն, երթայր յայլում աւուր տեսանէր լցեալ ինքնին իբրև 'ի հրամանէ աստուծոյ. և դարձեալ օր ըստ օրէ մատակարարէր աղքատացն, և այնմ ստէպ ստէպ լցեալ լինէր:

Այսպիսի սրբանչելիք մեծամեծք լինէին 'ի ձեռն առնս այսորիկ. էր սա զարմանալի անուանի և հոյակապ 'ի մէջ ամենայն Հայոց. շրջէր խրատ և ուսուցանէր զեկեղեցիս Հայոց ընդ ամենայն տեղիս իբրև զիւր վարդապետն զՆերսէս: Բայց 'ի ժամանակեան միոջ եկին գողք. և գողացան զեզինս եկեղեցւոյն սրբոյ զխաղայ եպիսկոպոսին, առին և գնացին: Իսկ 'ի միում աւուր աչք կուրացեալ եղեն գողոցն, և ինքեանք յանիմաստ առ խարխափս եկին ածին 'ի դուրս սրբոյն խաղայ զամենայն եղինսն: Իսկ ինքն սուրբն խաղ ելեալ տեսանէր զնոսա, և գոհանայր զտեառնէ՝ որ այնչափ վերակացու և այցելու եղև հաւատացելոց իւրոց: Կայր յաղօթս եպիսկոպոսն խաղ, և բժշկէր զաչս գողոցն. և հրաման տայր լուանալ զանձն նոցա, և դնէր ճաշ առաջի նոցա, և քաջ ուրախ առնէր զնոսա մեծապէս: Ապա օրհնէր զնոսա, և տայր նոցա զեզինսն՝ զոր իւրեանցն էր գողացեալ, և արձակէր զնոսա զիւրեանց ճանապարհն. և գնացին: Այսպէս բազում համբերութիւնս յամենայն գործս իւր ցուցանէր. և բազում առնէր նշանս և զսրանչելիս: Եւ էին նորա երկու դստերք. և ետ զմինն Ասրիկոյ ումեմն կին. զկնի աներոյն իւր՝ նա կալաւ զաթոռն խաղայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

Յաղաքս որ ինչ իբրև դարձաւ սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յերկրէն Յունաց, թէ որպէս կշտամբէր զարքայն. կամ որպէս լինէին նշանք տհազիւնք 'ի վերայ աւանին Արշակաւանի, և սատակեցան առ հասարակ յանկարծօրէն ամենայն բազմութիւնք մարդկան որք յայնում տեղւոջ էին:

Այլ իբրև սատակեցաւ կայսրն, դարձան ամենայն հովիւքն եպիսկոպոսքն՝ որք աքսորեալք էին, և կեցեալք էին յիւրաքանչիւր քաղաքս: Յայնժամ դարձաւ և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յանապատ 'ի կղզւոյ անդի, ուր էր զնոսա արգելեալ. և համաշխարհի էին խնդրուածք. միւսանգամ աշխարհի շնորհեցաւ: Իբրև եկն յաշխարհն Հայոց, ընդ առաջ երթային նմա 'ի գաւառաց գաւառաց եպիսկոպոսք հանդերձ իւրաքանչիւր ժողովրդովք, և նախարարք ամենայն և ամենայն գաւառակալք: Եւ բերէին առաջի նորա զիւրաքանչիւր հիւանդս, և բժշկէր զնոսա. ուր և բազում իսկ և կարի յաճախէր գոհութիւն 'ի փառս աստուծոյ, և ամենայն մարդիկն առ բազում գութ հովուապետին՝ համարէին զանձինս իւրեանց թէ ինքեանք իբրև զնոսա 'ի գերութենէ դարձեալ իցեն:

Եւ առնէին ուրախութիւն բազում հոգևորս մեծաւ ցնծութեամբ: Համաշխարհ ամենայն ոք իւրաքանչիւր տեառն աստուծոյ զեղեալ ուխտս կատարէին, որ 'ի վերայ հոգևոր գանձին հայրապետին՝ որ առաւ նոցա. և կատարեաց նոցա զխնդրուածս նոցա, և զսրբութիւն սրտառութեան անձանցն սրտկեղցաւոցն սրտաբեկութեանն, միւսանգամ սիրով գթով վարդապետութեամբ հոգևոր հարբն մխիթարեաց զամենեւեան: Ամենեքեան 'ի դժնէ տրտմութենէն զուարթացեալք, յուրախութիւն դառնային: Ինքն իսկ թագաւորն Արշակ երթայր ընդ առաջ նորա, մինչև 'ի կողմանս Բաքասերոյն, և անդի մեծաւ զուարթութեամբ դարձան: Եւ սկսան նորոգել և պայծառանալ վարք աշխարհի և կարգացն և օրինացն եկեղեցեացն:

Այլ իբրեւ եկն հայրապետն Ներսէս 'ի Հայս, 'ի վերայ հասանէր իւրում ետեղապահին սրբոյն Խաղայ, զի էր կացեալ 'ի ճշմարտութեան և յուղղութեան, և գնացեալ էր զճանապարհս տեառն աստուծոյ, և ոչ էր թիւրեալ յաջ կամ յահեակ, բազում գոհութիւնս մատուցանէր աստուծոյ, զի զԽաղ զհոգեւոր որդեակն իւր եգիտ ըստ կամացն՝ որպէս ինքն կամէր. զնա անձկով տեսանէր: Այլ յորժամ լսէր 'ի Խաղայ զամենայն զանօրէնութիւնսն չարութեանն ծուռ գնացիցն թագաւորին, տրտմէր լայր ողբայր և կոծէր մեծամեծ հեծեծանօք. մանաւանդ վասն քաղաքին Արշակաւանին, զի անօրէնութեամբ և չարութեամբ և յափշտակութեամբ շինեցաւ բազում մեղօք:

Ապա սուրբ հայրապետն Ներսէս մտանէր առ թագաւորն, խօսէր ընդ նմա և ասէր՝ եթէ ընդէր մոռացար զտէր, և թողեր զպատուիրանս նորա. զարարիչն՝ որ՝ զամենայն յոջնչէ արար, որ հայրն է որբոց և դատաւոր այրեաց, որ վասն մեր էջ յողբատութիւնս, որ ոչ թողու զաղքատս 'ի ձեռանէ, այլ իւրով մարդասիրութեամբն բուծանէ զնոսա, այլ աստուած դատաւոր արդար և հզօր և երկայնամիտ՝ որ ամենայն տառապելոց ունկնդիր է, և զարհամարհանս ուրուք 'ի յանձն ոչ առնու: Եւ զիսրդ կամ իւր դու ըմբռնեցար արհամարհել զնորա զպատուիրանսն. ոչ հայրն քո վասն այսր ամբարշտութեան 'ի կորուստ մատնեցաւ: Արդ դու տակաւին չիշեցեր զնա, որ ոչն յիշեաց զմեղս հօրն քո, և ետ քեզ զտեղի ունել, այս ինքն թագաւոր և զթագ հօրն քո. սկսար անօրինել առաջի տեառնն աստուծոյ քո, և զամբարշտութիւնս և զանօրէնութիւնս և զանիրաւութիւնս կարի 'ի նմանութիւն սողումացւոցն՝ պարծանօք յայտնապէս պատմել: Եւ երկիր առ հաւարակ լան և վայեն զրկութեանցն զյափշտակութեանցն, որովք դու կամեցար մեծանալ. և ոչ յագեցոյց զքեզ մեծ և բազում թագաւորութեանցն յղփութիւնքն, զոր ետն քեզ տէր ամենայնի Քրիստոս:

Արդ լուր ինձ զոր ասեմս քեզ, և արա զնա՝ զի մարթասցես շահել զանձն քո, և ասլրեցուցանել զքեզ

ի բարկութենէ անտի աստուծոյ, և մի թշուառական աշխարհս Հայոց յաղագս քո կորիցէ: Այլ ես տեսի տեսիլ, զի կորուստ և քանդումն յուզեալ խաղացեալ գայ ՚ի վերայ կորստական աշխարհիս Հայոց այսոցիկ: Արդ հրաման տուր՝ ՚ի բաց քակել զտեղին զայն, և ցրուեա զմարդիկն՝ զոր ժողովեցեր, զի երթիցեն ցրուեսցին սփռեսցին յիւրաքանչիւր տեղիս, և երթիցեն տացեն իրաւունս ում զինչ և պարտիցին. զի մի դու ՚ի խորս չարեաց բարկութեանն անգանիցիս կորիցես: Եւ վասն մեղացն՝ զոր գործեցեր, հրաման տացուք ամենայն աշխարհի՝ ընդ քո՝ ի պահս և ՚ի ինդրուած ժոյ լինել, և մեք հանդերձ քեւ յապաշխարութիւն մտցուք. ո՛ր գիտէ, թողու տէր զքո զայդ զանհնարին զմեղսդ գործեալ: Եթէ տեղւոյն ինչ կարի այդչափ ցանկացեալ ես, ես ինքն ինձէն զնա արդարութեամբ շինեցից, և շէն կալայց առաջի քո:

Իսկ թագաւորն ծաղր առնէր զբանսն կաթողիկոսին, և մկթայր զնորա զասացելովքն: Իսկ նա միւսանգամ բարկացեալ, կրկնեալ ասէ. Գիտես, ո՞վ թագաւոր. վասն այսր ամենայնի ասացեալ է կանխասացութեանն ամենայն բերանովք մարգարեիցն, եթէ «Վայ որ շինէ զտուն իւր՝ և ոչ արդարութեամբ, և զվերնաշարկս իւր՝ և ոչ իրաւամբք». եթէ «Յառակ առցին ողբքն, և ասացեն՝ եթէ վայ որ ագահեցէ զագահութիւն անձին իւրում, որ ոչ է իւր. զի եթէ տունք գեղեյիկք իցեն և մեծամեծք իցեն, սակայն յաւեր դարձցին. զի մի ոք բնակիցէ ՚ի նոսա մարդ, այլ ճարակ հօտից լիցի, և դադարք գազանաց և որջք բորենից և ճագարաց և աղուեսուց, բոյն խորդոց և ագռաւուց, և անդք սահմանակցաց. վասն այդորիկ աւերեսցին գործք ձեռաց քոց և մի շինեսցին, և միանգամայն սատակեսցին ամենայն անօրէնքն բնակեալքն ՚ի նմա. և եղիցին դադարք եզանց և ճարակք ցոռց, և աղուէսք մուտ և ելս խաղասցեն յարկս նոցին. և մի շինեսցին, և մի ևս բնակեսցեն, մինչև ցյաւիտեան»:

Եւ զայս ամենայն խօսեցաւ հայրապետն Ներսէս, և գնացեալ ՚ի թագաւորէն ելեալ չրջէր ընդ գաւառս գաւառս աշակերտութեան՝ ուղղել կարգել և հաս-

տատել զեկեղեցիսն յամենայն դաւառս Հայոց¹։ Եւ յետ երից աւուրց անցանելոյ բանիցն ասացեալոց 'ի վերայ, որ խօսեցեալ եղեն 'ի բերանոյն երանելոյն՝ Ներսէսի, մատնեաց տէր զգեւղաքաղաքն զԱրշակաւանն 'ի ձեռս հարուածոցն։ Եւ սկսաւ հատանել զոր չարակեղն իմն կոչեն, իսկ կէսքն ժանդ անուանեն. ելանէր 'ի վերայ մարդկանն և անասնոցն։ Ոչ աւելի եղև հարուածոցն 'ի վերայ նոցա քան զերիս աւուրս յերկարեցաւ², զի անմարդեցաւ³. քան զքսան հազարք սատակեցան երգք մարդկան, ոչ մնաց 'ի նոցանէ և ոչ մի. զի առ հասարակ սատակեցան կոտորեցան յանկարծօրէն քանդեցան. զի միահաղոյն եկն սատակումն 'ի վերայ նոցա։

Եւ յետ այսորիկ ինքնին Թագաւորն ելանէր 'ի խնդիր հայրապետին Ներսէսի. և գտեալ՝ խնդրէր 'ի նմանէ, զի մատուցէ աղօթս վասն նորա, զի մի գուցէ և նա սատակեսցի, քանզի կարի զարհուրեալ էր։ Ապա խօսել սկսանէր եպիսկոպոսապետն Ներսէս ընդ Թագաւորին, և ասէր. Զի այժմ՝ յաշխարհիս յայսմիկ, վասն զի արդարք և մեղաւորք զոյգ հասարակ խառն են, վասն արդարոցն խնային մեղաւորք առ ժամանակ մի և յերկարին յաշխարհիս վասն նոցա կենացն և նոքա 'ի պատճառս նոցա։ Զի որոմն սերմանեալ Թշնամւոյն 'ի վերայ սուրբ բուսոյն սերմանն ցորենոյն, ընդ նմին զոյգ հասարակ բուսեալ են. խնային վասն ցորենոյն սրբութեան և բոյս աղտեղութեանն որոմնն. զի մի գուցէ մինչ զորոմնն քաղահան արարեալ խլիցեն, խլիցի ընդ նմա և ցորեսոնն։ Վասն այնորիկ առ ժամանակս վայելեն 'ի դարմանոյ ցորենոյն և որոմն ընդ նմին 'ի ցօղս և յանձրեւս և յուռգմունս, և 'ի ջերմութիւնս խարակեալ և 'ի հեշտ արեւս արեգականն։ Այսպէս այս լինի մինչև 'ի ժամանակս հնձոց, մինչև եկեսցէ ժամանակն յորժամ հնձեացի ցորեան արմտեացն. զայն 'ի շտեմարանս արքայութեանն ժողովեսցեն, և զորոմն յայրումն յաւիտենական հրոյն. որ է ինքն հունձք

1 Օրինակ մի հասարակ զամենայն եկեղեցիսն Հայոց։

2 Օրինակ մի չուսնի յեկեղեցաւ։

3 Օրինակ մի անմարդացաւ։

կատարած ժամանակաց, յորժամ Որդին աստուծոյ եկեալ հասանիցէ, և տացէ հրաման երկնաւոր մշակացն ընդ նմա իջելոց 'ի վերուստ' 'ի գերեզմանացն հնձել զամենայն ննջեցեալն յարուցեալս:

Արդ այնուհետեւ ընդրութիւն առնիցէ. զարդարնն նման ցորենոյ ընդ ինքեան յաղթայութիւնն իւր ընդունիցի, և զմեղաւորսն որոման նմանեալ՝ յանշէջ 'ի յաւիտենական 'ի հուրն հրամայիցէ արկանել: Արդ այժմ ժամանակն հնձոց չեւ ևս էր, դու կանուխ քաղահան որոմանն 'ի ցորենոյն արարեր, և կանուխ զորոմնն 'ի մի վայր առանց ցորենոյն ժողովեցեր. վասն այդորիկ յայնժամ կանխեաց հուրն, անխնայ յարձակեցաւ այրել, զամենայն որոմնն 'ի մի վայր ժողովեալս 'ի միում վայրի գտեալս միահաղոյն վաղձանեաց: Այլ այր դու, տես զանճն քո, զի մի և դու կորիցես, և աշխարհս վասն քո: Իսկ թագաւորն 'ի գուռն հարեալ, մեծաւ աղաչանօք և բազում աղօթիկերօք աղաչէր թագաւորն՝ հաշտել ընդ նմա. և եդ ուխտ, զի այլ ոչ ևս երբէք անցցէ զբանիւք նորա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

Յաղագս Հայր մարգպետին, յորժամ եկն էջ 'ի գաւառն Տարօնոյ՝ եթէ զիարդ եկն ել 'ի տեղի աղօթիցն Աշտիշատ¹, կամ զիարդ գատապարտեալ գնաց անտիյիւրոյ բերանոյն 'ի խօսիցն. կամ զիարդ անկեալ, մահուն պարտ եղեալ, սատակեցաւ 'ի Շաւառապար. ծրուանոյ:

Եւ էր մարգպետն Հայր այր չար և ժանտաքարոյիւք անօրէն և անիրաւ քան զառաջին Հայր անուն մարգպետն²: Սա կոտորեաց զամենայն ազգս նախարարացն 'ի ժամանակս թագաւորութեանն Տիրանայ արքային. և սոյնպէս առ թագաւորութեամբն Արշակայ՝ ևս չար քան զառաջինն գործել չար առ ամենայն

¹ Օրինակ մի Ապիւլատայ:

² Օրինակ մի Դարդեպի:

մարդ: Արդ ելանէր սա շրջէր ընդ մարդպետութիւնն իւր. ապա եկն էջ Հայր մարդպետ 'ի գաւառն Տարօնոյ ընդ իւր գեւղսն տեսանել:

Զայնու ժամանակաւ սուրբն Ներսէս շրջէր ընդ իւր ձեռական իշխանութիւնսն. զի հնգետասան գաւառ զայն ձեռական իշխանութեան ունէին իբրեւ սեպհական 'ի բնմէ', առանձին առողջոգի նոցա էր կարգեալ: Եւ յայն գաւառ գլխաւոր գաւառք այս էին. Այրարատ, Դարանաղէ, Եկեղեաց, Տարօն, Բզնունիք, Ծովք, և որ ընդ մէջ² նոցա և որ շուրջ զնոք: Եկն էջ և Հայրն մարդպետ զիւրով իշխանութեամբն շրջել. ապա եկն և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յառաջին տեղին, ուր նախ էր զեկեղեցին³ շինեալ 'ի Գրիգորէ, և զվկայարանսն սրբոցն զվկայիցն. և անդ զխշատակս սրբոցն կատարէր: Ապա դէպ եղև անցանել Հայր մարդպետին առ տեղօքն⁴, ցանկացաւ ելանել 'ի սուրբ տեղին Աշտիշատու կալ յաղօթս, և առնուլ ողջոյն 'ի սրբոյ եպիսկոպոսապետէն Ներսէսէ: Ապա իբրև կային յաղօթս, ետուն ողջոյն. հրաման տայր սուրբ հայրապետն Ներսէս, եկելոյն ճաշ պատրաստել: Եւ մինչ դեռ նոքա պատրաստէին ինչ ըստ նմա արժանի աւագօրէն սպաս, նա ելանէր յեպիսկոպոսական կայէնէն յապարանիցն մինչև 'ի վկայարանս սրբոցն. 'ի մեծ և 'ի գեղեցիկ հրապարակին զերթեկս առեալ շրջէր, զձեմն առեալ Ապա տեսանէր զգեղեցկութիւն վայրացն, զնիստ շքեղութեան 'ի բարձաւանդակ տեղեացն և զնայեացն 'ի խոնարհ, զի կարի վայելուչ էր տեղին, և չարակնեաց:

Ապա եմուտ բազմեցաւ յուտել և ըմպել: Իսկ յոր ժամ արբեցաւ սխաղակեցաւ, սկսաւ ներքինին խօսել բանս հպարտս և ամբարտաւանս յարբելեաց՝ դնէր թշնամանս Տրդատայ արքայի, 'ի մեռեալ և կենդանեացն 'ի կեանս, ազգի և տակի և տոհմի արչակունեաց թագաւորացն Հայոց: Զխմրդ, ասէ, զայսպիսի տեղիս կանանցահանդերձ մարդկան տուեալ է, և ոչ

1 Օրինակ մի է Բնէ:

2 Օրինակ մի զէջ նոցա:

3 Օրինակ մի առ նախ է զԵկեղեցին:

4 Օրինակ մի առ Գեղեօք:

արանց: Եւ զսուրբ տեղեօքն քամահեալ արհամարհէր, և ասէր՝ եթէ զայս տեղիս 'ի բաց քակեմք, զի աստ պարտ է շինել զապարանս արքունի: Եւ թէ ես Հայր մարդպետ կենդանի իցեմ և առ թագաւորաւն հասից, ասէ, որ ինչ աստ իցէ, զայն 'ի բաց փոխեցից. և որ աստ իցեն, ասէ, զնոսա հանից, և զտեղիս՝ արքունի սենեակ կազմեցից:

Իսկ սուրբ եպիսկոպոսապետն յորժամ լսէր, և ասէ՝ եթէ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որ ընտրեաց նախ զայս տեղի՝ դնել զանուն իւր աստ, որոյ անունն առ հասարակ ընդ ամենայն տեղիս փառաւորեալ է Հարբն և սուրբ Հոգոյն հանդերձ, որ պատուիրեաց մի ամենեւին յայլոյ ինչ ակն դնել կամ ցանգալ. իսկ որք ժլատեալք 'ի նորա նուէրսն բերեն աչս, և այնմ ցանկան, վասն այսորիկնա մի հասցէ առ այն՝ որով սպառնացաւն, այլ խափան լիցի իւր յառաջև՝ նմա բազում մակարդ մեղացն իւրոց գործելոց: Ապա գնայր մարդպետն Հայր 'ի սուրբ տեղեացն, և էջ յափն գետոյն հոսանայն Եփրատու, հովիտն թանձրախուռն անտառին, 'ի գետախառնունն երկուց գետոցն, 'ի թաւուր խարձիցն մամխեացն, որ 'ի տեղւոյն 'ի հնոցն իմն շինած քաղաք՝ զոր շինեալ Սանատրուկ արքայի, որում անուն տեղւոյն Մծուրք կոչի:

Արդ իբրեւ եկն եհաս յայն տեղի, ապա յուզեցաւ դատաստան բարկութեան 'ի տեառնէ 'ի վերայ անօրէնն Հայրի, և իւրոց գործոցն և բանիցն խօսելոյ: Ապա մատնեցաւ նա 'ի ձեռս առն միոյ, որոյ անուն Շաւասպ կոչէր, մնացորդ ազգին արծրունեաց: Մինչդեռ նստէր նա 'ի կառս, և երթայր զճանապարհն, եկն Շաւասպն: Սկսեալ պատմել մարդպետին² սուտ 'ի քմաց իւրոց, և ասէ. Արջ մի տեսի սպիտակ իբրեւ զձիւն: Եւ հրապուրեաց զմարդպետն իջանել 'ի կառաց անտի, և հեծանել 'ի նժուգի. և մտեալ պառակէին մայրեացն: Իսկ իբրեւ ընդ թաւուր թանկանէին, զկնի եղեալ սակաւ մի Շաւասպն յետսագոյն մնացեալ,

1 Օրինակ մի յառաջ. և նմա:

2 Օրինակ մի էին Շաւասպն, «խաւ» պարմէլ սուր ի բաց իւրոց:

յետոյ յառաջ նետիւ հարկանէր զմէջ ներքինւոյն Հոյրի. անդէն թափ հանեալ զնետն, և անդ յերկիր անգեալ սատակեցաւ: Եւ առն աստուծոյ ասացեալքն հուպ ընդ հուպ վաղվաղակի կատարեցաւ. զի ամենեւին բան 'ի գետին ոչ անկանէր առն աստուծոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

Յաղագս անօրէնութեան թաքաւորին Արշակայ, թէ որպէս եսպան զորդի եղբոր իւրոյ, որում անուն Գնէլ, 'ի քսութենէ չարութենէն Տիրիթայ. կամ որպէս յանգիմանեալ եղև յառնէն աստուծոյ 'ի Ներսիսէ, կամ որպէս զՌուս ևս եղբորորդին Տիրիթ. կամ որպէս զկինն Գնէլայ արար իւր կին. կամ որպէս էած իւր կին 'ի Յունաց զՈլիմպին, կամ որպէս երէցն Մըլինիկն մահուան գեղովն զնա ընդ օրէնսն¹ սպանանէր՝ խորհրդով Փառանձեմայ:

Զայնու ժամանակաւ էր դուստր մի գեղեցիկ Անդովկայ ուրումն, մի 'ի նախարարացն նահապետին Սիւնեաց, որում անուն Փառանձեմ կոչէր. զորմէ կարի անուանեալ էր գեղեցկութեամբ և պարկեշտութեամբ: Ապա Գնէլ պատանեակն եղբորորդին արքային էառ զնա 'ի կնութիւն իւր: Եւ համբաւ գեղեցկութեան աղձկանն ընդ վայրսն տարածեցաւ, և համբաւ գեղոյ նորա յաճախեալ բազմանայր և հնչէր: Ապա առ համբաւ ցանկութեան անուանն տրփեալ լինէր մին ևս հօրեղբորորդին Գնէլոյ, որում անուն Տիրիթ կոչէր: Վասն որոյ անգանէր 'ի գաղտագողօնս, մինչ զի զնուն իւր տեսանել կարասցէ: Եւ յորժամ կարացն տեսեանն՝ որում ցանգայր, այնուհետև հնարս խնդրէր առն կնոջն կորստեան, ո՛ր գիտէ՞ զկնի² նորա նմա հնար լեցի յափշտակել:

Ապա Տիրիթն 'ի հնարս նենգութեան մտանէր, և բազում վարձէր իւր օգնականս և սատարս, որով

1 Օրինակ մի ընդ անօրէնսն:

2 Ի տպ. Պատկ. լին:

զիւր չարախօսութիւնն¹ յառաջ վարել կարասցէ: Եւ քսիս ստութեան զԳնեւլոյն նենգութեամբ առ թագաւորն Արշակ մատուցանէր՝ թէ Գնեւլ թագաւորեւ կամի, և զքեզ սպանանել. և ամենայն մեծամեծք և նախարարք և ազատք սիրեն զԳնեւլ, և ամենայն աշխարհիս նախարարք կամին զտէրութիւն նորա՝ ի վերայ իւրեանց առաւել քան զքո: Արդ, աւսեն, գիտեա և տես, արքայ, զինչ գործեացես. որպէս և կամիս, զիարդ մարթասցիս ապրել: Եւ այսպիսի բանիւք զրգռէին զթագաւորն Արշակ, մինչև հաստատէին ի միտս թագաւորին զիւրեանց ասացեալսն:

Ապա ոխացեալ թագաւորն ընդ պատանեկին Գնեւլոյ, և բազում անգամ հալածական առնէր զնա. և նիւթեալ լինէր նենգութիւն² բազում ժամանակս: Ապա զնաւասարդաց ժամանակօրն առնէր խորհուրդ թագաւորն Արշակ, կոչել առ ինքն զպատանեակն Գնեւլ և սպանանել: Ապա առաքէր զվարդան զեղբայր սպարապետին զնահապետ ազգին մամիկոնեան տոհմին, զի մեծաւ երդմամբ և նենգութեամբ կոչել կարասցէ, զի մի խորհուրդն յայտնեսցի. գուցէ փախիցէ և ապրիցի. այլ զի պատրանօք և հրապուրանօք ածիցէ³ մինչև ի տեղին մահուն: Եւ էր բանակ թագաւորին ի Շահապիվանի ի բուն բանակի տեղսն Արշակունեացն ի ներքոյ Սիւնեացն⁴ և ի վերայ ասպարիսացն: Եւ առաքեալ զվարդանն, զմեծ նահապետն յարքայէն Արշակայ, եկն եգիտ զպատանեակն Գնեւլ ի մօտաւոր տեղւոյն, այս ինքն ի գեւղն Առաւիւտոց անուանեալ: Մեծաւ ուխտիւ և բազում պատրանօք զպատանեակն Գնեւլ հանդերձ իւրով կնաւն և դրամքն հաւանեցուցանէր երթալ հասանել ի բանակն արքունի. իբրև այն թէ ի մեծարանս ինչ զնա կոչիցէ թագաւորն, բազում խնդանօք տարեալ հասուցանէր՝ եթէ թագաւորն Արշակ ոչ կամեցեալ զտօնս նաւասարդաց առանցքո անցուցանել, զի հաճեալ և քաղ-

1 Օրինակ մի դէպ լարութիւն և զլարախօսութիւնս:

2 Օրինակ մի նենգութեամբ:

3 Օրինակ մի պարբերէ ածիցէ:

4 Ի տպ. Պատկ. Սիւնեացն:

ցրացեալ է ընդ քեզ, վասն զի ըստ բանից չարախօսացն ոչ ինչ գտաւ 'ի քեզ չարութիւն. և եհաս ինքն 'ի վերայ, զի զուր այժմ ատէր զքեզ՝ որ 'ի նմանէն մեծ սիրոյ արժանի ես:

Ապա չուեաց ամենայն կազմութեամբն իւրով Գնել, երթեալ հասանէր 'ի բանակն արքունի զգիշերն ա. մենայն բազում փութով տազնապաւ: Վասն զի վաղիւն հասելոյ առաւօտուն օրն լուսանայր կիւրակէն: Եւ յայնմ առուր տօն դիպեցաւ յիշատակի մեծին Յովնանու, որ 'ի Գրիգորէ և 'ի Տրդատայ յաւանին Բագաւանին կարգեալ էր: Ապա յայնմ յիշատակ աշխարհաբնակք մարդկան՝ որ ժողովեալն էին, և բազում եպիսկոպոսք՝ որ յայլոց գաւառաց. և ապա մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս փոխանակ իւր յղեաց զիւր աթոռակիցն զԽադ, և զիւր արքիդիակոնն եպիսկոպոսին՝ որում անուն Մուրիկ կոչէր. զի երթիցեն նոքա, պէտք զինչ և իցեն ժողովոյն՝ ընդ նորա վճարեսցեն: Եւ ինքն անյլ էն մնաց յարքունական բանակին, զի զնոյն հաղորդութեանն և անդ կատարեսցեն: Եւ յայնմ գիշերի ցայգապաշտօն մեծ եղև 'ի բանակին առ կաթողիկոսին:

Իսկ իբրև առաւօտն ծագեաց, հասանէր վաշտն Գնելոյ 'ի բանակն արքունի. և մինչ Գնելն արքունական բանակին լինէր միջամուխ, ազդ լինէր թագաւորին եկն նորա: Ապա ելանէր հրաման յարքունուստ, արտաքս¹ ունել և տանել սպանանել: Եւ մինչ դեռ գայրնա ընդ բանակամէջն, և էր հեծեալ յերիվարին իւրում, իբրև մերձ եղև 'ի հրապարակն արքունի, և անդ 'ի յարքունուստ հասանէին բազում սպասաւորք վառեալք սուսերաւորք նիզակաւորք վաղրաւորք սակրաւորք սունաւորք և սպարակիրք հետեակք, որք մատուցեալք բուռն հարեալք ընկենուին յերիվարէ անտի զպատանեակն Գնել. և ձեռն յետս կապէին զնա, և առեալ զնային 'ի տեղի կառափելոյն: Եւ քանզի կին նորա եկեալ էր ընդ նմա ժանուաւ, 'ի նմին 'ի նորին վաշտու էր ընդ առն իւրում: Իսկ իբրև տեսանէր թէ

1 Օրինակ մի չուէնի արքայոս:

կալան զայր իւր և կապեցին, վաղվաղակի ընթացաւ յեկեղեցախորանն ժովովուրդն, ուր պաշտօն մարդկան բանակին առ աստուծոյ կատարէր, մինչ դեռ առաւօտին աղօթքն մատչէին. և անդ Ներսէս մեծ եպիսկոպոսապետն: Իսկ կիներն հասեալ առ արքեպիսկոպոսապետն, գոյժ արկանէր նմա զիւրոյ առնն տարապարտ կորուստն, ճշեալ մեծաձայն. վաղ հասիր, ասէ, դեռ զամոնսինն իմ զուր առանց մնասու և յանցանաց խողխողէն: Իսկ նորա խափանեալ զպաշտօնն, ընթանայր 'ի խորանն արքունի. հասեալ 'ի դրացն 'ի ներքս առ Թագաւորն անգանէր: Իսկ Թագաւորն իբրև տեսանէր զմեծ քահանայապետն, գիտացեալ զբարեխօսութիւն համոզելոյն վասն առնն մահուանն զի մի մեռցի, յայնժամ Թագաւորն զիւր սամոյրոն զգլխովն ածեալ, 'ի փոյթ կնշանն մտեալ, զիւր դէմն երեսացն ծածկէր. քնոց պատճառ եղեալ՝ զի զնորա բանսն մի լուիցէ:

Իսկ սուրբն Ներսէս մատուցեալ բուռն հարկանէր զԹագաւորէն. խօսէր ընդ նմա, և ասէր. Թագաւոր, յուշ լիցի քեզքո տէրն՝ որ վասն մերոյ սիրոյ խոնարհեցաւ յիւրմէ 'ի բնական բարձրութենէն, և եղև եղբայր ծառայութեան մերոյ անարժանութեանս. ոչ վասն այլ իրիք, այլ զի լիցի վարդապետ 'իրոյ, զի մեք խնայելով 'ի միմեանս, նայեցեալ յաստուածեղէն վարդապետն, զմիմեանս սիրեսցուք երկեղիւ. զի մի միմեանց մնասել իշխեսցուք: Իսկ եթէ դու 'ի քո եղբայր և 'ի ծառայակիցն և յընկերակիցն և 'ի հարազատն ոչ խնայեսցես, որ կամօքն եղբայրացեալ է մեզ տէրն՝ 'ի քեզ ոչ խնայեսցէ: Զի նա մեզ այսպէս ասաց. « Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ. և որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի. և որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ »: Եւ որ այժմ դեռ մեւք՝ ընդ քեզ խօսի, լուր Քրիստոսի, զի մի կորիցես դու. գուցէ անկեալ 'ի Թագաւորութենէդ քումմէ, կենդանւոյն միայն չըլիցիս. և ոչ որ քեզ օգնիցէ: Այլ այժմ լուր Քրիստոսի, և խնայեա յանձն քո,

մի հեղուկ զարին եղբոր քո հարազատի՝ սպանանել զարդարն՝ ի տարապարտուց յանխնայ:

Իսկ թագաւորն սալացեալ¹, ոչ ինչ լսէր. զերեսն վտաւատօքն ծածկեալ՝ ոչ բանայր, և ոչ կամէր առնել բանիցն պատասխանի. այլ ընկողմնեալ պատեալ ծածկեալ կայր ՚ի գահոյն, զի և շարժել անգամ ոչ տղէր: Իսկ մինչ դեռ նա զայս և այսպիսի բանս ողորոյ² ընդ թագաւորին խօսէր, գայր արտաքուստ դահճապետն Երազմակ, մտանէր ՚ի խորանն արքունի, սկսանէր պատմել զի ՚ի գլուխ հանի կատարեցի, ասէ, զամենայն զհրամանս արքունի. առի գնացի զԳնել, տարայ մինչև յօրմ Սիւսին³ սպանի, և անդէն թաղեցի:

Ապա խօսել սկսանէր սուրբն Ներսէս, և ասէր. Արդարեւ իսկ իբրեւ օձի քարբի, զի խնու զականջս իւր՝ զի մի լուիցէ նա զձայն թովչի ճարտարի, և մի առցէ զգեղ ՚ի դեղատուէ իմաստնոյ, սոյն օրինակ և դու խցեր զականջս, և կափուցեր զսելիս, զի մի լուիցես զօգտակարս բարբառոց զատուածեղէն բանիցն խրատուն. այլ զգազանաց առեալ զբարուցս, սկսար լինել մարդախանձ: Վասն այնորիկ որ ՚ի վերայ նոցա ասացաւ, լիցի այն ՚ի վերայ քո. որպէս ասէն. « Աստուած փշրեսցէ զատամուկնս նոցա ՚ի բերանս նոցա, և զժանիս առիւծուց խորտակեաց տէր »: Վասն զի ընդ դէմ դարձար հրամանին Քրիստոսի տեառն քո, վասն այնորիկ անարգ լիջիր դու իբրեւ զջուր հեղեալ. և ՚ի լարել աղեղան սորա՝ տկարասջիր: Եւ կործանումն՝ որ բերանով մարգարէին ածի ՚ի վերայ ձեր ըմպել ազգիդ Արշակունեաց զյետին բաժակն, արբեսջիք և կործանեսջիք, և այլ մի ևս կանգնեսջիք: Եւ անսպառ ժամանակին հրոյն սպառնալիք հասանիցեն ձեզ ՚ի տեառնն գայտեանն. և անկջիք ՚ի խաւարն, և մի ևս տեսջիք զարեւ փառաց Որդւոյն աստուծոյ: Այլ դու, Արշակ, փոխանակ զի զգործս կայէնի գործեցեր, զանէծան կայէնի զգեցջիր. անկջիր կենդանւոյն ՚ի թագաւորութենէդ քումմէ,

1 Օրինակ մի յաւելու քարացեալ:

3 Օրինակ մի Նիւսին:

2 Օրինակ մի ողորոյ:

և չարչարեսցիս առաւել քան զՏիրան զՀայրն քո, և դառն մահուամբ զկեանս՝ քո յերկրէս մեծ նեղութեամբ վճարեսցիր:

Եւ զայս ամենայն խօսեցեալ ընդ Թադաւորին քահանայապետին մեծին՝ Ներսէսի, գնաց 'ի Թադաւորէն, և այլ ոչ դարձաւ անդրէն յայն բանակ, իսկ զպատանեակն Պնել առնուին գնային մօտ 'ի Սիւսն՝¹ արքունի, և անդէն կառափէին 'ի սարակ լերինն. ուրում տեղոյն լսին անուանեալ է, մօտ յորմած՝ արգելոցացն որսոյն էրիոցն, ընդդէմ մուրտաստանին աղբերացն բազմոցացն արքունի, յանդիման բանակեալ տեղ բնին:

Ապա հրաման եղև յարքայէն. Ամենայն մարդիկն որ իցեն 'ի բանակին, մեծ և փոքր առ հասարակ, մի ոք իշխեսցէ չերթալ. այլ ամենայն ոք առ հասարակ երթիցեն դիցեն աշխար կոծոց, և լացցեն զՊնել մեծ սեպուհն արշակունի զսպանեալն: Իսկ ինքն Թադաւորն գնացեալ 'ի լալիսն, նստեալ լայր գեղձօրորդին իւր, զոր ինքն եսպան: Երթեալ նստէր մօտ առ դին, լայր ինքն, և տայր հրաման՝ կոծ մեծ և աշխար դնել շուրջ զսպանելով դիակամբն: Իսկ կինն սպանելոյն Փառանձեմն զհանդերձսն պատառեալ, զգէսս արձակեալ, մերկատիտ² 'ի մէջ աշխարանին կոծէր. ձայն արկանելով ճէէր, յողբս արտասուած յաղիողորմ գութի առ հասարակ զամենեւեան լացուցանէր: Իսկ Թադաւորն Արշակ 'ի լալիսն տեսանէր զկինն սպանելոյն. առփէր և ակն դնէր՝ առնուլ զնա իւր կնուծեան:

Իսկ այն որ զնենգութիւն քսութեանց նիւթեաց, և դաւով 'ի վերայ իւրոյ հարազատին սպանութիւնս կատարեաց, վասն նորին կնոջն արար զայն. զի մեծապէս սիրով հարեալ էր 'ի նմա: ԶՏիրիթն ասեմ, որ յառաջագոյն հարեալ 'ի կնոջն յայնմիկ, վասն ուրոյ զնենգութիւնս՝ սպանութեանցն Թադաւորաւն գործեաց: Իսկ մինչ դեռ 'ի նմին կոծն սաստկացեալ էր, Տիւ

1 Օրինակ մի է Դիւնու:

2 Օրինակ մի Բերիդի:

ըիթն սկսանէր ժոյժ չունելոյ տուփանացն : Պատգամյը ղէր առ կին մեռելոյն . ա՛հ՝ զի մի կարի զանձնքո աշխատ առնէր այդչափ , զի այր բարի ես եմ . քան զնա . ես սիւրեցի զքեզ , վասն այսորիկ մատնեցի զնա 'ի մահ , զի զքեզ առից ինձ կնուլթեան : Արդ մինչ դեռ կոծ մուլութեան զգիականմբն ջայլէին , զայսպիսի պատգամս առաքէր Տիրիթն : Բողոք բառնայր՝ թէ լուարուք ամենեքեան , զի մահ առն իմոյ . վասն իմեղև . զի որ ինձ ակն եդ վասն իմ , զայրն իմեո սպանանել : ԶՏերն փետէր , ճէր ընդ կոծեն :

Ապա իբրև մեծ իրքն համարձակ յայտնեցան 'ի լեւելիս ամենեցուն , և 'ի ձայնարկունքն ամենայն , եղև նա մայր ողբոցն , և ձայնարկունքն ամենայն 'ի ձայն «ղբոցն սկսան նուագել՝ զիրսն տրփանացն Տիրիթայ , զական դնեն , զքսութիւնն , զհնարս մահու նիւթել , զսպանումն , ձայնիւքն մրմնջոցն 'ի վերայ սպանելոյն 'ի մէջ կոծոյն բարբառէին գեղգեղեալ լ'անդադատութեամբ : Ի նուաճել իւրեանց ձայնիցն , իրքն յայտնեալ հոգակ հարկանէր : Զոր իբրև լուս . թագաւորն Արշակ , և եհաս 'ի վերայ իրացն , զարմացեալ լինէր արմանայր ընդարմանայր , ստըպցեալ 'ի միտ առնոյր զիրսն : Ապա խօսել սկսանէր թագաւորն , ծափս ըզծափի հարեալ մեծաւ զըմամբ ընդ իրսն՝ զոր գործեաց , ահէ . վասն զի 'ի կնոջն Գնելոյ զանարժան սիրով հարաւ Տիրիթն , առ այնմ զլարիսն նիւթեաց զքսութիւն . զմահուն գողութիւն զուր և տարապարտ . և զմեզ ևս արդար արեանն չաղախեաց վասն իւրոյ պղծութեանն . զեղբայրն իւր ետ կորուսանել , և զանհնարին չարիսն և զանէծս՝ որ ոչ անցանեն՝ ետ մեզ ժառանգել :

Ապա իբրև հասանէր թագաւորն յիրացն հաստատութեան 'ի վերայ , և ճշգրտէր զիրսն , խլիւխալ անսայր բանին առ ժամանակ մի : Իսկ իբրև զմեռեալն ծածկեցին անդէն 'ի տեղւոյն՝ յորում սպանաւ , և առուրք հարուստ անցին 'ի վերայ իրացն գործելոց ,

1 Օրինակ մի յաւելու իբրև վասն :

պատգամ յղեր Տիրիթն առ Թագաւորն՝ Կամ լիցի, ասէ, քեզ արքայի, զի հրաման տացես՝ զՓառանձեմ կին Գնեղոյ Թող առից ինձ կնուծեան: Զոր իբրեւ լուեալ արքային, ասէ. Արդ հաստատ գիտեմ զոր լուայն թէ ստոյգ է. վասն կնոջն իւրոյ եղև մահն Գնեղոյ: Եւ անդէն արքայն մահ խորհէր, սպանանել զՏիրիթ ևս փոխանակ ընդ մահուն Գնեղոյ: Զոր իբրեւ լուաւ Տիրիթ, զահի հարեալ յարքայէն՝ գիշերի փախըստական լինէր: Ապա ազգ լինէր Թագաւորին Արշակայ փախուստն Տիրիթայ. տայր հրաման Թագաւորն Արշակ ազատագունդ բանակին զհետ լինել Տիրիթայն. զի իբրեւ հասցեն նմա, անդէն ՚ի տեղւոջն սպանցեն: Բազումք և քաջք զհետ լինէին փախուցելոյն Տիրիթայ. ապա երթեալ հասանէին ՚ի գաւառին Բասենոյ ՚ի մէջ մայրեացն. ՚ի տեղւոջն՝ յորում հասանէին, անդէն զՏիրիթ սպանանէին:

Եւ յետ այսորիկ էառ իւր Արշակ զկինն սպանելոյն զՓառանձեմն: Եւ որչափ սիրէր արքայն Արշակ զկինն, նոյնչափ ատեաց կինն զարքայն Արշակ. ասելով՝ Թէ Թաւ է մարմնով, և Թուխ է գունով: Ապա իբրեւ կինն ՚ի նա ոչ յանգոյց զմիտս իւր, առաքեաց արքայն Արշակ յերկիրն Յունաց, և խնդրեաց էած անտի կին ՚ի կայսերական տոհմէն ազգաւ, զի անուն էր նորա Ողոմպի: Եւ ուժգին սիրով սիրեաց զնա, և նախանձուկս արկանէր նովաւ առաջին կնոջն. և կինն Փառանձեմ ոխացաւ ընդ Ողոմպին, և խնդրէր սպանանել զնա: Բայց ծնաւ ապա Փառանձեմ Թագաւորին ուստր մի, և կոչեցին զանուն նորա Պապ, և սնուցին զնա, և ՚ի չափ հասուցին: Եւ իբրեւ ջրթափեաց, և եղև հուժկու, ետուն զնա պանդանդ ՚ի դուռն կայսերն յերկիրն Յունաց:

Իսկ Փառանձեմն ՚ի մեծ նախանձու և ոխութեամբ գնայր ընդ Ողոմպինոյն, և խնդրէր սպանանել զնա դեղովք: Իբրեւ ոչ ինչ հնարս մեքենայից չկարէր գտանել, վասն զի անձինն իւրում կարի զգուշ կայր, մանաւանդ ՚ի կերակրոց և յրմակելեաց, բայց զիւրոց նաժշտացն կերակուրս արարեալ և կամ զնոցին պարգեալ զգինի ճաշակէր. և եթէ ոչ ինչ գտանէին հնարք

դեղեղ զնա մահուան դեղօքն, ապա դրան երէց ոմն արքունի՝ որ էր 'ի ժամանակին յայն, որում անուն Մըջինիկ, յԱրշամունեաց տեղեացն 'ի նահանգէն Տարօն գաւառէն, զնա 'ի բանս արկանէր Փառանձեմն անօրէնն։ Զանարժանս զանկատար զանջնջելի զչաւրեացն մեղացն չմոռացական տանջանացն կատարեաց զգործման զանտես զանլուր, այս ինքն ընդ կենաց դեղն զդեղ մահուն խառնելով։ որ ուրեք երբեք այսպիսի գործք յումեքէ 'ի վերայ երկրի ոչ գործեցան։ Ընդ տէրունական ընդ սուրբ ընդ աստուծական մարմինն ընդ հացն օրինաց խառնէին զգեղն սատակման։ Եւրէցն, Մըջինիկ անուն, տալով յեկեղեցւոյն Ողում պիայ տիկնոջն ընձեռել զմահուն գործ, և սպանանէր։ Ըստ չարեացն կատարելոց զՓառանձեմայն ամենայն չարիք լցեալ զկամս կատարէր։ և յանօրէնն փառանձեմայն պարգև առեալ չերիցուն զգեւղն՝ ուստի իսկ ինքն էր 'ի նահանգէն Տարօն գաւառէն, որում անուն Գոմկունք կոչին։

Այլ սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս այլ ոչ ևս յաւել տեսանել զերեսս թագաւորին Արշակայ մինչև յօրն նորին կորստեան։ այլ փոխանակ Ներսիսի զՉունակ ոմն անուն, և կացուցին փոխանակ նորա գլուխ քրիստոնէութեանն։ և էր ստրուկ 'ի ստրկաց արքունի։ Ապա հրաման տայր թագաւորն՝ կոչել զամե՛նայն եպիսկոպոսս Հայոց աշխարհին, զի եկեսցեն ձեռնադրեսցեն զՉունակն 'ի կաթողիկոսութեան Հայոց։ Եւ ոչ մի ոք ոչ հաւանեաց գալ. բայց միայն Աղձնեաց և Կորդուաց եպիսկոպոսք եկին, և զՉունակն ձեռնադրեսցին կաթողիկոսութիւն ըստ հրամանի թագաւորին։ Եւ էր Չունակն այր զգօն, և ոչ ինչ ունէր լեզու յանդիմանութեան կամ խրատու, այլ հաւանեալ էր թագաւորին զինչ և նա գործիցէ։

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Ը .

Յազատութե իրպէս կամ զիւրդ կոչեցեալ Արշակ արքայ Հայոց 'ի Շապհոյ արքայէ Պարսից, կամ զիւրդ մեծարեցաւ 'ի նմանէն մեծապէս. կամ զիւրդ Վասակ մամիկոնեան սպարապետն Հայոց սպանանէր զսորակալ ասպաստանին արքային Պարսից. կամ թէ զիւրդ Արշակ արքայ աւետարանաւն երգուեալ արքային Պարսից, ուխտէր նմա, կամ թէ զիւրդ ստեռաց յետոյ և փոխեաւ. կամ թէ զիւրդ արք եւթանասուն զաստուծոյ պաշտօնեայան կոտորէր արքայն Պարսից վասն նորա:

Յայնմ ժամանակի կոչէր առ ինքն Շապուհ արքայն Պարսից զթագաւորն Հայոց զԱրշակ, և մեծարեցաւ 'ի նմանէն բազում պատուով և մեծաւ փառօք, բազում գանձու ոսկով և արծաթով ամենայն մեծութեամբ թագաւորութեանն: Էւ իբրեւ զեղբայր որպէս զորդի գրգեալ եղև 'ի նմանէն, և երկրորդական զմեծ տունն տայր նմա յատրպատական աշխարհին. և 'ի միասին 'ի միում տախտի գահուն 'ի ժամուրախութեան բազմէին, զմիադոյն զմիանշան զհամահանդերձ զարդու: Էւ զմիօրինակ զթագն օր ըստ օրէ ինքեան և նմա թագաւորն Պարսից զարդ պատրաստէր. զոյգ երկոքին 'ի միասին որպէս զեղբարս հարազատ անբաժինս յղփայեալք էին 'ի միում ուրախութեան, և յանպատում ուրախութեան ուրախ լինէին:

Ապա եղև դէպ օր մի յաւուրց, եկն եմուտ թագաւորն Հայոց Արշակ շրջել զասպաստանաւ միով զարքային Պարսից. իսկ ախոռապետն արքային Պարսից նստէր 'ի ներքս 'ի տան ասպաստանին: Իբրեւ տեսանէր զթագաւորն, ոչ ինչ առ լուս կալեալ մեծարեաց զնա, և ոչ ինչ շուքս դնէր նմա. այլ և անարգանս ևս դնէր թշնամանաց, ասելով 'ի պարսկերէն լեզու՝ թէ այժից Հայոց արքայ, եկ նիստ 'ի խորձան խոտոյ 'ի վերայ: Զոր բանս իբրեւ լսէր սպարապետն զօրավարն Հայոց մեծաց, որում Վասակն կոչէր, 'ի

մամիկոնեան տոհմէն, մեծաւ բարկութեամբ և բազում սրտմտութեամբ բարկանայր. 'ի վեր առեալ զսուսերն, զոր ընդ մէջն ունէր, հարեալ անդէն 'ի տեղւոջն զխոռապեան արքային Պարսից գլխատէր 'ի ներքս յասպաստանի անդ: Զի ոչ կարաց լսել և ժոյժ ունել զիրոյ թագաւորին զանարգանս. զիւր մահն առաջի եդեալ լաւ հաշուէր բազում անգամ, քան զտեառն իւրոյ լսել զվատթարութեան թշնամանս: Իբրև 'ի Պարսից աշխարհի էին, յայլոց 'ի տեղի և 'ի նոցուն հրապարակի աներկիւղ և անկասկած յանկարծօրէն զայսպիսի զգործ կարաց գործել: Իսկ թագաւորն Պարսից յորժամ զայս լսէր, բազում շնորհ ունէր զօրավարին Վասակայ, ընդ քաջասրտութեանն զարմացեալ և ընդ բազում աներկիւղութիւնն: Եւ բազում պարգեաց և պատուոյ արժանի առնէր, զքաջութիւն և զտիրասիրութիւնն քովեալ: Վասն այնր իրաց մեծաւ սիրով սիրէր զնա և ըստ արժանի իւրում պատուէր զնա. մեծարէր զամենայն աւուրս հաշտութեան և խաղաղութեանն, որ 'ի մէջ նոցա էր:

Ապա մինչ դեռ անդէն ևս էր արքայն Հայոց առ արքային Պարսից, և մեծ սէր էր 'ի մէջ նոցա և մեծ խաղաղութիւն, երկնչելով երկեաւ թագաւորն Պարսից Շապուհ, եթէ գուցէ ստեսցէ սիրոյն նորա Արշակ արքայ Հայոց, և լիցի միաբան ընդ կայսերն Յունաց, և կամ կողաքակ ինչ լիցի 'ի նմանէ: Եւ ոչ հաւատայր նմա, թէ պահեսցէ առ նա զմտերմութիւն սիրոյն, և կացցէ յուխտին միաբանութեան¹ ընդ նմա: Վասն այսօրիկ երդումն պահանջէր 'ի նմանէն, մինչև կարի ստիպեալ բռնադատեաց զնա. Հաւանեաց, ասէ, և երդուիր ինձ յօրէնս քո, զի մի ստեսցես ինձ: Իսկ իբրև կարի բռնադատեցաւ և 'ի նեղ անգաւ և շտապեալ տագնապեցաւ, ետուն հրաման ածել զերիցունս եկեղեցւոյն Տիսպոնի քաղաքի, որում անուն գլխաւորին Մարի. և բերին զաւետարանն սուրբ, և տայր երդումն արքայն Պարսից Շապուհ արքային Հայոց Արշակայ՝ երդնուլ յաստուածեան աւետարանն, զի այլ

¹ Օրինակ մի կայցէ միաբանութեամբ:

մի ևս ստեցեց նմա. այլ կացցէ յուխտի նորա, և պահեսցէ զդաշինս նորա: Եւ վասն զի պատգամաւոր իրացս այսոցիկ էր տանուտէրն նահապետն մամիկոնեան տոհմին երէց եղբայր Վասակայ սպարապետին, որու մանունն Վարդան կոչէր, մեծապէս արքայ Շապուհ յակն առեալ սիրէր զնա: Իսկ իւր եղբայրն Վասակ զօրավարն Հայոց նախանձ բերէր ընդ երիցու եղբօրն իւրում ընդ Վարդանայ: Կամեցաւ խանգար առնել 'ի մէջ Արշակայ Թագաւորին Հայոց, և փախչել. այլ աւեր Շապուհ. Թէ ձեր սրտի մտօք էր տուեալ զերդումն, զիսրդ կարէր ըստ հաւանութեան ելանել երդմանցն և կամ փախչել: Այլ, ասէ, գիտեմ զի կախարդութեամբ խաբեցէք զիս. և որ ունի զօրէնսն ձեր, զնա սիրեցէք. և նենգութեամբ նմա խորհրդակից եղեալ, յինէն փախուցէք: Եւ կամիք դուք զտէրութիւն Արշակունեաց 'ի վերայ ձեր, և զնոյն խնդրէք:

Եւ երդնու Շապուհ արքայ յարեգակն և 'ի ջուր և 'ի կրակ, եթէ ոչ միում մարդոյ, որ յայդմ օրէնս քրիստոնէութեան է, ոչ տամ ապրել. և հրաման տայր զամենեւեան տանել սպանանել: Եւ տանէին զգլխաւորն նոցա զՄարի երէց, և զայլ երիցունսն և զսարկաւագունսն, աւելի. քան զեւթանասուն այր. 'ի մի գուր զամենեւեան զնոսա փողոտէին: Եւ զաւետարանն սուրբ՝ յոր երդուաւ Թագաւորն Արշակ՝ կապէր՝ պատէր երկաթի սարեօք, և իւրով մատանեալ կնքեալ, 'ի գանձտան՝ հրամայէր. և տայր հրամանս պահել զգութութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է .

Յաղագս Թէ զիսրդ յուգեաց Շապուհ արքայ Պարսից 'ի վերայ քրիստոնէութեան:

Այլ 'ի ժամուն յայնմիկ, յորում սպանաւ էրէցն Մարին հանդերձ եւթանամնօքն, յարոյց հալածանս

1 Օրինակ մի խաբէւ:

2 Օրինակ մի է գաղթ. գաւան:

մեծ Շապուհ արքայն քրիստոնէութեանն հաւատոց. հարկօք և պէսպէս վշտօք նեղէր զնոսա և հարուածովք բազում: Եւ յետ այսորիկ հրաման տայր ընդ ամենայն տեղիս իշխանութեան իւրոյ, թէ որ միանգամ զանուն քրիստոնէութեան ունիցի յիշխանութեան իմում, զամենայն մարդ միանգամայն հանցեն ընդ սուր սատակեացեն. զի մի գտցի յիշխանութեան իմում, որ քրիստոնեայ անուն անուանեսցէ զանձն իւր: Ապա բեւրս բիւրուց կոտորէին, և հազարս հազարաց. զի այնպէս տուաւ հրաման 'ի Թագաւորէն, զի ամենևին քրիստոնեայ անուն 'ի սահմանս նորա մի գտցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը .

Յաղագս Վարդանայ մահուն 'ի Թագաւորէն Արշակայ, նենգութեամբ իւրոյ եղբօրն Վասակայ սպարապետին:

Իսկ Վարդանն, մամիկոնեան տոհմին տանուտէրն, գայր հասանէր հրեշտակութեամբ յարքայէն Պարսից առ արքայն Հայոց Արշակ. և մատուցանէր զհրովարտակն առաջի նորա: Եւ պատմէր նմա 'ի նմանէ բանս խաղաղութեան և զհաշտութեան, և զերդմանցն հաստատութիւն: Եւ տայր պատգամ, թէ որ ինչ եղեն, այն ահա թողեալ լիցի փնասն. բայց դու յայսմ հետէ կաց յուխտին բանի, և մի անցաներ ըստ բան երդմանցն քում օրինաց՝ յոր երդուար: Ապա թէ ոչ, դու գիտես, և քո օրէնքն որում ստեսն: Իսկ Արշակ թագաւորն սիրով ունէր և սիրով լսէր պատգամին, և հաւանէր զստացելոցն: Եւ խաղաղութեամբ արձակէր զմեծ նահապետն 'ի տուն իւր, զի երթիցէ հանգիցէ յաշխատութենէն յերկայն ճանապարհէն. և գնաց:

Եւ յորժամ եկն նահապետն Վարդան առ Արշակ, ոչ դիպեցաւ անդ կրսելի եղբայր նորին Վասակ առ արքայի: Ապա յետ այսորիկ եկն Վասակն, և գրգռէր զթագաւորն ընդ իւրում եղբօրն երիցու, ասելով՝ թէ

Վարդան է որ մատնէ զքեզ Թագաւորին Պարսից, և կամի կորուսանել զքեզ. եթէ ոչ աճապարեսցես վաղաքոյն սպանցես զնա, դու կորնչիս և աշխարհս Հայոց: Ապա և կին Թագաւորին ևս գրգռէր զԹագաւորն սովին բանիւք, և զբանս զօրավարին Վասակայ հաւատարիմ առնէր նմա: Վասն զի ոռնէր նա զօխնս զայն ընդ Վարդանայ, զի նենգութեամբ և դաւով և մեծաւ երդմամբ սա այս Վարդան կոչեաց զԳնէն զայր նորա. յորժամ սպանանէր զնա Թագաւորն Արշակ, իսկ կինն զնոյն ոխութիւնս պահէր նմա, վասն այնորիկ աւելի ևս գրգռէր կինն Թագաւորին ՚ի վերայ նորա. մինչ զի և զօր գումարեցին ՚ի վերայ Վարդանայ, զի երթեալք սպանցեն զնա. նա և ինքն իսկ իւր եղբայր Վասակ երթայր ՚ի վերայ նորա:

Ապա երթեալ գտանէին զնա յիւրում գաւառին ՚ի Տայս, յիւր ամուր բերդին՝ որում անուն էրախանի՝ կոչի: Իբրև տեսին զգունդն թէ Վասակ է, ոչ ինչ երկեան և ոչ զգուշացա՛ն կամ կասկածեցին. համարեցան զգօրն եղբօրն՝ թէ խաղաղութիւն է եկն նորա, մինչ իջին առ խորանին դուրս, զի էր հարեալ զխորանն ՚ի ձոր յունջ բերդին: Եւ մարդիկ զօրացն Վասակայ էին ամենեքեան ՚ի ծածուկ վառեալք և ՚ի վերայ ագուցեալք հանդերձ: Եւ մինչ դեռ նա լուսնայր զգլուխ իւր մերկանդամ, հասանէին սուսերօք բազում մարդիկ, և խոցոտէին զնա մինչ դեռ նա կայր խոնարհեալ՝ զի արկցեն ջուր ՚ի վերայ նորա: Եւ ոչ ոք տայր ժամանել յառնել, զի անդէն ՚ի կողի սպանանէին զնա:

Եւ կինն նորայղի էր, և հասեալ էին աւուրք ծնունդեան իւրոյ: Մինչ դեռ ՚ի վեր ՚ի բերդին նստէր ՚ի գահոյս իւրում, եղև գոյժ սաստիկ. իսկ նա իբրև զձայն գութոյն լսէր, վազէր ՚ի գահոյից անտի: Եւ ընդ վազելն ծնանէր զմանուկն: Եւ կոչէին զանուն մանկանն յանուն հօր իւրոյ Վարդան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ.

Յաղագս թէ զիւրդ անմտութեամբ գնայր 'ի սպանութիւնս նա-
խարարացն յանխնայ Արշակ արքայ Հայոց:

Այլ ահա 'ի ժամանակին՝ յորժամ մերժեցաւ յար-
քունական բանակէն սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներ-
սէս, և ոչ զք գոյր ընդդիմացեալ թագաւորին՝ որ
տայր նմա զյանդիմանութեան զխրատն, այնուհետեւ
ըստ կամաց չարութեանն իւրոյ գնացեալ լինէր նա՝
և զբազումն 'ի նախարարացն կոտորեաց, զբազումն
ազգատ արարեալ անձիտեաց, և զբազմաց տունս հա-
տանէր յարքունիս: Բայց զտոհմն կամարականացն՝
որ էին գաւառաց տեարք, Շիրակայ և Արշարունեաց,
ազգատ՝ առնէր. և զգաւառսն ունէր յոստան:

Բայց յազգէն յայնմանէ մանկիկ մի փոքրիկ, ա-
նուն Սպանդարատ, թագուցեալ ապրեցուցանէր
սպարապետն զօրավարն Հայոց Վասակ, որ յետոյ լի-
նէր ժառանգ սոջխարհին: Թագաւորն Արշակ հրա-
ման տայր՝ յԱրշարունեաց գաւառին շինել իւր բերդ-
մի ամուր, Արտագերս անուն: Եւ զգաւառն յուտեստ
'ի պատրաստութիւն համբարաց թողոյր բերդին, վամն
զի կարի ամուր էր բերդն այն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի.

Յաղագս թէ զիւրդ պատերազմ սաստկացեալ էր 'ի մէջ Յունացն
և Պարսից, և թէ զիւրդ Արշակ արքայ Հայոց զօրավիգն լինէր
թագաւորին Պարսից, և հանէր ընդ սուր զըօրսն Յունաց. կամ
զիւրդ գաւառանութեամբ սիւնւոյն Անգուկայ փախստական
լինէր արքայն Պարսից:

Այլ զառաջինն իբրեւ փախեալ թագաւորն Արշակ
յարքայէն Շապհոյ, և անարգեաց զնա յետ երդմանցն

1 Յամնայն օրինակս աղտո առնէր:

իւրոց, զառաջինն Շապուհ Նապուհ Պարսից ոչ ինչ խստութեամբ ջանացաւ ընդ նմա. վասն զի մարտ դեռ բազում սաստկացեալ էր 'ի մէջ իւր և 'ի մէջ թագաւորին Յունաց: Եւ իբրեւ հաղքան զհաղ յաւել լինել պատերազմ, իսկ թագաւորն Հայոց Արշակ զառաջինն ընդ միտս իւր մեծամտեալ էր, և նայէր տեսանել՝ թէ ո՞վ 'ի նոցանէն կոչեսցէ զնա 'ի թիկունս օգնականութեան յաղագս գործոյ պատերազմին: Ակն ունէր, երթալ կամելով յօժարութեամբ 'ի թիկունս կայսերն Յունաց. իսկ նոքա ոչ կոչեցին զնա, և ոչ շուք ինչ եղին նմա և ոչ մեծարանս:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ յղէր առ նա հրեշտակս խաղաղութեան. յուշ առնէր նմա զառաջին երդումն, ասելով՝ եթէ կամ լիցի եղբօր զի եկեսցես օգնեսցես 'ի պատերազմիս, զի 'ի թիկունս հասցես քո գնդաւդ: Ասէ. Թէ դու 'ի մեր կոյս լինիս, գիտեմք զի մեր լինելոց է յաղթութիւնն: Ապա յորժամ զայս լէր Արշակ արքայ Հայոց, մեծաւ ուրախութեամբ կամեցաւ երթալ 'ի թիկունս օգնականութեան, զօրավիգն լինել Շապուհ թագաւորին Պարսից: Ապա տայր հրաման թագաւորն Արշակ Վասակայ իւրում սպարապետին, գունդ գումարել, զօրս պատրաստել, եւ նա վաղվաղակի կատարէր զհրամանս թագաւորին. չորեքհարիւր հազար զօր կուռ վառեալք, որ ընտիրք և պատերազմողք էին, լի արութեամբ արուեստաց նահատակութեանն: Նիզակաւորք, սուսերաւորք, աղեղնաւորք անվէպք կորովիք, վաղրաւորք, սակրաւորք, որք ոչ գիտէին զերկեւղ զանգիտելոյ յարանց յախոյանց¹. համակ հեծելազօրք զրահաւոր պատենազէնք, սաղաւարտաւորք, դրօշաւորք, կազմ նշանաւորք բազմաձայն փողարօքն²:

Խաղաց գնաց թագաւորն Արշակ բազմակոյտ նախարարօքն, չուեաց ընդ Աղձնիս ընդ իւր իշխանութիւնն. չոգաւ թափեցաւ յերկիրն արուացաստանի դէմ յանդիման մըծբնացւոց քաղաքին, որ էրն տեղի ճակատուն պատերազմին: Ապա երթեալ տեսաւ

1 Յօրինակի միւսմ ախոյեանց:

2 Յօրինակի միւսմ փողաւորք:

նէին զժամադիր արարեալ միմեանց վասն իրաց պատերազմին կողմանցն երկոցունց: Իսկ զօրքն Յունաց հասեալք, մածեալք բանակեալք էին իբրեւ զաւազ առ ափն ծովու բազմութեամբ: Իսկ զօրքն Պարսից չուէին հասեալ 'ի ժամադիր տեղի պատերազմին: Իսկ զօրքն արքային Հայոց կանուխ քան զՊարսսն 'ի տեղի ճակատուն հասանէին, և զտեղի առեալ կային: Ապա տապել սկսան զօրքն Հայոց ընդ իւրեանց նիստ խափանածոյն. և ոչ առնուին յանձն մնալ կամ անսալ զօրացն Պարսից, այլ կամեցան յարձակել դիմել հասանել 'ի վերայ Թագաւորին Յունաց ինքեանք առանց Պարսից զօրացն, անձամբք վճարել զգործ պատերազմին: Եւ այր ամենայն զօրացն Հայոց ինքեան կամք իւրաքանչիւր արձակ արձակ խաղային. և առաւել զօրավարն նոցին Վասակ քան զամենայն զօրսն եւ և եւ առնէր, կապակոտոր լինէր, չմնայր հաւանութեան մինչև զօրքն Պարսից եկեսցեն, այլ զի միայն ինքեամբք վճարեսցեն զգործ պատերազմին:

Ապա միահամուռ զօրքն Հայոց անկանէին առաջի և խնդրէին յիւրեանց Թագաւորէն Արշակայ, զի մի պահեսցէ զնոսա մինչև եկեսցէ արքայն Պարսից Շապուհ. այլ վասն որոյ իրիք եկեալ իցեն, վաղագոյն նոցա զպատերազմն առ յանդիման արարեալ համարձակեսցէ յարձակել քան զանսալն յօտար աշխարհին. առաւել մղձկէին, զի լաւ հաշուէին զմեռանելի առաւել քան զյամելն յօտար աշխարհին: Ապա Թոյլ տայր նոցա Թագաւորն Արշակ, և յանդիմանէր նոցա զգործ պատերազմին: Ապա կարգէր կազմէր պատրաստէր զամենայն զօրսն Հայոց Վասակ զօրավարն սպարապետն Հայոց մեծաց: Վարէր զինէր ժամակալ լինէր Վասակ. հանդերձ ամենայն պատերազմող զօրքն այրայրատեան գնդաւն ելանէր անկանէր 'ի վերայ բանակին: Առ հասարակ ընդ սուր հանեալ կոտորէին, այնպէս զի ոչ ապրեցուցանէին 'ի նոցանէ և ոչ զմի: Եւ առնուին զկապուտ զաւար յունական զօրուցն, զի ոչ գոյր չափ կամ Թիւ որչափ լցան գանձօք. և անհամար կարասեալ մեծաւ աւարացն¹ յղփացան:

1 Յօրինակի միում տարան:

Եւ յետ այսորիկ զտեղի ունէր արքայն Հայոց հանդերձ իւրովք զօրօքն, մինչև գայր հասանէր Շապուհ արքայն Պարսից ամենայն անթիւ և անչափ զօրօքն Պարսից: Իբրև եկն ետես զքաջութիւն գործոյն հայաստան զօրացն, զի զճակատ մղեալ, զպատերազմ յարդարեալ, զյաղթութիւն կազմեալ և զգործ վճարեալ, կայր զարմացեալ մեծապէս. և պատուէր զԱրշակ արքայ Հայոց մեծապէս, և զամենայն մեծամեծս Հայոց. սոյնպէս և զսպարապետն Հայոց զՎասակ:

Ապա խօսել սկսանէր Թագաւորն Պարսից Շապուհ ընդ զօրս իւր՝ Թէ զինչ պարգևս բարեաց, կամ զինչ հատուցումն կարեմք մեք հատուցանել արքայիս Հայոց Արշակայ, զի զայսպիսի գործ գործեաց, կամ զայսպիսի քաջութիւն արարեալ, կամ զայսպիսի թշնամիս եհար և զայսպիսի պատերազմ մղեաց, կամ յայսպիսի ճակատու յաղթեաց և զայսպիսի անուն ստացաւ մեզ: Զի եթէ մեք լեալ էաք, ամենայն Արեաց զօրք հանդերձ այսպիսի աջողութեամբ գայր 'ի ձեռն, քաջութէ զղղ հասարակ այսպիսի գործ 'ի միասին կարէաք գործել. արդ Հայոց արքայ իւրով զօրութեամբն ընդ մեր նահատակեալ, զայսչափ քաջութիւնս արար, զոր ոչ ոք կարէ առնել ամենեկին: Արդ զորպիսի հատուցումն բարեաց կարասցուք մեք առնել նմա: Եւ այսպիսի անդեալ էր 'ի խորհուրդս, Թէ զինչ այն ինչ իցէ զոր տայցեմ ես նմա: Ապա տային պատասխանի նախարարքն իւր Շապուհ արքային Պարսից, և ասեն ցնա՝ Թէ զինչ և կամիս, իւ կամիս, կարող ես հաճել զնա. ոսկի քո շատ և արծաթ կերպաս և մարգարիտ, զինչ և միանգամ դու կամիս շնորհել նմա, տուր նմա: Ապա տայր պատասխանի Շապուհ Թագաւորն Պարսից իւրոց իշխանացն, և ասէ. Արդ ոչ եթէ սէր ինչ է, զոր դուքդ ասացէք. այլ եկայք, անքակ սէր արասցուք մեք ընդ Արշակայ արքային Հայոց, զի մինչև յաւիտեան անբաժին լիցի նա 'ի մէնջ: Տացեմ զդուստր իմ կնութիւն Արշակայ արքային Հայոց, և տաց նմա տուն մեծ. զի յորժամ գնասցէ 'ի Հայոց գալ առ մեզ, այնպէս տացուք նմա տուն, զի 'ի Հայոց մինչև 'ի Տիգրան մինչև

առ մեզ համակ յիւրում տան ագգի, մինչև առ մեզ եկեսցէ: Թագաւորին զայս արասցուք. իսկ զօրավարին Վասակայ կամ այլոց մեծամեծացն և զօրավարացն տացուք թակի և արծաթ, կերպաս և մարգարիտ: Եւ հաճեցան մեծամեծքն և խորհրդակիցք թագաւորին Պարսից ընդ այս խորհուրդ, և հաստատէին զասացեալսն՝ թէ արժան է զայդ առնել:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ մեծաւ ստիպով ստիպէր զթագաւորն Հայոց զԱրշակ, զի առցէ գնասցէ զնա ընդ ինքեան յԱսորեստան, զի անդ մեծափառ պատուով և փեսայութեամբ մեծարեսցէ զնա: Իսկ Արշակ և ամենայն զօրք իւր տաղտապէին՝ երթալ զհեռի ճանապարհն. զի ամենայն ոք յանձնիւր տուն յիւրաքանչիւր տեղի զօրէն բարուց հայաստան մարդկան անձկացեալ էին: Եւ եղև իբրև ՚ի վերայ հասանէր իրացն Անդովկ նահապետն Սինեաց գաւառին, եւ թէ Շապուհ թագաւորն Պարսից կամի տալ ըզդուստր իւր կնութեան Արշակայ թագաւորին Հայոց, մեծապէս երկեալ, և բախեցաւ նորա կասկած մտացն իւրոց: Զի եդ ՚ի մտի իւրում՝ թէ յորժամ առցէ Արշակ կին իւր զդուստր թագաւորին Պարսից, յայտ է այնուհետև՝ թէ անարգի դուստր նորա: Վասն զի Փառանձեմ դուստր Անդովկայ, որ էր կին լեալ Գնեղոյ, ՚ի ժամանակի անդ էր կին Արշակայ թագաւորին Հայոց. կասկածէր նա՝ թէ գուցէ յորժամ այլ առցէ, զնորայն անարգեսցէ:

Անկանէր այնուհետև Անդովկ ՚ի հնարս հնարել, և ՚ի ծուփս խորհրդոց, գտանել պատճառս՝ զի ո՞գիտէ կարասցէ ցրուել զսէրն մեծ, որ էր անկեալ ՚ի մէջ թագաւորացն երկոցունց: Նախ բազում ոսկի զօրավարին Հայոց Վասակայ Անդովկն մատուցանէր. սոյնպէս և զամենայն մեծամեծսն կաշառէր, զի հնարեսցի քակել զմեծ սէրն, որ իցեն ՚ի մէջ թագաւորացն երկոցունց: Եւ ամենայն մեծամեծքն ձեռն յանձին հարկանէին. առեալ ոսկւոյն կաշառօք խաւարեցան: Ապա զմի ոմն յաւագաց թագաւորին Պար-

1 Յերկուս օրինակս բաղտապէն:

սից 'ի ներքին'ի բուն խորհրդականացն 'ի բանի իւրում առնէր Անդովկն զհնարաւորութեամբն, զնենգաւորութեանն դաւաճանութեամբ մեքենայութեամբն, զի բանս արկցէ ընդ թագաւորին Պարսից ընդ Շապուհ և ընդ Արշակ: Եւ տայր նմա Անդոյկ ոսկի բազում և անհամար, և դնէր բանս 'ի բերան, զի իբրեւ կերպարանս գուշակի արասցէ ասել ցարքայ Արշակ, թէ ապրեցո զանձն քո, զի ճգրիտ խորհուրդ խորհեալ է թագաւորին Պարսից ունել զքեզ և սպանանել: Եւ յորժամ դու զայս ասասցես, ասէ, և զմեզ հրամայես ջիր կոչել 'ի խորհուրդն. և զքո բանս աւագանին հաստատեն:

Ապա գայր մտանէր խորհրդակից արքային Պարսից առ արքայն Հայոց. խօսել սկսանէր ընդ նմա զբանս 'ի բերան եդեալ Անդուկայն չարագործի, և ասէր՝ թէ արքայդ Հայոց Արշակ, ապրեցո զանձն քո. զի խորհուրդ խորհեալ է թագաւորին Պարսից Շապուհ ունել զքեզ և սպանանել: Կայր հիացեալ և զայմացեալ արքայն Արշակ ընդ բանսն ընդ այնոսիկ, և ասէ. Ի մեծի վաստակոցն իմոց 'ի վերայ այս հատուցումն 'ի նոցանէն: Ապա հրաման տայր կոչել զաւաթեաւ իւրով արքայ Արշակ զամենայն զմեծամեծս իւր, և զամենայն խորհրդակիցս իւր, զՎասակ սպարապետն, և զԱնդովկն զաներ իւր, և որ միանգամ էին նախարարն. և պատմէր նոցա զոր միանգամ լուաւ ինքն 'ի պարսկէ անտի: Ապա և նոքա ընդ մի բերան ասէին ընդ նմա, թէ մեք զայդ վաղ լուաք, ցբեզ չիշխեցաք ասել. այլ իրքդ այդ հաստատ են: Բայց արդ, արքայ, գիտեատես զիմրդ ապրեցուցես զանձն քո և զմեզ: Ապա արքայ Արշակ բազում պարգևս քանձուց ոսկւոյ և արծաթոյ տայր պարսկին այնմիկ, որ ասաց նմա զբանս զայսոսիկ: Եւ ինքեանք կազմեցան պատրաստեցան. խորհուրդ խորհեցաւ Արշակ թագաւորն Հայոց, և յառնէին 'ի գիշերի որ միանգամ մարդ էր 'ի բանակին Հայոց. հեծան 'ի ձիս, և փախեան: Եւ առ ետեղ թողին զխորանս և ըզվրանս զկահ և զկարասի և զկազմած իւրեանց, և զբանակն իւրեանց, և գնացին գաղտուկ. և ոչ դէ 'ի

բանակէն Պարսից գիտացին զայն մինչ ցայգ ցառաւօտն:

Եւ իբրեւ եղև ժամ այգորելի առ Թադաւորն Պարսից, և ամենայն Թադաւորք և իշխանք մեծաւմեծք իւր այգորեալ գային արքային Պարսից, բայց միայն ոչ ուրեք 'ի մէջ երևէր Թադաւորն Հայոց Արշակ Տանդերձ իւրովք մեծամեծօքն: Ապա տայր Տրաման Շապուհ Թադաւորն Պարսից իւրոցն, երթեալ տեսանել' Թէ զինչ իրք իցեն 'ի բանակին Հայոց Թադաւորին Արշակայ, զի այնչափ ժամն յամեաց գալ յայգորել Թադաւորին Պարսից Շապհոյ: Ապա երթեալ տեսանէին, զի Թափուր կայր բանակն առանց մարդոյ. զի Թողեալ էր իւրեանց զխորանս և զվրանս և զՏովանոցս և զսրահակս և զգահոյս և զանկողինս և զկահ և զկազմածս և զկարասի իւրեանց, և ըզգանձս իւրեանց անգամ. բայց միայն զգէնս իւրեանց որ բարձեալ էին ընդ ինքեանս, և գնացեալք: Եւ որք չոգան 'ի բանակն, գային զամենայն պատմէին Շապհոյ արքային Պարսից: Եւ իբրեւ լուաւ Շապուհ արքայն Պարսից, քանզի այր իմաստուն էր, գիտացեալ 'ի կարծիս իմաստութեան իւրոյ զիրսն՝ որ ինչ եղևն, անդէն ասաց՝ Թէ այն փախուստ Թադաւորին Հայոց յիմոց աստի եղեալ է. զի 'ի մէջ 'ի մերմէ 'ի դրանէ աստի էին, ասէ, որք փախուցին զայրն զայն զԱրշակ: Ապա իւրոց աւագացն 'ի մեծամեծացն դեսպան ձիով զբազումս յղէր զՏեա Թադաւորին Հայոց, Տանդերձ երդմամբ 'ի սէր միաբանութեան և յանդիմանութեան. զի դարձցին և զբարախօսութեան զբանս 'ի մէջ ածեալ կշտամբիցեն: Եւ ոչ կամեցաւ արքայն Հայոց ունկնդիր լինել բանիցն պատգամաւորացն Թադաւորին Պարսից Շապհոյ, և ոչ դարձաւ այլ անդրէն յերկիրն Պարսից: Ապա յայն օրէ հետէ և անդր յուզեցաւ պատերազմ՝ գրգռութիւն մարտից ճակատուց 'ի մէջ Թադաւորին Հայոց Արշակայ և 'ի մէջ Թադաւորին Պարսից Շապհոյ ամս աւելի քան զերեսուն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ա .

Յաղագս (Թէ զիարդ եղև պատերազմ ընդ Շապուհ Թագաւորն Պարսից և ընդ Արշակ Թագաւորն Հայոց զառաջինն, կամ զիարդ յաղթէր Արշակ արքայ Հայոց:

Ապա ամն ութ, յետ զնալոյն փախչելոյն արքային Հայոց Արշակայ 'ի Թագաւորէն Պարսից Շապհոյ, լուռ լինէր Թագաւորն Պարսից 'ի Թշնամութենէ. և խօսէր համակ ողորով, և աղաչէր զԱրշակ արքայ Հայոց՝ սիրով հաշտ և միաբան կալ ընդ նմա յուխաի խաղաղութեան Վասն զի 'ի մեծ վտանգ շտապի էր Թագաւորն Պարսից ստէպ ստէպ յանդադար պատերազմացն 'ի Թագաւորաց անտի Յունաց: Իսկ Արշակ արքայ Հայոց ոչ ինչ կամէր անսալ նմա, և ոչ հուպ ինչ լինել 'ի նա. և յղեալ դեսպանս, և ոչ ինչ տալ պատարագս ընծայից, և ոչ հուպ ինչ կամ մօտ լինել 'ի նա բնաւին. և զանունն անգամ նոցա ոչ կամէր լսել: Իսկ Թագաւորն Պարսից ստէպ ստէպ յղէր պատարագս առ նա՝ առաքէր դեսպանս: Եւ ինքն հեպճեպ կռուէր ընդ Թագաւորսն Յունաց:

Այլ իբրև եղև խաղաղութիւն 'ի մէջ Թագաւորացն Յունաց և 'ի մէջ Թագաւորին Պարսից Շապհոյ, ուխտից նամակ գրեալ և կնքեալ տայր Թագաւորն Յունաց Թագաւորին Պարսից: Եւ գրեալ էր յուխտից նամակին այսպէս. Ետու քեզ, ասէ, զՆժբին քաղաք՝ որ է յարուեստանի, և զՄիջագետս Ասորոց, և մէջաշխարհին Հայոց՝ ձեռնթափ եմ, ասէ, Թէ կարասցես յաղթել նոցա և արկանել 'ի ծառայութիւն, ես 'ի Թիկունս ոչ եկից նոցա: Արդ 'ի նեղ ուրեմն անգեալ Թագաւորն Յունաց, և 'ի նեղին վշտի՝ զայս ձև օրինակի բանիցն կնքէր մուրհակ, և տայր Թագաւորին Պարսից. և ապա ճողովրէր 'ի նմանէ:

Այլ իբրև եղև խաղաղութիւն 'ի մէջ Թագաւորին Յունաց և 'ի մէջ Թագաւորին Պարսից, այնուհետեւ

տե կազմէր զգօրս իւր Թագաւորն Պարսից Շապուհ, և խաղաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց մարտի պատերազմաւ: Իսկ սահմանապահքն Թագաւորին Հայոց, որ նստէին 'ի Գանձակ Ատրպատականի, վաղ ազդառնէին նմա զիրսն մինչքէ հասեալ էր նա 'ի սահմանս Ատրպատականի: Ապա իբրեւ զայն զգայր Թագաւորն Հայոց Արշակ, հրաման տայր Վասակայ իւրում սպարապետին՝ կազմել զամենայն զգօրս իւր, և հասանել 'ի դիմի հարկանել Թագաւորին Պարսից Շապուհ: Ապա արագ ժողովել 'ի մի վայր, հանդէս առնէր Վասակ սպարապետն ամենայն զօրաց Հայոց. և գտան հեծելազօր սպառազէնք 'իւր Վառեալք նիզակաւորք համակ վաթսուն բեր, միասիրտք միաբան միամիտք: Եւ հանդերձ նոքօք յառաջ խաղայր սպարապետն Հայոց Վասակ հասանէր, բախեալ 'ի դիմի հարկանէր Թագաւորին Պարսից: Առ հասարակ զօրսն զամենայն հարկանէին 'ի սուր սուսերի իւրեանց. և միաձի ճողովրեալ արքայն Պարսից Շապուհ փախչէր: Աղբահասանէին գերէին. այրացաւ երառնէին առ հասարակ գերկիրն Պարսից. և ինքեանք կային ունէին զճակատուն տեղի, այս ինքն զսահմանս Պարսից պահէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ.

Յաղագս յետ այսորիկ որ ընդ երիս տեղի եղև ճակատն յերկրին Հայոց ընդ զօրսն Պարսից, Թէ զիարդ նշան յաղթուն Թեան յայսմ ևս Հայոց կանգնէր:

Յայնմ ժամանակի Թագաւորն Պարսից Շապուհ ժողովեաց զգօրս իւր անթիւ և անհամար իբրեւ զաւազառ ամեն ծովու. և փիղս բազումն, զի ոչ գոյր նոցա Թիւ: Ընդ երիս բաժանեալ զգօրսն, երկուց գնդացն զԱնդիկան և զՀաղարաւուխտ զօրագլուխս կացուցանէր. և միում գնդին ինքնին Թագաւորն լինէր զօրագլուխ: Եւ հրաման տայր Թագաւորն զօրացն ընդ երիս տեղիս խաղալ մտանել արշաւել յաշխարհն Հայոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ

Յազաքս Մերուժանայ արծրունոյ, որ ապստամբեաց յարքայէն
Հայոց Արշակայ, և անկաւ առ Թագաւորն Պարսից Շապուհ, և
և առաւել գրգռէր զպատերազմունսն. և Թէ զիարդ ուրացաւ
յաստուծոյ, և կամ զիարդ եղև խոչընդակն և խաչոտն երկրին
Հայոց մինչև յապայ:

Յայնմ ժամանակի ապստամբեաց յարքայէն Հայոց
մի ոմն 'ի նախարարաց մեծամեծացն, Մերուժան
անուն արծրունի. և չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին
Պարսից Շապհոյ, և դնէր ընդ նմա ուխտ երդմամբ, զի
յաւիտեան ծառայ լիցի նմա: Նախ ուրացաւ 'ի կե-
նացն իւրոց, զոր յաստուածն ունէր. զի եթող զօ-
րէ'ս քրիստոնէութեան, և խոստովան եղև վասն ան-
ձին իւրոյ՝ Թէ չեմ քրիստոնեայ. և կալաւ զօրէնս
մազդեզանցն, այսինքն զմոպուցն. եպագ երկիր արեւ-
գական և կրակի, և խոստովան եղև՝ Թէ աստուածք
այն են, զոր Թագաւորն Պարսից պաշտէ: Եդ ուխտ
ընդ Շապհոյ արքային Պարսից յայնմ հետէ. Թէ իցէ
և կարասցէ յաղթել Շապուհ Հայոց, և ունել զաշ-
խարհն, և ինձ դարձ լիցի յիմ աշխարհն և յիմ տունն,
նախ ես՝ ասէ՝ շինեցից ատրուշան յիմում տանն սեպ-
հականին, այսինքն տուն կրակին պաշտելոյ: Եւ կեանս
և մահս դնէր ընդ նոսա, խոստացեալ քանիւք և ար-
դեամբք: Եւ զզօրսն Պարսից պատրաստէին առաւել ևս
քան զառաջինն, և առաջնորդ ունէին զչարագործն
Մերուժանն, ասպատակել յաշխարհն Հայոց: Յան-
կարծօրէն այրացաւ եր զերկիրն Հայոց առնէին առաջ
նորդ Մերուժանաւ. զորս տային 'ի կոխումն փղաց, և
զկանայս ընդ ցից սայլից հանէին. առնուին կոտո-
րէին զամենայն բնակիչսն վերնագաւառացն Հայոց:

Մինչ դեռ Թագաւորն Արշակ 'ի կողմանսն ստորին
գաւառացն յԱնգեղ տանն էր յուտեստ, զմիջնաշխարհն
քանդեալ բրեալ զօրքն Պարսից ապականէին: Ապա

զօրաժողով լինէր Վասակ զօրավարն Հայոց, և որ հասին 'ի ժամանակի անդ 'ի ձեռն նորա տասն հազար հեծեալ ընդիր ընդիր և քաջ այրեալի, կազմ զինու և բազում պատրաստութեամբ, և հանդերձ նոքօք խաղայր, 'ի կիրթ ձգեալ հասանէր զօրացն Պարսից: Իսկ իբրեւ զգացին զօրավարն զօրաց Թագաւորին Պարսից՝ եթէ զօրաժողով է 'ի վերայ նոցա զօրավարն Հայոց Վասակ, զմնացորդս աշխարհին գերփեցին Կերեցին առին և փախեան յաշխարհն իւրեանց ճեպով տագնապաւ: Ապա զհետ կրթէր Վասակ մամիկոնեան, և երթայր հասանէր նոցա. չուէին 'ի սահմանս Ատրպատականին: Իսկ զօրքն Թագաւորին Պարսից Թողին զգերին, և փախտական լինէին հանդերձ Մերուժանաւն: Եւ Թափէր անչափ և անթիւ զամենայն զառեալ գերութիւնն, և դառնային խաղաղութեամբ առ Թագաւորն Արշակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Դ .

Յազաքս Մերուժանայ, Թէ զիարդ ապստամբէր և գրգռէր զԹաւորն Պարսից Շապուհ, և առնէր պատերազմ. և Թէ զիարդ լինէր առաջնորդ Թագաւորին Պարսից Շապուհ, և ածէր հէն յաշխարհն հայաստանի. և կամ զիարդ գերէր զոսկերս արշակունեաց. կամ զիարդ զօրավարն Վասակ Թափեաց զգերեալսն և յաղթեաց Թշնամոյն:

Ապա յետ այսորիկ Մերուժան վատանշան գրգռէր զԹագաւորն Պարսից զՇապուհն 'ի վերայ Թագաւորին Արշակայ մեծաւ բարկութեամբ: Ապա զօրաժողով լինէր Թագաւորն Պարսից Շապուհ. և լրտեսս արձակէր, դիտել զարքայն Հայոց զԱրշակ: Եւ մինչ նա դեռ զգուշացեալ Արշակ արքայն Հայոց հանդերձ իւրովք զօրքն զատրպատական սահմանօքն, զի անդ սպասէր զօրացն Պարսից, նոցա առաջնորդ կալեալ զՄերուժանն՝ ընդ "յլ կաթել ասպատակ յաշխարհն Հայոց առնէին: Զի ընդ Աղձնիս և ընդ

Ծոփս մեծ, ընդ Անգեղ տունն և ընդ գաւառն Անձ տայ ընդ Ծոփս Շահունոց, ընդ Մզուր գաւառն և ընդ Դարանաղէ, ընդ Լիկեղեաց, զկողմանս այնց գաւառացն Շապուհ թագաւորն Պարսից հանդերձ անթիւ զօրօքն ասպատակել հեղեալ ծաւալէր բազմութեամբ իբրև զջուրս բազումն:

Այրացաւեր առնէին, և զանթիւ մարդիկ արկանէին ՚ի սուր սուսերի իւրեանց. զկանայս և զմանկտի հանէին ընդ ցից սայլից, զկէսս զոր ՚ի ներքոյ կամացն արկեալ կասուին: Եւ զարանց բազմութիւնս տային ՚ի կոխումն փղաց. և զառանց թուոյ զմատաղ մանկտոյն, զայն ՚ի գերութիւն վարէին. և զբազում ամուրս քանդէին, և զբերդս աւերէին զամուրս: Եւ առին աւերեցին զմեծ քաղաքն Տիգրանակերտ, որ էր ՚ի գաւառին Աղձնեաց յիշխանութեան բղեշխին. քառասուն հազար երդ, զայն նոյնհետայն ՚ի գերութիւն խաղացուցին. և ինքեանք ՚ի Ծոփս մեծ արշաւեցին: Եւ անդ էին բերդք, զոր առին. և էր, զոր ոչ կարացին առնուլ: Եւ գային պահարկանէին շուրջ զԱնգեղ զամուր բերդաւն, որ է յԱնկեղ տանն գաւառին. զի անդ էին բազում Հայոց թագաւորացն գերեզմանք շիրմացն արանցն արշակունեաց. բազում գանձք մթերեալ մնացեալ կային ՚ի նախնեացն ՚ի հնոց ժամանակաց հետէ: Չուան պահարկին զբերդաւն. ապա իբրև ոչ կարէին առնուլ վասն ամրութեան տեղոյն՝ թողուին և գնային: Եւ զբազում բերդօք զանց առնէին, զի ոչ կարէին մարտնչել ընդ ամուրսն. բայց միայն մատնեցաւ ՚ի ձեռն նոցա ամուր բերդն Անի ՚ի Դարանաղեաց գաւառին անդ, զի չարագործն Մերութանն հնարաւորութեամբ մեքենայէր ամուր բերդին այնմիկ: Ելանէին ՚ի վեր, և կործանէին զպարիսպ նորա, և իջուցանէին անթիւ գանձս ՚ի բերդէն: Եւ բանային զգերեզմանս զառաջին թագաւորացն Հայոց զարանց քաջաց զարշակունոյ, և խաղացուցանէին ՚ի գերութիւն զոսկերս թագաւորացն. բայց միայն զգերեզման շիրմին Սանատրկոյ արքային ոչ կարացին բանալ վասն անհեղեղ սկայագործ հաստաշինած ճարտարագործ արարածոցն: Ապա գնա,

ցեալք անտի՛ի բաց մերժէին, ընդ այլ դիմեալ՝ ասպատակս կապէին, ընդ կողմանսն Բասենոյ յառաջ խաղային և ինքեանք, կամէին ՚ի Թիկանցն կուսէ անկանել հասանել ՚ի վերայ զօրացն Թադաւորին Հայոց:

Ապա մինչ դեռ այս ամենայն լինէր, գուժկան հասանէր առ Թադաւորն Արշակ, և ասէն նմա. Դու աւադիկ առաջոյ սպասես Թշնամեացն, նստիս յԱտրբպատականի. իսկ Թշնամիքն զԹիկամբք անկեալ կոտորեցին զաշխարհս և արդ դիմեալ գան ՚ի վերայ քո: Ապա իբրև զայս քէին Թադաւորն Հայոց Արշակ և զօրավարն նորին Վասակ, հանդէս առնէին զօրացն իւրեանց, Եւ գտան ՚ի ժամանակին անդ ընդ ձեռամբն զօրավարին Վասակայ արք գործոց իբրև վաթսուն հազար, ընտիրք և պատերազմողք. որ միամիտք և միասիրտք էին միաբանութեան գործոցն պատերազմին, հասանել մարտնչել ՚ի վերայ որդւոց և կանանց իւրեանց, և ՚ի վերայ աշխարհին դնել զանձինս իւրեանց մինչև ՚ի մահ և ՚ի վերայ աշխարհին գաւառացն բնակութեան, հասանել մարտնչել ՚ի վերայ եկեղեցեացն իւրեանց, ՚ի վերայ ուխտին պաշտամանն սրբոյ եկեղեցեաց իւրեանց, ՚ի վերայ հաւատոց ուխտին անուան աստուծոյ իւրեանց, փոխանակ բնակ տերանց իւրեանց արչակունւոց: Զի անգամ ոսկերք Թադաւորացն մեռելոց և բազում ժողովուրդք խըլեալք յիւրաքանչիւր տեղեաց, փոփոխեցան յօտարութիւն:

Ապա Վասակ սպարապետն հանդերձ վաթսուն հազարոք յառաջ խաղայր, դարձեալ ընդ կրուկ Թողոյր զԹադաւորն Արշակ յամուր տեղւոյ ուրեմն յերկրին Մարաց, հանդերձ սպասաւորոցն: Եւ ինքն գայր հասանէր ՚ի միջնաշխարհն Հայոց ՚ի գաւառն Այրարատու. և հասանէր գտանէր զզօրսն Պարսից, զի հասեալ մածեալ էին բազմութեամբ իբրև զաւազ առ ափն ծովու, բանակեալ զգաւառան այրայրատեան: Ապա հասեալ Վասակ հանդերձ գնդաւն՝ որ ընդ իւրն էին, անկանէր ՚ի վերայ բանակին Թաւաւորին Պարսից ՚ի գիշերի յեղակարծումն ժամա-

նակի: Եւ անդէն առ հասարակ ընդ սուր հանէին զգորսն ամենայն Պարսից. բայց միայն թագաւորն միաձի ճողորպրեալ մագապուր փախչէր: Զհետ հալածէին զմնացեալն փախուցեալն արտաքոյ իւրեանց սահմանացն, և թափէին 'ի նոցանէ աւար բազում և անթիւ, զի ոչ գոյր նոցա չափ համարոյ: Եւ առ հասարակ արկանէին զնոսա 'ի սուր սուսերի իւրեանց, և թափէին 'ի նոցանէն զոսկերս թագաւորացն իւրեանց, զոր պարսիկք խաղացուցեալ տանէին 'ի գերութիւն յաշխարհն Պարսից: Զի ասէին ըստ իւրեանց հեթանոսութեանն ըստ օրինացն, թէ վասն այսորիկ բարձեալ տանիմք զոսկերս թագաւորացն Հայոց յաշխարհն մեր, զի փառք թագաւորացն և բախտքն և քաջութիւն աշխարհիս աստի գնացեալ ընդ ոսկերս թագաւորացն յաշխարհն մեր եկեսցեն: Ապա թափէր Վասակ զգերութիւնն ամենայն զհայաստան աշխարհին. և զոսկերս թագաւորացն Հայոց, զորս թափեաց Վասակ, հանեալ թաղեցին յամուր 'ի գեւղն՝ որ Աղձքն անուանին, յԱյրարատ գաւառին՝ որ կայն 'ի խինձս 'ի գոգս 'ի ծոցս յանձուկս 'ի դժուարս լերինն մեծի, զոր Արագածն կոչեն: Եւ ինքեանք փոյթ արարեալ զաշխարհ նուաճել. յարդարելկարգել յօրինել շինել զամենայն զգերութիւնս յաւերածոյն և այրեցածոյն: Բայց յայնմ նուագի ևս ապրէր Մերուժանն չարագործն, փախուցեալ ընդ արքային Պարսից: Եւ յայնմ հետէ պահ ունէին իւրեանց աշխարհին. արքայն Արշակ հանդերձ զօրավարաւն Վասակաւ յերկոսին դուրս սահմանացն զգուշանային մինչև զամենայն աւուրս կենդանութեան իւրեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ե.

Յաղագս թէ զիւրգ արշաւեաց արքայն Արշակ յերկիրն Պարսից,
և քանգէր և հարկանէր զբանակն Շապհոյ արքային 'ի Թաւրէշ:

Ապա զօրաժողով լինէր Արշակ արքայ Հայոց, և
կուտէր առ ինքն զօրս բազումն իբրեւ զաւազ բազմու-
թեամբ, և խաղայր 'ի վերայ աշխարհին Պարսից:
Ապա առնոյր Վասակ զգունդն Հայոց, և ղՀոնսն
հանդերձ Ալանօքն կոչել յօգնականութիւն, և հասա-
նէր դիմէր յօգնականութիւն թագաւորութեանն
Հայոց 'ի վերայ Պարսից: Այլ թագաւորն Պարսից
հանդերձ ամենայն իւրովք զօրքն 'ի ժամանակի անդ-
յայնմիկ. քանզի և նա խաղացեալ գայր 'ի վերայ
հայաստան երկրին ընդդէմ սոցա, ապա սոքա փու-
թացեալք հասանէին յԱտրպատական. և գտանէին
զբանակն արքային Պարսից 'ի Թաւրէշ բանակեալ:

Հասանէր Վասակ սպարապետն հանդերձ քսան
բիւրուքն, անկանէր 'ի վերայ բանակին Պարսից:
Միաձի ճողոպրեալ թագաւորն փախչէր, և առնու-
ին յաւարի զամենայն կարաւանն Պարսից. և զամե-
նայն զօրսն Պարսից բազմութեանն կոտորեցին, և
առին աւար բազում 'ի բանակէն, զի ոչ գոյր նոցա
թիւ: Ասպատակ տուեալ առնուին զամենայն ատրը-
պայական երկիրն. քանդեալ բրէին զերկիրն, մինչև
'ի հիմանց կործանէին. և խաղացուցանէին զգերու-
թիւն երկրին քան զաստեղս բազմութեամբ: Իւ
զամենայն գայր երկրին հանէին ընդ ուր. և ինքեանք
զգուշացեալք սահմանօք երկրին իւրեանց, պահ ար-
կեալ պահէին մեծաւ զգուշութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Զ .

Յաղագս Վնայ պարսկի, և չորեքհարիւր հազարացն՝ որ եկեալ էին 'ի վերայ Հայոց, և նկուռն լինէին 'ի զօրացն Հայոց:

Ապա գումարեաց Թադաւորն Պարսից Շապուհ զՎինն 'ի վերայ արքային Հայոց Արշակայ չորեքհարիւր հազարաւ: Ապա գայր ելանէր Վինն, ասպատակ սփռէր ընդ ամենայն երկիրն սահմանացն Հայոց: Եւ ապա իբրեւ գիտացեալ Թադաւորն Հայոց Արշակ, հասանէին 'ի վերայ զօրացն Պարսից. կոտորեալ առ հասարակ ընդ սուր հանէր զամենայն զօրան Պարսից, և զմնացեալսն փախստական առնէր մինչև 'ի կողմանս սահմանաց Պարսից: Սատակէին զնոսա, և ինքեանք դարձեալ ունէին զճակատուն տեղի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է .

Յաղագս զօրավարին Պարսից Անդիկանայ, որ քառասուն բիւրուն հասանէր՝ աւար առնուլ զերկիրն Հայոց: Թէ զիարդ Վասակ սպարապետն Հայոց ելանէր ընդ առաջ նորա երկոտասան բիւրու: հարկանէր զնա և զջօրս նորա:

Ապա յետ այսորիկ առաքէր արքայն Պարսից 'ի վերայ արքային Հայոց գունդ կազմեալ պատրաստեալ արս ընդիրս պատերազմողս իւր և զքառասուն բիւր, գալ առնուլ այրել աւերել զերկիրն հայաստան, և Անդիկան զօրագլուխ նոցա. գայր հասանէր ասպատակ առնէր յերկիրն Հայոց: Ապա գայր հասանէր ընդ առաջ նորա Վասակ մամիկոնեան սպարապետն Հայոց երկոտասան բիւրուք. հարկանէր սատակէր զնա և զջօրս նորա, Թափէր զզարդ նոցա, և ոչ ապրեցուցանէր մի 'ի նոցանէ և ոչ մի. և ինքն կայր քաջութեամբ ունելով զճակատուն տեղի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը .

Յազադս Հազարաւուխոյն՝ որ էր մի 'ի նախարարացն Պարսից, զոր աւաքեաց Շապուհ արքայ ութսուն բիւրօք՝ հարկանել զերկիրն Հայոց. եթէ զիւրդ ել ընդ առաջնորա մեծասան հազարաւ, հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա 'ի սահմանս Աղձնեաց:

Եկն Եհաս Հազարաւուխո 'ի զօրացն Պարսից, գալայրեացաւ եր առնել, 'ի հիմանց տապալել զերկիրն Հայոց: Լի գիմեալ ընդ երկիրն Աղձնեաց, կամեցաւ ծաւալել ընդ երկիրն Հայոց և ընդ ամենայն սահմանս նոցա: Ապա ելանէր Վասակ ընդ առաջնորա հանդերձ մեծասան հազարաւ. հարկանէր սատակէր, և զզօրսն զմնացեալն և զփախստականն արկանէր յերկիրն Պարսից. և զՀազարաւուխոն անդէն սպանանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ .

Յազադս Դմաւունդ Վեմականայ, որ իննսուն բիւրուն տապրիկ զօրքն՝ զոր առաքեաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց Շապուհ արքայն Պարսից: Ապա ելանէր Վասակ զօրավարն Հայոց, հարկանէր զնա և զզօրս նորա:

Ապա գայր հասանէր 'ի Կաւոսականի տոհմէն Դմաւունդ Վեմական, հանդերձ իննսուն բիւրուն՝ որ առաքեալ էին 'ի Շապհոյ արքայէն Պարսից յերկիրն Հայոց, տալ ընդ նոսա մարտ պատերազմի: Ապա կազմեցան պատրաստեցան զօրքն երկիրն Հայոց, և Վասակ զօրավար նոցա. ելին պատերազմել 'ի դիմի հարկանել նոցա: Ապա 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից յերեսաց նոցա, դարձան 'ի փախուստ: Հասանէր Վասակ, կոտորէր սպանանէր հարկանէր 'ի նոցանէն, զի և մի ոչ ապրեցուցանէր. և զՎեմականն 'ի մէջ զօրացն սպանանէր¹: Եւ սինլքորքն² արտաքոյ իւրեանց սահմանացն հալածեալ տանէին:

1 Օրինակ մի չունի և զՎեմականն..... սպանանէր:

2 Ի չորս օրինակս սինլքորքն: Ի Պատկանեան օր. դիւորքն:

Ապա այս բանք վաղագոյն ազդ լինէին առ թագաւորն Հայոց Արշակ, և առ զօրավարն նոցին Վասակ. ապա և սոքա բազում զօր յաշխարհէ ժողովեցին, զի ոչ գոյր համար բազմութեանն: Եւ թէ բեր աճապարեցին, սակայն զօրքն Պարսից արշաւէին յերկիրն Հայոց, և ընդ երիս ասպատակէին:

Ապա թագաւորն Արշակ և զիւր զօրսն բաժանէր ընդ երիս. և տայր զմի գունդն՝ Վասակայ սպարապետին, և զերկրորդ գունդն՝ ի ձեռն Բագասի եղբօրնորին, որ ի գործ արութեան քաջ էր անհնարին, բայց ի գործ իմաստութեան բախած էր. և զմիւս գունդն իսկ թագաւորն Արշակ առնոյր: Եւ տայր հրաման՝ յառաջ խաղալ պատրաստել, առ դիպան՝ պատահել զօրացն Պարսից: Ապա գայր սպարապետն Վասակ, գտանէր զառաջին առաջն զօրացն Պարսից զՀազարաւուխտն, զի հասեալ էին ի գաւառն Վանանդայ, ի տեղւոջն՝ որ անուանեալ կոչէր յերեւեալ՝. և բախէր ընդդէմ զօրացն Պարսից՝ մարտիւ պատերազմաւ: Ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից, դարձան ի փախուստ, ցրուեցան սփռեցան: Հասանէր զօրավարն Վասակ, արկանէր զզօրսն ամենայն փախստեիցն Պարսից. ոչ ապրեցուցանէին և ոչ զմի, և թափեցին աւար բազում և զփիղան:

Ի նմին ամենան ի նմին շաքաթու ի նմին աւուր հասանէր Բագոս, հանդերձ զօրօք՝ որ ընդ իւրն էին. գտանէր զառաջ երկրորդ զօրացն Պարսից և զԱնդիկան զօրագլուխ նոցա, զի հասեալ մածեալ բանակէին ի վերայ ձկնատենիցն Առեստեայ: Ապա վաղ զգացին զօրքն Պարսից զհասանել Բագոսին, և պատրաստեցան ի մարտ պատերազմի ընդդէմ զօրացն Հայոց: Ապա հասանէր Բագոսն ամենայն գնդաւն. ընդդէմ յարձակէին Ճակատուն Պարսից, անդէն հարկանէին սատակէին զամենայն առ հասարակ զզօրսն Պարսից, և գլխովին զԱնդիկան սպանանէին: Ապա դիպէր Բագոսն գնդին փղացն, և տեսանէր զմի ի

1 Օրինակ մի յաւելու է յեռն:

3 Օրինակ մի երեւելու:

2 Օրինակ մի առ ի դիպան:

փղաց անդի մեծապէս զարդարեալ, և զարքունա-
կան նշանս 'ի վերայ արձակեալ: Համարեցաւ
զթագաւորն 'ի փղին յայնմիկ. իջանէր յերիվա-
րէն, հանեալ զսուսերն իւր յարձակէր 'ի վերայ փղին.
զէն վերացոյց, եմուտ 'ի ներքոյ փղին, հարկանէր
զներստս փղին, և անդէն ընկենոյր զփիղն 'ի վերայ
անձին իւրոյ, և «ատակէին երկոքեան. զի ոչ ժամանէր
եւանել ներքուստ 'ի փղէն: Յայնմ ճակատու, բայց
միայն զի մեռաւ զօրագլուխ զօրացն Բագոսն, այլ
'ի Պարսից զօրացն ոչ ապրեցուցանէին յայնցանէ և ոչ
մի:

Իսկ 'ի նոյն ամի 'ի նմին շաբաթի 'ի նմին իսկ աւուր,
քանզի 'ի մի օր¹ եղեն ճակատքն երեքեան, արդ հա-
սանէր թագաւորն Արշակ, հանդերձ զօրքն² որ ընդ
իւրն էին. գտանէր զինքնին թագաւորն Շապուհ, զի
հասեալ մածեալ բանակէին 'ի գաւառն Բասենոյ 'ի
տեղիսն՝ որ անուանեալ կոչի Ոսխա³: Ապա անկանէր
գիշերի արքայն Արշակ 'ի վերայ բանակին Պարսից, և
անդէն ընդ սուր հանէր զամենեսեան. բայց միայն
միաձի մազապուր ճողոպրէր թագաւորն Շապուհ,
փախուցեալ անկանէր յաշխարհն Պարսից: Ապա
յայնմ ժամանակի յ'րիցունց զնդագն միմեանց գի-
ւէին աւետաւորքն յաղթութեանցն. բայց 'ի Բագոսէ,
զի մեռաւ միայն 'ի միում ճակատուն, այլ և ոչ մի 'ի
նոցանէն ոչ ծախէին. յաստուծոյ եղև մեծ աջողու-
թիւնն յաղթութեանն: Եւ սղբա 'ի կողմանս Պարսից
ասպատակէին, և հարկանէին մինչև 'ի կողմանս՝ որ
կոչին Խարտիզան: Եւ լցան գանձիւք բազմօք և զինու
և զարդու և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ,
և հարստացան անցին ըստ չափ:

¹ Յամենայն օրինակս քան զի օր:

² Յերկուս օրինակս Ոսխա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ

Յաղագս Մերութանայ արծրունոյ, որ ապստամբեալց յարքայէն
Հայոց Արշակայ, և անկաւ առ Թագաւորն Պարսից Շապուհ, և
և առաւել գրգռէր զպատերազմունսն. և Թէ զիարդ ուրացաւ
յաստուծոյ, և կամ զիարդ եղև խոչընդակն և խաչոռն երկրին
Հայոց մինչև յապայ:

Յայնմ ժամանակի ապստամբեաց յարքայէն Հայոց
մի ոմն 'ի նախարարաց մեծամեծացն, Մերութան
անուն արծրունի. և չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին
Պարսից Շապհոյ, և դնէր ընդ նմա ուխտ երդմամբ, զի
յաւիտեան ծառայ լիցի նմա: Նախ ուրացաւ 'ի կե-
նացն իւրոց, զոր յաստուածն ունէր. զի եթող զօ-
րէ'ս քրիստոնէութեան, և խոստովան եղև վասն ան-
ձին իւրոյ՝ Թէ չեմ քրիստոնեայ. և կալաւ զօրէնս
մազդեզանցն, այսինքն զմոգուցն. եպագ երկիր արե-
գական և կրակի, և խոստովան եղև՝ Թէ աստուածք
այն են, զոր Թագաւորն Պարսից պաշտէ: Եդ ուխտ
ընդ Շապհոյ արքային Պարսից յայնմ հետէ. Թէ իցէ
և կարասցէ յաղթել Շապուհ Հայոց, և ունել զաշ-
խարհն, և ինձ դարձ լիցի յիմաշխարհն և յիմտունն,
նախ ես՝ ասէ՝ շինեցից ատրուշան յիմում տանն սեպ-
հականին, այսինքն տուն կրակին պաշտելոյ: Եւ կեանս
և մահս դնէր ընդ նոսա, խոստացեալ բանիւք և ար-
դեամբք: Եւ զգորսն Պարսից պատրաստէին առաւել ևս
քան զառաջինն, և առաջնորդ ունէին զչարագործն
Մերութանն, ասպատակել յաշխարհն Հայոց: Յան-
կարծօրէն այրացաւ եր գերկիրն Հայոց առնէին առաջ-
նորդ Մերութանաւ. զորս տային 'ի կոխունն փղաց, և
զկանայս ընդ ցից սայլից հանէին. առնուն կոտո-
րէին զամենայն բնակիչսն վերնագաւառացն Հայոց:

Մինչ դեռ Թագաւորն Արշակ 'ի կողմանսն ստորին
գաւառացն յԱնգեղ տանն էր յուտեստ, զմիջնաշխարհն
քանդեալ բրեալ զօրքն Պարսից ապականէին: Ապա

զօրաժողով լինէր Վասակ զօրավարն Հայոց, և որ հասին 'ի ժամանակի անդ 'ի ձեռն նորա տան հազար հեծեալ ընդիր ընդիր և քաջ այրեալի, կազմ զինու և բազում պատրաստութեամբ, և հանդերձ նոքօք խաղայր, 'ի կիրթ ձգեալ հասանէր զօրացն Պարսից: Իսկ իբրև զգացին զօրավարն զօրաց Թագաւորին Պարսից՝ եթէ զօրաժողով է 'ի վերայ նոցա զօրավարն Հայոց Վասակ, զմնացորդս աշխարհին գերփեցին Կերեցին առին և փախեան յաշխարհն իւրեանց ճեպով տաքնապաւ: Ապա զհետ կրթէր Վասակ մամիկոնեան, և երթայր հասանէր նոցա. չուէին 'ի սահմանս Ատրպատականին: Իսկ զօրն Թագաւորին Պարսից Թողին զգերին, և փախստական լինէին հանդերձ Մերուժանաւ: Եւ Թափէր անչափ և անթիւ զամենայն զառեալ գերութիւնն, և դառնային խաղաղութեամբ առ Թագաւորն Արշակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Դ .

Յազգս Մերուժանայ, Թէ զիւրդ ապստամբէր և գրգռէր զԹաւորն Պարսից Շապուհ, և առնէր պատերազմ. և Թէ զիւրդ լինէր առաջնորդ Թագաւորին Պարսից Շապուհ, և ածէր հէն յաշխարհն հայաստանի. և կամ զիւրդ գերէր զոսկերս արշակունեաց. կամ զիւրդ զօրավարն Վասակ Թափեաց զգերեալսն և յաղթեաց Թշնամոյն:

Ապա յետ այսորիկ Մերուժան վատանշան գրգռէր զԹագաւորն Պարսից զՇապուհն 'ի վերայ Թագաւորին Արշակայ մեծաւ բարկութեամբ: Ապա զօրաժողով լինէր Թագաւորն Պարսից Շապուհ. և լրտեսս արձակէր, դիտել զարքայն Հայոց զԱրշակ: Եւ մինչնա դեռ զգուշացեալ Արշակ արքայն Հայոց հանդերձ իւրովք զօրօքն զատրպատական սահմանօքն, զի անդ սպասէր զօրացն Պարսից, նոցա առաջնորդ կալեալ զՄերուժանն՝ ընդ 'յլ կաթել ասպատակ յաշխարհն Հայոց առնէին: Զի ընդ Աղձնիս և ընդ

Ծոփս մեծ, ընդ Անգեղ տունն և ընդ գաւառն Անձտայ ընդ Ծոփս Շահունոց, ընդ Մզուր գաւառն և ընդ Դարանաղէ, ընդ Եկեղեաց, զկողմանս այն գաւառացն Շապուհ թագաւորն Պարսից հանդերձ անթիւ զօրօքն ասպատակել հեղեալ ծաւալէր բազմութեամբ իբրև զջուրս բազումս:

Այրացաւեր առնէին, և զանթիւ մարդիկ արկանէին 'ի սուր սուսերի իւրեանց. զկանայս և զմանկտի հանէին ընդ ցից սայլից, զկէսս զոր 'ի ներքոյ կամացն արկեալ կասուին: Եւ զարանց բազմութիւնս տային 'ի կոխումն փղաց. և զառանց թուոյ զմատաղ մանկտոյն, զայն 'ի գերութիւն վարէին. և զբազում ամուրս քանդէին, և զբերդս աւերէին զամուրս: Եւ առին աւերեցին զմեծ քաղաքն Տիգրանակերտ, որ էր 'ի գաւառին Աղձնեաց յիշխանութեան բգեշխին. քառասուն հազար երդ, զայն նոյնհետայն 'ի գերութիւն խաղացուցին. և ինքեանք 'ի Ծոփս մեծ արշաւեցին: Եւ անդ էին բերդք, զոր առին. և էր, զոր ոչ կարացին առնուլ: Եւ գային պահարկանէին շուրջ զԱնգեղ զամուր բերդաւն, որ է յԱնկեղ տանն գաւառին. զի անդ էին բազում Հայոց թագաւորացն գերեզմանք շիրմացն արանցն արշակունեաց. բազում գանձք մթերեալ մնացեալ կային 'ի նախնեացն 'ի հնոց ժամանակաց հետէ: Զուան պահ արկին զբերդաւն. ապա իբրև ոչ կարէին առնուլ վասն ամրութեան տեղւոյն՝ թողուին և գնային: Եւ զբազում բերդօք զանց առնէին, զի ոչ կարէին մարտնչել ընդ ամուրսն. բայց միայն մատնեցաւ 'ի ձեռն՝ նոցա ամուր բերդն Անի 'ի Դարանաղեաց գաւառին անդ, զի չարագործն Սերուժանն հնարաւորութեամբ մեքենայէր ամուր բերդին այնմիկ: Ելանէին 'ի վեր, և կործանէին զպարիսպնորա, և իջուցանէին անթիւ գանձս 'ի բերդէն: Եւ բանային զգերեզմանս զառաջին թագաւորացն Հայոց զարանց քաջաց զարշակունոյ, և խաղացուցանէին 'ի գերութիւն զոսկերս թագաւորացն. բայց միայն զգերեզման շիրմին Սանատրկոյ արքային ոչ կարացին բանալ վասն անհեղեղ սկայադործ հաստաշինած ճարտարագործ արարածոցն: Ապա գնա-

ցեալք անտի՛ի բաց մերժէին, ընդ այլ դիմեալ՝ ասպատակս կապէին, ընդ կողմանսն Բասենոյ յառաջ խաղային և ինքեանք, կամէին ՚ի Թիկանցն կուսեանկանել հասանել ՚ի վերայ զօրացն Թագաւորին Հայոց:

Ապա մինչ դեռ այս ամենայն լինէր, գուժկան հասանէր առ Թագաւորն Արշակ, և ասէն նմա. Դու աւագիկ առաջոյ սպասեալ Թշնամեացն, նստիս յԱտրբպատականի. իսկ Թշնամիքն զԹիկամբք անկեալ կոտորեցին զաշխարհս և արդ դիմեալ զան ՚ի վերայ քո: Ապա իբրեւ զայս ըէին Թագաւորն Հայոց Արշակ և զօրավարն նորին Վասակ, հանդէս առնէին զօրացն իւրեանց: Եւ գտան ՚ի Ժամանակին անդ ընդ ձեռամբն զօրավարին Վասակայ արք գործոց իբրեւ վաթսուն հազար, ընտիրք և պատերազմողք. որ միամիտք և միասիրտք էին միաբանութեան գործոցն պատերազմին, հասանել մարտնչել ՚ի վերայ որդւոց և կանանց իւրեանց, և ՚ի վերայ աշխարհին դնել զանձինս իւրեանց մինչև ՚ի մահ և ՚ի վերայ աշխարհին գաւառացն ընակութեան, հասանել մարտնչել ՚ի վերայ եկեղեցեացն իւրեանց, ՚ի վերայ ուխտին պաշտամանն սրբոյ եկեղեցեաց իւրեանց, ՚ի վերայ հաւատոց ուխտին անուան աստուծոյ իւրեանց, փոխանակ բնակ տերանց իւրեանց արշակունւոց: Զի անգամ ոսկերք Թագաւորացն մեռելոց և բազում ժողովուրդք խըլեալք յիւրաքանչիւր տեղեաց, փոփոխեցան յօտարութիւն:

Ապա Վասակ սպարապետն հանդերձ վաթսուն հազարոք յառաջ խաղայր, դարձեալ ընդ կրուկ Թողոյր զԹագաւորն Արշակ յամուր տեղւոջ ուրեմն յերկրին Մարաց, հանդերձ սպասաւորոցն: Եւ ինքն գայր հասանէր ՚ի միջնաշխարհն Հայոց ՚ի գաւառն Այրայրատու. և հասանէր գտանէր զզօրսն Պարսից, զի հասեալ մածեալ էին բազմութեամբ իբրեւ զաւագ առ ափն ծովու, բանակեալ զգաւառան այրայրատեան: Ապա հասեալ Վասակ հանդերձ գնդաւն՝ որ ընդ իւրն էին, անկանէր ՚ի վերայ բանակին Թագաւորին Պարսից ՚ի գիշերի յեղակարծումն Ժամա-

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Զ .

Յազաքս Վնայ պարսկի, և չորեքհարիւր հազարացն՝ որ եկեալ էին 'ի վերայ Հայոց, և նկուռն լինէին 'ի զօրացն Հայոց:

Ապա գումարեաց Թադաւորն Պարսից Շապուհ զՎինն 'ի վերայ արքային Հայոց Արշակայ չորեքհարիւր հազարաւ: Ապա գայր ելանէր Վինն, ասպատակ սփռէր ընդ ամենայն երկիրն սահմանացն Հայոց: Եւ ապա իբրեւ գիտացեալ Թադաւորն Հայոց Արշակ, հասանէին 'ի վերայ զօրացն Պարսից. կոտորեալ առ հասարակ ընդ սուր հանէր զամենայն զօրսն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական առնէր մինչև 'ի կողմանս սահմանաց Պարսից: Սատակէին զնոսա, և ինքեանք դարձեալ ունէին զճակատուն տեղի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է .

Յազաքս զօրավարին Պարսից Անդիկանայ, որ քառասուն բիւրուն հասանէր՝ աւար առնուլ զերկիրն Հայոց. Թէ զիարգ Վասակ սպարապետն Հայոց ելանէր ընդ առաջնորա երկոտասան բիւրու: հարկանէր զնա և զզօրս նորա:

Ապա յետ այսորիկ առաքել արքայն Պարսից 'ի վերայ արքային Հայոց գունդ կազմեալ պատրաստեալ արս ընդիրս պատերազմողս իւր և զքառասուն բիւր, գալ առնուլ այրել աւերել զերկիրն հայաստան, և Անդիկան զօրադուլս նոցա. գայր հասանէր ասպատակ առնէր յերկիրն Հայոց: Ապա գայր հասանէր ընդ առաջ նորա Վասակ մամիկոնեան սպարապետն Հայոց երկոտասան բիւրուք. հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա, Թափէր զզարդ նոցա, և ոչ ապրեցուցանէր մի 'ի նոցանէ և ոչ մի. և ինքն կայր քաջութեամբ ունելով զճակատուն տեղի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը .

Յաղագս Հաղարաւուխոյն՝ որ էր մի 'ի նախարարացն Պարսից, զոր առաքեաց Շապուհ արքայ ութսուն բիւրօք՝ հարկանել զերկիրն Հայոց. եթէ զիարդ եւ ընդ առաջնորա մետասան հաղարաւ, հարկանէր սասակէր զնա և զզօրս նորա 'ի սահմանս Աղձնեաց:

Եկն եհաս Հաղարաւուխո 'ի զօրացն Պարսից, գալ այրեացաւեր առնել, 'ի հիմանց տապալել զերկիրն Հայոց: Լի գիմեալ ընդ երկիրն Աղձնեաց, կամեցաւ ծաւալել ընդ երկիրն Հայոց և ընդ ամենայն սահմանս նոցա: Ապա ելանէր Վասակ ընդ առաջ նորա հանդերձ մետասան հաղարաւ. հարկանէր սատակէր, և զզօրսն զմնացեալսն և զփախստականսն արկանէր յերկիրն Պարսից. և զՀաղարաւուխոն անդէն սպանանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ .

Յաղագս Դմաւունդ Վսեմականայ, որ իննսուն բիւրուն տապրիկ զօրքն՝ զոր առաքեաց՝ 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց Շապուհ արքայն Պարսից: Ապա ելանէր Վասակ զօրավարն Հայոց, հարկանէր զնա և զզօրս նորա:

Ապա գայր հասանէր 'ի Կաւոսականի տոհմէն Դմաւունդ Վսեմական, հանդերձ իննսուն բիւրուն՝ որ առաքեալ էին 'ի Շապհոյ արքայէն Պարսից յերկիրն Հայոց, տալ ընդ նոսա մարտ պատերազմի: Ապա կազմեցան պատրաստեցան զօրքն երկրին Հայոց, և Վասակ զօրավար նոցա. ելին պատերազմել 'ի դիմի հարկանել նոցա: Ապա 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից յերեսաց նոցա, դարձան 'ի փախուստ: Հասանէր Վասակ, կոտորէր սպանանէր հարկանէր 'ի նոցանէն, զի և մի ոչ ապրեցուցանէր. և զՎսեմականն 'ի մէջ զօրացն սպանանէր: Եւ սինլքօրքն՝ արտաքոյ իւրեանց սահմանացն հալածեալ տանէին:

1 Օրինակ մի չունի և զՎսեմականն . . . . . սպանանէր:

2 Ի չորս օրինակս զինչորսն: Ի Պատկանեան օր. զինչորսն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ .

Յազաքս Վահրիճայ, որ չորեքհարիւր բիւրուն գայր հասանէր, տայր պատերազմ ընդ Արշակայ արքային. և զիարդ մատնեցաւ 'ի ձեռս Վասակայ զօրավարին Հայոց ամենայն զօրքն հանգերձ:

Ապա գայր հասանէր Վահրիճ 'ի Վահրիճայ, և զօրքն Պարսից չորեքհարիւր բիւրուն առաքեալ 'ի Շապհոյ արքայէն 'ի վերայ հայաստան աշխարհին, աւար առնուլ և կորուսանել զերկիրն զօրացն Թազաւորութեանցն Հայոց. և գային հասանէին 'ի տեղին, որ կոչին Մախազեան: Ապա քառասուն հազարաւ ելանէր Վասակ զօրավարն ընդդէմ նոցա. հարկանէր սատակէր զզօրս նոցա, սպանանէր զՎահրիճն, և կոտորէր զզօրսն Պարսից, և ոչ Թողոյր 'ի նոցանէ և ոչ մի. և զգուշանայր զսահմանօք երկրին իւրոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ա .

Յազաքս Գուժանդ Շապհոյ, որ մեծաւ պարծանօք պարծեալ առաջի արքային Պարսից Շապհոյ, և առեալ ածէր 'ի վերայ աշխարհին Հայոց իննհարեւր հազար զօրս. և կամ զիարդ նկուն լինէին, չարաչար մերժեալ լինէին յաշխարհէն Հայոց:

Եւ եղև յետ այսորիկ գայր հասանէր Գուժանդ Շապուհ, առաքեալ 'ի Շապուհոյ արքայի Պարսից իննհարիւր հազարաւ, պարծեցեալ առաջի Թազաւորին: Եւ գնացեալ, գայր հասանէր յաշխարհն Հայոց. և առաջնորդ ունէր 'ի ձեռին՝ զՄերուժանն վատանշան, որ էր յԱրծրունեաց տոհմէն յերկրէն Հայոց: Ապա գայր հասանէր, և զեղծ գտանէր ըզսահմանապահսն՝ որք պահէին զսահմանս Հայոց: Ապա

1 Ի միում՝ օրինակի առաջնորդէր Մերուժան:

լցան սփռեցան. ծաւալեցան ընդ ամենայն երկիրն Հայոց, աւար առնուլ քանդել աւերել զերկիրն ամենայն Հայոց աշխարհին: Ապա կազմէր պատրաստէր Վասակ զօրավարն Հայոց, հասանէր անկանէր՝ ի վերայ արքայազնդին. և նախ զԳրումանդ Շապուհն սպանանէր: Եւ ապա ընդ ցիրն ասպատակ սփռեալ հայացիքն, զամենայն զօրսն Պարսից կոտորեալ, անմի արարեալ սպառեցին: Բայց միայն չարագործն Մերուժանն միաձի ճողովրեալ, փախէր անկանէր յերկիրն Պարսից:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ.

Յաղագս Դեհկան նահապետի, որ աւաքեցաւ՝ ի Շապուհ արքայն Պարսից ի վերայ Արշակայ Հայոց արքային՝ զօրօք բազմօք. ապա հասանէր սատակէր զնոսա զօրավարն Հայոց Վասակ:

Յետ այսր ամենայնի Շապուհ արքայն Պարսից զօրաժողով լինէր, և կուտէր զօրս անչափս և անթիւ և անհամար իբրեւ զաւազ՝ ծովու, և կուռ վառեալ՝ ողջ նիզակ ի ձեռն առնուին, չորեքհարիւր բեր զօրս բազումս: Եւ զԴեհկան նահապետ, որ տոհմիկ իսկ էր ազգաւ տոհմին զօրավարացն Հայոց՝ այս ինքն մամիկոննից, առաքէր զնա Թագաւորն Պարսից Շապուհ յերկիրն Հայոց ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց:

Գայր հասանէր ի սահմանս երկրին Հայոց. ապա և զհայացիսն ոչ ինչ ծուլացեալ ի քուն գտանէր, այլ կազմ պատրաստք կային նմին գործոյ ճակատուն պատերազմի: Եւ զօրավարն Վասակ ելանէր ընդ առաջ նոցա եւ Թանասուն հազարաւ. հարկանէր սատակէր զզօրսն ամենայն Պարսից, սպանանէր զիւր զազգային զԴեհկան նահապետն, և զմնացեալսն առաջի իւր տանէր փախստական ձիահալածք արարեալք: Բայց Մերուժանն արծրունի փախուցեալ ապրէր, որ առաջնորդէր նոցա:

1 Օրինակ մի յաւելու առ էպի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Գ.

Յաղագս Սուրենայ Պաշլաւի, որ եկն և նա զօրօք բաղմօք. և սա ևս
նկուռն լինէր իբրև զառաջինսն:

Ապա կրկնէր լինէր¹ զօրաժողով Շապուհ արքայ
Պարսից, կազմէր պատրաստէր գունդս բազումն զօ-
րացն և փիղս անթիւս, զօրս ընդիրս և պատերազ-
մողս. և Սուրեն Պաշլաւ, որ ազգակից իսկ էր Ար-
շակայ Թագաւորին Հայոց, և Մերուժանն առաջ
նորդ նոցա. և արձակեաց 'ի վերայ նոցա: Ապա քան-
զի և Վասակ զօրավարն Հայոց խաղաց գնաց ընդ
առաջ նոցա երեսուն հազարաւ, հարկանէր 'ի դիմի
զՍուրեն և սպանանէր, և զզօրսն կոտորեաց. բայց²
Մերուժան փախէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Գ.

Յաղագս Ապական Վսեմականի, զի եկն և նա յայս պատերազմս,
և նմա ձախողեցաւ որպէս առաջնոցն:

Իսկ յետ Սուրենայ եկն Վսեմական. գայր հա-
սանէր անչափ բազմութեամբ և անթիւ զօրօք, և
Մերուժան առաջնորդ առաքեալ 'ի Շապհոյ արքայէն
Պարսից 'ի գործ պատերազմի 'ի վերայ երկրին Հայոց:
Ապա առաքեցաւ ընդ առաջ նորա Վասակ սպարա-
պետ զօրավարն Հայոց. հարկանէր սատակէր զԱպա-
կանն Վսեմական հանդերձ զօրօքն, և զմին 'ի նոցա-
նէն ոչ ապրեցուցանէր: Բայց միայն փախէր չարա-
գործն Մերուժան:

¹ Ի ապ. Պատկանեան իւրին լինէր:

² Օրինակ մի յաւելու գիւծն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ե.

Յաղագս Զրկայ նուիրակապետի, որ առաքեցաւ 'ի Շապհոյ արքայէն 'ի վերայ Հայոց բազում զօրօք 'ի պատերազմ, և սատա-
կեցաւ իբրեւ զառաջնան:

Յետ այսորցիկ Զիկ նուիրակապետն զիւր արձա-
կեաց Շապուհ արքայ Պարսից, մղել զպատերազմ Հա-
յոց. և զՄերուժանն առաջնորդ ընդ նոսա առնէր:
Եւ գումարէր գումարտակ բազում իբրեւ զաւազ ծո-
վու բազմութեամբ. և գային հասանէին յերկիրն
Հայոց: Ապա ելանէր 'ի դիմի հարկանէր նոցա վասակ
զօրավարն Հայոց. Զիկն՝ սպանանէր, և զզօրսն զկէսն
կոտորէր: և զկէսն առաջի իւրեանց փախստական
առնէին: Այն անգամ ևս ոչ կարէին 'ի բուռն ար-
կանել զՄերուժանն²:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Զ.

Յաղագս Սուրենայ պարսիկի, որ յետ Զրկայն ևս եկն 'ի պատե-
րազմն. և նա 'ի բուռն անկեալ վասակայ, հանգերձ իւրովք
զօրօքն սատակեցաւ:

Եւ եղև յետ մահուն Զրկայ, Սուրէն պարսիկ
խաղաց 'ի Թագաւորէն Պարսից Շապհոյ. վաթսուն
բիւրու եկն եհաս, տալ պատերազմ ընդ Թագաւորին
Հայոց Արշակայ. և առաջնորդ ունէր զՄերուժանն:
Ապա ժողովեաց զամենայն զօրս նախարարայն վա-
սակ սպարապետն Հայոց. ելանէր 'ի գիշերի անկա-
նէր 'ի ներքս՝ 'ի զակիշն 'ի հետիոտս, սուսեր 'ի ձեռն
տասն հազարու ընտիր ընտիր արամբք: Առ հասարակ
կոտորէին հարկանէին և սատակէին զզօրսն Պարսից.
և ձերբակալ առնէին զՍուրէն պարսիկ, և ածէին զնա
առ արքայն Արշակ: Ապա հրաման տայր քարակոշկոճ՝
առնել զնա: Բայց Մերուժանն ապրէր փախստեայ:

1 Յօրինակի միում ընտիրապէս:

2 Սրինակ մի յաւելուլ էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ե .

Յաղագս Հրեւշդումայ, որ առաքեցաւ յարքայէն Պարսից 'ի վերայ Հայոց իննսուն բիւրու. և այն անգամ ևս նշան յազմու. Թեան Հայոց կանկներ:

Եւ Հրեւշդումն արձակէր 'ի պատերազմ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց: Զի և սա իսկ 'ի նմին յազգէ Թաւաւորին Հայոց ազգական էր, այլ բանիւ Շապհոյ արքայի գայր հասանէր հանդերձ զօրօք իննսուն բիւրուն, տալ պատերազմ ընդ հայաստանեայսն: Ապա կարգէր կազմէր պատրաստէր Վասակ զօրավարն Հայոց զամենայն զգունդս զօրայն, և դիմեաց 'ի վերայ նոցա մարտիւ պատերազմաւ: Փախստականս տանէին զնոսա, արկեալ առաջի իւրեանց. և Հրեւշդումն և Մերուժանն փախէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ը .

Յաղագս Աղանայոզայն, որ չորեքհարեւր բիւրաւ գայր հասանէր 'ի Թաւաւորին Պարսից՝ տալ պատերազմ ընդ արքային Հայոց, եթէ զիարգ նեղեալ պարտեցաւ 'ի ձեռն Վասակայ:

Իսկ Աղանայոզանն, որ Պահլաւն էր 'ի տոհմէն արշակունեաց, որ նա խրոխտացեալ առաջի Շապհոյ Թաւաւորին Պարսից, և գնայր գայր հասանէր 'ի սահմանս Հայոց: Ապա այս վաղաքոյն ազգ լինէր Թաւաւորին Հայոց Արշակայ. սոյնպէս և սա զիւր զօրքն կազմէր 'ի ձեռն Վասակայ իւրոյ սպարապետին: Եւ զամենայն նախարարն Հայոց ընդ նմա գումարեալ, գայր հասանէր ընդ առաջ զօրացն Պարսից. հարկանէր կոտորէր զամենեւեան առ հասարակ, և զմնացեալսն փախըստեայս առնէին յերկիրն Պարսից. և ինքեանք զգուշանային սահմանացն իւրեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Թ .

Յազգոս Բոյեկան մեծ նախարարին Պարսից, որ եկն և սա քա-
ռասուն բերաւ. զոր հարկանէր ջնջէր սպարապետն Հայոց
Վասակ:

Յետ այսորիկ Բոյեկան մեծ նախարար Պարսից, և
քառասուն բեր ընդ նմա, գային հասանէին յԱտրը-
պատական. կամէին ապատակ առնել յերկիրն Հա-
յոց: Ապա զառաջեօք անգանէր Վասակ իւրով հայաս-
տան գնդաւն, հարկանէր զզօրսն ամենայն Պարսից,
և զԲոյեկանն սպանանէր ի թաւրէժն: Եւ այրէր անդ
զապարանս Թադաւորին Պարսից. և գտեալ անդ
զպատկեր Թադաւորին Պարսից, նետաձիգ եղեալ՝
նետալից առնէր: Բայց միայն փախչէր Մերուժանն
ընդ նոսա եկեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ .

Յազգոս Վաչականայ, որ եկն ՚ի Հայս ութւտասն բերուն, և
կամէր առնուլ զՀայս. ապա և զնա վանեաց սպարապետն Հայոց
և զզօրս նորա:

Վաչական ոմն ՚ի նախարարացն Պարսից արշաւէր
յերկիրն հայաստան, հանդերձ ութւտասն բերօք:
Ապա ժողովէր զօրավարն Հայոց Վասակ զամենայն
զզօրսն Հայոց. և թողոյր զԹադաւորն Արշակ յամուր
բերդին Դարիւնաց, և ինքն զօրավարն Հայոց Վասակ
խաղայր անկանէր հանդերձ զօրօքն Հայոց զբանակաւն
Վաչականայ: Սպանանէր զՎաչականն, և կոտորէր
զբանակսն Պարսից. բայց միայն ապրէր սակաւօք
փախուցեալ Մերուժանն, եկեալ՝ առաջնորդ նոցա:

1 Օրինակ մի չունի եկեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ա.

Յազագո Մշկանայ և երեսուն և հինգ բիւրուն, որ արշաւէր յերկիրն Հայոց, եթէ զիարդ կոտորեալ եղէ 'ի Վասակայ և 'ի զօրաց Հայոց:

Եւ Մշկան ոմն անուն, մի 'ի նախարարացն Պարսից, և նա եկեալ ուղղէր ճակատս ընդ Թագաւորին Արշակայ: Ապա զօրավարն Հայոց Վասակ ճակատէր զգլխն Հայոց ընդդէմ նոցա. և դէմ յանդիման մեծաբռնութեամբ¹ միմեանց յարձակէին: Եւ յաղթահարէր զգլխն Պարսից գունդն հայաստան. սատակէին, և ոչ մի 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէր. և յականէ յանուանէ զՄշկանն սպանանէին, և Մերուսանն փախէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Բ.

Յազագո Մարուսանայ և վաթսուն բիւրուն, թէ զիարդ եկեալք 'ի վերայ Թագաւորին Արշակայ, կամ զիարդ հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ սպարապետն:

Մարիճ անուն մեծ նախարար գայր մարտնչէր ընդ երկիրն Հայոց: Ապա հանդերձ զօրօքն վաթսուն բիւրուն գայր հասանէր միջամբոխ² լինէր յերկիրն Հայոց. և առաջնորդ 'ի ձեռին ունէր զՄերուսանն արծրունի: Ապա ևս պատահէր պատերազմաւ Վասակ ամենայն զօրօքն Հայոց. հարկանէր սատակէր զգլխն Պարսից կորուսանէր, և զՄարուսանն սպանանէր: Բայց միայն փախէր Մերուսանն:

¹ Օրինակ մի մեծաբռնութեամբ:

² Յերկուս օրինակս միմեանս լինէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Գ.

Յաղագս զինդակապետին, որ իննսուն բիւրով եկն 'ի վերայ
Հայոց Թագաւորին. ապա հարկանէր սատակէր 'ի մեծ հարուածն
զգորսն Պարսից Վասակ զօրավարն:

Զինդակապետ ոմն, զօրագլուխ զօրացն Թագաւորին
Պարսից, հանդերձ իննսուն բիւրուն գայր հասանէր
'ի սահմանս Ատրպատականի: Ապա կանխէր և ելա-
նէր ընդ առաջ նոցա Վասակ զօրավարն Հայոց. ան-
կանէր 'ի գիշերի 'ի վերայ զակշին պարսկաց,
և հանէր ընդ սուր առ հասարակ զամենեսեան,
և սպանանէր զզինդակապետն 'ի մէջ բանակին: Բայց
միայն ճողոպրեալ ապրէր Մերուժանն վատանշան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Գ.

Յաղագս արքայորդոյն Պապայ, Թէ զիարդ յայտնի էին գեքն
'ի նմա, և հանդերձ նոքօք գործէր զպղծութիւնն:

Պապ որդին Արշակայ ծնաւ 'ի մօրէն Փառանձե-
մայ սինուոյ, որ էր լեալ կին Գնեւոյն. զոր եսպան
արքայն Արշակ, և առ զկին նորա Փառանձեմ իւր
կին, և ծնաւ 'ի նմանէ որդի՝ որ կոչեցաւն Պապ: Եւ
եղև իբրև ծնաւ զնա մայրն իւր, քանզի անօրէն մարդ
էր և ամենեին յաստուծոյ ոչ երկնէր, նուիրեաց
զնա դիւաց. և բնակեցին դեք բազումք 'ի մանուկն, և
վարէին զնա ըստ կամաց իւրեանց: Մնաւ և աճեաց,
և գործէր զմեղս. զպոռնկութիւն, զպղծութիւն ա-
րուագիտութեան և զանանագիտութիւն, և զազրալի
գարշուծիւն. բայց կարի զարուագիտութիւն: Դար-
ձեալ ինքն իգնայր այլոց, և այսպէս մըմկեալ Թա-
ւալեալ էր:

Եւ երբեմն իբրև զգաց մայր նորա զարուագիտու-
թիւնն, և ոչ կարացեալ համբերել պարսաւանացն

վատանուանութեանն, ասէ ցտենեկապան որդւոյն իւրոյ, թէ յորժամ նա խնդրեսցէ 'ի պղծութիւն զարմն՝ ընդ որ սովորն է անկանել, դուք զիս 'ի ներքս կոչես ջիբ: Յորժամ պատանեակն Պապ ինքն ընդ անկողին մտեալ՝ խնդրէր զարմն 'ի պղծութիւն, եմուտ մայր նորա և նստաւ զառաջեաւ նորա՝ իւր որդւոյն: Ապա սկսաւ ճչել վայել պատանեակն, և ասէ ցմայր իւր. Յարիցես գնասցես՝ 'ի բաց, զի մեռանիմ խորովիմ՝ կակծիմ պայծիմ¹, թէ ոչ յարիցես գնասցես՝ 'ի տանէս: Իսկ մայրն ասէ, թէ ոչ գնացեալ ելից 'ի տանէ աստի: Իսկ նա հաղ քան զհաղ ճչէր, բազմացուցանէր զվայելն: Իսկ մայրն նայեցեալ տեսանէր աչօք իւրովք օձք սպիտակք, զի պատեալք էին զգահոյիցն ոտամբք, և ճապատէնի 'ի վերայ պատանեկին Պապայ, մինչ դեռ ընդողմանեալ էր նա. կայր 'ի մահիճն, վայեր և խնդրէր զպատանեակն ընդ որ սովորն էր գիտանալ: Իսկ մայրն գիտացեալ յիշեաց զայն, որոց 'ի ծննդեանն նուիրեաց զորդին իւր. գիտաց թէ նոքա են, որ 'ի կերպարանս օձիցն ճապատէին զորդւովն իւրով. յարտասուս հարեալ, ասաց. Վայ ինձ, որդեակ իմ. զի քեզ տագնապ էր, և ես ոչ գիտէի: Յարուցեալ զնաց եթող զտեղին, կատարել զպէտս ցանկութեանն: Եւ այսպէս դիւօք վարեալ, յայսպիսի գործս զամենայն աւուրս կենաց իւրոց ըմբռնեալ Պապն որդին Արշակայ, մինչ եհաս 'ի թագաւորութիւնն, մինչև 'ի մահ իւր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ե.

Յաղագս Սակստան անդերձապետի, որ առաքեցաւ 'ի Շապհոյ թագաւորէն Պարսից չորեքհարիւր հազարաւ, և փախոյց ևս զնա Վասակ զօրավարն Հայոց:

Ապա յետ այսորիկ ժողովեաց թագաւորն Պարսից Շապուհ զզօրս իւր, և հազարս չորեքհարեւր. և Սակրստան անդերձապետ զօրագլուխ նոցա: Ապա խաղացին գնացին 'ի կողմանս Հայոց. եկին ծաւալեցան ճա-

¹ Օրինակ մի յաւելու ճոյթիմ:

կատեցան ընդ Թագաւորութեանն Հայոց Արշակայ, Ապա 'ի մի վայր եկեալք ամենայն մեծամեծք նախարարացն Հայոց, խորհուրդ խորհէին. քանզի ոչ առնուն յանձն երբէք, թէ Թագաւորն Արշակ մտցէ ընդ նոսա 'ի պատերազմ: Ապա զօրավարն Վասակ, հանդերձ ամենայն մեծամեծօքն և նախարարօքն ամենայն Հայոց մեծաց, հարկանէր սատակէր զամենայն զօրսն Պարսից: Եւ սպանանէր Սակստան անդերձապետն. բայց միայն ապրէր Մերուժանն արծրունի փախուցեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Զ.

Յաղագս Շապստան տակառապետին, որ եկն հինգ հարեւր բիւրուն 'ի վերայ աշխարհին Հայոց. ապա և զնոսա հարկանէին սատակէին զօրքն Հայոց:

Շապստան տակառապետն գայր հասանէր հինգ հարիւր բիւրուն 'ի վերայ աշխարհին Հայոց, և կամէր մտանել յաշխարհն Հայոց: Ապա կազմեալ պատրաստեալ գունդն զօրաց Թագաւորին Հայոց, և Վասակ զօրավարն Հայոց, ելանէր 'ի դիմի հարկանէր զօրացն Պարսից, Հարկանէին կոտորէին զգլուխն Պարսից, և սպանանէին զՇապստան տակառապետն պարսկաց: Բայց միայն փախէր Մերուժանն, ապրեալ լինէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Է.

Յաղագս Մոգաց հանդերձապետին՝ որ գայր հասանէր ութուտան բիւրուն, տալ ճակատ ընդ Թագաւորին Հայոց. և սա կործանէր իբրեւ զառաջինսն:

Ապա և Մոգաց անդերձապետն գայր հասանէր ութուտան բիւրու, տալ ճակատ ընդ Թագաւորին Հայոց Արշակայ: Ապա գնային հասանէին 'ի մի վայր ամենայն զօրքն հայաստան երկրին և Վասակ

զօրավարն սպարապետն, որ էր դայեակ Թագաւորին Հայոց Արշակայ: Եթէ կարի շատ աճապարեալ հասանէին, այնչափ ժամանեցին՝ մինչև 'ի Մաղխազան կարացին հասանել: Եւ անդ ընդ միմեանս գունդն երկոքեան բախէին. 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից, փախստական լինէին յերեսաց Վասակայ զօրավարին և ամենայն զօրացն Հայոց: Եւ սպանանէին անդ զՄոգաց անդերձապետն, և զգօրսն անմի արարեալ: Բայց միայն Մերութանն 'ի տաճիկ ձի նստեալ՝ փախչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ը.

Յազաքս համբարակապետն, որ իննսուն բիւրուն եկեալ մարտն, չէր ընդ զօրս Թագաւորին Հայոց. և սառակեցաւ 'ի Սաղամաս 'ի զօրացն Հայոց, և 'ի զօրավարէն Վասակայ:

Ապա համբարակապետն՝ Թագաւորին Պարսից, և սա գայր հասանէր 'ի Կաւառն Կորձէից 'ի Սաղամաս հանդերձ իննսուն բիւրոյք: Եւ զակիշ ածեալ յամուր տեղւոյ միոջ, կամէր կռուել ընդ Թագաւորին Հայոց ընդ Արշակայ: Ապա գայր զօրավարն Հայոց, հանդերձ տասն հազարաւ զինու ընտիր զօրու. և դարանամուտ լինէր ընդ կողմանս բանակին, և 'ի գիշերին անկանէր 'ի զակիշն: Եւ զամենեւեան ընդ սուր հանէին առ հասարակ, և ոչ մի ոչ ապրեցուցանէին. բայց միայն Մերութանն արտաքոյ գընդին դիպեալ, փախչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Թ.

Յազաքս Մոխկանայ՝ որ քառասուն բիւրօք եկն կռուել ընդ Թագաւորին Հայոց, և 'ի Վաստիկ և 'ի զօրացն Հայոց սառակեցաւ:

Ապա Մոխկան ոմն մեծ զօրագլուխն Պարսից քառասուն բիւրօք գայր հասանէր 'ի մարտ պատերազմի

1 Օրինակ մի չունի ի գաճիկ յի նստեալ:

2 Օրինակ մի կամբարապետն:

ընդ Արշակայ արքային Հայոց : Ապա և զօրքն Հայոց խորխտացեալ հանդերձ իւրեանց զօրավարաւն Վասակաւ , գազանաբար առիւծաբար դէմ ընդդէմ յարձակէին . և անդէն սատակէին զգլխն Պարսից , և սպանանէին զՄուրիկանն : Բայց Մերուժանն և այն անգամ փախչէր :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ .

Յազաքս քակելոյ և քայքայելոյ Թագաւորութեանն Հայոց , Թէ որպէս ապստամբեցին բազումք 'ի նախարարացն Հայոց , և ձեռս ետուն 'ի Շապուհ արքայն Պորսիւ . և Թէ զիարգ հապ ցրուեցան այսր անդր , և նուազեաց Թագաւորութիւնն Հայոց :

Զերեսուն և զչորս ամս ետուն պատերազմ երկիրս Հայոց ընդ Թագաւորին Պարսից , և յետ այնորիկ ձանձրացան պարտեցան լքան աշխատեցան երկողքին կողմանքն : Եւ սկսան սորսորել գնալ 'ի բանակէն Հայոց Թագաւորին . Թողին զիւրեանց արքայն Արշակ : Բայց նախ այսմ գնալոյ սկիզբն առնէին մեծամեծ աւագանին : Նախ բղեաշխն Աղձնեաց , և Նոշիրական¹ բղեաշխն , և Մահկեր տանն , և Նիհորականն , և Դասարնտրէին , և ամենայն նախարարութիւն Աղձնեաց . և զօրն և տունն տոհմին Աղձնեաց կողմանն ապստամբեցին յարքայէն Հայոց Արշակայ , և չոգան կացին առաջի արքային պարսկաց Շապհոյ . և պարսպ ածէին 'ի Հայոց կուսէ՝ որ Զորայն կոչեն , դրունս դնէին . և զատուցին զիւրեանց աշխարհն 'ի Հայոց :

Եւ յետ սորա Գուգարաց² բղեաշխն , և յետ սորա Զորայ գաւառին տէրն , և Կողբայ գաւառին տէրն , և ընդ նոսա Գարդմանաձորոյ տէրն : Եւ որք մօտ էին 'ի նոսա կողմն այնր ձեռին , որ շուրջ էին զնոքօք , միահաղոյն ապստամբեցին 'ի Թագաւորէն Հայոց Արշակայ . և չոգան գնացին առաջի կացին

¹ Յերկուս օրինակ Նորշիրական :

² Յօրինակի միում Գոգորեաց , և յայլում Գոսգորեաց :

Թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Ապստամբեցին յԱրշակայ արքայէն Հայոց ամուր դաւառն Արձախայ, և ամուր դաւառն Տմորեաց, և ամուր աշխարհն Կորդեաց. ապա և տէր դաւառին Կորդուաց չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից:

Յետ այսորիկ ապստամբեաց 'ի Թագաւորէն Հայոց և ձեռին իշխանութեանն տանն Հայոց Թագաւորին, որ էր զատրպայական աշխարհաւն, յետս եկաց 'ի Թագաւորէն Հայոց ամուր աշխարհն Մարաց. յետս եկաց յարքայէն Հայոց և աշխարհն Կազբից. եթող զարքայն Հայոց և դնաց Սաղամուտ տէրն Անձտեայ, և ընդ նմա իշխանն մեծի Ծոփաց. և գնացին առ Թագաւորն Յունաց: Միջնաշխարհն մնացեալքն յերկուացան յարքայէն, և ոչ կամէին լսել Թագաւորին իւրեանց, ոչ մի ինչ իրս՝ զոր նա կամէր: Լս գձձեցաւ Թագաւորութիւնն մեծապէս:

Եւ Վահան եղբայր Վասակայ սպարապետին, 'ի մամիկոնեան 'ի տոհմէն, անկաւ 'ի բանս Տրապուրանաց նա 'ի Մերուժանայ արծրունոյ քեռորդուոյ իւրոյ: Եւ սա ապստամբեաց յԱրշակայ յարքայէն Հայոց, և չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Եւ հաճեաց զմիտս նորա, և նախ ուրացաւ նա 'ի կենաց իւրոց՝ զոր 'ի Քրիստոսն ունէր, և յանձն առ պաշտել զօրէնս մոգութեանն. այս ինքն երկիր պագանել կրակի և արեգական, և ուրանալ զօրէնս քրիստոնէութեանն՝ յորում ծնեալն էր: Եւ եղև նա ըստ մոի Թագաւորին Պարսից. և մատուցանէր իս ամբաստան գրգռութիւն զարքայէն Հայոց Արշակայ, և զիւրմէ տանուտեառնէն Վասակայ. և յիշեցուցանէր ևս նմա զմահն Վարդանայ, թէ յաղաքս քո մեռաւ: Եւ եղև նա այնուհետև սիրելի Շապհոյ արքային, և ետ նա կին Վահանայ զՈրմիզդուխտ քոյր իւր. և շնորհեաց նմա բարձ և զպատիւ՝ որ նոցուն լեալ էր նախնեաց, և մտերիմ փեսայ արար զնա իւր Թագաւորն. և 'ի մէջ զօրաց իւրոց շքեղացոյց զնա, և խոստացաւ նմա կեանս մեծամեծս առնել: Իսկ թիւն Հայոց պակասեաց յայսմ հետէ և յապա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ա .

Յազգաթէ զիւրդ մարան համարէն աշխարհօրէն՝ որ մանգամ
 ֆաշեալք յաշխարհին՝ ժողովէին առ Ներսէս կաթողիկոսն Հայոց,
 և զբողոք հարկանէին առաջի նորա, և ձեռնթափ լինէին, և թողին
 'ի ձեռաց զիւրեանց թագաւորն Արշակ:

Ապա ժողովեցան մարդիկ ամենայն աշխարհին իշխանութեանն թագաւորութեանն Հայոց. և եկին առ մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս, մեծա. մեծք նախարարք կուսակալք կողմակալք գաւառա. տեարք գործակալք և դասապետք շինականաց: Ի մի վայր եկեալ ժողովեցան, խօսել սկսան ընդ Ներսիսի և ասեն. 'Ի ու, տէր, քեզէն գիտես, զի այս երեսուն ամ է թագաւորին մերոյ Արշակայ, զի ոչ մի ամ մեզ հանգիստ ոչ եղև 'ի պատերազմէ. և համակ սրով և սուներօք և 'ի սլաքս և 'ի տէգս նիզակաց զբրտունս երեսաց մերոց ջնջեցաք: Եւ արդ ոչ կարեմք այսմ՝ զԺոյժ¹ ունել, և ոչ այլ կարեմք տալ ճակատս. զի լա՛ է մեզ՝ թէ ծառայեսցուք մեք թագաւորին Պարսից որպէս ընկերքն մեր արարին, զի թողին զնա և գնացին առ թագաւորն Պարսից. և մեք սոյնպէս առնելոց եմք, զի ոչ այլ ևս կարեմք կուուել: Թէպէտ իցէ թագաւորին Արշակայ կուուել ընդ Շապուղ, Վասակաւ և Սնդուկաւ աներաւ իւրով տացէ պատերազմ: այլ յայսմիկ Հայոց աշխարհէս և ոչ մի այր ոչ ոք է երթալոց 'ի թիկունս օգնականութեան նորա: Նմա եթէ պէտ իցէ, տացէ պատերազմ, թէ պէտ մի. մեր թողեալ զնա՝ մեզ չէ փոյթ:

Իսկ սուրբն Ներսէս խօսէր ընդ նոսա որպէս օրէն էր, եթէ տեսէք և քաջ զմտաւ ածէք և յիշեցէք զբանտեառն պատուիրանին միաբանութեամբ որպէս պատուիրեացն ծառայից՝ հնազանդ կալ տէրանց իւրեանց: Զի ամենեքեան դուք աւագիկ կայք և վկա.

¹ Եօրինակի միում՝ զոյժ ունել, և 'ի միւս այլ յոյժ ունել:

յէք, մանաւանդ զի ամենեքեան դուք կեցեալ էք յաղ-
գէդ արշակունոյ. ոմանք 'ի ձէնջ գաւառատեարք
լեալք 'ի նոցանէն, և ոմանք մեծամեծք աշխարհաց,
ոմանք աւագ աւագ ականաց գեղից և գանձուց տեարք
լեալ էք, և պէսպէս դաստակերտացն: Զի թէպէտ
և առ արարիչն աստուած յանցաւոր իցեն պեղծ
ազգն արշակունեաց, սակայն զձեզ կեցուցեալ զամե-
նեսեան և յաղբոյ թօթափեալ է, զոմն գործով, զոմն
պատուով, զոմն իշխանութեամբ, զոմն գործակալու-
թեամբ: Զի թէպէտ և առ աստուած մեղաւոր է
Արշակ արքայ, և պարտական է տոկոսեաց արարչին
իւրոյ՝ առ 'ի տանել նմա վրէժս, սակայն աստուած
վասն բազում և անչափ մարդասիրութեան իւրոյ՝
խնայեաց 'ի նա, և վասն նորա 'ի ձեզ:

Եւ դուք աւագիկ կամիք անկանել հեթանոսաց 'ի
ծառայութիւն, և կորուսանել զկեանս ձեր յաստուծոյ,
և մերժել զքնակ տեարսն՝ ձեր՝ զորս տուեալ է ձեզ
յաստուծոյ, և օտար տերանց ծառայեալ, և նոցին
անաստուած. կրօնիցն ցանկալ: Բայց լմա լիցի ձեզ
զնոյն սիրել և յանձն առնուլ, և նմին հաւանել, և
մերժել յանձանց ձերոց զարարչապաշտ թագաւորն:
Զի թէ բեւր չար իցէ Արշակ, սակայն աստուածապաշտ
է. և եթէ մեղաւոր ևս իցէ, սակայն թագաւոր ձեր
է. որպէս և դուքդ ասացէք առաջի իմ, թէ այսչափ
ամբ են՝ զի մարտեայք ևս 'ի վերայ անձանց ձերոց և
հոգւոց, 'ի վերայ աշխարհի, 'ի վերայ կանանց և որ-
դւոց ձերոց: Եւ որ մեծն է քան զամենայն, 'ի վերայ
եկեղեցեաց ձերոց, 'ի վերայ ուխտի հաւատոց ձերոց,
զոր ունիմք 'ի տէր մեր Յիսուս Քրիստոս. և համակ
տէր ետ ձեզ յաղթութիւն անուան իւրոյ: Եւ արդ-
կամիք փոխանակ Քրիստոսի արարչին ձերոյ՝ ծառայել
ձեզ անաստուածն մոգութեան անօրինացն և նոցուն
պաշտօնէիցն, 'ի թողուլ նախ զարարիչն մեր և զնու-
րուն պատուիրանս՝ զոր պատուիրեաց ձեզ, միամիտ
կալ առ տեարսն մարմնաւորս՝ զորս նորայն արարեալ
է. դուցէ բարկացեալ տէր աստուած ձեր, և խլիցէ

1 Օրինակ մի չբնութեւն:

զձեզ արմատաքի, և մատնեսցէ զձեզ հեթանոսացն 'ի չար¹ ծառայութիւն ստրկութեանն մինչև յաւիտեան, և ոչ երբէք բարձցի լուծն ծառայութեան 'ի ձէնք: Եւ բողոքէք դուք առ տէր, և նա ոչ լսիցէ ձեզ. վասն զի անձամբ անկանիք դուք 'ի ծառայութիւն հեթանոս տերանց և անաստուած անգէտ մարդկան, 'ի ձեռս հեթանոս արանց տերանց խստասրբտաց². և բազում չարի դիպեալ ելանիցէ առաջի ձեր, և ոչ կարիցէք ճողոպրել յայնմանէ:

Իսկ նոքա, որ միանգամ էին 'ի մի վայր ժողովեալ, զաղաղակ հարկանէին. քարոզ կարդացեալ՝ միմեանց ձայն առնէին, շփոթէին ամբոխէին, և ասէին. Հապա գնասցուք, ասեն, սփռեցարուք յիւրաքանչիւր տեղիս. զի այդմ բանից մեք ինչ ոչ կամիմք լսել: Սփռեցան յիւրաքանչիւր տունս իւրեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Բ.

Յազատ Շապուհ տրբայի, Թէ զիարդ յայնմ ժամանակի լռեցոյց զպատերազմ տալ ընդ Արշակայ Հայոց Թագաւորին, և մեղմխա. նոք առ ինքն կոչէր 'ի հաշտութիւն:

Ապա Շապուհ արքայ Պարսից մեծաւ աղաչանօք և պատարագօք և հրովարտակօք և սիրով զԱրշակ առ ինքն կոչէր, զի յայնմ հետէ արացցեն 'ի մէջ իւրեանց սէր և խաղաղութիւն և բարեկամութիւն մեծ: Իսկ Արշակ արքայ Թէպէտ պատերազմ կամէր տալ, այլ ոչ կամէին յանձն առնուլ այսմիկ ամենայն զօրքն աշխարհին Հայոց: Ապա Թէ կամաւ կամաւ՝ Թէ ոչ կամաւ, սակայն եղ սիրտ՝ խոնարհութեամբ հրովարտակս՝ առ Շապուհ արքայ Պարսից, որպէս վայելէ ծառայի առ տէր իւր, տալ: Եւ առաքէր յիւրմէ նմա պատարագս հաշտութեան:

1 Օրինակ մի է լարւար:

2 Օրինակ մի է ծառայութիւն հեթանոսաց և խաբասիրք քեբեռն. և բազում լարի:

3 Օրինակ մի յաւելու առաքել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Գ .

Յաղագս կոչելոյ կրկին անգամ Շապուհ արքայի զԱրշակ արքայ
Հայոց՝ և նորա երթալոյն, և միահաղոյն կորնչելոյն նորա:

Ապա յետ այսորիկ դարձեալ առաքեաց առ Արշակ
արքայ Հայոց Շապուհ արքայ Պարսից, և ասէ. Իսկ
եթէ հաճ եմք՝ ես և դու ընդ միմեանս, եկ տեսցուք
զմիմեանս. և յայսմ հետէ իբրև զհայր և զորդի
լիցուք ընդ միմեանս: Ապա թէ ոչ տեսանես դու զիս,
խնդրես զպատերազմ՝ ի մէջ իմ և ի մէջ քո: Իսկ
Արշակ խնդրէր հաւատարիմ երդումն ուխտիւ ի
նմանէն, զի յայսմ հետէ անկասկած երթիցէ առ
նա: Եւ նա ետ բերել՝ ըստ օրինացն հաւատարիմ
երդմանց թագաւորութեանն Պարսից՝ աղ, կնքել
վարազ նկարագիր մատանեալ, և յղեաց: Զի թէ
իցէ և զայն երդման ևս զհետ ոչ եկեսցէ՞, ապա կազմ
լիցի տալ ճակատս պատերազմի ի մէջ իւրեանց:

Իսկ զայն ևս յորժամ տեսին և լուան ամենայն
մարդիկն երկրին Հայոց, ստիպեցին բռնաբօսեցին՝³
զիւրեանց թագաւորն զԱրշակ և շտապեցին, զի յարի-
ցէ գնացցէ երթիցէ յանդիման լիցի թագաւորին
Պարսից Շապհոյ: Յայնմ հետէ, թէ կամաւ կամաւ՝
և թէ ոչ կամաւ,⁴ յարեալ թագաւորն Հայոց Արշակ,
առ ընդ իւր զգօրավարն սպարապետն Հայոց զգայեակն
իւր, խաղաց գնաց յերկրէն Հայոց յերկիրն Պարսից
առ Շապուհ արքայ Պարսից. չոգաւ յանդիման եղև
թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Իբրև տեսին զնոսա,
արկին զերկոսեանն զարքայն Արշակ և զսպարապետն
Վասակ, և պահէին զնոսա արձակ ի մէջ ազատագունդ
փուշտիպան զօրացն: Եւ կոչեաց արքայ Շապուհ զար-
քայ Արշակ, և իբրև զծառայ իւր պատուհասեաց

1 Օրինակ մի հաճի:

2 Օրինակ մի ելիցէ:

3 Յերիս օրինակս բռնաբօսեցին:

4 Օրինակ մի բէ խմաւ ին տեսաւ:

զնա. և նա յանցաւոր և մահապարտ զանձն իւր առ նա համարեցաւ: Դարձեալ անդրէն 'ի նոյն գունդ փուշտիպանաց ետուն զԱրշակ արքայ 'ի պահեստ:

ԳԼՈՒԽ Ծ Դ.

Յաղագս թէ որպէս զգիւթսն և զքաւգեայսն հարցեալ Շապուհոյ՝ փորձէր զմիտս Արշակայ, և տայր զնա յԱնուշ բերդն, և կամ զՎասակ սպարապետն Հայոց չարամահ հրամայէր առնել:

Ապա կոչեաց թագաւորն Պարսից Շապուհ ըզգիւթսն և զաստեղագէտսն և զքաւգեայսն. խօսէր ընդ նոսա և ասէր՝ եթէ ես բազում անգամ կամեցայ սիրել զԱրշակ արքայ Հայոց, և նա համակ անարգեաց զիս: Եւ եդի ընդ նմա ուխտ խաղաղութեան, և երդուաւ ինձ յիւրեանց օրէնս քրիստոնէութեանն 'ի գլխաւորութիւն այնմ, զոր աւետարանն կոչեն. նախ այն երդմանն ստեաց: Եւ նմա բիւր բարիս խորհեցայ որպէս հայր որդւոյ կատարել նմա, և նա ինձ չար ընդ բարւոյ հատոյց: Իսկ ես կոչեցի զերիցունս եկեղեցոյն Տիսփոնի քաղաքի, և կարծեցի թէ նոքա նենգութեամբ ինչ ետուն նմա զերդումն և ետուն ինձ ստել: Եւ պատուհասեալ զնոսա որպէս զմահապարտս, իսկ ասաց ցիս Մարի երէց գլխաւորն նոցա. ասէին՝ թէ մեք արդարութեամբ տուաք նմա զերդումն. բայց եթէ նա ստեաց, նոյն աւետարանն ածէ զնա առ ոտս ձեր: Եւ ես նոցա ոչ լուայ. և ետու հրաման՝ եւթանասուն զնոսա 'ի մի գուբ փողոտել, և զուսումնակիցս նոցա հանել ընդ սուր: Զաւետարանն՝ յոր երդուաւ Արշակ արքայ, որ է գլխաւորութիւն ուսմանց նոցա քրիստոնէութեանն, կապեցի շղթայիւք. և կայ 'ի գանձի իմում: Բայց բանքն Մարեայ երիցոյ ուշ եղեն ինձ. և յիշեցի զի ասէր՝ թէ մի սպանաներ զմեզ, այլ ես գիտեմ՝ զի նոյն աւետարանն ածէ զԱրշակ արքայ 'ի ծունկս քո: Ահաւասիկ բանք արդարութեամբ կատա-

րեցան, զոր ասէրն¹։ Բայց Արշակ արքայ Հայոց այս երեսուն ամ է Արեաց՝ զի ետուն ընդ նմա ճակատս, և յաղթել և ոչ մի ամ ոչ կարացաք. և ելեալ է եկեալ ոտիւք իւրովք։ Բայց թէ գիտէի՝ թէ յայսմ հետէ կայցէ յուխտին իմում և ՚ի հնազանդութեան բարեաւ ուխտիւ, մեծապէս մեծարանօք արձակէի զնա խաղաղութեամբ յիւր աշխարհն։

Իսկ քաւդեայքն ետուն նմա պատասխանի և ասեն. Թող մեզ այսօր, և վաղիւն պատասխանի արասցուք քեզ։ Իսկ ՚ի վաղիւ անդր ժողովեցան եկին ամենայն քաւդեայքն և աստեղագէտքն, և ասեն ցարքայն. Այժմ զի եկեալ է առ քեզ թագաւորն Հայոց Արշակ, զիմորդ խօսի ընդ քեզ, կամ զլինչ ձայն ածէ, կամ զիարդ ունի զանձն։ Ասէ արքայն. Իբրև զմի ՚ի ծառայիցն իմոց համարի զինքն, հող ոտից իմոց ջանայ լինել։ Ասեն նոքա. Առ² արա զոր ասեմքս քեզ. պահեա դու զնոսա աստէն, և առաքեա դու դեսպանս յերկիրն Հայոց, և տուր բերել անտի հող ՚ի սահմանացն Հայոց իբրև բեռինս երկուս, և կահոյր մի ջուր։ Եւ հրաման տացես հարկանել զկէս խորանի յատակ ՚ի բերեալ հողոյն Հայոց. և առցես քեզէն զձեռանէ արքային Հայոց Արշակայ, և տարցես նախ յայն տեղ որ բնակ իսկ իցէ հողն. և հարցցես ցնա բանս։ Եւ դարձեալ առցես դու զձեռանէ նորա, և տարցես ՚ի հայատական ՚ի հարեալ հողոյն. և լուիցես դու բանս ՚ի նմանէ, և ապա գիտասցես դու՝ եթէ կայ յուխտի քո և պահէ՞ զդաշինս քո թէ ոչ յետ արձակելոյ քո զնա ՚ի Հայս։ Ապա թէ ՚ի վերայ հայ հողոյն խիստ ինչ բարբառեսցի, գիտասջիր՝ զի որ օր հասանէ յերկիրն Հայոց, ըզնոյն ձայն ածէ ընդ քեզ, և զնոյն պատերազմ նորոգէ ընդ քեզ, զնոյն ճակատս և զնոյն թշնամութիւն յուզէ։

Ապա թագաւորն Պարսից, քանզի զայս լուեալ ՚ի քաւդէիցն, տաճիկ ուղտուք արձակէ ՚ի Հայս արտ զհողոյ և զջրոյ, զի եկեսցեն բարձցեն նմա զհմայսն³։

¹ Թորինակի միում պակասէ հատուածդ. Ահաւսիլ բռնէ . . . զոր ասէրն։

² Օրինակ մի ասէն նոյս արքային. Ահա։

³ Օրինակ մի գտնուի։

Եւ ընդ սակաւ աւուրս եկին բերին զայն ինչ, զորմէ յղեացն: Ապա հրաման տայր Թագաւորն Շապուհ, զկէս յատակին իւրոյ խորանին հարկանել ՚ի բերեալ հողոյն Հայոց, և զջուրն ցանել ՚ի վերայ նորա, և զկէսն ՚ի նոյն հողն զիւրոյ բնակուածեան երկրին Թողուլ: Եւ ետ ածել զԱրշակ արքայ Հայոց զառաջեւ իւրով, և զայլ մարդիկն ՚ի բաց հրամայեաց կացուցանել. և զձեռնն առեալ շրջէր ճեմելով:

Եւ երթեկս առեալ ընդ խորանն, ասէ ցնա. յորժամ ՚ի պարսիկ ՚ի հողոյն ՚ի վերայ ճեմէին՝ Թէ ընդէր եղեր իմ Թշնամի, Արշակ արքայ Հայոց. զի ես որպէս զորդի սիրեցի զքեզ, և կամեցայ տալ քեզ զգոռստոր իմ ՚ի կնութիւն, և որդի ինձ առնել զքեզ. իսկ դու խստացար ընդ իս, և քովք կամօք՝ առանց իմոց կամաց՝ եղեր ընդ իս Թշնամի. և այս լի երեսուն ամ է, զի պատերազմեցար ընդ իս:

Ասէ Արշակ արքայ, Թէ մեղայ քեզ և յանցեայ. զի ես եկի և կոտորեցի, և յաղթեցի Թշնամեաց քոց. և ակն ունէի ՚ի քէն պարգև կենաց, և Թշնամիք իմ հրապուրեցին զիս, և արկին երկիւղուկս ՚ի քէն, և փախուցին ՚ի քէն: Եւ երդումն իմ, զոր երդուայ քեզ, յառաջ ածին զիս. և եկի աւասիկ առաջի քո: Եւ աւասիկ ծառայ քո ՚ի ձեռս քո կամ: զինչ և պէտք է քեզ, արա զիս, զինչ և կամ իցէ. սպան զիս, զի ես ծառայ քո առ քեզ կարի յանցաւոր եմ, մահապարտ եմ:

Իսկ Շապուհ արքայ առեալ զձեռնն նորա, շրջէր ճեմելով, ՚ի չքմեղս առեալ զնա ածէր ՚ի հայակողմն ՚ի հողն հարեալ յատակն: Իսկ իբրև յայն տեղի հասանէր, և զհայ զհողն կոխէր, մեծամեծս ըմբոստացեալ հպարտացեալ այլ ձայն շրջէր¹. սկսանէր խօսել և ասել. Ի բաց կաց յինէն ծառայ չարա. գործ տիրացեալ տերանցն քոց. այլ ոչ Թողից զքեզ և որդւոց քոց զվրէժ նախնեաց իմոց, և զմահն Արտեւանայ արքային: Գի այժմիկ ձեր ծառայից զմեր տերանց ձերոց զբարձ կայեալ է. բայց ոչ Թողից, եթէ ոչ տեղիդ մեր առ մեզ եկեսցէ²:

1 Օրինակ մի գուլի:

2 Յերկուս օրինակս եկեցէ:

Իսկ դարձեալ առնոյր զձեռանէ, դարձեալ տանէր յայն հող Պարսից. ապա աշխարհէր զստացեալն, խոնարհէր բուռն հարկանէր զոտից նորա, մեծապէս ապաշխարելով՝ զղջմամբ զստացեալ բանսն։ Իսկ յորժամ առեալ զձեռանէ զնա տանել 'ի հայ հողն, ևս խստագոյն քան զառաջինսն բարբառէր. իսկ դարձեալ միւսանգամ հանէր յայնմ հողոյն, բանիւք յապաշխարութիւն դառնայր։ Յայգուէ և երեկոյն այնպէս շատ փորձ փորձեաց զնա. զի իբրև 'ի վերայ հարեալ հողոյն տանէր, խստացեալ ամբար տաւանէր. իսկ 'ի վերայ բուռն գետնոյն յատակին՝ և կայր, 'ի զղջումն դառնայր²։

Իսկ իբրև երեկոյ եղև ժամ ընթերեաց թագաւորին Պարսից, քանզի սովորութիւն էր Հայոց թագաւորին բազմական անդէն ընդ նմին առնմա 'ի նորին տախտին արկանել բազմական, օրէնք էին՝ զի թագաւորն Պարսից և թագաւորն Հայոց 'ի միում տախտի բազմէին 'ի միում դահոյս։ Իսկ այն օր նախ զտող բազմականացն թագաւորացն, որ անդն էին, զամենեցունց կարգեցին. հուսկ յետոյ զկնի ամենեցունց 'ի ներքոյ բոլորին զԱրշակայ բազմականն առնէին, ուր զհայ հողն յատակն հարեալ էր։ Նախ ամենեքեան իբրև բազմեցան յիւրաքանչիւր չափու, յետոյ ածէին բազմեցուցանէին զարքայն Արշակ, Արդ եկաց բազմեալ ուռուցեալ վայր մի. իսկ յոտն եկաց, ասէ ցթագաւորն Շապուհ. Իմ այդ տեղի, ուր դուդ ես բազմեալ. յոտն կաց այդի, թող ես այդր բազմեցայց, զի տեղի ազգի մերոյ այդ լեալ է. ապա եթէ յաշխարհն իմ հասից, մեծամեծ վրէժս խնդրեցից 'ի քէն։

Ապա տայր հրաման Շապուհ արքայ Պարսից, բերել շղթայս և արկանել 'ի պարանոցն Արշակայ և յոտս և 'ի ձեռս նորա երկաթս, և խաղացուցանել³

1 Օրինակ մի սպռաբանութիւն։

2 Օրինակ մի այսպէս ունի զվերջին հասուածք. իսկ յարժամ ինչի և երէկին անգամ զայս առնէր, Էսս խոստագոյնս քան զառաջինսն բարբառէր։

3 Օրինակ մի քանիւ։

զնա 'ի յԱնդմըն՝ զոր Անուշ բերդն կոչեն, և պընդեալ զնա մինչև անդէն մեռցի: Եւ եղև 'ի վաղիւ անդր ետ հրաման Շապուհ արքայ, ածել զառաջեալ իւր զՎասակ մամիկոնեան զգորավարն սպարապետն Հայոց մեծաց. սկսաւ պատուհասել զնա, քանզի էր Վասակ անձամբ փոքրիկ, ասէ ցնա արքայն Պարսից Շապուհ. Աղուէս, դու էիր խանդարիչ՝ որ այսչափ աշխատ արարեր զմեզ¹. դու ես այն՝ որ կոտորեցեր զԱրիս այսչափ ամն, և զի գործես². զմահ աղուեսու սպանից զքեզ, իսկ Վասակ³ տուեալ պատասխանի ասէ. Այժմ քո տեսեալ զիս անձամբս փոքրիկ⁴, ոչ առեր զչափ մեծութեան իմոյ. զի ցայժմ ես քեզ առեւծ էի, և արդ աղուէս: Բայց մինչ ես Վասակն էի, ես⁵ սկայ էի. մի ոտնս 'ի միոյ լերին կայր, և միւս ոտնս իմ 'ի միոյ լերին կայր⁶. յորժամ յաջ ոտնս յենուի, զաջ լեռնն ընդ գետին տանէի. յորժամ 'ի ձախ ոտնն յենուի, զձախ լեռնն ընդ գետին տանէի: Ապա հարցանէր թագաւորն Պարսից Շապուհ և ասէ. Աղէ տուրինձ գիտել, ով են լերինքն այնոքիկ՝ զորս դուն ընդ ունջ տանէիր: Եւ ասէ Վասակ. Լերինքն երկուք, մի դու էիր, և մի թագաւորն Յունաց: Այն մինչ տուեալ էր ինձ աստուծոյ, զքեզ ընդ գետին տանէի և զթագաւորն Յունաց, մինչև օրհնութիւն հօրն մերոյ Ներսէսի հանգուցեալ էր 'ի վերայ մեր, և աստուծոյ զմեզ 'ի ձեռանէ չէր թողեալ. մինչև զնորա բանն արարաք, և խրատ նորա եկաց առ մեզ, գիտացաք տալ քեզ խրատ. մինչև մեզէն աջօք բացօք անկաք 'ի խորխորատ⁷: Արդ զինչ և կամիս, արա: Ապա ետ հրաման թագաւորն Պարսից մորթել զգորավարն Հայոց Վա-

1 Օրինակ մի յաւելու և գտաւ:

2 Օրինակ մի ամս. և այժմ գիտէր խաբէս ապրիլ ի յետաց իմոյ:

3 Օրինակ մի յաւելու Բաղաշապա ձահանն Հայոց:

4 Օրինակ մի յաւելու և սորն իմ ու է ընդ իս:

5 Օրինակ մի յեղ:

6 Օրինակ մի մի պոս ի մի լերին կայր, և միսն այլ լերին:

7 Յօրինակի միում լեր Բողեալ. և մեզ բարձի խրատ եր սիրել գիմեանս, և հնազանդ լինել պեբանց և Բագաւորացն մերոյ. անշար եղեալ յայտնապէս մեզէն ալիք Բացօք և խաբատարարութեան մերոյ անկաք ի խորխորատ:

սակ, և զմորթն հանել և ընուլ խոտով, և տանել ընդ նոյն բերդ յԸնդմըն՝ որ Անյուշն կոչեն. ուր արգելին իսկ զԹագաւորն Արշակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ե .

Յագս գերութեանն և հարուածոյն աշխարհին Հայոց և աւերածոյն, և գերութեան ասնելոյն 'ի Պարս. և չարամահ լինելոյ տիկնոջն Փառանձեմայ. և քաղաքացն Հայոց աւերելոյ, և հիմանց աշխարհին տապալելոյ:

Ապա արձակեաց արքայն Պարսից Շապուհ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց երկուսումնս յիշխանաց անտի իւրոց, միումն Զիկ անուոն և միումն Կարէն, հինգ հարեւր բիւրով. զի եկեսցեն բրեւցեն քանդեսցեն զաշխարհն Հայոց: Եւ եկին հասին 'ի վերայ երկրին Հայոց: Ապա իբրեւ ետես տիկին աշխարհին Հայոց կինն Արշակայ Թագաւորին Հայոց Փառանձեմ զգօր Թագաւորին Պարսից, եթէ եկին լցին զաշխարհս Հայոց, առեալ ընդ իւր մարդիկ իբրեւ մետասան հազար ազատս ընտիրս սպառազէնս պատերազմողս, և հանդերձ նոքօք դիմեաց եմուտ 'ի բերդն Արտագերից՝ որ 'ի յերկրին արշակունեաց՝ յերեսաց զօրացն Պարսից: Ապա եկին հասին ամենայն զօրքն Պարսից, շուրջ զբերդաւն նստէին, պահ արկանէին. պատեցին պաշարեցին: Իսկ նոքա 'ի ներքս ամրացեալք, յուսային 'ի տեղւոյն ամրութիւնն. և նոքա լակիշ ածեալ, նստէին արտաքուստ շուրջ զձորքն: Եւ նստան շուրջ զբերդաւն ամիսք երեքտասան, և առնուլ զբերդն ոչ կարացին, զի կարի ամուր էր տեղին: Աւերեցին քանդեցին զերկիրն ամենայն. ելանէին առնուին աւար զերկիրն ամենայն, շուրջ 'ի գաւառացն և յաշխարհացն ածէին զգերի մարդկանն և զանասնոյ 'ի լակիշն իւրեանց. այլուստ բերէին համբարս, և ուտէին. և զբերդն պաշարեալ պահէին:

Իսկ Պապ որդին Արշակայ ոչ դիպեցաւ անդ 'ի

Հայոց աշխարհին, զի առ Թագաւորն Յունաց դիպեցաւ¹։ Զի Թէպէտ և զայս ամենայն լուան ազատագունդ բանակն Հայոց, չոգան իւրեանց խնդրել Թիկունս օգնականութեան. և էր նոցա զօրագլուխ Մուշեղ որդին Վասակայ սպարապետին։ Եւ չոգան նոքա առ իւրեանց արքայորդին. մինչ դեռ նոքա ընդ Թագաւորին Յունաց խօսէին, հաւանեցուցանէին զնոսա Թիկունք լինել իւրեանց։ Իսկ յերկիրն Հայոց ստէպ առաքէին դեսպանս առ տիկին աշխարհին առ Փառանձեմ, զի ժուժկալ լինիցի բերդին, և մի ձեռս տացէ 'ի պարսիկս։ Եւ դեսպանս ստէպ ստէպ յորդուոյ նորա 'ի Պապայ զմիմեանց զկնի 'ի շաբաթու շաբաթու եկեալ հասանէին. և գաղտ ընդ գաղտնի դուռն ուրեմն մեքենաւորութեամբ 'ի բերդն մտանէին, տային քաջալերս տիկնոջն. և յերկարեաց 'ի բերդին ամիսս երեքտասան պաշարումն։ Այլ որք գային և երթային, ստէպ ստէպ գային² Թէ պինդ կաց, զի հասեալ է Պապ որդի քո և գունդ կայսերական 'ի Թիկունս օգնականութեան։ Եւ յերկարեաց խրախոյսն որ հասանէր, զի ասէին. Վայրիկ մի ևս սակաւիկ մի ևս կալցիս ժոյժ, և ահա հասեալ է օգնակաւնութիւն։

Եւ եղև յետ չորեքտասաներորդ ամենանն հարուածոց՝ որ յԱստուծոյ հասին 'ի վերայ գաղթականին բերդնորդեացն. զի մահ անկաւ 'ի վերայ նոցա՝ որք 'ի բերդին էին, զի 'ի տեառնէ հասին պատուհասք։ Առաջի տիկնոջն Փառանձեմայ ուտէին և ըմպէին և ուրախ լինէին որք էին 'ի տաճարին³. յանկարծակի 'ի միւում ժամու հարիւր այր, և 'ի միւսում երկերիւր, և էր՝ զի հինգ հարիւր այր մեռան 'ի բազմականին՝ յորժամ բազմեալ կային. և օր ըստ օրէ սատակէին։ Յորժամ սկսան, զամիս մի ոչ յերկարեաց՝ զի սատակեցան առ հասարակ. զի էին արք իբրև մետասան հազար, և կանայք իբրև վեց հազար. զի ամիս մի ոչ կացին, զի

1 Օրինակ մի էայր։

3 Օրինակ մի է պալատին։

2 Օրինակ մի ասէին։

ամենեքեան՝ որ էին 'ի բերդին՝ առ հասարակ սատակեցան:

Բայց մնաց 'ի բերդին Փառանձեմ տիկին, երկունաժտօք: Ապա եկն եմուտ գաղտ 'ի ներս 'ի բերդն Հայր մարդպետ ներքինին, և թշնամանեաց զտիկինն մեծապէս իբրև զբող մի: Ակսաւ դնել թշնամանս ազգին արշակունեաց, զի վատախորհուրդք են վատանշանք, կորուսին զաշխարհս ևս. իրաւի անց ընդ ձեզ այդ, և այլ զի անցցէ, Ել գաղտուկ, և փախեալ: Իսկ տիկինն Փառանձեմ իբրև ետես՝ եթէ միայն մնացի, եբայց զդուռն բերդին, և թողացոյց զօրմն Պարսից մտանել 'ի բերդն: Եւ եկին կալան զտիկինն, և իջուցին 'ի բերդէն: Ելանէին 'ի բերդն 'ի վեր զօրավարն Պարսից, գերէին զգանձս թագաւորին Հայոց, որ կային 'ի բերդին. և սկսան կրել իջուցանել զամենայն գանձսն, որ կայր 'ի բերդին: Զինն տիւ և զինն գիշեր համակ իջուցին զոր գտին յԱրտարագէրմն բերդին, հանդերձ տիկնաւն խաղացուցին:

Եւ յետ այսորիկ եկին 'ի քաղաքն մեծ յԱրտաշատ, և առին զնա, և կործանեցին զպարիսպ նորա. առին անտի զգանձս մթերեալ՝ որ կային, և գերեցին զամենայն քաղաքն: Եւ խաղացուցին 'ի յԱրտաշատ 'ի քաղաքէ ինն հազար տուն երդ Հրեայս, զոր ածեալն էր գերի Տիգրանայ արքայի արշակունւոյ յերկրէն պաղեստինացոյ. և քառասուն հազար երդ Հայ, զոր յԱրտաշատ քաղաքէ խաղացուցին: Եւ զամենայն շինուած քաղաքին հրձիգ արարին զփայտակերտն, և զքարակերտն քանդեցին. զպարիսպն ըստ նմին օրինակի և զամենայն շինուած քաղաքին մինչև 'ի հիմունսն ապականեցին, և ոչ թողին մի, և ոչ թողին¹ բնաւ քար 'ի բարի վերայ. անմարդի և թափուր յամենայն բնակչաց իւրոց կացուցանէին:

Եւ եղև յորժամ ածին ժողովեցին զամենայն զգերին զքաղաքին 'ի մի վայր, և անցուցին ըստ Տափերն կամուրջ, և առնէին համար գերւոյն, 'ի մէջ շերտափակ զօրացն պատէին, ասէն զօրագլուխքն

¹ Օրինակ մի չունի թողին:

Պարսից ցԶուիթ երէց քաղաքին Արտաշատու. եկեալ 'ի միջոյ գերւոյդ, երթ գնա դու յո պէտք է քեզ: Եւ ոչ առնոյր զայս յանձն երէցն Զու. իթն, այլ ասէր. Յո զխաշնդ տանիք, և զհովիւս տարայք. զի ոչ է մարթ հովուի թողուլ զխաշն իւր, այլ պարտ է հովուի դնել զանձն 'ի վերայ ոչխարին իւրոյ: Եւ զայս ասացեալ եմուտ 'ի գերութիւնն, և խաղաց 'ի գերութիւն ընդ իւրում ժողովրդեանն յեր. կիրն Պարսից:

Առնուին և զվաղարշապատ քաղաք, քանդէին բրէ. ին զքաղաքն 'ի հիմանց տապալէին, և խաղացուցանէ. ին յայնմ ևս քաղաքէ իննեւտասն երդս հազար: Ընդ ամենայն քաղաքս ոչ թողին ամենեկին շինած. զի զա. մենայն տապալէին, քակեալ քանդէին. և ընդ ամենայն երկիրն ասպատակ սփռեալ՝ զամենայն այր 'ի չափ հասեալ կոտորէին, զկանայս և զորդիս 'ի գերութիւն վարէին. և զբերդս ամենայն թագաւորին Հայոց կա. լան, և լցեալ բազում ամբարօք՝ բերդակալս թողուին: Առնուին և զմեծ քաղաքն զԵրուանդաշատ, և խաղա. ցուցանէին անտի երդս քսան հազար Հայ, և երդս երեսուն հազար Հրեայ. և զքաղաքն 'ի հիմանց տա. պալեալ բրեալ յատակէին: Ապա առնուին և զքա. ղաքն Բագրեանդայ Զարեհաւան, և խաղացուցանէին անտի հինգ հազար երդ Հայ, և ութ հազար երդ Հրեայ. և զքաղաքն 'ի հիմանց տապալէին յատակէ. ին: Առնուին և զքաղաքն մեծ Զարիշատ՝ որ էր 'ի գաւառին յԱղոյհովտի, չորեքտասան հազար երդ Հրեայ, և տասն հազար երդ Հայս. և գնա 'ի հիմանց քանդեալ ապականէին: Առին և զամուր քաղաքն Վան, որ է 'ի գաւառին Տոգբայ. և հրձիգ արարեալ, քակէին զհիմունս նորա. և խաղացուցանէին անտի երդս հինգ հազար Հայ, և ութ և տասն հազար երդս Հրեայս:

Զայս ամենայն բազմութիւն Հրէից, զոր գերեցին տարան յերկրէն Հայոց, ածեալ էր յերկրէն պաղես. տինացւոց մեծի թագաւորին Հայոց Տիգրանայ 'ի ժամանակին՝ յորժամ գերեաց նա և ած 'ի Հայս զքահանայապետն Հրէից զՀիւրկանդոս զառաջին

ժամանակաւ: Եւ էա՞ծ մեծ արքայն Տիգրան զամենայն զհրէութիւնն զայն բնակեցոյց 'ի քաղաքսն Հայոց յիւրում դարուն 'ի ժամանակին: Իսկ յայսմ ժամանակի աւերեցին զքաղաքսն, և գերեցին զքնակեալսն անդ. և զամենայն երկիրն Հայոց և զամենայն գաւառն ընդ նմին գերեալ, խաղացուցեալ¹ և զայլ գերութիւնս գաւառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, փոքրի փոքրի, զաշխարհի աշխարհի, ածին ժողովեցին 'ի քաղաքն Նախճաւան. զի անդ էր զօրաժողով իւրեանց զօրացն: Ապա առին և զնա քանդեցին. անտի երդս Հայս երկուս հազարս, և Հրեայ երդս վեշտասան հազարս անտի խաղացուցին գնացուցին ամենայն գերութեամբն հանդերձ: Եւ անդէն յերկիրն Հայոց ոստիկանս թողին և վերակացուս, 'ի ծառայութիւն մատնել² զմնացորդս երկրին. և ինքեանք զտիկինն Փառանձեմ առեալ, հանդերձ գանձիւքն և բազմութեամբ գերեզն յերկիրն Պարսից խաղացուցանէին. և գնացեալք երթային տանէին հասուցանէին յերկիրն Պարսից առ Շապուհ արքայն Պարսից:

Եւ եղև իբրև չոգան տարան զտիկինն Փառանձեմ յերկիրն Պարսից, և զայլ ամենայն գերութիւնն Հայոց և զգանձսն կալան առաջի թագաւորին և զտիկինն Փառանձեմ³, շնորհ մեծ ունէր թագաւորն Պարսից իւրոց զօրավարացն: Եւ իբրև կամեցաւ թագաւորն Պարսից Շապուհ թշնամանս առնել ազգին աշխարհին Հայոց և թագաւորութեանն, ետ հրամանս ժողովել զամենայն զգօրս իւր և զմեծամեծս իւր և զփոքունս և զամենայն մարդիկ աշխարհին իւրոյ՝ որ ինքն իշխէր, և 'ի մէջ ամբօխին 'ածել զտիկինն Հայոց զՓառանձեմն: Եւ հրամայեաց 'ի հրապարակին իմն առնել հրապոյրս մեքենայից, որով հրամայեաց զկինն արկանել, և արձակել տիկնոջն Փառանձեմայ 'ի խառնակութիւն պոռնկութեանն անասնական պղծութեանն: Այսպէս սատակեցին զտիկինն զՓա-

1 Յերիս օրինակս խաղաղեալ:

2 Ի չորս օրինակս հասնել:

3 Օրինակ մի չունի զտիկինն Փառանձեմ:

ռանձեմ: Իսկ զայլ գերին զամենայն տարան բնակեցուցին, որ յԱսորեստան, որ յերկրին խուժաստանի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ.

Յազագս վկայութեանն Զուիթայ երիցու յերկրին Պարսից:

Ապա իբրև չոգան տարան յերկիրն Պարսից զամենայն գերութիւն Հայոց, և զԶուիթ երէց Արտաշատ քաղաքի ունէին կապանօք առաջի թագաւորին Պարսից Շապուհ: Եւ նայէր թագաւորն Պարսից Շապուհ, և տեսանէր զերէցն Զուիթ այր բարձր և անձնեայ, և ՚ի տիոց մանուկ. և հեր գլխոյն ալևորեալ էին, այլ մուրուքն դեռ տակաւին սեաւ ևս կային: Ապա յորժամ զառաջինն խօսել սկսաւ, ասէ. եթէ տեսանէք զառնդ զայդր զջարութիւն. քանզի յայտ է, ՚ի հերաց այտի երևի՝ թէ կախարդ է. զի հերքն սպիտակ են, և մուրուքն սեաւ: Իսկ երիցուն տուեալ պատասխանի, ասէ. Թէ քեզ պէտ իցէ, այլ զինչ կամիս խօսել և առնել՝ խօսեաց. այլ վասն այդորիկ գիտեա, զի յիրաւունս սպիտակացեալ են նախ հերքս. զի բազում աւուրբք երէց են, գոնեա՛ հնգետասան ամօք քան զմուրուս նախաբոյս են: Իսկ թագաւորն հրաման տայր մինչև ՚ի վաղիւն պահել զնա. իսկ ՚ի վաղիւն հրաման տայր ածել ՚ի հրապարակն շղթայիւք: Եւ ելին ոստիկանք արքունի հարցանել, եթէ իցէ՝ յանձն առցէ պաշտել զօրէնս մոգութեանն, ոչ մեռցի: Իսկ նա ոչ առնոյր յանձն. այլ կամեցեալ մեռանել խնդութեամբ վասն Աստուծոյ, երթեալ ՚ի տեղի մահուան, և աղաչեաց զվերակացուս իւրոյ մահուանն, զի թողացուսցեն նմա սակաւ մի կալ յաղօթս: Եւ մատուցեալ յառաջագոյն, եղ ծունր և ասէ.

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է .

Աղ-Թ ք 'ի Ժամ մահուն Զուխթայ :

Արարիչ մեր, որ արարեր զերկինս և զերկիր և զծով յոյճնս, և ստեղծեր զմեզ 'ի հողոյ. և զհողեղէնս այսպէս իմաստունս բանաւորս և կենդանիս արարեր: Եւ շնորհեցեր մեզ զգիտութիւն քո, զոր ցուցեր ազգաց որդւոց մարդկան 'ի ձեռն սրբոց քոց մարդարէիցն կարապետացն քոց. և դու քեզէն եկիր իջեր մարդացար երևեցար յերկրի, և ընդ մարդկան շրջեցար. և զկատարեալ իմաստութիւնդ քո շնորհեցեր արարածոց քոց, զոր Առաքելովքն քարոզեցեր քոց ստացուածոց յաշխարհի: Եւ վարդապետօքն սրբովք, զորս եղիր 'ի քում յեկեղեցոյ լուսաւորս, զամենեւեան իմաստնացուցեր: Եւ զիս, զայր զանարժան, արժանի արարեր քում ծառայութեանդ. և պատրաստեցեր զիս տառապեալս մնանել և ուսանել ընդ ձեռօք քո սրբոյ և մեծի և քո քահանայապետին Ներսիսի՝ քո պաշտօնէին, և 'ի ձեռաց նորա առնուլ զձեռնադրութիւն երիցութեան, և 'ի ձեռաց նորա զիս նուիրեալ քեզ 'ի քահանայութեան: Եւ յայնմ աշտիճանէ պատրաստեցեր ըմպել զվկայութեան բաժակն փրկութեան, զոր ըմբելով՝ զանուն տեառն կարդացից. զաղօթս իմ ես տեառն տաց առաջի ամենայն ժողովրդոց նորա: Ընդ որում քեզ փառք և զօրութիւն և իշխանութիւն միածնի Որդւոյ քո սիրելոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և կենդանարար Հոգւոյդ քում սրբոյ, յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Եւ իբրև զայս ամենայն ասաց, բազում մարդիկ ամբօխի ժողովեալ էին. ասացին զամէնս: Ապա զայրացեալք վերակացուք սպանողութեանն, թէ ընդէր այնչափ երկար թողացուցին նմա խօսել, ապա

տագնապաւ 'ի տեղի մահուն հասուցանեին: Իսկ նա մեծաւ խնդուութեամբ կարկառեալ զգարանոցն, վճարէր 'ի սուսերէն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ը .

Յազգա գալոյն Շապհոյ Թագաւորին Պարսից յերկիրն Հայոց, և փանդամայն սատակել զմնացեալս երկրին: և բիւր չարեացն, զոր կրեցին:

Ապա յեռ այսորիկ խաղաց գնաց Թագաւորն Պարսից Շապուհ ամենայն իշխանութեամբ զօրաց իւրոց, և չոգաւ եւ յերկիրն Հայոց. և առաջնորդ ունէր ընդ իւր զՎահան 'ի մամիկոնեան տոհմէն, և զՄերուժանն յԱրծրունեաց տոհմէն: Ապա հասեալ ասպատակէին յերկիրն Հայոց, և առնուին զամենայն գերին 'ի մի վայր ժողովեցին: Եւ բազումք 'ի նախարարացն Հայոց Թողուն զկանայս իւրեանց և զորդիս և զընտանիս, և փախեան ընդ այս ընդ այն գնացին: Իսկ զամենայն կանայս նախարարացն Հայոց, զոր Թողին և փախեանն, ասպատակն ժողովէր. և ածին զնոսա առ Շապուհ արքայ Պարսից:

Իբրեւ էր բանակն Շապհոյ Թագաւորին Պարսից 'ի գաւառն Բագրեւանդայ յաւերս քաղաքին Զարեհաւանի, զոր յառաջնումն եկեալք զօրքն Պարսից աւերեցին, և ածին ժողովեցին առաջի Թագաւորին Պարսից զամենայն գերին մնացորդաց աշխարհին Հայոց, ապա հրաման տայր Թագաւորն Պարսից Շապուհ, զամենայն այր 'ի չափ հասեալ կոխան արաւեալ փղաց, և զամենայն զկին և զմանուկ հանել ընդ ցից սայլից: Հազարք հազարաց և բիւրք բիւրուց սպանին, զի ոչ գոյր թիւ կամ համար սպանելոցն. և զկանայս ազատացն և նախարարացն զփախուցեցրոցն հրաման տայր ածել յասպարէզն՝ որ էր 'ի Զարեհվան քաղաքի: Եւ հրաման տայր հօլանել զամենայն ազատ կանանին, և նստուցանել աս-

տի անտի ասպարիսին. և ինքն Շապուհ արքայ հեծեալ 'ի ձի, շաւակի անցանէր առ կանանոջն. և որ յակն գային, մի մի 'ի նոցանէ պղծեալ 'ի խառնակութիւն տանէր առ ինքն: Քանզի մօտ յասպարէսն հարեալ էր խորանն, յոր առեալ մտանէր գործել զանօրէնութիւն. և այնպէս զբազում աւուրս առնէր զայն ընդ կանայսն: Եւ զազգն Սիւնեաց տոհմին զամենայն զբար 'ի չափ հասեալ կոտորեցին, և զկանայս սպանին. և զամենայն մանր մանկտիւնն ներքինիս հրամայէր առնել, և խաղացուցանել յերկիրն Պարսից: Եւ առնէր զայս ամենայն վասն վրիժուցն Սնդուկայ, որ եղև պատերազմ ընդ Ներսէս արքայ Պարսից:

Եւ տայր հրաման Շապուհ արքայն Պարսից զամուր ամուր տեղիսն Հայոց բերդս շինել, հրամայեաց և բերդակալս կացուցանել: Եւ զազատ կանանին անդէն 'ի բերդեանն բաշխէր և թողոյր. զի եթէ ոչ արք նոցա եկեսցեն նմա 'ի ծառայութիւն, սպանցեն զկանայս նոցա բերդակալքն՝ առ որս եթող զնոսա: Եւ եթող յաշխարհին զԶիկն և զկարէնն, զնոցա իշխանս զօրօք բազմօք. և զիշխանութիւն մնացորդացն ետ 'ի ձեռս Վահանայ և Մերուժանայ, և ինքն գնաց յԱտրպայական:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Թ.

Յազաֆս թէ իբրև մնացին Վահան և Մերուժան, թէ զինչ շատ չարիս գործեցին ընդ երկիրս Հայոց. և կամ զիարգ սատակեցան Վահան և կինն իւր յԷրեանց որդւոյն:

Այնուհետեւ Վահանն մամիկոնեան և Մերուժանն արծրունի, սոքա երկղբեան արք պիղծք՝ անօրէնք էին, ապստամբեալք էին յուխտէ աստուածապաշտութեանն², և զանաստուածն Մազդեզանց աղանդն

1 Օրինակ մի յաւելու անգորոյնդ:

2 Օրինակ մի յաւելու եւ սփարդոյն:

յանձն առեալ պաշտէին, սկսան ամուսնացնել յերկրին Հայոց աւերել զեկեղեցիս՝ զտեղիս աղօթից քրիստոնէից յամենայն կողմանս Հայոց՝ գաւառաց գաւառաց և կողմանց կողմանց։ Եւ նեղէին զբազում մարդիկ՝ զոր 'ի բուռն արկանէին, թողուլ զաստուած պաշտութիւն և 'ի պաշտօն դառնալ Մազդեզանցն։ Եւ յետ այսորիկ տային հրաման Վահանն և Մերուստանն, զամենայն կանայս փախուցելոցն զնախարարացն՝ որ թողինն և զնացինն, տային հրաման 'ի բերդեանն զի նեղեցեն զնոսա՝ դարձուցանել յօրէնս Մազդեզանց։ Եթէ ոչ առնուցուն յանձն, սատակեցեն զամենեսեան չարաչար։ Եւ բերդակալեանն յորժամ զայն հրաման ընկալան, ամենայն ոք ո՞րք առ ումեք էին՝ նեղեցին զնոսա ըստ հրամանին տուելոյ։ Ապա իբրեւ ոչ մի ոք յանձն առնուին ուրանալ 'ի քրիստոնէութենէն, չարամահ սպանանէին զամենեսեան յամենայն 'ի բերդան՝ յորս տուեալ էր զնոսա անդ։

Իսկ Վահանայ էր քոյրաթիւ 'ի մամիկոնեան տոհմէն, քոյր Վարդանայ, Համազասպուհի¹։ Եւ էր նա կին Գարեգնի տեառնն Ռշտունեաց գաւառին։ Զսա եթող և փախեալ Գարեգին այր իւր 'ի ժամանակին, յորում եկն Շապուհ արքայ Պարսից յերկիրն Հայոց։ Իսկ զտիկինն Ռշտունեաց 'ի միջնաբերդն Վան բերդի, որ էր քաղաքն 'ի Տոսք գաւառին։ Իսկ անօրէնն Վահան և Մերուստանն հրաման տային բերդակալին, զի նեղեցէ զկինն։ Եթէ ոչ առցէ յանձն զօրէնս Մազդեզանցն, տայր հրաման կախել զբարձր աշտարակէն և սպանանել։ Իբրեւ ոչ առնոյր յանձն Համազասպուհի պահել զօրէնս Մազդեզանցն, հանէին 'ի բարձր աշտարակն՝ որ կայր 'ի վերայ բարձր գահուն քարին, որ հային 'ի կողմն ծովակին 'ի գետոյ կուսէ։ Եւ մերկացուցին զնա իբրեւ 'ի մօրէ։ Եւ արկեալ կապ զօտիցն, գլխիվայր կախեցին զնա զբարձուէն կուսէ։ Եւ այնպէս մեռաւ 'ի կախաղանին։ Եւ էր նա սպիտակ մարմնով, և պայծառ տեսանելովն։ Կայր կախեալ յերևոյթ տեսիլ նշանակի, և փաղփաղէր մարմինն 'ի բարձուէն

1 Յամենայն օրինակս և համապատասխան։

զոր օրինակ ձիւն սպիտակութեամբն. և բազում մարդիկ ժողովէին տեսանել օր ըստ օրէ, զի իբրև սքանչելի ինչ երևէր յաշխարհին: Յայս տեսիլ տիկնոջն Համազասպուհեայ՝ էառ կին մի դայեակն նորին, ագաւ նա պարէգօտ մի՝ զոր անակիւղս՝ կոչեն, և էած գօտի ընդ մէջ իւր. և կայր առ բարձր գահուն քարին՝ ի ներքոյ աշտարակին՝ զորմէ կախեալ էր զսանն իւր, մինչև կողոպտեցաւ ամենայն մարմինք դիոյն: Եւ որչափ ի վայր վայրէին՝² ոսկերքն, նա յիւր ծոցն ժողովէր բովանդակ զամենայն զոսկերս սանին. և առեալ գնաց յիւրսն:

Եւ այնչափ չար էին արքն երկոքին, զի անգամ իւրեանց ումեք ոչ ողորմէին. այլ անխնայութեամբ դատէին զօտարս և զիւրեանց ընդանիս: Ատրուշանս շինէին ի բազում տեղիս, և զմարդիկ հնազանդէին օրինացն Մազդեզանց. և բազում յիւրեանց սեփհա կանսն շինէին ատրուշանս, և զորդիս և զազգայինս իւրեանց տային յուսումն Մազդեզանցն: Ապա որդի մի Վահանայ, անուն Սամուէլ, եհար սատակեաց զՎահան զհայր իւր, և զՈրմիզդուխտ զմայր իւր՝ զքոյր Շապհոյ Պարսից Թագաւորին. և ինքն փախստական լինէր յերկիրն Խաղտեաց:

¹ Յերիս օրինակ սպիտակ:

² Ի միում օրինակի ի շար շարին:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

Բ Ո Ւ Զ Ա Ն Տ Ե Ա Յ

— 300 —

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՐ ԱՍԵԼՈՑԵՄ ԿԱՐԳԵԼ ԶԴՊՐՈՒԹԻՒՆ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆՑ

ԿԱՆՈՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՄԱՏԵՆԻՑ

- Ա. Յաղագս Թագաւորելոյ Պապայ յերկրին Յունաց, և դաւոյ 'ի Հայս, և յինքն ունելոյ զաշխարհն. և կամ որ միանգամ գործեաց որպէս յաջողեցաւ:
- Բ. Յաղագս Մուշեղոյ զօրավարին Հայոց՝ Թէ որպէս անկաւ 'ի վերայ բանական Շապուոյ Թագաւորին Պարսից, և եհար զնոսա 'ի հարուածս անհնարինս, մինչ զի միաձի Շապուհ ճողոպրէր:
- Գ. Յաղագս Հայր մարգպետի. Թէ որպէս սպանանել հրամայեաց Թագաւորն Պապ:
- Դ. Յաղագս դարձեալ պատերազմին, որ եղև 'ի Բագաւանի յաւանին 'ի Բագրաւանդ գաւառին ընդ Պապ Թագաւորին Հայոց և ընդ զօրսն Պարսից:
- Ե. Յաղագս միւսոյ պատերազմին ընդ Հայս և ընդ Պարս 'ի Գանձակ Ատրպայականի. ևս վասն գուշակութեանն Ուռնայրի, զի յայնմ և յաղթութիւն լինէր Հայոց:
- Զ. Յաղագս Դիակայ մարգպետի, որ կացուցին սահմանակալ. և նա խորհրդակից եղեալ Պարսից Թագաւորին, Թէ որպէս խոստանայր մատնել զարքայն Հայոց. և վասն մահուն Դիակայ 'ի Պապայ արքայէ:
- Է. Յաղագս մահուն Արշակայ Թագաւորին Հայոց, Թէ զհարգմեաւ յերկրին խուժաստանի յԱնուշ բերդի ինքնին ձեռք, և Դրաստաման լինէր պատճառք մահու նորա:
- Ը. Յաղագս Թէ զհարգ լեւեաց պատերազմ 'ի կողմանցն Պարսից. ապա սկսաւ սպարապետն Մուշեղ ոգորել ընդ այնուսիկ, որք միանգամ ապստամբեցին 'ի Թագաւորէն Հայոց. զբազում կոյսս կոյոս հարկանէր մեծաւ պատերազմաւ, նախ յաղագս տան արքայն Հայոց՝ որ յԱտրպայականին էր:
- Թ. Յաղագս Նուիրականի:
- Ժ. Յաղագս Կորդուաց և Տմորեաց:
- ԺԱ. Յաղագս Մարաց:

- ժԲ. Յաղագս Արձխեաց:
- ժԳ. Յաղագս Աղուանից:
- ժԴ. Յաղագս Կասրից:
- ժԵ. Յաղագս Վրաց:
- ժԶ. Յաղագս գաւառին Աղձնեաց:
- ժԷ. Յաղագս մեծաց Մոփաց:
- ժԸ. Յաղագս Անգեղ տանն:
- ժԹ. Յաղագս գաւառին Անձառայ:
- Ի. Յաղագս Մուշեղի սպարապետին Հայոց:
- ԻԱ. Յաղագս եպիսկոպոսապետին Հայոց Ներսիսի, թէ որպիսի
այր, կամ զինչ շատ գոյնեաց սքանչելիս:
- ԻԲ. Յաղագս Թագաւորին Պապայ, թէ զիարդ էր գիւօք, կամ
որպէս անօրէն:
- ԻԳ. Յաղագս յանգիմանու թեանն սրբոյն Ներսէսի, զի հանապազ
թշնամի էր Թագաւորին Պապայ վասն մեղաց:
- ԻԴ. Յաղագս մահուն մեծի եպիսկոպոսապետին Ներսիսի 'ի Թա-
գաւորէն Պապայ, որպէս կամ զիարդ սպանաւ 'ի նմանէ:
- ԻԵ. Յաղագս տեսլեանն, որ երևեցաւ արանցն սրբոց Շաղիտայի
և Եպիփանու, մինչքեռ նստէին 'ի շէրինն:
- ԻԶ. Յաղագս Շաղիտայի սրբոյ:
- ԻԷ. Յաղագս Եպիփանու սրբոյ:
- ԻԸ. Յաղագս մեծամեծ նշանաց սքանչելեացն՝ որ երևեցաւ յաս-
տուծոյ 'ի Մամրեայ յետ գնալոյն անտի Եպիփանու:
- ԻԹ. Յաղագս Յուսկայ՝ որ էր 'ի առհմէն Աղբիանոս եպիսկոպոսի,
զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի Թագաւորն Պապ յիւրոց
կամաց, առանց մեծի եպիսկոպոսապետին Կեսարու. և
վասն այնորիկ յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւն հայրա-
պետացն Հայոց զեպիսկոպոսս ձեռնադրել:
- Լ. Յաղագս սգոյն՝ որ սգային զհայրապետն Ներսէս, և լինէին
շնմանէ կաթողին:
- ԼԱ. Յաղագս թէ որպէս զկնի մեռանելոյն հայրապետին Ներսիսի,
թէ որպէս 'ի նախանձ մտեալ տապալեաց Թագաւորն Պապ
զամենայն զեղեալսն կրօնն կանոնիցն, որ ինչ միանգամ
եղան 'ի Ներսիսէ առ կենդանութեամբ նորա 'ի նմանէ:
- ԼԲ. Յաղագս Թագաւորին Պապայ, թէ որպէս խոտորեցաւ
'ի Թագաւորէն Յունաց, կամ որպէս սպանաւ 'ի զօրադըլ-
խացն Յունաց:
- ԼԳ. Յաղագս որ ինչ խորհեցան իշխանքն Հայոց. ապա անցին
կացին լուռ:
- ԼԴ. Յաղագս Թագաւորելոյն վարազդատայ 'ի վերայ երկրին
Հայոց յետ Պապայ:
- ԼԵ. Յաղագս թէ որպէս 'ի բանս չարախորհուրդս և անմիտ մարդ-
կան եկեալ Թագաւորն վարազդատ, և զգորավարն Հայոց
զՄուշեղ սպանանէր:
- ԼԶ. Յաղագս անմտութեան կարծեացն ընդանեացն Մուշեղի և
այլ մարդկան:
- ԼԷ. Յաղագս գալոյն Մանուէլի 'ի գերութենէն Պարսից, և խըն-
դրելոյ զվրէժն Մուշեղայ, և հալածելոյ զԹագաւորն զՎա-
րազդատ յերկրէն Հայոց:
- ԼԸ. Յաղագս թէ զիարդ սպարապետն Հայոց Մանուէլ հանգերձ

ամենայն աշխարհաւն ձեռս ետ 'ի Թագաւորն Պարսից, և մարդպան և աշխարհակալ աշխարհին Հայոց ած զառաջինն 'ի Թագաւորէն Պարսից զՄուրէն, և մեծաւ պարգեզք մեծարեցաւ 'ի նմանէն. կամ որպէս խորամանկութեամբ Մերուժանայ արծրունւոյ եղև ապստամբութիւնն, և պատերազմունք յուղեցան:

- ԼԹ. Յաղագս Կուսմանդ Շապհոյ, զի առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից տալ պատերազմ ընդ Հայս, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ զօրօք իւրովք հանգերձ:
- Խ. Յաղագս Վարադայ. Թէ որպէս կամ զիւրդ առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն:
- ԽԱ. Յաղագս Մուկանայ, որ առաքեաց գարձեալ Թագաւորն Պարսից 'ի վերայ երկրին Հայոց և 'ի վերայ Մանուէլէ զօրօք բազմօք, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն:
- ԽԲ. Յաղագս խաղաղութեան Հայոց ամս եւթն:
- ԽԳ. Յաղագս Մերուժանայ արծրունւոյ, որ հանգերձ զօրօքն Պարսից եկն 'ի վերայ Մանուէլի, և սատակեցաւ 'ի նմանէ:
- ԽԴ. Յաղագս Թէ զիւրդ Թագաւորեցոյց Մանուէլ մեծ սպարապետն զմանուկն Արշակ. ապա և ինքն Մանուէլ մահու մեռանէր:

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴԻ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՔ ՄԱՏԵՆԻՑ ՏԱՆ ՈՐԴԻՈՑՆ
ԹՐԳՈՄԵԱՅ ԻՇԽԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

Յազգա թագաւորելոյ Պապայ յերկրին Յունաց, և գալոյ 'ի Հայո .
և յինքն ունելոյ զաշխարհ իւր . և կամ որ ինչ միանգամ գործեաց,
և յաջողեցաւ նմա :

Ապա յետ այսր ամենայնի Մուշեղ որդի Վասակայ
Ժողովեաց զամենայն ազատագունդ մարդկանն մնա-
ցելոյն՝ որ միանգամ մնացեալ էին, և չոգաւ հանդերձ
նոքօք առ թագաւորն Յունաց, եւ եցոյց զպաղա-
տանս աշխարհին Հայոց, և զամենայն անցս տառա-
պանաց՝ որ անցեալ էր ընդ նոսա, և խնդրեաց 'ի կայ-
սերէն զՊապ զորդի Արշակայ թագաւոր 'ի վերայ Հա-
յոց աշխարհին : Մեծ թագաւորն Յունաց թագաւո-
րեցոյց զՊապ զորդին Արշակայ 'ի վերայ աշխարհին
Հայոց, որպէս և խնդրեաց նա 'ի նմանէ . և մեծապէս
թիկունք լինէր արքայն Յունաց, և զՏերենտ անուն
ստրապեւառն և զԱդէ ոմն կոմս արձակէին ընդ արքա-
յին Պապայ յերկիրն Հայոց վեց հարիւր բիւրու :

Եւ եկին հասին 'ի սահմանս Հայոց . և Մուշեղ լինէր
զօրավար սպարապետ Հայոց փոխանակ Վասակայ հօր
իւրոյ եւ գային 'ի մի վայր ժողովէին ամենայն ցրուեալք
ժախուցեալք թագուցեալք, որ էին յերկրին Հայ

ոց, գային և 'ի մի վայր բովանդակեին, և լինէին 'ի խնդիր արբոյն մեծի հայրապետին Ներսէսի թագաւորն և ամենայն մարդիկ աշխարհին Հայոց, մեծամեծք գաւառաւորք և գաւառատեարք: Որք եկեալք ժողովեալք, զկաթողիկոսն զմեծն Ներսէս խնդրէին. զի գիտէին թէ նա կարող է աղօթս առնել, և խնդրել յաստուծոյ վասն շինութեան ամենայն աշխարհին Հայոց, և փրկել 'ի թշնամեացն. և դարձեալ զինչ և խնդրէր յաստուծոյ, տայր աստուած նմա. և միւս ևս, զի ի մաստութեամբ իմն կարէր սոցա զօգտակար խրատն մատուցանել: Վասն այսորիկ ոչ եթէ փոքր ինչ էր խնդիրն այնպիսոյն առն լինել, որ կարէր նոցա զօգուտ խրատու իմաստութեան շնորհել, և ըստ ժամանակին դիպացն պատահելոյ՝ միտս օգտակարս դնել, որովք զճանապարհս՝ որ կայրն առաջի՝ գնալ մարթասցեն:

Ապա ինքն թագաւորն Պապ երթայր հասանէր գտանէր զեպիսկոպոսապետն Ներսէս հանդերձ աւագայնողն Հայոց. աղաչէր զնա, զի հայր Հայոց ամենայն օգտի խրատու առաջնորդ՝ և խնդրեսցէ ևս վասն նոցա: Ապա մեծաւ քննիւ հազիւ հաւանեցուցին զնա երթալ նմա ընդ նոսա 'ի բանակն արքունի. զի յաւուրց ժամանակին 'ի մահուանէն Գնեղոյ մինչև յայն ժամանակն թագաւորութեանն Պապայ ոչ էր երթեալ նա 'ի բանակն արքունի: Ապա յայնմ ժամանակի մեծաւ աղաչանօք տարան զնա 'ի բանակն արքունի ընդ ինքեանս. և նա էր նոցա վերակացու և խրատատու, կարգիչ և առաջնորդ. և հանապազ խնդրէր վասն նոցա յաստուծոյ: Եւ էր իմաստութեան իրաց առաջնորդ, և հանապազ կցորդ հոգոց և բարձիչ վշտաց աղօթիւք իւրովք. և յամենայնի ամենայնիւ երբէք հայր երևեալ:

Ապա կարգէր կազմէր յօրինէր Մուշեղ սպարապետ զամենայն զգունդս Հայոց զօրացն, և առնէր հանդէս ամենայն զօրացն գնդին՝ որ հասին 'ի ձեռս նորա տան հազար: Եւ ածէր զամենայն հանդէսն կարգեալս և պատրաստեալս վառեալս՝ ի պատերազմ, զգրօշքս փողփողեալս և նշանս արձակեալս. և ցուցանէր զհանդէս զօրացն Հայոց սպարապետն Հայոց Մուշեղ

առաջի իւրեանց Թագաւորին Պապայ, և մեծի քահանայապետին Ներսէսի, և առաջի Տէրենտի և Ադէի զօրագլխացն Յունաց: Եւ մեծ շնորհակալութիւն առնէր նմա Թագաւորն Պապ Հայոց, և մեծամեծ պարգևս շնորհէր զօրավարին Մուշեղի. և սոյնպէս զօրագլուխքն Հռոմոց շնորհակալ լինէին նմա: Սոյնպէս և եպիսկոպոսապետն Ներսէս օրհնէր զզօրավարն Մուշեղ, և ասէր. Տէր Քրիստոս օրհնեսցէ զքեզ, և յաջողեսցէ քեզ, և տացէ քեզ զյաղթութեանն շնորհս զամենայն աւուրս կենաց քոց. 'ի ձեռն քո և 'ի ձեռն ազգի քո փրկեսցէ զերկիրս Հայոց մինչև յաւիտեան:

Ապա զօրավարն Հայոց Մուշեղ գունդ կազմեաց պատրաստեաց, և յառաջեաց հանդերձ Հայոց գրնդաւն. առաջապահ անցանէր առաջի Թագաւորին Պապայ և զօրացն Յունաց կայսերական գնդիւն: Ապա 'ի Դարան: աղեաց գաւառին լկնեալ յարձակեցաւ Մուշեղն: Իբրեւ գայր՝ առաջապահն հասանէր 'ի միջնաշխարհն Հայոց. սպանանէր Մուշեղ զզօրագլուին Պարսից զկարէնն և Զիկն, և զամենայն զզօրսն արկանէր 'ի սուր սուսերի իւրոյ, և ոչ մի զոք՝ ապրեցուցանէր: Եւ մինչև 'ի բուն 'ի սահմանսն 'ի Գանձակ Ատրըպատականի զերկիրն յիւր վտարեալ, բռնացեալ ունէր:

Եւ եկն եմուտ Թագաւորն Պապ յերկիրն Հայոց, և Թագաւորեաց 'ի վերայնորա. և Թափեաց յինքն զամուր ամուր բերդիցն, զոր կալեալ էր պարսկացն. և բերդն Դարսնից, որ է յերկիրն Կոգայ,՝ ուր կային գանձք արշակունեացն սաստիկ յոյժ: Քանզի դիպեցան մտերիմք բերդակալքն, զի Թէպէտ 'ի Ժամանակէն՝ իբրեւ տարան զԹագաւորն Հայոց զԱրշակ 'ի Պարսս՝ յայնմ հետէ Ժամանակէ մարտեան ընդ բերդին ընդ այնմիկ պարսիկք, և ոչ կարացին առնուլ, մինչև եկն Պապ Թագաւորն յերկիրն Հայոց. զի պահեցաւ գանձն և Եհաս ամբողջ 'ի Պապ Թագաւորն մինչև եկն: Եւ զօրսն Յունաց յԵռանդ և 'ի

¹ Ի շորս օրինակս Մուշեղն իբրեւ գայր:

² Օրինակ մի յաւելու ոչ:

Բախիշն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց բաշխէին ընդ ամենայն գաւառսն. բայց միայն Մերուժանն չարագործ փախէր միաձի:

Իսկ Մուշեղ զօրավարն հայաստանեաց շրջէր ընդ երկիրն, և աւերէր զատրուշանն Մաղղեղանցն: Իսկ զՄաղղեղունսն, որ միանգամ 'ի բուռն արկին, զամենեսեան տայր հրամանն սպարապետն Մուշեղ ունել և հրով խորովել: Եւ բազում բերդակալս բերդացն չարամահս առնէին, և զբազում պատուաւոր տեարս՝ որ պատուականք էին առաջի թագաւորին Պարսից՝ ունէր ձերբակալս Մուշեղ, և տայր մորթել և խուլ խոտով և կանգնել 'ի վերայ պարսպացն: Ընդ բազում տեղիս զայս առնէր 'ի վրէժս հօրն իւրոյ Վասակայ:

Եւ շինէին զամենայն աւերեալսն 'ի թնամեացն, և զեկեղեցիսն նորոգեցին. և թագաւորութիւնն հաղքան զհաղ նորոգէր, և իրք ժամանակին հաղքան զհաղ յառաջադէմ աջողէին: Եւ սուրբն Ներսէս ի մաստուն հայրապետն առաջնորդէր և լուսաւորէր, խրատէր և կարգէր և շինէր աղքատաց հանգիստ, որպէս և ինքն 'ի բնէ իսկ սովոր էր. և զվարս թագաւորութեանն իսկ յօրինէր ամենաբարի կրօնիւք, որպէս և տեսեալ էր իւր առ հնօքն թագաւորօքն: Եւ առաւել զկարգս եկեղեցւոյ պաշտամանն եպիսկոպոսաց երիցանց և սարկաւագաց, և շինուածս եկեղեցւոյ և վկայանոցաց զամենայնն նորոգեաց ուսոյց և յարգարեաց:

Զօրավարն Հայոց Մուշեղ զգունդ իւր կազմէր, և երթայր 'ի սահմանս՝ կալ անդ, զգուշացեալ զսահմանօքն երկրին իւրոյ՝ պահել զի ր աշխարհն հրամանաւ իւրոյ թագաւորին Պապայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Յազագս զօրավարին Մուշեղայ Հայոց, թէ որպէս անկաւ 'ի վերայ բանակին Շապհոյ Թագաւորին Պարսից, և եհար զնա 'ի հարուածս անհնարինս, մինչ զի միաձի Շապուհ ճողոպրէր:

Ապա Մուշեղ որդի Վասակայ, ստրատելատն Հայոց մեծաց, ընդրեաց իւր արս ընտիրս միամիտս ազատս ազգայինս քառասուն հազար, միաբանս միակամս, և կազմեաց զնոսա ձիով և թռչակաւ և զինու. և առեալ զնոսա ընդ իւր, երթալ նստել 'ի սահմանս Ատրպատ-ճացն, և պահել զաշխարհն Հայոց: Ապա յայնմ ժա-մանակի կազմեաց պատրաստեցաւ Շապուհ արքայ Պարսից ամենայն կազմութեամբ զօրովք իւրովք, եկն եհաս յերկիրն Ատրպայականի. և Մերուժանն առաջ նորդ գնդին բանակի նորա, և բուն բանակն ուրեմն թագաւորին 'ի Թաւրէշն բնակեալ էին:

Եւ հասանէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Մուշեղ, անկանէր 'ի վերայ բանակին քառասուն հազարաւ, և անդէն ձեռն 'ի գործ արարեալ կոտորէր¹: Ապա միաձի մազապուր թագաւորն Պարսից Շապուհ ճողոպրեալ փախչէր. և զամենայն կարեան բանակին առ հասարակ ընդ սուր հանէր Մուշեղ հանդերձ զօրօքն Հայոց: Զի զբազումս կոտորէին, և զբազումս յաւաքանոյն² Պարսից ձերբակալս առնէին, և առնուին զգանձս թագաւորին Պարսից յաւարի. և ըմբռնէին զտիկնանց տիկինն հանդերձ պլովք կանամբն: Եւ զամենայն մաշկաւարզան 'ի բունն արկանէր Մուշեղ սպարապետն, և զամենայն աւագանին՝ արս իբրեւ վեց հարիւր՝ հրամայէր մորթել զօրավարն Հայոց Մուշեղ, և ընուլ խոտով. և տայր բերել

1 Օրինակ մի յաւելու տեղատարալ:

2 Յօրինակի միում տաճագոյնս:

առ Պապ արքայն Հայոց: Առնէր զայս 'ի վրէժս հօրն իւրոյ Վասակայ:

Բայց զկանայնն Շապհոյ Թագաւորին Պարսից ոչ ումեք ինչ Թոյլ տայր Մուշեղ զօրավարն Հայոց աւարգեւ ինչ զնոսա ումեք. այլ ժանաւարս տայր նոցա կազմել ամենեցուն, և հանեալ արձակէր զամենեսեան զհետառն նոցա Շապհոյ արքայի: Եւ 'ի պարսկացն ընդ նոսա արձակէր, զի երթիցեն առ Շապուհ Թագաւորն Պարսից ողջս և անարատս: Իսկ Թագաւորն Պարսից զարմացեալ ընդ բարերարութիւնն Մուշեղի և ընդ քաջութիւնն և ընդ ազատութիւնն, զի ոչ արար ինչ նմա յաղագս կանանցն Թշնամանս: Եւ էր 'ի ժամանակին յայնմիկ երիվարն Մուշեղի, ճերմակ ձի մի. իսկ Թագաւորն Պարսից Շապուհ յորժամ առնոյր գինի 'ի մատունսն ըմպել, յորժամ ուրախութեանն իւրոյ խրախութիւնս առնէր զօրացն իւրոց, ասէր. Ճերմակաձին գինի արբցէ: Եւ ետ նկարել զտաշտ 'ի պատկեր զՄուշեղ ճերմակաւն. և 'ի ժամ ուրախութեանն իւրոյ դնէր զտաշտն առաջի իւր, և յիշէր հանապազ զնոյն բանս ասելով՝ Թէ ճերմակաձին գինի արբցէ:

Այլ Մուշեղ և ամենայն զօրքն Հայոց անչափ առին զաւար 'ի բանակէն Պարսից, և անչափ լցան գանձօք և ստացուածովք. և բազում աւարամասն Պապայ պահէին Թագաւորին իւրեանց. և զօրացն Հայոց՝ որ անդէն առ Թագաւորին Պապայ էին մնացեալ՝ հանին աւարամասն, և զօրավարացն Յունաց՝ որ էին առ Թագաւորին Հայոց. սոյնպէս և ամենայն զօրացն տային բաշխիշ 'ի մեծամեծ աւարացն ածելոցն: Այլ իբրև դարձան զօրքն Հայոց յաշխարհն իւրեանց, բազումք 'ի զօրացն Հայոց ամբաստանէին առ Թագաւորին Պապայ զՄուշեղէ զսպարապետէն, Թէ ընդէր արձակեաց զկանայս Թագաւորին Պարսից զԹշնամոյն մերոյ: Եւ Թագաւորին Հայոց Պապայ վասն այսր իրաց ոչ ինչ սակաւ լինէր Թշնամութեամբ ընդ Մուշեղի մինչև 'ի բազում ժամանակս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Յաղագս Հայր մարդպետին, եթէ որպէս սպանանել հրամայեաց
Թագաւորն Պապ:

Ապա պատմեցաւ Թագաւորին Պապայ յաղագս
օրերացն՝¹ զոր եդ Հայր մարդպետն տիկնոջն Փառան-
ձեմայ, մօր Թագաւորին Պապայ, Թշնամանս ձաղա-
նաց 'ի բերդարգել պաշարմանն. զի իբրեւ զբոլ մի,
այնպէս Թշնամանեաց զնա 'ի Ժամանակի՝ իբրեւ եմուտ
անդր գաղտուկ, և եդ անարգանս տիկնոջն, և եկն
ել անտի և փախեալ. ետուն զայս ամենայն զրոյց
Թագաւորին: Ապա մինչդեռ մարդպետն Հայր զիւ-
րով իշխանութեամբ շրջէր յերկրին Տարօնոյ, և Մու-
շեղ սպարապետն Հայոց էր 'ի նմին գաւառին յիւ-
րում բերդին՝ որում՝ Ողական կոչեն, որ կայ 'ի վե-
րայ գետոյն Եփրատայ, եկն եհաս մի գետսպան յար-
քայէն Պապայառ զօրավարն Հայոց Մուշեղ. և ունէր
առ նա հրովարտակ, և գրեալ էր 'ի հրովարտակին
անդր հրաման առ նա, զի չարամահ սատակեսցէ
զՀայր մարդպետն: Եւ նա իբրեւ զայս հրամանս ըն-
կալեալ 'ի ձեռն առնոյր, յղէր առ մարդպետն Հայր
դաւով, և մեծարանաց պատճառանաւ առ ինքն կո-
չէր յՈղականն. և էին աւուրք ձմերայնոյ, և սաստկա-
ցեալ կցեալ² էր գետն Եփրատ: Ապա կոչեալ եղև
առ նա Հայր մարդպետն իբրեւ 'ի պատիւ մեծարա-
նաց. եկն եմուտ մարդպետն 'ի բերդն յՈղական:
Ետ հրաման զօրավարն Մուշեղ զօրականացն ու-
նել զնա, և մերկանալ իբրեւ 'ի մօրէ, և կապել ըզ-
ձեռս նորա 'ի ներքոյ ծնկաց նորա, և իջուցանել զնա
'ի գետն, և դնել 'ի վերայ սառինն կցելոյ գետոյն.

1 Յերկուս օրօրեացն:

2 Օրինակ մի յաւելու անան:

3 Օրինակ մի չունի կէտ:

և սատակեցաւ անդէն: Եւ եղև 'ի վաղիւ անդր չոգան տեսին, զի ուղիղ գլխոյն 'ի ցրտոյն վայրեալ 'ի բաց իջեալ թափեալ էր ընդ քիթս նորա: Եւ փոխանակ 'ի նորա տեղի հայրութեան մարդպետութեանն զ'Իրգ զակ ոմն անուն, որ յաւուրս Արշակայ թագաւորին կամ Տիրանայ հօր նորա գամու միով լեալ նոյն գործ մարդպետութեանն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

Յաղագս գարձեալ պատերազմին, որ եղև 'ի Բագաւան յաւանին Բագրաւանդ գաւառին ընդ Պապ թագաւորն Հայոց և ընդ զօրսն Պարսից:

Ապա յետ այսորիկ թագաւորն Պարսիցն կրկնէր ինէր զօրաժողով ամենայն ուժով և ամենայն զօրութեամբն իւրով. խաղայր գնայր ամենայն զօրօքն իւրովք հասանէր յաշխարհն Ատրպայականի: Եւ ինքն անդր դադարէր սակաւութ, և զամենայն զօրացն զբազմութիւն առաքէր 'ի վերայ թագաւորին Պապայ 'ի պատերազմ: Եւ եկեալ զօրքն Պարսից ասպատակ առնէին և 'ի միջնաշխարհն Հայոց. ապա և թագաւորն Հայոց Պապ զօրաժողով առնել հրամայէր 'ի Բագաւանն: Եւ զօրքն Յունաց, որ էին յԵռանդին 'ի Բախշանն¹, 'ի մի վայր ժողովեցան առ թագաւորն Պապ, 'ի ածին փոս զբանակաւն իւրեանց մօտ 'ի լեառն 'ի Նպատ մերձ 'ի գետն Եւփրատ, և կազմեալ պատրաստեալ կային գործոյ ճակատուն:

Ապա զօրավարն սպարապետն Հայոց Մուշեղ ժողովէր զամենայն զօրսն Հայոց աւելի ևս քան զընտուն հազար, և կազմէին պատրաստութեամբ: Իսկ իբրև զօրահատոյցն առնէր Շապուհ Պարսից թագաւորն զզօրս իւր 'ի վերայ աշխարհին Հայոց և 'ի վերայ զօրացն Յունաց, Ուռնայր արքայ Աղուանից անդ էր առ

¹ Յամենայն օրինակս 'ի Բաշանն:

Թագաւորին Պարսից: Ապա յառաջ կայր և խնդրէր պարգևս Ուռնայր 'ի Շապհոյ արքայէն Պարսից, և ասէր՝ Թէ կամ լիցի բեզ, արանց քաջ¹, զի և ինձ պարգև հրաման տացես, զի Հայոց գնդին Պապայ արքային ես ինձէն ելից իմով գնդովս նահատակ: Զի Արեաց գնդին պատեհ է գիպան ելանել զօրացն Յունաց, իսկ ես իմով գնդաւս Հայոց իշխանացն ելից: Եւ Շապուհ Թագաւորն հաճեցաւ, և շնորհ կալաւ, և հրամայեաց, Բայց Մերուստանայ արծրունւոյ պատասխանի տուեալ Ուռնայրի, առաց. Աստ արկեր զգազիւ գիրկս. բայց Թէ ժողովել կարիցես, մեծ զարմանք իցեն: Եւ գալտուկ խորհրդով զայս գուշակու. Թիւն Մերուստանն 'ի ձեռն հրեշտակի առ Մուշեղ զօրավարն Հայոց հասուցանէր՝ Թէ գիտեալ և պատրաստեաց, Մուշեղ. զի մեծաւ պարծանօք պարգև խնդրեալ է զձեզ Ուռնայրի արքային Աղուաւնից. արդ գիտես զինչ գործիցես:

Բայց մինչ դեռ խօսեցեալ գային զօրքն Պարսից 'ի վերայ Հայոց, և Ուռնայր արքայ Աղուանից իւրով գնդաւն ընդ նոսա, խօսէր Թագաւորն Աղուանից ընդ այնոսիկ՝ որ ընդ իւրն էին, ասէր. Յանձն լիցի ձեզ, յիշելով 'ի ժամանակի՝ իբրեւ ձերբակալ արասցուք զզօրսն Յունաց, զբազումս 'ի նոցանէն ապրեցուսջիք. զի կալեալս կապեալս տարցուք յաղթանս² 'ի գործ կաւագործութեան գաղատոս որմաշէնս պիտոյից մերոց քաղաքաց ապարանից և այլոց պիտոյից: Այլ իբրեւ եկին հասին մերձեցան 'ի միմեանս գունդքն երկուքեան Յունացն և Պարսիցն, և հանդերձեալք խառնել ընդ միմեանս, ինքնին Թագաւորն Հայոց Պապ վառեցաւ կազմեցաւ պատրաստեցաւ, և կամեցաւ 'ի ճակատ ելանել: Ապա չառնոյր զայն նմա յանձն Տերէնտն զօրավարն Յունաց, Թէ 'ի ճակատ մտցէ³. այլ ասէ. Թագաւորն Յունաց զմեզ վասն քո յղեաց, եթէ երթայք զնա պահեցէք. արդ իցէ՝ Թէ քեզ գէպ ինչ

1 Յամենայն օրինակս արանց քաջոց:

2 Յօրինակի միում: Աղուան:

3 Սրինակ մի յաւելու արանց Պապ:

տայցէ, մեք զմեր Թագաւորն որով երեսօք տեսանեմք, կամ զինչ տայցեմք նմա պատասխանի եթէ իցէ՝ և մեք աստի առանց քո ապրեսցուք և առ մեր Թագաւորն հասանեմք, և լինիցիմք այնուհետեւ գլխապարտք առաջի մերոյ Թագաւորին: Այլ արա դու, արքայ, զոր մեք ասեմք քեզ. առ դու զեպիսկոպոսապետդ Հայոց զՆերսէս, և ել նիստ 'ի վերայ Նպատ լերինն յամուր և յանկասկած տեղւոյ, և սուրբ արքեպիսկոպոսապետն Ներսէս արայցէ աղօթս և խնդրեսցէ 'ի տեառնէ, զի տէր տացէ մեզ գլաղթութիւն: Եւ 'ի բարձուէն նայեսցիս, և տեսջիր զջան վաստակոց պատերազմին մերոյ զքաջութիւն և զվատութիւն, զոր առաջի քո գործեսցեն:

Ապա Թագաւորն Պապ հաւանեցաւ բանիցս այսոցիկ. առ ընդ իւր զմեծ քահանայապետն Ներսէս, և ելանէր նստէր 'ի վերայ նպատական լերինն. և ամենայն զօրքն Յունաց և Հայոց իջանէին 'ի տեղի պատերազմին: Ապա եկն և զօրավարն սպարապետն Հայոց Մուշեղ, և երեւր զնշանսն իւր և զգէնն առ Ներսէս եպիսկոպոսապետն, զի օրհնեսցէ զնա, և իջցէ 'ի պատերազմ: Եւ 'ի ժամանակին յայնմիկ յիշեաց Թագաւորն Պապ զՀին զրոյցսն, և ասէ. Յիշեցի ես զայն, զի բարեկամ է Մուշեղն Թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Ոչ այդ այն Մուշեղն է, որ արձակեաց զկանայս Թագաւորին Պարսից Շապհոյ հանդերձ ժանուարօք և վաշտկանօքն. և լուեալ ևս է իմ, թէ 'ի պարսիկս խօսի. արդ մի մտցէ դա 'ի ճակատ:

Ապա զօրավարն Հայոց Մուշեղ բարեխօս առնէր առ Թագաւորն Պապ զմեծ քահանայապետն Ներսէս: Իսկ Թագաւորն Պապ ասէ ցեպիսկոպոսապետն Ներսէս, թէ մի լինիր դու բարեխօս. զի իբրեւ իջանէ, 'ի զօրսն Պարսից անկանի: Իսկ նա ևս քան զևս յաճախէր մատուցանել զբարեխօսութիւնն: Իսկ Թագաւորն, քանզի բանիւ ինչ ոչ անցանէր զնորա 'ի ժամանակին յայնմիկ, ասէ ցՆերսէս. Կամք քո կատարեսցին: Բայց նախ երդումն տուր յաջք, զի մեզ մի ստեսցէ, և ապա արձակեսջիր 'ի պատերազմ: Ապա կոչեն զՄուշեղ զառաջեաւ արքային, և եկն եպագ երկիր

արքային. և մատուցեալ բուռն հարկանէր զաջոյ եւ պիսկոպոսապետին Ներսէսի, և երդնոյր: Սոյնպէս և 'ի Թագաւորին Պապայ ձեռն արկանէր, երդնոյր և ասէր՝ Թէ կեցից և մեռայց 'ի վերայ քո որպէս նախնիքն իմ 'ի վերայ նախնեացն քոց, որպէս և հայրն իմ 'ի վերայ հօրն քո Արշակայ, սոյնպէս և ես 'ի վերայ քո. բայց միայն չարախօսացն ունկն մի դնիցես:

Ապա օրհնէր զնա քահանայապետն Հայոց Ներսէս բազում օրհնութեամբ: Ապա Թագաւորն Հայոց Պապ զերիվարն զիւր և զիւր նիզակն հրամայեաց մատուցանել առն քաջի զօրավարին Մուշեղի. այլ նա ոչ առ. իմնի, ասէ, գործեցից. ապա դու, արքայ, զինչ և տացես՝ 'ի ձեռս քո եմ: Եւ զիւր նշանն և զզէնն մատուցանէր առ Ներսէս, զի օրհնեսցէ: Եւ հեծանէր իւրով գնդաւն հանդերձ, և զամենայն ճակատն Հայոց յարդարեալ յաջմէ զօրացն Յունաց, յաջում Թեի նա խաղայր յառաջ:

Իսկ Թագաւորն Պապ և եպիսկոպոսապետն Ներսէս կային 'ի վերայ Նպատ լերինն. և սուրբն Ներսէս զբազուկսն հանապազատարածս համբարձեալ յերկինս, խնդրէր 'ի տեառնէ՝ զի անխայեսցէ տէր 'ի յուխտ իւր և 'ի սուրբ եկեղեցիս իւր, զոր պատուական արեամբն իւրով ստացաւ. և մի տալ զԺողովուրդսն 'ի ձեռս անաստուած հեթանոսաց, զի մի երբէք ասիցեն 'ի հեթանոսս՝ Թէ իւր է աստուած նոցա: Եւ մինչ դեռ նա զաղօթսն մատուցանէր առ աստուած, խաղացեալ ճակատեալ իբրեւ զհօւր ամենայն զօրքն Հայոց ընդդէմ զօրացն Պարսից, իսկ գունդն մուշեղեան յառաջեալ քան զայլ գունդսն՝ յառաջամուխ տաքնապեալ երթային. մինչ զի նայէր Թագաւորն և տեսանէր զի ըստ ակն անգանէին, մինչ զի ոչ երևէին Թագաւորին նշանքն Մուշեղի. Իսկ իբրեւ չեղեւ սկսան նշանքն, աղաղակել սկսաւ Թագաւորն Պապ առ Ներսէս և ասէ. 'Ի ու խլեցեր այրեցեր զիս. զի ասացի ես բանս, մի յղեր զայրն զայն 'ի գործ պատեւրազմիս. ահա 'ի զօրսն Պարսից անկաւ, և արդ մեծամեծ փնաս գործեսցէ: Եւ ասէ եպիսկոպոսապետն Ներսէս. Մի, արքայ, մի կարծեր. զի ոչ ստէ մեզ այ:

ընն այն. այլ տեսցես քեզէն զքաջութիւն նորա, զոր գործեսցէ ծառայ քո առաջի քո:

Իսկ թագաւորն Պապ կարի ստիպէր առ եպիսկոպոսապետն Ներսէս ասել՝ թէ ստէպ կաց յաղօթս և աղաչեա զտէր մինչ դեռ խառնուողքս են: Իսկ իբրև կարի ձանձրացոյց, ասէ եպիսկոպոսապետն Ներսէս ցթագաւորն Պապ. Եթէ իցէ՝ ուղղեսցես զսիրտ քո առ տէր, գթասցէ 'ի վերայ քո և 'ի վերայ աշխարհիս. և իցէ՝ թէ սրբեսցես զքեզ 'ի պղծութենէ գործող քոց, ընկալցի և ոչ թողցէ 'ի ձեռաց զքեզ, և ոչ մատնեսցէ զքեզ 'ի ձեռն թշնամեացն քոց: Իսկ ես ո՞վ եմ, զի աղաչես դու զիս, իբրև եթէ ես այր մի տառապեալ կարիցեմ հակառակ ընդդէմ կամացն՝ զոր ինչ կամիցի առնել աստուած՝ առնել առ նա աղօթս, զի այնու շրջիցեմ զկամս նորա: Այլ այն՝ որ արար զամենայն յոչընչէ, և ունի զտիեզերս 'ի ձեռին իւրում և զամենայն բնակիչս նորա իբրև զմարախ, որ չափեաց զերկինս թգաւ և զերկիրս ամենայն քլաւ իւրով, որ եղ զլերինս 'ի կշիռս և եբարձ զգաշտս կշռողօք, որ գիտաց զիմաստութիւն Հօր իւրոյ և եղև նմա խորհրդակից, որ ընդ Հօրն առնէ զամենայն վճիռ դատաստանաց, դեռ այժմ իսկ զարևելս և զմուտս, զհիւսիսի և զհարաւ եդեալ 'ի կշիռս, և դեռ զկշիռսն 'ի վեր ունի. և ըստ մի մի ծանրութեան, յոր կողմ հակեսցէ կշիռն մեղացն, ըստ այնմ և դատի զարարածս իւր: Զի նա գիտէ զչափ արարածոց իւրոց գործոց, և ըստ արժանի գործոց իւրեանց հատուցանէ նոցա. զի դեռ այժմիկ ժամանակ է կշտամբութեան և ժամանակ յանդիմանութեան և ժամանակ դատելոյ. զի դեռ աւագիկ յայսմ ժամու ոչ մարդ ընդ մարդկան ճակատեալ պատերազմին, այլ դատաւորն դատաւորաց յարեաւ դատել զերկիր: Արդ դեռ յայսմ ժամուս ժամանակս դատաստանաց է, ո՞վ է որ կարէ իշխել բանալ զբերան իւր առաջի նորա յայսմ ժամանակիս, և կամ ո՞վ է որ գիտէ զմիտս տեառն, զի և խրատտու ևս լինիցի նմա. զի ամենայն ինչ 'ի նմանէն և 'ի նոյն և նովաւ ամենայն. նմա փառք յաւիտեանս: Զի թէ ըստ գործոց մեղաց մերոց հատու-

ցանկէ մեզ տէր, մեզ ընդդէմ կամաց նորա մի լի-
ցի երթալ, և խնդրել ինչ 'ի նմանէ. այլ ասել՝ եթէ
Յիրաւունս անցուցեր դու զայս ամենայն ընդ մեզ.
արդար ես դու տէր, և ամենայն գործք քո ճշմա-
րիտ են: Հանապարհք քո ուղիղ են, և ամենայն դա-
տաստանք քո ուղիղ են: Զի զդատաստան արդարու-
թեան ածեր 'ի վերայ մեր, ըստ ամենայնի զոր ինչ
ածեր 'ի վերայ մեր. զի արդարութեամբ և յիրաւի
ածեր 'ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց: Զի անօրի-
նեցաք և յանցեաք և պատամբեցաք մեք 'ի քէն. մե-
ղաք յամենայնի և պատուիրանաց քոց ոչ անսացաք:
Ոչ պահեցաք և ոչ արարաք որպէս պատուիրեցեր
մեզ, զի բարի գտցուք մեք 'ի քէն. արդ զամենայն՝
զոր արարեր և զոր ինչ ածեր 'ի վերայ մեր՝ արդար
դատաստանաւ արարեր. զի դատաստանք քո քաղցր
են: Արդ մի մատներ զմեզ 'ի սպառ վասն անուանքո,
փրկեա զմեզ վասն սքանչելեաց քոց, և փառաւոր արա
զանունքո, տէր. զի մի երբէք ամաչեցեն ոյք յու-
սացեալ լինին 'ի քեզ: Ամաչեցեալ լիցին բռնութիւնք
նոցա, և ամենայն զօրութիւնք նոցա խորտակեսցին.
Ծանիցեն զի դու ես տէր աստուած միայն, որ փա-
ռաւորեալդ ես 'ի վերայ ամենայն տիեզերաց: Լի
յամենայնի ամենեւին քո միայնոյ կատարեսցին կամք
քո ամենազօր, որ հզօրդ ես և կարող և արդար յա-
մենայնի, և սիրես ողորմել նեղելոց և տագնապելոց:
Զօգուտն մեր դու գիտես, տէր, և պատրաստել
մեզ որպէս և քեզ հաճոյ իցէ. զի եթէ իցէ մեզ օգուտ
նեղութիւնք, յաճախեա մեզ. և եթէ հաճոյ է առաջի
քո ողորմութիւն, շնորհեա մեզ: Զի որպէս իցեն
կամք տեառն յերկինս, սոյնպէս և կատարեսցէ. և
որով գաւազանաւ կամիցիս խրատել, 'ի ձեռդ քո եմք
յամենայն ժամ: Քաւեա, տէր, զանօրէնութիւնս
զմեզս և զյանցանս ծառայից քոց. զի ո՞վ իցէ այն
մարդն, որ ոչ յանցանիցէ կամ մեղանչիցէ առաջի քո.
զի ոչ ոք իցէ արդար 'ի վերայ երկրի, և ոչ ոք է մինչև
'ի մի: Զի դու միայն ես, որ առանց մեղացդ ես. և
քո միայն արդարութիւն, որ արարեր զմեզ յոչնչէ,
և ածեր զմեզ յայս կենդանութիւն, և ցուցեր մեզ

Ճանապարհս կենաց և փրկութեան, և զհողս այսպէս իմաստունս և խօսունս արարեր. և եղեր ընդ մեր փրկանք, զի անմահութեան վիճակին հասուցես զմեզ: Յիշեա զեկեղեցի քո՝ զոր քո սուրբ արեամբդ ստացար, զի մի զնուիրեալն քեզ 'ի ձեռս շանց մատներ¹. այլ յամենայնի է ողորմութիւն քո, դարձցի սրտմտութիւն բարկութեան քո յուխտէ քումմէ, և փրկեա զեկեղեցի քո, տէր աստուած մեր:

Արդ մինչ դեռ կայր 'ի վերայ լերինն, զայս և այս պիտի և որ ինչ նման է այս բանից՝ աւելի և բազում քան զսոյն խօսեցաւ, մինչ դեռ կայր առ նմա թաղաւորն Պապ 'ի վերայ լերինն. բազում և ազգի ազգի և պէսպէս աղօթս մատուցանէր մինչև ցերեկոյն և 'ի մտանել արեգականն, մինչև վաղձանեցաւ ճակատն:

Այլ 'ի պատերազմին օգնական աստուծոյ հասանէր 'ի վերայ Յունացն, և հայաստան գնդին լինէր յաղթութիւն, և 'ի պարտութիւն մատնեցաւ գունդն Պարսից, դարձան 'ի փախուստ, ցրուեցան սփռեցան դաշտաց՝ լերանց բարձանց՝ խորոց ձորոց: Ապա զհետ նոցա լինէին զօրքն Յունաց և Հայոց. հասանէին, զմեծ և զփոքր առ հասարակ սատակէին. բայց սակաւք 'ի բազմաց քաջաձիք փախստեայք լինէին: Ապա զհետ լինէին փախստէիցն զօրքն Հայոց, և մինչև 'ի Գանձակ յԱտրպայական 'ի սահմանս Հայոց հալածէին զգօրսն Պարսից. ընդ փախուցեալն զբազումս սատակէին զճանապարհայն: Եւ Մուշեղ սպարապետն Հայոց հարկանէր զգօրսն Պարսից 'ի հարուածս անհնարինս. սպաս արարեալ և դիպէր գնդին Աղուանից, և առ հասարակ զամենայն զգօրսն սատակէր: Եւ հասանէր Ուռնայրի արքային Աղուանից 'ի փախստեանն, և նիզակաբնաւն 'ի կառափն մատուցեալ ծեծէր բազում, ասելով՝ Թէ այդմ շնորհս կալ², զի այր թագաւոր ես, և թագ ունիս. ես ոչ սպանից զայր թագաւոր, Թէ կարի նեղ հասցէ ինձ: Եւ ութ հեծե-

1 Յօրինակի միում հարկեցէն:

2 Յամենայն օրինակս շորհակալ:

լով թոյլ ետ նմա փախչել երթալ գնալ յաշխարհն Ազունից:

Այլ յորժամ դարձան ամենայն զօրքն Հայոց, ոչ գոյր չափ գլխանոյն ախոյենիցն՝ զոր բերեալ էր առաջի թագաւորին Հայոց Պապայ զօրավարն Հայոց¹ Մուշեղ: Սոյնպէս ըստ իւրաքանչիւր չափու ամենայն նախարարքն և մեծամեծքն և բովանդակ ամենայն զօրքն. և եղև մեծ յաղթուած իւն յերկրին Հայոց, և ՚ի մէջ զօրացն Յունաց: Նոյնպէս լցան բազում աւարաւ գանձուցն զինու և զարդու, ոսկւով և արծաթով և բազում կարասեաւ, ձիովք և ջորեօք և ուղտօք, զոր ինչ թափեցին. զի ոչ գոյր թիւ կամ չափ, այլ կարի բազում էր յոյժ:

Բայց ուրաւ ամբաստան լինէին քստութեամբ առ մեծ թագաւորին Պապայ զօրավարէն Մուշեղի, և ասէին՝ թէ գիտեա, արքայ, զի մեծաւ նենգութեամբ է ընդ քեզ, և քեզ մահու սպասէ. զի զքո թշնամիսն համակ արձակէ. զի զբազումս բազում անգամ ՚ի բուռն արկեալ՝ սովոր է արձակել զթշնամիսն. զի զՈւռնայր արքայ արձակեալ, թոյլ ետ ապրել, ՚ի բուռն արկեալ զհակառակորդս ըս: Եւ վասն այսր իրաց բազում անգամ լինէր գժտութիւն թագաւորին Պապայ ընդ զօրավարին Մուշեղի. և բազում անգամ յանդիմանէր զնա վասն այսր իրաց: Իսկ զօրավարն Մուշեղ տայր պատասխանի թագաւորին Պապայ, և ասէր՝ եթէ զիմ զընդերսն զամենեսեան ես կոտորեցի. իսկ որ թագո ունէին, նոքա իմ ընդերք չէին, այլ քո. եկեսցես՝ որպէս ես զիմն սպանի, դու զքոյսն. այլ իմ յայր թագաւոր ոչ ձգեալ ձեռն երբէք որ թագ ունի, և ոչ ձգեմ, և մի այլ ձգել լիցի: Եթէ կամիս սպանաւ նել զիս, սպան. այլ ես, եթէ գայ ինձ ՚ի ձեռն երբէք այր թագաւոր՝ որպէս եկն բազում անգամ, ես ոչ սպանանեմ զայր թագաւոր՝ որ գամ² մի թագ ունի, եթէ ոք իսկ զիս սպանցէ:

Թագաւորն Պապ իբրև լսէր զբանս զայս, յարտա-

¹ Օրինակ մի յաւելու քաջ:

² Օրինակ մի անգամ:

սուս հարեալ, և յարուցեալ 'ի գահոյիցն, բուռն հարկանէր զՄուշեղէ արկանէր զնովաւ գիրկս, և լայր 'ի վերայ պարանոցին Մուշեղի, և ասէ. Մահապարտ են այնքիկ՝ որ իշխեն խօսել չարութիւն զՄուշեղէ, զառնէ քաջէ և զպատուականէ: Զի այր՝ որ ազգաւ պատուական է իբրեւ զմեզ, և նախնիքն դորա իբրեւ զնախնիսն մեր, և թողեալ նախնեացն դորա զթագաւորութիւնն ձենաց աշխարհին, եկեալք առ մեզ նախնիքն՝ 'ի նախնեացն մերոց 'ի վերայ կեցեալք և մեռեալք են, և հայր սորա 'ի վերայ հօրն իմոյ մեռաւ, և սա միամտութեամբ մինչև 'ի մահ վաստակեալ է, և բազում անգամ աստուած ետ մեզ յաղթութիւն յաղթս և 'ի խնդրուածս հօր մերոյ պօնեւելոյն Ներսիսի, 'ի ձեռն դորա շնորհեցաւ բազում խաղաղութիւն, զիարդ ասեն ցիս զայս բանս եթէ Մուշեղ քեզ մահու սպասէ. սա աւասիկ այր իրաւախորհ է, զի յօտար տեարսն վասն բարեկամութեան խնայեաց, զիարդ դա 'ի բնակ տեարս ձեռն ձգէր: Զայնմ ժամանակի բազում պարգևս և պատիւս և բազում գեւղեան զօրավարին Մուշեղի Պապն՝ շնորհէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Յազգասմուտոյ պատերազմին Հայոց ընդ Պարս 'ի Գանձակ Ատրպա-
յականի. և վասն գուշակութեան Ունայրի, զի յայնմ ևս յաղթու-
թիւն լինէր Հայոց գնդին:

Ապա լինէր գուշակ Մուշեղի Ունայր արքայ Աղուա-
նից, յղէր առ նա հրեշտակ և տայր նմա տեղեկու-
թիւն. ասէր. Մեծ շնորհակալութիւն ունիմ փոխա-
նակ զի ոչ սպաներ դու զիս. և աստուած էա՞ծ զիս 'ի
ձեռս քո, և դու անխայեցեր. զայս սէր քո ոչ մո-
ռացայց մինչև իցեմ ես: Բայց գուշակեալ իմ քեզ, զի
Շապուհ թագաւորն Պարսից ամենայն զօրօք իւրովք

1 Օրինակ մի յաւելու պարգեւէր և:

կազմի գալ անկանել յանպատրաստից եկն 'ի վերայ քո: Ապա ստրատն¹ Յունաց կազմեաց զօրս իւր՝ որ ընդ իւրով ձեռամբ էին, և խաղացոյց տանել գնալ 'ի սահմանս Հայոց 'ի Գանձակէ կուսէ յատրպայական տանէ: Սոյնպէս և Մուշեղ սպարապետն գումարեաց 'ի մի վայր զգօրսն ամենայն Հայոց. և էին կուռ վառեալք իննսուն հազարք ընդիւրք նիզակ 'ի ձեռն. թող զսպարակիրս: Եւ սոքա վաղագոյն ըստ գուշակութեանն աճապարեցին հասին յիւրեանց սահմանն, բայց միայն թագաւորն մնաց անդէն 'ի Հայոց աշխարհին: Եւ եպիսկոպոսապետն Ներսէս անդէն մնայր յաշխարհին, և խնդրուածս առնէր ընդ ամենայն աշխարհին. հրամայէր² վասն զօրացն որ էին 'ի պատերազմին:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ գայր հասանէր ամենայն զօրքն իւրովք 'ի տեղի պատերազմին, և գլտանէր զգօրսն Յունացն և զգունդն Հայոց, զի կազմեալ պատրաստեալ էին 'ի գործ պատերազմին. Եւ լինին խառնուրդք ճակատուն. 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից: Մանաւանդ գունդք նիզակաւորացն յարձակեալք մոլեգնեալք, քաջութեամբ զախոյեանս 'ի վերուստ յերիվարացն յերկիր կործանէին յանդիման թագաւորին Պարսից Շապհոյ. և ընդ ընկենուն խրախոյս բառնային աղաղակելով ամենայն զօրքն պատերազմիկք Հայոց համակ, զայս բանս ասելով՝ եթէ առ Արշակ քաջ: Զի զամենայն ախոյեանսն, զոր 'ի ճակատուն յայն սպանանէին, նմա նուիրէին իւրեանց առաջի³ թագաւորին Արշակայ. զի զամենայն զոր սպանանէին, ասէին. Արշակայ թագաւորին մերոյ զոհ լիջիր: Եւ յորժամ Հայոց ազատանոյն ախոյեանացն նիզակաւորացն ռազմարարեալ յարձակեալ, զգօրսն Պարսից նիզակաւորքն առեալ ընդենունին, ասէին 'ի խրախուսելն. Առ Արշակ

1 Յերկուս օրինակս սրբաբեկարի:

2 Օրինակ մի յաւելու աղբէլ:

3 Օրինակ մի առաջին:

քաջ, իսկ յորժամ զենեալ գլխատէին զախոյեանսն՝ առէին. Արշակայ զոչ լիջիր:

Եւ լեգէոն զօրուն բազմութիւնն, այս ինքն Յունաց զօրացն սպարակիրն, սոյնպէս և Հայոց սպարակիրն զԹիկունս ունէր զօրացն Հայոց, վահանօք փակեալք զինքեամբք՝ իբրեւ զամուր քաղաք ինչ՝ ի Թիկանց լինիցի: Յորժամ տարածանէին ինչ զօրքն Պարսից զզօրսն Յունաց և կամ զգունդ նիզակաւորացն Հայոց, ի լեգէոն վահանաւորացն Յունաց կամ ի սպարակիրն Հայոց իբրեւ ի բերդ մտեալ հանգչէին: Իսկ յորժամ ոգի առեալ սակաւ մի, և անդուստ ելեալ յարձակէին, անթիւս ի զօրացն Պարսից ընկեցեալ առաջի իւրեանց սատակեալս գլխատէին. խրախուսելով ի նոյն բանս՝ յԱրշակ Թագաւորն իւրեանց, անչափս և անթիւս ի զօրացն Պարսից կոտորեցին: Եւ յորժամ դարձեալ սակաւիկ մի ինչ յաղթահարէին զնոսա զօրքն Պարսից, և նոքա իբրեւ ի բերդ ամուր դիմէին ի լեգէոն ի զօրսն վահանաւորս, և նոցա բացեալ զվահանսն՝ զնոսա ի մէջ առեալ փակէին: Եւ յայնմ աւուր հարկանէին սատակէին զզօրսն Պարսից զօրքն Յունաց, և Տերէնտոս ստրատելատ նոցա, և դունդքն Հայոց և Մուշեղ սպարապետ նոցա: Եւ սակաւութեալ փախչէր Շապուհ Թագաւորն Պարսից ի պատերազմէ անտի. և նոցա սահմանապահս կացուցանէին, և ինքեանք առ իւրեանց Թագաւորն Պապ դառնային մեծաւ անուամբ, և բարի աւարաւ, և հոյակապ շքեղութեամբ:

Այլ Շապուհ Թագաւորն յորժամ յաշխարհն իշխաւ նութեանն իւրոյ հասանէր, զարմացեալ ընդ քաջութիւն գնդին կռուոյն որ դիպեցաւ նմա, և ասէր՝ եթէ զարմացեալ եմ ես զոր ինչ տեսի. զի իմ ի մանկութենէ իմմէ համակ ի ճակատու և ի կռիւ մըտեալ եմ, և բազում ամբ են՝ զի հասի ի Թագաւորութիւն, և առանց կռուոյ ամ չեմ լեալ. բայց իմ ջերմ կռիւ զայս էր տեսեալ, որ այս անգամս դիպեցաւ ինձ: Զի յորժամ Հայոց նիզակաւորքն առաջի կարգէին, այսպէս յարձակէին, որպէս զլեառն մի բարձր և կամ որպէս զաշտարակ մի հաստաբետ հզօր և անշարժ. և յորժամ մեք զնոսա սակաւ մի շարժէ-

աք, նոքա 'ի լեզւոն Հռոմոց ապաստան լինէին. և նոցա զվահանափական բացեալ, զնոսա իբրև 'ի քաղաքորմ պարսպաւոր ամրացեալ ընդունէին: Եւ անտի սակաւիկ մի ոգի առեալ, դարձեալ ելեալք մարտնչէին, մինչև անմի զգորսն Արանց առնէին: Եւ միւս ևս՝ որ ընդ այս եմզարմացեալ ես, ընդ մտերմութիւն միամտութեանն հայաստան գնդին ընդ տիրասիրութեանն: Զի այնչափ ամբ են՝ զի տէրն նոցա Արշակ կորուսեալ է 'ի նոցանէն, և նոքա 'ի պատերազմին՝ 'ի նա խրախուսէին: Եւ յորժամ զախոյեանսն ընկենուին, համակ ասէին՝ Թէ առ Արշակ, և նա չէր 'ի մէջ նոցա, և նոքա առ գութ տիրասիրութեանն՝ զոր առ բնակ տէրն իւրեանց ունէին, զամենայն ախոյեանսն՝ զոր սպանանէին՝ նմա նուիրէին: Եւ կամ մոլեկան գունդն մուշեղեան, զի ինձ այսպէս թուէր՝ եթէ հուր բոց 'ի գնդէն ելանիցէր և 'ի նշանացն, իբրև 'ի հուր հրդեհի այնպէս անցանէր ընդ գունդն որպէս բոց ընդ եղէգըն: Եւ այսչափ ժամանակք են՝ զի Արշակ տէրն նոցա 'ի նոցանէն կորուսեալ է, զի յԱնդմըշն բերդի կայ յերկրին խուժաստանի, և նոքա առ գութն համարէին՝ Թէ 'ի գլուխ նոցա նա իբրև Թագաւոր կայցէ, և կամ ընդ նոսա արդեւք 'ի մէջ գնդին կայցէ 'ի գլուխ ճակատուն պատերազմին, և նոքա առ նմա առնիցեն պաշտօն յանդիման նորա: Այլ ասէր, եւրանի որ Հայոց գնդին տէր իցէ, այնպիսի տիրասէր և միաբան միամիտ զօրացն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Յազաքս Դղակայ մարդպետի՝ զոր կացուցին սահմանակալ, և նա խորհրդակից եղեալ Պարսից Թագաւորին, Թէ որպէս խոսաւանայր մասնել զարքայն Հայոց, և վասն մահուն Դղակայ 'ի Պապայ արքայէ:

Ապա Տէրէնդ զօրավարն զօրացն Յունաց և Մուշեղ զօրավար զօրացն Հայոց զԻղակ մարդպետ, որ անուանեալ կոչէր ըստ գործոյն՝ հայր Թագաւորին, Թողին

զնա սահմանապահ՝ ի Գանձակ՝ որ էր սահման ընդ Պարո և ընդ Հայո։ Եւ մնաց առ նմա երեսուն հազար ընտիր ընտիրք, նիզակաւորք կուռ վառեալք՝ պատեզէնք և զրահաւորք կազմ ամենայնիւ։ Եւ Տէրէնդն և Մուշէն ամենայն զօրք, որ էին ընդ նոսա, քնացին յաշխարհն առ Թագաւորն Պապ։ Իսկ մարդպետն Դղակ, յղէր հրեշտակս խորհրդով առ Շապուհ արքայն Պարսից, և խոստանայր մատնել ի ձեռս նորա զԹագաւորն Հայոց Պապ, և զգօրավարն Հայոց զՄուշեղ, և առնոյր ի նմանէ գանձս պարգեւաց սաստիկ յոյժ։ Բայց այլ մեծամեծ նախարարք, որ էին առ նմա, գաղտ ազդ առնէին Թագաւորին Պապայ, Գնէն՝ տէր գաւառին անձեւացեաց, և այլք որ էին անդ մնացեալ։

Ապա Թագաւորն Պապ յղեաց դեսպանս առ մարդպետն Դղակ, Թէ զօրքդ՝ որ են ընդ ձեռամբ քով գումարեա զայդ. Գնելոյ անձեւացւոյ յանձն արասցես, և վաղ եկեսցես. զի պիտոյ է ինձ յղել զքեզ առ Թագաւորն Պարսից Շապուհ, զի ես մտից նմա ի ծառայութիւն։ Ապա յորժամ լսէր մարդպետն Դղակ, մեծապէս խնդացեալ՝ ասէր ընդ միտս իւր. Թէ արդդիւրին ինձ զկամս իմ կատարել, զոր խոստացայն Թագաւորին Պարսից Շապուհ, յորժամ դուրս գտի իրացս յապահով յանհոգս առնել բանիւք զՊապ, և յանկարծօրէն յանպատրաստից արկանել զԹագաւորն Պարսից զգլխով նորա։ Եւ ինքն զուարճացեալ լինէր խօսնակից ի մէջ Թագաւորացն երկոցունց. դեսպան ձիով վաղ հասուցանէր ի գաւառն Այրայրատու ի մեծ ի գեւղն ընջին արքունի, որում Արգեանսն կոչեն, առ Թագաւորն Հայոց Պապ. և գայր յանդիման լինէր Թագաւորին։ Մեծապէս մեծարեցաւ ի նմանէն. և ի ժամ ընթերցան հրաման ետ արքայն Պապ, տանել պատմուճան ագուցանել մարդպետին Դղակայ. և ագուցին նմա դրաստս և վարտիս։ Եւ էր հանդերձն անհեղեղ մեծութեամբն. զի խորշ զխորշիւ իջանէր, մինչ զի ոչ կարէր հանդերձել զանձն իւր, զի պատեաց զնա մեծութիւն հանդերձոյն։ Եւ ագուցեալ զպատմուճանն

1 Թօրինակի միում պատկերակն։

մեծ, էած զգօտին ընդ մէջ իւր՝ զօրմէ թուրն կախէր. և սուսեր ընդ մէջ ածեալ, և խորշ 'ի գօտույ դրատիցն իջեալ, զթուրն և և զսուսերն ծածկէր: Իսկ զվարտիսն զգեցեալ, և մոյկս ագուցեալ, և զնրանն յազդեր կապեալ, և 'ի վերայ նրանին խորշն 'ի վարտեացն իջեալ անկեալ 'ի վերայ նրանին՝ ծածկեալ մինչև 'ի սրունսն. և ոչ ինչ իմացաւ Դղակ թէ այն մեծութիւն հանդերձոյն չարոյ նորա իցէ այն: Իսկ յինն ժամ աւուրն կոչեցին զԴղակն, և ասեն. Կոչեն զքեզ յընթրիս 'ի ներքս յարքունիս: Իսկ յորժամ մուծին 'ի փող տանցն՝ յորում արքայն էր, և էր փողն ընդ երկար, բազում երդս լոյսիջոյցս էր թողեալ, և տանէին զնա ընդ այն, կայր շուրջ սպարակիրն փակեալ սակրաւորքն, և զերդս ամենայն լուսոյն ծածկէին: Ապա մտեալ շուրջ զնովաւ 'ի տեղւոջն ձգձգէին զնա սպարակիրքն: Իսկ նա թէպէտ տանէր ձեռն 'ի զէն 'ի խորշխորչան հանդերձիցն պատատեւոցն՝ զոր էր զգեցեալ, ոչ զմի զէն ոչ կարաց գտանել:

Ապա զի էր ինքն Դղակն այր մեծ և անձնեայ, քաջ հարուստ ոսկերօք, սակայն ասպարակիր մարդկանն պատեցին զնովաւ, և բարձին զնա վերըմբարձ. և տանէին զնա մինչև 'ի դուրս տաճարին արքունի: Իսկ իբրեւ ետես թագաւորն՝ թէ անդր տանին, ասէ. Մի՛ այսր, մի՛ այսր, այլ մուծէք զդա 'ի տուն պատմուճակացն: Քանզի 'ի փողին զօրք սպարակրացն մուծին զնա 'ի ներքս 'ի տունն պատմուճակացն կապեալ ձեռս յետս, այս ինքն ուր թագ արքունի դնէին. և անդէն խօսել սկսաւ Դղակն և ասէ. Ասացէք ցարքայ, գոգէք. ես այս մահու արժանի եի, բայց քեզ արժան էր զիս 'ի հրապարակի սպանանել, և ոչ 'ի տան թագաց՝ սպանանել, և զքո թագդ արեամբ շաղախել: Եւ զայս միայն ժամանեաց ասել. և անդէն 'ի վանսն պատմուճակացն փողոտեցին զնա, և հատին զգլուխ նորա, և հանին հարին 'ի նիզակի, և կանկնեցին 'ի հրապարակին արքունի:

1 Օրինակ մի Իսթապուրաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Յաղագս մահուան Արշակայ (Թագաւորին Հայոց, Թէ զիարդ մեռաւ յերկրին խուժաստանի յԱնդմըն բերդին ինք ինքեամբ ձեռք, և Դրաստաման էր պատճառք մահուն:

Այլ յայնմ ժամանակի դեռ տակաւին ևս կայր կենդանի Արշակ արքայ Հայոց յերկրին իշխանութեանն Թագաւորութեանն Պարսից 'ի կողմանս խուժաստանի յԱնդմըն բերդին. այս ինքն որ անուն Անյուշն բերդն կոչեն: Եւ զայնու ժամանակաւ խաղաղացաւ պատերազմ տալ Պարսից ընդ Հայս. զի արշակունին Թագաւորն Քուշանաց, որ նստէր 'ի Բաղի քաղաքի, նա յարոյց տալ պատերազմ ընդ սասանականին Շապհու և Թագաւորին Պարսից: Եւ Շապուհ Թագաւորն զամենայն զզօրսն Պարսից գումարեալ խաղացոյց տալ պատերազմ ընդ նմա, և զորս միանգամ ածեալ էր գերութիւն յերկրէն Հայոց զամենայն այրեալի գումարեալ խաղացոյց ընդ ինքեան. և զներքինին անգամ Թագաւորին Հայոց Արշակայ տանէր ընդ ինքեան 'ի գործ պատերազմին¹:

Եւ էր ներքինի մի Հայոց Թագաւորին Արշակայ, ոստիկան հաւատարիմ լեալ, ներքինի սիրելի մեծի իշխանութեան և մեծի պատուի, և անուն Դրաստաման: Իսկ իբրեւ եղև պատերազմ ընդ Թագաւորին Քուշանաց և ընդ Թագաւորին Պարսից, չարաչար տարածէին զզօրսն Պարսից զօրքն Քուշանաց, և զբազումն կոտորեցին 'ի զօրացն Պարսից զօրքն Քուշանաց, և զբազումն ձերբակալ արարին, և զկէս փախստականս հալածական առնէին: Իսկ Դրաստաման ներքինին, որ յամս Տիրանայ Թագաւորին Հայոց և Արշակայ օրդւոյ նորա Թագաւորին Հայոց լեալ էր իշխան

¹ Օրինակ մի այսպէս ունի. և զոր մահգամ ածեալ էր 'ի գերութեան Դերէն Հայոց Արշակայ՝ ասէր ընդ ինքեան ի գործ պատերազմին:

տան գաւառին և հաւատարիմ գանձուց Անգեղ բերդին, և ամենայն բերդացն արքունի՝ որ 'ի կողմանս յայնս. սոյնպէս և յերկրին Ծովաց 'ի Բնաբեղ բերդին գանձքն լեալ էին ընդ նովաւ, և բարձ նորա 'ի վեր քան զամենայն նախարարացն: Եւ քանզի այս գործակալութիւն և մարդպետութիւն, որում հայրն կոչէին ներքինեաց՝ գործ՝ լեալ էր 'ի բնէ ժամանակաց 'ի Թագաւորութեանն արշակունոյ, և զայս Դրաստամատն ներքինի զիշխանն զԱնգեղ տանն գերեալ տարեալ էր յերկիրն Պարսից 'ի ժամանակին՝ յորժամ կալան զԱրշակ արքայն Հայոց:

Եւ այս Դրաստամատ էր յայնմ ճակատու, յորում վատթարեցին Քուշանքն զՇապուհ արքայն Պարսից: Եւ Դրաստամատ գործեաց անհնարին քաջութիւն այնչափ կռուաւ ևս 'ի վերայ Շապուհ արքայի, և ապրեցոյց զնա 'ի մահուանէ. և բազումս 'ի Քուշանաց անտի կոտորեաց, և զբազում զախոյանից զգլուխս բերէր զառաջեալ: Եւ զՇապուհ Թագաւորն Պարսից փրկէր 'ի նեղութենէն պատերազմին Թշնամեաց անտի, ուր արգելին զնա 'ի խուռն պատերազմին 'ի զօրաց անտի: Իսկ իբրեւ եղև յորժամ դարձաւ Շապուհ Թագաւորն Պարսից յերկիրն Ասորեստանի, և մեծ շնորհակալութիւն առնէր ներքինեոյն Դրաստամատայն վաստակոցն, և ասէր ցնա Շապուհ Թագաւորն Պարսից. Խնդրեա դու ինչ յինէն. զինչ և խնդրեսցես, տաց քեզ և ոչ արգելից: Եւ ասէ Դրաստամատց Թագաւորն. Ինձ 'ի քէն այլ ինչ ոչ պիտի, բայց տուր ինձ հրաման, զի երթայց տեսից զքնակ տէրն իմ զԱրշակ արքայ Հայոց: Եւ առ մի օր, իբրեւ ես երթայց առ նա, հրաման տուր՝ արձակել զնա 'ի կապանացն, և ես իշխեցից լուանալ զգլուխ նորա և օծանել, և ագուցանել նմա պատմութեան, և արկանել նմա բազմականս, և դնել առաջի նորա խորտիկս, և տալ նմա գինի, և ուրախ առնել զնա արուեստականօքն մի օր ճիշդ: Եւ ասէ Թագաւորն Շապուհ. Խիստ են խնդրուածքդ, զոր խնդրե-

1 Օրինակ մի գործակալ:

ցերդ. զի յաւուրց ժամանակաց՝ յորմէ թագաւորութիւնս Պարսից կանկնեալ է, և բերդն այն Անյուշ բերդ կոչեցեալ է, չիք ոք մարդ եղեալ ՚ի մարդկանէ՝ որ իշխեցեալ է յիշեցուցանել թագաւորաց զոր յայնմ բերդի եդեալ զոք է թագաւորաց, յիշելով զայն մարդ՝ որ յայնմ բերդի զոք եդեալ է, թող թէ զնա զայր թագաւոր և զիմ ընկեր կապեալ եդեալ յայնմ բերդի զհակառակորդն. քան մինչ աշխատ արարեր զմեզ, և դու աւագիկ զանձն ՚ի մահ եդիր և յիշեցուցեր զԱնյուշն, որ ոչ էին լեալ երբէք օրէնք թագաւորութեանս Արեաց ՚ի սկզբանէ։ Բայց զի վասն՝ քո մեծ վաստակք են առ իս, զոր ինչ խնդրեցերն՝ երթ տուեալ լիցի քեզ. բայց քեզ արժան էր զօգուտ քո անձինդ խնդրել կամ աշխարհս կամ գաւառս կամ գանձս։ Բայց յորժամ դու զայդ խընդրեցեր, անցեալ լիցիս զօրինօք Արեաց թագաւորութեանս. երթ, տուեալ լիցի քեզ որ ինչ յինէնս խնդրեցեր փոխանակաց քոց՝։

Եւ ետ նմա փուշտիպան մի հաւատարիմ. և հրովարտակ՝ արքունի մատանեալն, զի գնացեալ երթիցէ նա ՚ի բերդն յԱնդմըշն, և զիարդ և կամօրիցէ նորա, զոր օրինակ և խնդրեացն՝ արասցէ կապելոյն Արշակայ, որ յառաջ թագաւորեալն էր ՚ի Հայս։ Եւ չոգաւ Պրաստամատն հանդերձ փշտիպանաւն և հրովարտակաւն արքունի յԱնուշ բերդն, և ետես զտէրն բնակ. և արձակեաց զԱրշակ ՚ի կապանացն երկաթեաց ՚ի ձեռակապացն և յոտիցն երկաթոց և յանրոց պարանոցէն շղթայիցն սարեացն. և լուաց զգլուխ նորա, և լոգացոյց զանձն նորա։ Եւ ագոյց նմա պատմութեան ազնիւ. և էարկ նմա բազմականս, և բազմեցոյց զնա. և եդ առաջի նորա ընթրիս լոտ օրինաց թագաւորաց, և եդ առաջի նորա գինի որպէս օրէն էր թագաւորացն. սթափեաց զնա, և մխիթարեաց, և ուրախ առնէր զնա գուսանօք։

Եւ ՚ի ժամ աղանդեր մատուցանելոյ՝ եդին առաջի նորա միւրգ, խնձոր և վարունգ և ամիճ, զի կե-

1 Սրինակ մի յաւելու և ուրիշ։

րիցէ. և եդին դանակ նմա, որպէս զի հատցէ և կե-
րիցէ զիարդ և կամեցի: Եւ Դրաստամատ մեծա-
պէս ուրախ առնէր զնա. կայր յոտն, և մխիթարէր
զնա: Իսկ յորժամ արթեցաւ, և գինին եկն զակամբ
նորա, արթեցաւ¹ հպարտացաւ և ասէ. Վէյ ինձ Ար-
շակայ. այսպէս² և այս, և յայսմ չափու և այս անցք
անցին ընդ իս: Եւ զայս ասացեալ, զդանակն՝ զոր
ունէր 'ի ձեռինն, որով զմիրզն կամ զամիճն կամէր
ուտել, եհար 'ի սրտի իւրում. և անդէն սատակե-
ցաւ, և մեռաւ անդէն 'ի նմին ժամուն մինչ դեռ
կայր 'ի բազմականին: Իսկ յորժամ զայն ետես
Դրաստամատն, յարձակեցաւ եհան 'ի նմանէ զնոյն
դանակ, և եհար յիւրում կշտին. և անդէն մեռաւ և
նա 'ի նմին ժամուն յայնմ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը.

Յազաքս Թէ զիարդ լռեաց պատերազմն 'ի կողմանցն Պարսից,
ապա սկսաւ սպարապետն Մուշեղ ոգորել ընդ այնոսիկ՝ որք
միանդամ ապստամբեցին 'ի Թագաւորէն Հայոց. զբազում կոյս
կոյս հարկանէր մեծաւ պատերազմաւ, նախ վասն տան Թագաւորին
Հայոց՝ որ յԱտրպայականն էր:

Ապա իբրեւ դադարեաց պատերազմն 'ի կողմանցն
Պարսից, և յապահովեցան իրք ճակատուն յայնմ
կողմանէ, և այնուհետեւ սկսանէր սպարապետն Հայոց
Մուշեղ հարկանէր զայնոսիկ՝ որք ապստամբ եղեն 'ի
Թագաւորութենէն արշակունեաց: Նախ հարկանէր
զտուն Թագաւորին Հայոց, որ յԱտրպայականին էր.
զամենայն երկիրն գաւառացն Ատրպատճացն աւերէր,
և առնոյր գերէր բազում գերութիւն 'ի նոցանէ. և
զմնացորդան նուաճէր և 'ի հարկի կացուցանէր, և առ-
նոյր զբազումն պանդանդս 'ի նոցանէ:

¹ Օրինակ մի չունի աբեղաւ:

² Յամենայն օրինակս Աբշայ. այս էս և այս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ.

Յաղագս Նշիրականի:

Հարկանէր Մուշեղ զապստամբս Նշիրական աշխարհին, որ ապստամբեցին յարքայէն Հայոց. առնոյր աւերէր գերէր, և 'ի մնացորդացն առնոյր պանդանդս, և զընակիչս երկրին 'ի հարկի ծառայութեան կացուցանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ.

Յաղագս Կորգուաց, Կորգեաց և Տմորեաց:

Հարկանէր Մուշեղ սպարապետն և զայս գաւառս ապստամբեալս յարքայէն Հայոց, զԿորդուս և զԿորդիս և զՏմորիս. առնոյր գերէր և աւերէր, զնէր հարկ մնացորդացն, և առնոյր պանդանդս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

Յաղագս Մարաց:

Եւ զկողմանսն Մարաց, քանզի և նոքա ապստամբեցին յարքայէն Հայոց, հարկանէր զնոսա մեծապէս. և գերէր զբազումս 'ի նոցանէն, և մնացորդացն զնէր հարկս, և առնոյր պանդանդս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ.

Յաղագս Արձխայ

Հարկանէր զերկիրն Արձախայ մեծաւ պատերազմաւ, գերէր զբազումս 'ի նոցանէն. և զմնացոր-

դացն առնոյր պանդանդս, և զմնացեալն 'ի հարկի կացուցանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ.

Յաղագս Աղուանից:

Առնէր պատերազմ ընդ երկիրն Աղուանից. հարկանէր զնոսա 'ի հարուածս անհնարինս: Եւ թափէր 'ի նոցանէ բազում գաւառս, զոր հատեալ էր նոցա 'ի նոցանէն. զՈւտի, զՇակաշէն և զձորն Գարդմանայ, զԿողթ և այլ ուր շուրջն էին զնովաւ սահմանք գաւառք¹: Եւ զԿուր գետ՝ որպէս և յառաջն լեալ էր, ընդ երկիրն Աղուանից և ընդ երկիրն իւրեանց սահման արարեալ կացուցանէին. և 'ի գլխաւորացն բազումս սպանանէին. և զմնացորդսն 'ի հարկի կացուցանէին, և պանդանդս 'ի նոցանէ առնուին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ.

Յաղագս Կասբից

Ապա խնդրէր զվրէժն մեծապէս սպարապետն Մուշեղ յերկրէն Պարսից և 'ի Փայտակարան բաղաքէ, փոխանակ զի և նոքա նշկահեցին ստեցին արքային Հայոց: Հասեալ, զբազումս 'ի նոցանէ գլխով պատուհաս առնէր սպարապետն զօրավարն Մուշեղ. զբազումս 'ի նոցանէ գերէր, և զմնացորդսն 'ի հարկի կացուցանէր. և առնոյր պանդանդս 'ի նոցանէն, և անդ ոստիկանս վերակացուս թողոյր:

¹ Օրինակ մի յաւելու բաղաձգ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

Յաղագս Վրաց :

Ապա խաղայր սպարապետն Մուշեղ 'ի վերայ Վրաց արքային , և նեղէր զնա մեծապէս . և հարկանէր զերկիրն , և վանէր զամենայն աշխարհն Վրաց . և հանէր ընդ սուր զամենայն ազատս և զազգս նախարարացն , զոր եգիտ : Զփառաւազեանսն հրաման տայր սպարապետն Մուշեղ հանել 'ի խաչ 'ի մէջ աշխարհին Վրաց . և զբռեաշխն Գուգարաց , որ յառաջն ծառայէր Թագաւորին Հայոց և ապստամբեաց , կալեալ զլխատէր . և զազգն որձակոտոր առնէր , և զկանայսն և զդստերսն 'ի գերութիւն վարէին : Սոյն օրինակ և որ միանգամ 'ի կողմանն յայն էին նախարարքն , և 'ի Թագաւորէն Հայոց եղեն ապստամբ , զամենեսեան զլխատէր . և Թափէր զամենայն գաւառն , և առնոյր պանդանդս , և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր : Եւ զհին սահմանսն , որ յառաջուն էր լեալ յերկիրն Հայոց և ընդ երկիրն Վրաց , որ է ինքն մեծ գետն Կուր , այնուհետև ինքն վտարեալ զառնայր անտի :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ .

Յաղագս Թագաւորին Աղձնեաց :

Դառնայր ապա զօրավարն Մուշեղ յերկիրն Աղձնեաց , և հարկանէր զերկիրն 'ի մեծ 'ի հարուածս . զի և նոքա ապստամբեալ էին յարքայէն Հայոց : Զբռաւալ արարեալ զբռեաշխն Աղձնեաց , առ նմին կոտորեցին զկանայս , և զորդիս նոցա 'ի գերութիւն վարեցին . և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր , և վերակացուս և ոստիկանս յերկիրն Աղձնեաց Թողուն :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է .

Յաղագս մեծի Ծովաց :

Ապա անտի 'ի Ծովիս մեծ արշաւեցին¹ . և նոքա էին ապստամբեալ : Հարկանէր զերկիրն գաւառին Մուշեղ մեծի Ծովաց , և զազգսն հանէր ընդ սուր . և առնոյր պանդանդս , և զազգն 'ի հարկի կացուցանէր :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը .

Յաղագս Անգեղ տանն :

Հարկանէր և յԱնգեղ տունն զբազումս , և հանէր ընդ սուր : Բայց աշխարհն , զի ոստան արքունի լեալ էր վաղ վաղ , բնակիչք գաւառին և ինքեանք կային 'ի հարկի ծառայութեան :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ .

Յաղագս գաւառին Անձտայ :

Ապա 'ի գաւառն Անձտայ արշաւէր , և հարկանէր Մուշեղ զկողմանս գաւառացն այնոցիկ՝ որ շուրջ էին զնովաւ . քանզի և նոքա ապստամբեցին 'ի Թագաւորութենէն արշակունեաց : Հանէր ընդ սուր զտեարս գաւառին . առնոյր պանտանդս , և նուաձէր . 'ի հարկի ծառայութեան Թագաւորին Հայոց Պապայ զամենեւեան առ հասարակ կացուցանէր :

¹ Օրինակ մի արշաւեաց :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի.

Յաղագս Մուշեղի սպարապետին Հայոց:

Այլ քան զօրավարն սպարապետն Հայոց լի էր քինիւ մեծաւ¹ և բազում նախանձու զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, և միամտութեամբ և արդար վաստակով ջանայր հանապազ և վաստակէր 'ի վերայ թագաւորութեանն Հայոց աշխարհին: Զտիւ և զգիշեր կայր յաշխատութեանն. ջանայր և ճգնէր կալ 'ի ճակատու պատերազմին, և ոչ թողոյր բնաւ ամենեին և ոչ քան զկորի մի գետին 'ի սահմանաց երկրին Հայոց ուրեք վտարել 'ի վերայ աշխարհին կեալ, և 'ի մեռանել 'ի վերայ անուանն քաջութեան, 'ի վերայ բնակ տերանց, և 'ի վերայ բնակչաց աշխարհին, 'ի վերայ քրիստոնէութեանն հաւատոյ, 'ի վերայ հաւատացեալ յաստուած և 'ի Քրիստոս մկրտեալ ժողովրդոց, 'ի վերայ եկեղեցեաց, և 'ի վերայ նուիրեալ սպասուց, 'ի վերայ վկայարանացն Քրիստոսի, 'ի վերայ ուխտի աստուծոյ, 'ի վերայ քերց և եղբարց, 'ի վերայ մերձաւորաց տոհմին, 'ի վերայ բարեկաց բարեկիր բարեկամաց հանապազ կայր զօրավարն Մուշեղ 'ի նահատակութեան պատերազմին, զանձն փոխանակ առնել աշխարհին. և յանձն իւր անխայէր 'ի մեռանել, զամենայն աւուրս կենաց իւրոց առաջի իւրոց բնակ տերանցն արշակունւոց վաստակէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ա.

Յաղագս եպիսկոպոսապետին Ներսէսի, թէ որպիսի այր էր, կամ զինչ գործէր:

Այլ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս շինէր զամենայն աւերեալսն երկրին Հայոց. յանձն առնէր և

¹ Օրինակ մի յաւելու վեթիշէր օրինաց:

մխիթարէր, դարմանէր և տեսուչ լինէր ամենայն աղքատաց. և զօրկունս և զաղքատս հանգուցանէր: Եւ շինէր զեկեղեցիս ընդ ամենայն տեղիս, և զամենայն կործանեալսն կանկնէր. և զամենայն կարգսն տապալեալս ուղղէր և նորոգէր: Շինէր և հաստատէր, խրատէր և յանդիմանէր. բազում առնէր նշանս և զօրութիւնս մեծամեծս և բազում բժշկութիւնս սքանչելեաց: Եւ յօրէնսն¹ սաստէր մեծապէս. և զոր օրհնէր, օրհնէր². և զոր անիծանէր, անիծեալ լինէին: Եւ բազմացոյց զկարգս պաշտօնէից յամենայն տեղիս իշխանութեանն՝ ի սահմանացն Հայոց, և յամենայն գաւառս կացոյց տեսուչս եպիսկոպոսս. և հանապազ զգուշանայր տեսչութեանն իւրոյ և իշխանութեան, որչափ եկաց նա ժամանակս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ.

Յապաքս Թադաւորին Պապայ, Թէ զիւրդ էր լի դիւօք կամ ժրպէս վարէրն:

Այլ Թադաւորն Պապ, զի մինչ դեռ տղայիկ այն ինչ ծնեալ էր ՚ի մօրէ իւրմէ՝ յայնժամ ձօնեաց զնա դիւաց անօրէն մայրն Փառանձեմ, և վասն այնորիկ լի էր դիւօք ՚ի տղայութենէ իւրմէ: Վասն զի հանապազ զկամս դիւաց առնէր, վասն այսորիկ և զբժշկութիւն իսկ ոչ կամէր³ գտանել. զի հանապազ վարժէր զանձն իւր դիւօք, և կախարդանօք երևէին դէքն ՚ի նմա. և ամենայն մարդ զգեսն ՚ի նմա աջօք բացօք տեսանէին: Զի յորժամ մարդիկ հանապազօր յայգորել ելեալ մտանէին, տեսանէին՝ զի յօձից կերպարանս ելանէին ՚ի ծոցոյն Պապայ Թադաւորին, և պատէին զուսօք նորա. և ամենեքեան ոյք տեսանէին զնա, երկնէին ՚ի նմանէ և հուպ երթալ:

1 Օրինակ մի յանգիւնս:

2 Յամենայն օրինակս և զոր օրհնէր և զոր անիծանէր:

3 Օրինակ մի իւրեւ:

Իսկ նա պատասխանի տայր մարդկանն ասելով՝ Թե մի երկնչիք, զի սոքա իմ են. և ամենայն մարդ յամենայն ժամ տեսանէին զայսպիսի ինչ կերպարանս 'ի նմա:

Զի բազում համբարք դիւաց համբարեալ էին 'ի նմա. և յամենայն ժամ ամենայն մարդոյ երեւեր այս, որք գամ մի զթագաւորն տեսանէին. բայց յորժամ հայրապետն Ներսէս մտանէր առաջի նորա կամսուրք եպիսկոպոսն Խադ, դէքն չերեւեալ աներեւոյթ լինէին: Եւ էր թագաւորն Պապ 'ի պղծութեան թաւալեալ. երբեմն այլոց էգ եղեալ, տայր զինքն 'ի խառնակութիւն. և երբեմն զայլս էգ արարեալ, զարուսն խառնակեալ պղծէր. և երբեմն ընդ անասունս խառնակէր: Եւ այսպէս դիւօք վարեալ, որք 'ի նմայն էին բնակեալ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց¹:

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Գ.

Յաղագս յանդիմանութեանն սրբոյն Ներսէսի, զի հանապազ թշնամի էր² թագաւորին Պապայ վասն մեղաց նորա:

Այլ սուրբն Ներսէս եպիսկոպոսապետն Հայոց հանապազօր ընդդիմացեալ թագաւորին Պապայ, կշտամբէր և յանդիմանէր մեծաւ վկայութեամբ յանդիմանութեամբ. և վասն չարեաց նորա բազմաց ոչ համարձակէր նմա զսեամս եկեղեցւոյն կոխել, և ոչ մտանել նմա 'ի ներքս: Հանապազ կշտամբեալ յանդիմանէր և խրատէր, զի գտցէ զանձն իւր 'ի կորստենէ գործոց իւրոց. և հանապազ խօսէր ընդ նմա, զի փոյթ արասցէ ապաշխարութեան: Վնէր առաջի նորա վկայութիւնս 'ի գրոց, ահ արկանելով յաւիտեանական դատաստանացն պատժովք՝ գալ 'ի զգաստութիւն և իլլաւանալ, և յառաջդիմութեան արդարու-

¹ Օրինակ մի յաւելու վասն անգլղ գնացիցն՝ Թայր դէն:

² Օրինակ մի ինչականէր:

Թեան կարգացն և գործոցն սրբութեան փոյթ առնել:

Իսկ Թագաւորն Պապ լսելոյ նմա ոչ լսէր. այլ և ընդդիմացեալ ևս մեծաւ թշնամանօք, և մահու սպասէր նմա, և կամէր սպանանել զնա յայտնի. բայց ՚ի Թագաւորէն Թունաց յայտնի և անարգել անգամ՝ բանիւք չիշխէր, և ոչ սակաւ մի համարձակել ՚ի նա, Թող Թէ մահու աղաքաւ: Նա և իւր իսկ աշխարհի մարդիկն և զօրքն ամենայն չառնուին յանձն զայսպիսի ինչ առնել. այր՝ զօրմէ ամենայն մարդիկ աշխարհին Հայոց կախեալ կային զնմանէ վասն արդար գործոցն, սրբութեան գնացիցն յաշխարհի, խաղաղութեամբ մեծի առաջնորդութեանն, նա և վասն յայտնի նշանագործութեանն սքանչելեացն՝ զոր առնէր, իբրև յերկնաւոր հրեշտակ այնպէս նայէին ամենայն մարդ: Եւ Թագաւորն ռիացեալ էր ընդ նմա, և խնդրէր սպանանել զնա. այլ յայտնի զայս և բանիւք ճառել՝ ոչ իշխէր, Թէ ոչ՝ իւր զօրքն սպանանէին զնա: Զի այնպէս ամենայն մարդ ապաստանեալ էին յաղօթս նորա, և սիրէին զնա առ հասարակ մեծամեծք և փոքունք, պատուականք և անարգք, ազատք և շինականք միանգամայն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ.

Յազաքս մահու սրբոյն մեծի քահանայապետին Ներսէսի ՚ի Թագաւորէն Պապայ, Թէ սրպէս կամ զիարդ սպանաւ ՚ի նմանէ:

Այլ Թագաւորն Պապ յամենայն ժամ էր թշնամի մեծի քահանայապետին վասն յանդիմանութեան մեղաց իւրոց չարեաց՝ զոր գործէրն, և յանդիմանեալ լինէր յառնէն Աստուծոյ ՚ի Ներսիսէ հանապազ: Ոչ զգաստանալ կամէր և ոչ գալ յուղղութիւն, և ոչ համբերել կարէր հանապազորդ նախատանացն յան-

1 Օրինակ մի յաւելու ոչ էրէր:

դիմանչին. էարկ 'ի միտս սպանանել զմեծ քահանայապետն աստուծոյ զՆերսէս: Իբրև յայտնի զայս ոչ մարթէր նմա առնել, կեղծաւորել կերպարանէր իբրև այն եթէ յուղղութիւն ինչ եկեալ է. աղաչէր զքահանայապետն աստուծոյ տալ նմա ապաշխարութիւն: Եւ կոչեցաւ յապարանս իւր 'ի Խախ աւանի յեկեղեաց գաւառի. արար նմա ընթրիս, աղաչեաց զայրն աստուծոյ բազմել նմա յարքունական գահոյսն, և իբրև այնու թէ սրբեսցի նա 'ի չարեաց անտի իւրոց, և ինքն այնուհետև յայնմ հետէ յապաշխարութիւն մտցէ:

Իսկ իբրև զառաջինն բազմեցոյց, ինքնին թագաւորն յոտն կացեալ հոլանեալ, 'ի մէջ գետին անցեալ, անապակ մատուցանէր առնն աստուծոյ Ներսիսի յընթրիս անդ, և դեղ մահու ընդ կոտինդն խառնեալ մատուցանէր նմա: Եւ յորժամ ըմբէր զբաժակն զայն՝ իմացեալ անդէն, խօսել սկսաւ և ասէ. Օրհնեալ է տէր աստուած մեր, որ արժանի արար զիս ըմպել զբաժակս զայս, և հասանել մահուս՝ որ վասն տեառն է, որում և ցանկացեալ էի 'ի մանկութենէ իմմէ: Արդ զբաժակս փրկութեան ընկալայց, և զանուն տեառն կարդացից, զի և ես հաւասարեցից հասանել 'ի մասն ժառանգութեան սրբոցն 'ի լոյս: Այլ քեզ, ով թագաւոր, արժան էր իբրև զայր թագաւոր յայտնի հրաման տալ և սպանանել. զի ով էր՝ որ արգելոյր զքեզ, կամ ով էր՝ որ պահէր զձեռն քո 'ի գործոց, զոր ինչ կամէիր գործել: Բայց, տէր, թող սոցա զայս գործս՝ զոր ինչ գործեցին յիս. և ընկալ զհոգի ծառայիս քո, որ հանգուցիչդ ես ամենայն աշխատելոց, և կատարիչ ամենայն բարութեանց:

Զայս և այսպիսի, և որ ինչ նման են այսպիսի բանք, խօսեցաւ. և յարուցեալ գնաց 'ի վանս իւր: Եւ զհետ գնացին նորա 'ի տաճարէն արքունի ամենայն մեծամեծքն նախարարքն Հայոց, և Մուշեղ սպարապետն Հայոց, և Հայր մարդպետ. և ամենայն որ միանգամ էին անդ, մտին ընդ նմա 'ի վանս նորա: Եւ իբրև եմուտ 'ի վանս իւր, վերացուցեալ զպարեգօտս իւր՝ 'ի վերայ սրտին ցուցանէր կապուտակեալ քան զբախ

նկանակի միոյ : Իսկ մեծամեծք նախարարացն մատուցանէին նմա թիւրակէս և անդեղեայս վասն ապրելոյ . իսկ նա ոչ կամեցեալ զայն 'ի բաց մերժէր , այլ ասէ . Մեծապէս եղև ինձ բարի , զի եհաս ինձ մեռանել վասն զգուշութեան պատուիրանացն Քրիստոսի : Եւ քանզի դուք ձեզէն գիտէք , զի հրապարակխօսէի ընդ ձեզ՝ զօր ինչ խօսէի , արժան էր ինձ հրապարակաւ մեռանել 'ի ձէնջ , զի այնմ՝ իսկ ցանկացեալ էի . բայց բարւոք ել ինձ վիճակն ընդ ընտիրս , և ժառանգութիւն իմ հաճոյ եղև ինձ : Օրհնեցից զտէր , որ այս մասին վիճակի ժառանգութեան ապրեցոյց զիս . և մեծապէս խնդութիւն է ինձ , զի վաղվաղակի լուծայց ես յանօրէն և յամբարիշտ աշխարհէ աստի յայս մանէ : Եւ բազում ինչ խօսեցաւ ընդ նոսա , և զգուշացոյց զնոսա . և աղաչեաց զամենեսին զգուշանալ անձանց , և պահել զպատուիրանս տեառն :

Եւ յետ այսորիկ սկսաւ զարիւնն գունդ գունդ 'ի ներքուստ ընդ բերանն արտաքս՝ հոսել իբրև զերկուս ժամս : Եւ յետ այսորիկ յարուցեալ եկաց յաղօթս . եղեալ ծունր , խնդրէր զթողութիւն 'ի վերայ սպանողին իւրոյ : Ապա յետ այսորիկ յիշէր յաղօթս իւր զամենայն մարդս , զմերձաւորս և՝ զհեռաւորս , զանարգս և զպատուականս . և զայնոսիկ անգամ , զորս երբէք ոչ ճանաչէր զնոսա , յիշէր յաղօթս իւր : Եւ յետ աղօթիցն կատարելոյ համբարձեալ զձեռս իւր և զաչս իւր ընդ երկինս , ասաց . Տէր Յիսուս Քրիստոս , ընկալ զհոգի իմ : Եւ զայս ասացեալ , արձակեաց՝ զոգի : Եւ առեալ զմարմին սրբոյն Ներսէսի զառնն աստուծոյ պաշտօնեայք եկեղեցւոյն , և Փաւստոս եպիսկոպոս , և պաշտօնէիցն գլխաւոր՝ Տրդաժ և Մուշեղ սպարապետն և Հայր մարդպետ , և ամենայն ազատագունդ բանակն արքունի , բարձին յաւանէն 'ի Խախ գեղջէ՝ ուր գործն կատարեցաւ , տարան 'ի Թին յաւանն յիւր գեւղն : Հանդերձ սաղմոսիւք և օրհնութեամբ , կանթեղիւք վառելովք և մեծա-

1 Ի չորս օրինակս այժմ 'ի միւս այլ՝ այժմ :

2 Օրինակ մի յաւելու դրբառեալ :

պաշտամբք և բազում յիշատակօք զսուրբն յուզարկեցին: Բայց մինչ չև էր ծածկեալ զմարմին սրբոյն, ինքն Թագաւորն Պապ երթեալ սպտեաց և Թաղեաց 'ի մարտիրոսական 'ի բնակութիւնն. բայց Թագաւորն Պապ 'ի չքմեղս լինելով՝ չուերոյն առնէր, իբրև Թէ իւր չիցէ գործեալ զայն:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ե .

Յազգաս տեսլանն՝ որ երևեցաւ արանցն սրբոց անապատաւորաց՝
Շաղիտայ և Եպիփանս, մինչ դեռ նստէին 'ի լերինն:

Արք երկու կրօնաւորք անապատաւորք մինչ դեռ նստէին 'ի լերինն, անուն միում Շաղիտա, և էր սա ազգաւ ասորի, և նստէր յԱռեւծ լերինն, և միումն անուն Եպիփան, և էր սա ազգաւ յոյն, և նստէր սա 'ի մեծի լերինն 'ի տեղի դիցն՝ զոր կոչեն աթոռ Անահտայ¹, և էին սղբա երկոքին լեալ աշակերտք սրբոյն 'Իսնիկելի՝ զոր վերագոյնն յիշեցաք. և մինչ դեռ յիւրաքանչիւր լերին նստէին սղբա, 'ի ժամու՝ յորում մեռաւ սուրբն Ներսէս, տեսանէին սղբա յիւրաքանչիւր լեառնէ աչօք բացօք 'ի տուննջեան ժամու զայրն աստուծոյ զՆերսէս իբրև յամպս յափըշտակեալս: Զի հրեշտակք աստուծոյ տանէին զնա 'ի վեր, և գունդք գունդք գային նմա առաջի իբրև տեսին զայս տեսիլ անապատաւորքն, զարմացեալք ընդ գործն ընդ այն. բայց Շաղիտայն՝ որ էրն յԱռեւծ լերինն՝ քան զի էր հմուտ այր, գիտաց եթէ հանգուցեալ է սուրբն Ներսէս, և այն ոգիք նորա երևին նմա. բայց Եպիփան եղ 'ի մտի իւրում, Թէ մարմնով իցէ յափշտակեալ զնա: Ապա յարեան յիւրաքանչիւր լեռնէ ընթացեալք փութով մինչև Եկեղեցաց գաւառ, եկին քննեցին տեսին զի կատարեալ էր սուրբ հայրապետն Ներսէս. և եկին մինչև 'ի Թիլոյ գեւղն, և տեսին զտեղին՝

¹ Յամնայն օրինակս Նահապայ:

յորում եղեալ էր զնա, և դիպեալք միմեանց արքն հաւատարիմք պատմէին միմեանց զոր ինչ տեսինն՝ առաջի ժողովրդոցն: Բայց էին արքն այն հրեշտակաւորօնք, յանապատին սնեալք և կեցեալք. զի և կարօղք էին նշանս առնել մեծս, և ամենեցուն գիտելի և ծանօթք էին գործք նսցա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ .

Յազագս սրբոյն Շաղիտայի:

Շաղիտայս, այր սուրբ, էր լեալ աշակերտ մեծին Դանիէլի. և ՚ի տղայութենէ իւրմէ սնեալ էր համակ յանապատս, և ընդ անապատաւորս խոտաճարակ լեալ էր: Եւ յետ հանգստեան սրբոյն Ներսիսի գնաց չոգաւ ՚ի գաւառն Կորդուաց, և առնէր նշանս և սքանչելիս, և բնակէր ՚ի մէջ առիւծուց. աւելի քան զքսան առեւծ հանապաղ շրջէին ընդ նմա հանապաղորդեալք¹: Էր զի լինէր՝ զի յորժամ ցաւ ինչ ցաւէր գազանացն, գային շուրջ պատէին զնովաւ, և ձգձգէին զՇաղիտայն, և նշանաւ առնէին խնդրել զբժշկութիւն: Եւ էր երբեմն՝ զի առեւծ մի մեծ, և էր եւ լեալ եղէգն ընդ թաթուլ բազկին առիւծոյն, և եկն առեւծն առ սուրբն Շաղիտայն ՚ի լեառնն՝ յորում նստէր. և զօրէն մարդոյ ՚ի վեր առեալ զթաթուլն՝ ցուցանէր նմա զվէրն, նշանացէր նմա բժշկել զինքն: Իսկ սուրբն Շաղիտա հանէր զեղէգն՝ որ ընդ վէրն մտեալ էր, և թքանէր ՚ի վէրն, և թաշկինակաւն՝ զոր ընդ գլուխն իւր էր ածեալ՝ հանեալ պատէր զթաթառիւծուն և բժշկէր:

Եւ այսպէս ընդապատիկ և պէսպէս առնէր զքսքանչելիս: Եւ գազանք էին կենաց կցորդ նորա, մինչ շրջէր նա յանապատս զամենայն աւուրս կենաց իւրոց: Եւ ՚ի գետ իբրև հասանէր, կօշկօքն անցանէր ՚ի վե-

¹ Ի միում օրինակի չիք հանապաղորդեալս:

րայ ջուրցն գետոյն, և ոչ թանային կօշիկք նորա: Եւ յորժամ 'ի շէն ուրեք իջանէր, զբազում մոլորեալս դարձուցանէր նշանօք և արուեստիւք: Միայն շրջէր. և իբրև իջանէր 'ի շէնս, առնէր բժշկութիւնս բազում հիւանդաց. և էր սա աւուրբք ծերագոյն:

Բայց ամենայն մարդ սպասէր և ակն ունէր մահու նորա, վասն ըմբռնելոյ զմարմին նորա: Իսկ սուրբն Շաղիտա իմացեալ զայս՝ թէ սպասեն առնուլ զմարմին նորա բազում մարդիկ, ապա խնդրեաց Շաղիտա յաստուծոյ, զի մի դք ըմբռնեսցէ զմարմին նորա: Եւ եղև օր մի յաւուրց, որպէս սովորութիւն էր իւր, գնալ 'ի վերայ ջուրցն գետոյն: Եւ մինչ դեռ անցանէր նա ընդ գետն Կորդուաց, ըստ խնդրուածոցն իւրոց՝ որպէս և խնդրեաց նա, յանկարծակի՝ իբրև կայր 'ի մէջ գետոյն՝ յանկարծօրէն ընդ ջրոցն մտեալ սուրբն Շաղիտայն ծածկեցաւ: Եւ մեծ գոյժ եղև գաւառին. և ժողովեցան անչափ բազմութիւնք մարդկանն 'ի մի վայր եկեալք կուտեցան, մինչև հասին դարձուցին ընդ այլ շրջեցին զգետն: Եւ խնդրէին զմարմինն սրբոյն Շաղիտայի, և ոչ կարացին ուրեք գտանել. զի իւր խնդրուածքն առ աստուած այսպէս էին լեալ յաւաջագոյն, սոյնպէս և կատարեցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է.

Յաղաքս սրբոյն Եպիփանոս:

Այլ երանելին սուրբն Եպիփան էր ընդ¹ սրբոյն Շաղիտայի աշակերտ եղեալ մեծին Դանիէլի. և սա 'ի մանկութենէ անեալ էր յանապատի: Եւ յետ մահուանն մեծիքս հանայապետին՝ Ներսիսի եկն բնակեցաւ նա 'ի մեծ Ծոփս յանապատին, որ կոչի անուն տեղոյն Մամբրէ, 'ի վերայ գետոյն՝ որ անուանեալ

¹ Յերիս օրինակս չիք ընդ. և 'ի միում օրինակի սուրբն Եպիփան ըգգէր սրբոյն Հաղիտայի:

կոչի Մամուշեղ: Եւ էր բնակեալ 'ի քարանձաւս, և հանապազորդեալ էր ընդ գազանս անապատի, և ժողովէին առ նա արջք և ինձք: Եւ էր սա հանապազորդեալ յանապատին, և առնէր սա մեծամեծ նշանս և սքանչելիս. և դարձուցանէր զբազում մոլորեալս 'ի հեթանոսութենէ 'ի քրիստոնէութիւն, և ընդր զերկիրն Ծոփաց վանիւք. և դնէր վարժեար ընդ ամենայն երկիրն Ծոփաց, և լինէր սուրբն Եպիփան լոյս երկրին Ծոփաց, և լուսաւորէր զնոսա մեծապէս:

Անցանէր և յերկիրն Աղձնեաց, լուսաւորէր և զնոսա. և ընդր զերկիրն Աղձնեաց վաներով. և շինէր վկայանոց մի յաւանին 'ի քաղաքին Տիգրանակերտի, և յօր յիշատակի սրբոցն 'ի փրկութիւն և 'ի բարեխօսութիւն աշխարհի. և առնէր ինքն նշանս, և դառնայր ինքն յիւր վանսն: Եւ էր մօտ 'ի գետն Մամուշեղ աղբեր մի, և ձուկն բազում ելանէր ընդ ակն աղբերն. և բազում մարդիկ հանեալ զձուկն, օգտէին 'ի նմանէ: Ապա երկու եղբարք 'ի վերայ ձկանն հակառակեալք, էսպան մինն զմինն. և իբրեւ գիտաց սուրբն Եպիփան, ասէ. Յայում հետէ այտի ոք ձուկն մի կերիցէ: Եւ անդէն դառնացաւ ձուկն տեղւոյն, և եղև իբրև զլեղի դառն մինչև ցայսօր ժամանակի. և ոչ ոք որսաց զնա մինչև ցայսօր ժամանակի: Բազում և այլ զօրութիւնս առնէր և նշանս անչափս:

Իբրև բազում կարգս ուղղութեան թողոյր 'ի գաւառսն յայնոսիկ սուրբն Եպիփան, իսկ նա էառ ընդ իւր զաշակերտսն իւր արս միանձունս լեառնականս անապատականս, արս հինգ հարիւր, երթալ գնալ յերկիրն Յունաց: Եւ մինչ դեռ երթային, 'ի ճանապարհին դիպեցաւ նոցա կին մի. իբրև անցին ընդ կիսն, սկսաւ փորձել զնոսա Եպիփան, ասէ. Իբրև¹ զի գեղեցիկ էր կինն և վայելուչ: Ասէ մանուկ մի յաշակերտաց անտի. Կինն, զոր դու գովեցեր, միականի էր: Եւ ասէ սուրբն Եպիփան. Դու բնաւ ընդէր նայեցար տեսանել զերեսսնորա. տեսանէս զի խորհուրդք չարք կան 'ի քեզ: Եւ անդէն մեկնեաց զմանուկն

¹ Օրինակ մի վէպի գեղեցիկ:

յիւրմէ, և հալածեաց զնա: Եւ ինքն չոգաւ եմուտ
'ի ծով մեծ, և նաւօք անցին յանապատ 'ի կղզիս. և
ունէր զկղզին զայն օձից բազմութիւնք, և էին յայնմ
կղզւոյ բնակեալ օձք իժք և քարքք, բազում գա-
զանք դաժանք թունաւորք: Լւ եղև իբրև չոգան, ե-
հաս սուրբն Եպիփան 'ի կղզին յայն, մերժեցան անտի
գազանքն, և թողին զկղզին և գնացին¹: Եւ այնուհետև
ոչ ինչ մնաս եղև 'ի կղզւոյն յայնմիկ, այլ բնակեցան
անդ խաղաղութեամբ: Անդ եկեաց սուրբն Եպիփան,
անդէն 'ի նմին կղզւոյ հանգեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը.

Յաղագս մեծամեծ նշանացն և սքանչելեացն, որ երևեցաւ յաս-
տուծոյ 'ի Մամբրէ յետ գնալոյն Եպիփանոս:

Ապա իբրև գնայր սուրբն Եպիփան 'ի գաւառէն
Ծոփաց յիւրմէ միանձնանոցէն՝ որ անուանեալ կոչի
Մամբրէ², եթող անդ բազում եղբարս միաբանս միա-
հաւանս հաւատացեալս կրօնաւորս քրիստոնէիցն,
լեառնականս ճգնաւորս միանձուռնս. և 'ի վերայ նոցա
երէց մի գլխաւոր: Բայց էին 'ի նոցանէ ոմանք, որ բնաւ
ամենեւին այլ ինչ կերակուր չէր ճաշակեալ նոցա 'ի
մանկութենէ իւրեանց, բայց լոկ բանջար և ջուր. և
զհամ գինւոյ գիտէին ոչ զիւրիւր լինի³:

Եւ էր անդ եղբայր մի խստակրօն, որ մթին վարս
վարէր. և ոչ ճաշակէր ամենեւին 'ի բաժակէն կենա-
րար փրկութեանն՝ յուսոյն յարութեանն, այս ինքն
յարենէն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Զի ոչ
կարէր հաւատալ՝ թէ ճշմարտիւ արիւն իցէ Որդւոյն

1 Յօրինակի միւսմ եւ աղբիւր հալածեաց զափնայն. և ոչ մի երևեց. ալ բնակեցան անդ խաղաղութեամբ. և էիաց 'ի նմին իզլւոյ և հանգեալս 'ի Քրիստոս:

2 Օրինակ մի յիւրմէ խցէ, եւ ոչ անդ բազում եղբարս:

3 Օրինակ մի չուռնի և զհամ գինւոյ գիտէին ոչ զիւրիւր լինի:

աստուծոյ, յորժամ ելանիցէ 'ի սեղանն աստուծոյ¹. այլ նմա գինի լոկ թուէր թէ իցէ, վասն այսորիկ վիճէր հանապազ ընդ բազումս: Իսկ եղև օր մի յաւուրց, իբրև կատարէին անդ զխորհուրդս գոհու թեան պատարագին 'ի վկայանոցի անդ յայնմիկ՝ զոր էր շինեալ սրբոյն Եպիփանու, յորժամ հանին զհացն սրբութեան և զգինին՝ արիւնանալ պատարագին 'ի վերայ սեղանոյն, և կայր եղբայրն անհաւատ 'ի վկայանոցին: Եւ երէցն ելեալ կայր 'ի վերայ առաջի սրբոյ սեղանոյն. յորժամ յառաջ քան զմատուցանել զպատարագն համբառնայր զձեռս երէցն 'ի վերայ սեղանոյն, և ասէր.

Տէր աստուած զօրութեանց, որարարեր զամենայն² յոյնչէ, և ստեղծեր զմարդ 'ի հողոյ կենդանի և անապականացու. և անցին զքոյով պատուիրանօքդ, և անկան 'ի մահ՝ իւրեանց պատուիրանադանցու թեամբն: Եւ արդար դատաստանօք քովք մերժեցեր զնոսա 'ի դրախտէն փափկութեան յայս աշխարհ՝ ուստի ստեղծեր, և գրաւեցան լինել ընդ մահապարտութեամբ. սակայն ոչ թողեր 'ի ձեռանէ, բարերարդ աստուած, այլ տեսչութեամբ և շնորհօք միածնիդ քովերստին ծննդեամբ նորոգեցեր զստեղծուածս քո. և բազում կերպարանօք այցելու եղեր արարածոց քոց: Առաքեցեր զմարգարէս, արարեր զօրութիւնս ազգի ազգի նշանս 'ի ձեռն սրբոց քոց՝ որք յազգս ազգս իւրեանց հաճոյ եղեն առաջի քո, ետուր զօրէնս յօգնականութիւն, առաքեցեր հրեշտակս վերակացուս: Իսկ իբրև եկն կատարած ժամանակաց, խօսեցար ընդ մեզ միածին Որդւովդ քո՝ որով զաշխարհս արարեր, որ է պատկեր փառաց քոց և կերպարանք էութեան քո, և կրէ զամենայն բանիւ զօրութեամբ. որ ոչ ինչ յափշտակեաց զէական Հօրն զբնութեանն հաւասար պատիւ անձինն. այլ աստուածն յաւիտենական 'ի յերկրի երևեցաւ, ընդ մարդկան

¹ Ի միում օրինակի ի սեղանն սուրբ և բալխեալ յեռամբ Գահանային. այլ նմա:

² Օրինակ մի յաւելու արարածոց:

շրջեցաւ, 'ի սրբոյ կուսէն մարմնացաւ, զկերպարանս ծառայի էառ, և եղև 'ի նմանութիւն տկարութեանս մերոյ, զի արասցէ զմեզ նմանակիցս փառաց իւրոց: Զի յամենայն գայթակղութեանց և յամենայն մոլորութենէ փրկեցեր զմեզ. և բարձեր յամենայն երկրէ զանյուսութիւն թերահաւատութեան, և ետուր զյուսոյ զհաւատս յարութեան ամենայն քոց արարածոց, որոց և զնմանութիւն պատկերի կերպարանաց քոց շնորհեցեր: Եւ հաւատովքն, զոր ետուր զօրանալ 'ի մարդիկ, զամենեսեանս առ հասարակ միանգամայն կեցուցեր շնորհելով. զի ոչ եթէ վասն արդարութեանց ինչ մերոց, զի ոչ ինչ արարաք զբարիս 'ի վերայ երկրի, այլ վասն ողորմութեան և գթութեան քո՝ զոր սփռեցեր 'ի մեզ՝ համարձակիմք խնդրել 'ի սրտագիտէդ, որ քննես զսիրտս և զերիկամունս որդոց մարդկան: Դու, տէր, սրտագէտ յամենայնի, դու գիտես զճմարտութեան զվաստակոց զառնս զայսորիկ, զի խստամբերութեամբ վարի 'ի վարս վաստակոց իւրոց, և չիք հաւատք 'ի սմա. արդ յաւել 'ի "ա հաւատս քան զհատ մանանխոյ, զի մի կորիցէ անձն սորա: Հովիւ քաջ, որ ելերդ 'ի խնդիր ոչխարին կորուսելոյ, և եդիր զանձն քո 'ի վերայ խաշանց քոց, արդ զսա փրկեա 'ի թերահաւատութենէս՝ յոր ըմբռնեալ է, զի մի յափշտակեսցէ թշնամին զանձն սորա, և քո ստեղծուածս և նմանութիւն կերպարանաց՝ յապականութիւն յաւիտենական կորստեան մատնեսցի:

Եւ զայս աղօթս մատուցանէր էրեցն յառաջ քան զմատուցանելն պատարագին. և յետ այսորիկ մատոյց կատարեաց զպատարագամատոյցն զամենայն: Իբրև ասաց. Հայր մեր՝ որ յերկինս, եդ ծունր և կայր յաղօթս յերկար: Եւ մինչ դեռ եդեալ էր նորա ծունր և կայր յաղօթս, և կայր եղբայրն թերահաւատ 'ի յոտն, 'ի խոնարհ 'ի բեմէն նայէր 'ի սեղանն, սկսաւ տեսանել մեծամեծ սքանչելիս աչօք բացօք իւրովք: Քանզի տեսանէր զՔրիստոս, զի իջեալ կայր 'ի վերայ սեղանոյն. և բացեալ էր իւր զվէրսն 'ի կողմանէ, զոր 'ի կողմն գեղարդեամբն խոցեցին. և 'ի վիրէ կողեցն

արիւնն ցնցղկացեալ հոսէր 'ի բաժակ անդր պատարագին, որ եղեալ էր 'ի վերայ սեղանոյն: Իսկ իբրեւ ետես զայս եղբայրն թերահաւատ կրօնաւորն, զարհուրեալ դողացեալ խռովեալ տագնապեալ յերկիր կործանեալ կայր, 'ի բերանս հարեալ, պարտեալ թալացեալ ոգին սպառեալ յինքենէ:

Ապա երէցն յարուցեալ կատարեաց զգործ սրբութեան պատարագին. իջուցեալ զսրբութիւն օրինացն 'ի բեմբէն, ետես զեղբայրն, զի յերկիր կործանեալ թալացեալ կայր: Իբր ետ ում տալ էր զօրէնսն, և եհան զմնացորդսն 'ի սեղանն, ապա ինքն մատուցեալ բուռն հարկանէր զեղբօրէն. և տեսանէր, զի նա թալացեալ պակուցեալ կայր 'ի գետնին: Ապա Զուրարկանէր ընդ բերանաւն¹. Իսկ նա ուրեմն եբեր զոգի. և զգաստացեալ, մատեաւ եկաց պատմեաց զմեծամեծ սքանչելիսն՝ զոր ինչ ետեսն: Ապա կամեցաւ տալ նմա երէցն 'ի սրբութենէն անտի օրինացն. իսկ եղբայրն չհաւանեալ չառնոյր յանձն, վասն զի անարժան համարէր զանձն իւր: Այլ հոր հատեալ անձինն, 'ի ներքս իջեալ, զեւթն ամ ապաշխարեալ զթերահաւատութիւն մեղաց իւրոց, և յետ եւթն ամին ապա զանձն արժանի ապաշխարութեան համարէր, ելանել առնուլ ընդ օրէնսն հաւասարել: Սակայն 'ի նոյն հոր իջուցեալ զանձն իւր զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, մինչև 'ի նմին հոր վաղձանեցաւ եղբայրն: Ապա և նոյն երէցն հանգեաւ, և 'ի միասին երկոքին եդան 'ի ներքս 'ի վկայանոցին, ուր սքանչելիք երևեցան յեղբայրանոցին և պիփանու:

¹ Յօրինակի միւսմ ընդ բերան տուն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ.

Յաղագս Յուսկան՝ որ էր 'ի զաւակէ Ալբիանոս եպիսկոպոսի, զոր կացոյց փոխանակ Նիքիտի (Թադաւորն Պապ յիւրոց կամաց՝ առանց մեծ եպիսկոպոսապետին Կեսարու, և վասն այսորիկ բարձաւ իշխաւ նութիւն հայրապետացն Հայոց զեպիսկոպոսն ձեռնադրել:

Եղեւ յետ մահուանն հայրապետին Ներսէսի կացոյց (Թադաւորն Պապ զՅուսիկ եպիսկոպոս, որ էր 'ի զաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսին Մանազկերտոյ: Ետ հրաման ունել նմա զտեղի հայրապետացն¹, իշխել փոխանակ նորա՝ զոր սպան. և էր նա փոխանակ նորա: Բայց լուաւ եպիսկոպոսապետն Կեսարու՝ թէ սպանին զմեծ հայրապետն Ներսէս, և փոխանակ նորա տեղի նորուն զոր կացուցին զՅուսիկ՝ առանց նորա հրամանի եղեալ, զի ոչ որպէս սովոր էին առ հայրապետն տանել 'ի Կեսարիա 'ի ձեռնադրու թիւնն:

Եւ իրքս այս մեծ զարմանալով² ցասման եղեալ հայրապետին Կեսարու վասն բանիս այսորիկ, և եղև ժողով եպիսկոպոսացն սիւնհոդոսին նահանգին Կեսարու առանց հայրապետին. և գրեցին թուղթ ցասմամբ մեծապէս: Եւ նոյնպէս և գրեցին թուղթ առ Թադաւորն Պապ, և լուծին զիշխանութիւնն կաթողիկոսութեանն. զի որ լիցին հայրապետ Հայոց, նա գրանն արքունի իշխեսցէ³ զհացն օրհնել. և մի իշխեսցէ ձեռնադրել զեպիսկոպոսն Հայոց, որպէս սովորութիւն էր 'ի բնէ: Եւ յայնմ հետէ բարձաւ իշխաւ նութիւնն Հայոց զեպիսկոպոսն ձեռնադրել. այլ որ լինէին եպիսկոպոսք ամենայն գաւառաց գաւառաց Հայոց և կողմանց կողմանց, այնուհետև յայնմ հետէ

1 Օրինակ մի հայրապետին:

2 Օրինակ մի զարմանալով:

3 Օրինակ մի վրդ:

որ միանգամ լինէին եպիսկոպոսք սահմանացն Հայոց, երթային 'ի քաղաքն կեսարացւոց, և անդ լինէին եպիսկոպոսք: Վասն զի յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւնն յերկրէն Հայոց, այնուհետեւ ոչ իշխէին եպիսկոպոսք ձեռնադրել. բայց որ լինէր աւագ եպիսկոպոսացն, 'ի վերոյ միայն նստէր, և հաց օրհնէր թագաւորացն: Եւ սա քրիստոնեայ, բայց համարձակութեամբ յանդիմանութեամբ ինչ ընդ ումեք չիշխէր բարբառել. կամ զի երկնչոտ էր և հաւան, և ըստ կամաց թագաւորին միայն ունէր զպատիւն, և կայր 'ի լուութեան և 'ի հանդարտութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ.

Յաղագս սգոյն, որպէս սգային զհայրապետն Ներսէս, և լինէին զմանէ կաթողի:

Ապա յետ սպանանելոյն Պապայ զսուրբ հայրապետն Ներսէս, տխրեցաւ ամենայն մարդ խոր տրտմութեամբ. և ամենայն մարդ երկրին Հայոց հաւանէին խօսէին և ասէին. Բարձեալ են արդ փառք Հայոյ, զի բարձաւ արդարն աստուծոյ յայսմ երկրէ: Խօսէին իշխանքն և նախարարքն, և ասէին. Գիտեմք արդ թէ կորեաւ երկիրս մեր. զի արդ հեղաւ արիւն արդար 'ի տաքապարտուց, մանաւանդ զի վասն աստուծոյ սպանաւ: Եւ խօսէր Մուշեղ սպարապետն Հայոց և ասէր. Սրբոյն աստուծոյ հեղաւ արիւն 'ի տաքապարտուց. այսուհետեւ ես ոչ կարեմ երթալ 'ի վերայ թշնամեաց, և ոչ նիզակ ումեք ուղղել: Զի գիտեմ եթէ եթող աստուած 'ի ձեռանէ զմեզ. և լքեալ եմք, և ոչ կարեմք համբառնալ զգլուխս մեր. զի գիտեմ ես՝ եթէ չիք յաղթութիւն 'ի վերայ թշնամեաց երկրիս Հայոց, յաղթից նորա էր յաղթութիւնն որ մեռաւն, և ազգի նոցա: Եւ սգային ամենայն ազատք և շինականք ծագէ 'ի ծագ ամենայն սահմանաց երկրին Հայոց, ազատք

և շինականք ամենայն բնակիչք տանն Թորգոմայ, հայ լեզուն առ հասարակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ա.

Յաղագս թէ որպէս զկնի մեռանելոյն հայրապետին Ներսիսի, և կամ որպէս 'ի նախանձ մտեալ տապալեաց թագաւորն Պապ զամենայն եղեալ կրօնս կանոնիցն՝ որ ինչ եզան 'ի Ներսիսէ առ կենդանութեամբ նորա 'ի նմանէն:

Իսկ թագաւորն Հայոց Պապ, զի թէպէտ և սպան զհայրապետն աշխարհին Հայոց զՆերսիս, սակայն ոչ յազեցաւ մահուամբ նորա, այլ ջանայր այսպէս՝ թէ զինչ միանգամ կարգք իցեն ուղղութեան 'ի Ներսիսէ եղեալ յեկեղեցւոյն, եղծեսցէ և խանգարեսցէ: Եւ սկսաւ նախանձ վարել ընդդէմ յառաջագոյն կանոնելոյն 'ի նմանէ. և սկսաւ հրաման տալ յայտնապէս յաշխարհին աւերել զայրենոցսն և զորքանոցսն՝ զոր շինեալ էր Ներսէս 'ի գաւառս գաւառս, և աւերել զկուսաստանսն 'ի գաւառս գաւառս և յաւանս յաւանս պարսպեալս և ամրացեալս՝ որ նորին Ներսիսի էր շինեալ վասն ամրապահս առանգոցն՝ զգուշութեան: Քանզի յիւրում կենդանութեան երանելոյն Ներսիսի էր շինեալ. շինեաց զայս կուսաստանս յամենայն գաւառս, զի ոյ միանգամ կուսանք և հաւատացեալք իցեն՝ անդր ժողովեսցին 'ի պահս և յաղօթս, և կերակրել յաշխարհէ և յիւրաքանչիւր ընտանեաց: Ջայն աւերել հրամայէր Պապ թագաւորն, և զկուսանսն հաւատացեալս տայր հրաման 'ի խառնակութիւն պղծութեան:

Եւ յամենայն աւանս էր շինեալ նորին Ներսիսի և հիւանդանոցս, յամենայն կողմանց և ռոճիկս և դամանս կարգեալս, և արս հաւատարիմս թողեալ տեսուչս հիւանդացն² և աղքատացն. նոյնպէս և

1 'ի վեց օրինակս տասնորոյն:

2 Օրինակ մի հիւանդանոցոյն:

այնոցիկ յանձն արարեալ որք երկիւղածքն էին յաստուծոյ, որք դատաստանացն յաւիտենականացն և գալստեանն Քրիստոսի սպասէին: Զվերակացուն հալածէր թագաւորն յիւրաքանչիւր տեսութենէ, և զտեղիսն ի բաց աւերէր: Զոր վերակացուն կարգեալ էր յաղագս չքաւորացն և աղքատաց տեսուչ, զնոսա ի բաց հալածէր. և հրաման տայր ամենայն աշխարհի իշխանութեանն իւրոյ. Աղքատքն¹ բայց եթէ ի մոյր ելցեն. այլ անդր որ ինչ մի իշխեսցէ տանել, եթէ ոչ նոքա եկեսցին ժտեսցեն աղաչեսցեն, ապա թէ գտանել հաղիւ ինչ կարասցեն: Եւ զկարգս պտղոյն և զտասանորդացն՝ որ ի նախնեացն կարգեալ սովորութիւն էր տալ յեկեղեցին, վասն այնորիկ հանէր հրաման ընդ աշխարհ՝ զի մի որ տացէ²,

Եւ յաւուրսն Ներսիսի հայրապետի ոչ որ իշխէր ի նմանէ հանել կամ թողուլ զկին իւր զամուսին յամենայն երկիրն Հայոց, զոր միանգամբօղով կամ պսակաւ հարսանեացն օրհնութեամբ առեալ էր. և ոչ այլ առնել միւսանգամ իշխէր որ համարձակել: Եթէ յանկարծ մեռանէր որ, ոչ որ իշխէր անյուսութեամբ արտաքոյ կարգի կանոնի եկեղեցւոյ լալ զմեռեալն. և ոչ կոծ որ դնէր կամ աշխարանս՝ մեռելոյն, և ոչ ձայնս որ արկանէր ի վերայ մեռելոյն յաւուրսն Ներսիսի. այլ լոկ արտասուօք և ըստ արժանի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, կանթեղօք և մոմեղինօք լուցելովք զմեռեալն յուղարկէին: Իսկ յետ մահուան նորա այնուհետեւ ամենայն մարդ առին հրաման համարձակութեամբ ի թագաւորէն, թողուլ զկանայս զամուսինս իւրեանց. էր զի մի այր տասն կին փոխէր. և առ հասարակ յանօրէնութիւն դարձան միանգամայն: Ապա յետ մահուան Ներսիսի յորժամ զմեռեալն լային, փողովք և փանդօք և քնօք զկոծան պարուցն կաքաւելով, զտիգան հատեալս, զերեսս պատառեալս, արք և կանայք պղծութեամբ ճիւղաղութեամբ պա-

1 Ի միում օրինակի իւրոյ աղքատացն:

2 Ի միում օրինակի հրամայեք աշխարհի այլ ոչ քացեն զայն:

րուք դէմ ընդ դէմ հարկանելով, և կամ ափս¹ հարկանելով, զմեռեալսն յուղարկէին:

Իսկ յամեն Ներսիսի զաղքատս բնաւ ամենեկին 'ի մոյր ոչ տեսանէր ընդ ամենայն սահմանսն Հայոց. այլ անդէն ի հանգստեան նոցին, այս ինքն յօրկանոցսն, ամենայն մարդիկ տանէին զամենայն պիտոյս նոցա. անդէն իսկ անկարօտ յամենայն ումեքէ լցեալ էին: Իսկ յետ մահուն քահանայապետին թէ առնէր ոք հանգիստ աղքատացն, մեծ պատիժս կրէր 'ի Թագաւորէն:

Իսկ յաւուրսն Ներսիսի ընդ ամենայն երկիրն Հայոց կարգք պաշտաման եկեղեցւոյն մեծապէս պայծառացեալ էր, և բազմութիւն սրբոց պաշտօնէիցն կանոնելոցն: Եւ յիշատակ սրբոց վկայից յաւուրս նորա յամենայն տեղիս Հայոց մեծախումբ ժողովովք² հանապազ պայծառանային, և պատիւ հարցն եպիսկոպոսաց յամենայն գաւառս Հայոց յաճախէր ըստ արժանի իւրեանց. և կարգք վանականաց և 'ի շէնս և յանշէնս առ հասարակ ծաղկեալ: Այլ ամենայն եղծեալ ապականեցաւ խանգարեցաւ յետ մահուան նորա:

Իսկ յաւուրս քահանայապետութեան³ Ներսիսի ամենայն գաւառք Հայոց յամենայն 'ի շէնս և 'ի գեւղս յամենայն կողմանս Հայոց առ հասարակ 'ի հրամանէ քահանայապետին էին շինեալ օտարատունք⁴ հիւանդանոցք օտարանոցք. և ամենայն մարդիկք երկրին Հայոց էին պտղաբերք և ողորմածք առ 'ի յիշել զաղքատս և զնեղեալս զտառապեալս և զօտարս, զհարստահարս, զնշդէհս, զպանդուխտս, զհիւրս զանցաւորս. և էր նոցա կարգեալ վերակացուս սրբոյն Ներսիսի, և դարմանս 'ի տեղեաց տեղեաց: Իսկ յետ մահու նորա աւերեաց զայն ամենայն Թագաւորն Պապ, և անարգեաց զպատիւ եկեղեցւոյ. և բազում ինչ կարգ և

1 'ի հինգ օրինակս կամ ասիս. յօրինակի միում կամ Ժոփս. մեզ այսպէս ուղղել պատշաճ դատեցաւ: Ի Պատկանեան տպ. տպիս:

2 Յամենայն օրինակս ժողովք:

3 Օրինակ մի հայրապետի:

4 Ի միում օրինակի շէք օտարատունք:

կանոնաց ուղղութեան յորինուածոց՝ զոր եղ հայրապետն Ներսէս, և անցեալ դարձեալ ՚ի մոռացոնս զամենայն կարգեալն տապալէր: Յետ նորա ելիցն յաշխարհէս բազում դաւառք Հայոց և բազում մարդիկ ՚ի հնութիւն դիւապաշտութեան դարձան, և ընդ բազում տեղիս Հայոց կուռս կանգնեցին ՚ի համարձակութենէ թագաւորին Պապայ. զի ոչ գոյր յանդիմանիչ, և ոչ ոք էր այն՝ յորմէ խիթային. զինչ և կամէին գործել, համարձակութեամբ գործէին. բազումք պատկերս կանկնեալ, երկիր պագանէին:

Եւ հատ ևս յարքունիս Պապ Թագաւոր զհող եկեղեցոյն, զոր տուեալ էր Թագաւորին Տրդատայ առ մեծաւն Գրիգորիւ քահանայապետիւ ՚ի սպաս պաշտաման եկեղեցոյն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց: Զի յեւթն հողոյն զհինգն հատանէր յարքունիս, և զերկուսն միայն թողոյր երկուս հողս: Եւ ըստ հողոյն թողոյր երկուս երկուս առ գիւղ մի երէց և սարկաւազ, և զայն ՚ի սպասու կացուցանէր յիւր ՚ի ծառայութեան զեղբարս և զորդիս երիցանցն և սարկաւազացն: Զի նմա այսպէս թուեցաւ՝ եթէ զայն չար ինչ կամացն հեճուկս Ներսիսի առնիցէ ՚ի կենդանեաց առ մեռեալս, վասն թշնամութեանն՝ զոր ունէր ընդ նմա: Եւ զայն ոչ ածէր զմտաւ՝ թէ զանձն կորուսանէ: Եւ ՚ի ժամանակին նուազէին՝ ամենայն կարգք եկեղեցւոյ պաշտամանն սպասուցն յամենայն երկիրն Հայոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Բ.

Յաղագս Թագաւորին Պապայ թէ որպէս խոտորեցաւն ՚ի Թագաւորէն Յունաց, և կամ որպէս սպանաւ ՚ի զօրացն Յունաց:

Եւ շրջեաց զմիտս իւր Թագաւորն Պապ և խոտորեաց զսիրտ իւր ՚ի Թագաւորէն Յունաց, և կամեցաւ խառնել զսէր իւր և առնել միաբանութիւն ընդ Թագաւորին Պարսից: Եւ սկսաւ թիկունս իւր առ-

նեւ զարքայն Պարսից, և արձակել անդրէն հրեշտակս յաղագս միաբանութեան: Եւ առաքէր հրեշտակս առ թագաւորն Յունաց, եթէ Կեսարիաւ հետ՝ և տասն քաղաք մեր լեալ է, արդ ՚ի բաց տուր. և զՈւռհա քաղաք շինեալ է նախնեացն մերոց. արդ եթէ ոչ կամիս խանգար ինչ առնել տուր ՚ի բաց. ապա թէ ոչ, կըռուիմք մեծաւ պատերազմաւ: Այլ Մուշեղ և ամենայն իշխանքն Հայոց շատ եղին ՚ի մօտ արքային, զի մի քակեսցէ զուխտ յերկրէն թագաւորութենէն Յունաց. և ոչ անսաց նոցա, և յայտնեաց զԹէնամուծիւն իւր՝ զոր ունէր ընդ թագաւորին Յունաց:

Այլ իշխանքն Յունաց և զօրքն նոցին տակաւին էին յերկրին Հայոց. և անուն իշխանացն՝ միումն Տէրէնտ, միւսումն Ադէ: Եւ յղեաց դեսպան մի քաղտուկ թագաւորն Յունաց առ իշխանսն զօրացն իւրոց՝ որ էին յերկրին Հայոց, և հրաման տայր ըսպանանել զթագաւորն Հայոց զՊապ: Եւ եղև իբրև ընկալան զայս հրաման ՚ի թագաւորէն Յունաց իշխանքն իւր՝ որ էին ՚ի Հայոց երկրին, սպասէին մահու ՚ի դէպ՝ սպանանել զթագաւորն Հայոց զՊապ: Եւ եղև ՚ի դիպան ժամանակի իբրև գիտացին Տէրէնդն և Ադէն զօրավարքն զօրացն Յունաց՝ թէ միայն է թագաւորն Հայոց Պապ, և ամենայն մեծաւ մեծքն և զօրքն Հայոց չէին անդ, և էր թագաւորն Հայոց Պապ բանակեալ ՚ի դաշտին ՚ի Բագրաւանդ գաւառի ՚ի խու անուն տեղւոյն, և բանակ զօրացն Յունաց բանակեալ էր անդէն մօտ առ բանակին Հայոց արքային. ապա զօրավարն Յունաց հաց մեծապէս գործեալ՝ յընթրիս հրաւիրեալ կոչեցին զմեծ թագաւորն Հայոց զՊապ մեծապէս ըստ արժանաւորութեան նորա, որպէս օրէն էր զայր թագաւոր ՚ի հաց մեծ կոչել. և առնէին կազմութիւն պատրաստութեան:

Եւ եկեալ թագաւորն Պապ յընթրիս, մտեալ բազմեցաւ յուտել և յըմբել: Եւ իբրև մտանէր արքայն ՚ի խորանն Տէրէնդի զօրավարին Յունաց, և լէգէան սպարակիր հետեակն վահան ՚ի ձեռն, սակուր զգօտուոյ, շուրջ ՚ի ներքոյ զօրմովք խորանին պատեալ

պսակէին. սոյնպէս և արտաքոյ կազմէին 'ի ներքոյ կուռ վառեալք, և 'ի վերոյ հանդերձ զգեցեալք պատրաստէին: Իսկ թագաւորն Պապ համարէր 'ի միտս իւր թէ 'ի պատիւ ինչ նորա զայն առնիցեն: Եւ մինչ դեռ յընթրինս¹ ուտէր, սակրաւոր զօրքն 'ի թիկանց կուսէ նորա կարգեալք պսակեալք կային շուրջ զնովաւ յամենայն կուսէ: Իբրև ընդ գինիս մտին, որպէս զառաջին ուրախութեանցն նուագն մատուցին արքային Պապայ, և առ հասարակ թմբկահարք և սրնգահարք քնարահարք և փողահարք իւրաքանչիւր արուեստօք պէսպէս ձայնիւք բարբառեցան: Եւ վահանաւոր լեգէոնին հրաման ետուն. և մինչ դեռ թագաւորն Պապ զուրախութեան գինին ունէր 'ի մատունս իւր, և նայէր ընդ պէսպէս ամբօխ գուսանացն, ահեակ ձեռամբն յարմուկն՝ յոր² յեցեալ բազմեալ էր՝ ունէր տաշտ ոսկի 'ի մատունս իւր, իսկ աջ ձեռնն եղեալ էր 'ի դաստապան նրանին՝ զոր կապեալն էր յաջու ազդերն իւրում, և մինչ դեռ բերանն 'ի բաժակին էր յըմպելն, և աչքն յառաջ կոյս պռցեալ հայէր ընդ պէսպէս ամբօխս գուսանացն, հրաման լինէր ականարկելով զօրացն օրհնաց: Եւ լեգէոն սակրաւորքն երկու 'ի թիկանց կուսէ կային 'ի սպասու ոսկիկմբէ վահանօքն յանկարծօրէն կից 'ի վեր առեալ զսակուրսն, զարկանէին թագաւորին Պապայ. մին կշիռ զուլն հարկանէր սակրաւն, և միւսըն և սակրաւորն զաջ թաթ ձեռինն՝ որ կայր 'ի վերոյ դաստապանի նրանին՝ հարկանէր, կտրէր և 'ի բաց ընդենոյր: Անդէն 'ի բերանս տապալէր թագաւորն Պապ. և գինին տաշտիւն և արիւնն պարանոցին նովաւ հանդերձ 'ի վերայ բաժակալ սկրտեղն անկանէր առ հասարակ. և անդէն սատակէր թագաւորն Պապ: Ընդ շփոթելոյ տաճարին խռովութեան՝ Պնէլ տէր գաւառին Անձևացեաց յօտն կացեալ յիւրմէ բազմականէն, հանեալ զիւր սուսերն՝ հարկանէր զմի 'ի լեգէոնաց անդի սպանանէր, յայնցանէ՝

¹ Յերկուս օրինակս ընթին ուրիշ:

² Օրինակ մի յորի:

որ հարին զԹագաւորն: Ապա Տէրէնդ զօրավարին Յունաց զիւր սուսերն հանեալ ածէր, տարակաց 'ի գլխոյն Գնեւոյ զսկաւառակն գլխոյն 'ի վերայ աչացն 'ի բաց ընդենոյր: Եւ այլ ինչ ոք ոչ կարաց յանդըգնել ասել ինչ ընդ նոսա և ոչ ինչ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Գ .

Յաղագս որ ինչ խորհեցան 'ի յետոյ իշխանքն Հայոց, ապա անցին կացին լուռ:

Եւ ժողովեցան եկին ամենայն իշխանքն Հայոց մեծամեծք 'ի մի վայր 'ի միասին, և Մուշեղ սպարապետն, և Հայր մարդպետ, և ամենայն իշխանքն ասէին. Զի՞նչ արասցուք կամ զի՞նչ գործեսցուք, խնդրեսցուք զվրէժ Թագաւորին մերոյ, թէ ոչ: Եւ ապա հաստատեցաւ այս բան 'ի խորհրդեանն, և ասեն. Ոչ կարեմք հեթանոսաց 'ի պարսկաց 'ի ծառայութիւն մտանել, և թշնամի առնել զԹագաւորն Յունաց. և ոչ զերկոսեան թշնամի առնել, և ոչ առանց միոյ թիկանց կարեմք կեալ: Ապա եկաց այս բան 'ի խորհրդին, թէ զի՞նչ եղև՝ ահա եղև, թող ծառայեսցուք Թագաւորին Յունաց. կացցուք 'ի հնազանդութեան իշխանութեան Թագաւորութեանն Յունաց. զիարդ և կամք իցեն Թագաւորութեանն Յունաց, արասցեն մեզ: Եւ ոչ ինչ արկին 'ի միտ, կամ վրէժ խնդրել, կամ այլ ազգ ինչ իրս առնել. այլ անցին կացին լուռ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Գ .

Յաղագս Թագաւորելոյն Վարազդատայ երկրին Հայոց յետ Պապայ:

Եւ եղև յետ մահուն Պապայ Թագաւորին Հայոց, Թագաւորեցոյց Թագաւորն Յունաց զՎարազդատոմն 'ի նմին տոհմէն արշակունի 'ի վերայ աշխարհին

Հայոց: Եկն բազում շքով եմուտ յերկիրն Հայոց, և Թագաւորեաց յերկրին Հայոց: Եւ էր նա մանուկ յաւուրց, լի արութեամբ, կորովի ձեռօք, քաջ սրտիւ, և 'ի մտաց Թեթեւ, մանգաբարոյ տղայահասն՝ արմանկամիտ: Բայց սակայն իբրեւ տեսին զնա, ժողովեցան առ նա ամենայն ազգք Հայոց մեծամեծք նախարարք, և կամեցեալ խնդացին զԹագաւորեալն նորա 'ի վերայ իւրեանց:

Եւ սպարապետն Հայոց Մուշեղ առաջնորդէր Հայոց. և զգուշանայր զսահմանօքն Հայոց, որպէս տվոր էր կարգել զաշխարհ մեծապէս. և խրատ բարեաց Թագաւորին մանկանն վարազդատայ մատուցանէր: Եւ հոգայր հանապաղ վասն Թագաւորութեան աշխարհին Հայոց, և զհարդ կամ որպէս շէն լինել մարթասցէ. և հանապաղ երկս արկանէր բարեխորհուրդն, զի հաստատուն կալ կարասցէ Թագաւորութիւնն: Խորհէր ևս ընդ իշխանսն Յունաց, և նոքօք ընդ կայսերն, Թէ պարտ է նոցա քաղաք մի շինել յերկրին Հայոց. 'ի մի մի գաւառն, որ մին մի քաղաքս, որ երկուս երկուս ամուր պարըս պաւորս զօրանիստս հաստատել ընդ ամենայն երկիրն Հայոց, մինչև 'ի Փանծակ սահման երկիրն, որ Պարսից կուսէ էր, Հայոց սահման էր. և զամենայն ազատսն Հայոց կայսերական Թոշակօքն զինուորել. սոյնպէս և զօրաց երկրին Հայոց, զի այսպէս ամենայն զգուշութիւն լիցի առ 'ի Թշնամեաց իւրեանց 'ի զօրացն Պարսից: Եւ Թագաւորն Յունաց յանձին ունէր մեծաւ խնդութեամբ առնել զայս. զի այսու ամենայնիւ աշխարհն հաստատուն լիցի և անշարժ 'ի նմանէն, զի մի կարասցէ Թագաւորն Պարսից յիւր վտարել զաշխարհն Հայոց:

Գ Լ ՈՒԽ Լ Ե.

Յողագո թէ որպէս 'ի բանս չարախորհուրդս և տնմիտ մարդկան ելեալ թագաւորն Հայոց Վարազդատ, զգորավարն Հայոց Մուշեղ սպանանէր:

Այլ իբրեւ տեսանէին զթագաւորն Հայոց Վարազդատ մեծ նախարարքն Հայոց՝ թէ մանուկ բանս երթուկ է, զչար 'ի բարոյ որոշել չգիտէ, սկսան այնուհետեւ ըստ կամաց իւրեանց վարել զթագաւորն. որպէս և կամէին, բանիւք իւրեանց տանէին և բերէին գնա: Նա առաւել ունկն դնէր մանկտոյն՝ որ 'ի տիոց հասակակիցք էին նորա, առաւել քան զծերոցն իմաստնոց՝ որք կարող էին զօգտակար խրատն մատուցանել նմա:

Այլ Բատ, որ նահապետն էր ազգին Սահռունեաց տոհմին, դայեակ սնուցիչ թագաւորին Վարազդատայ, կամեցաւ նա զգործ զօրավարութեան սպարապետութեանն Մուշեղայ յինքն յափշտակել 'ի նմանէ: Վասն այսորիկ սկսաւ քսիս մատուցանել զնմանէն առ թագաւորին Վարազդատայ առ իւրում սանուն, և ասել՝ թէ 'ի սկզբան 'ի նախնեացն հետէ զձեր արշակունեաց տոհմին մամիկոնէից է կորուսեալ, զի հակառակորդք ձեր դոքա լեալ են 'ի բնէ անտի. և համակ զերկիրս Հայոց դոցա է կերեալ, մանաւանդ Մուշեղի. մանաւանդ զի այր չար է և նենգաւոր: Զի սիրելի է թշնամեաց ձերոց, և ատելի սիրելեաց ձերոց. և համակ ընդ ձեզ նենգաւ է գնացեալ, երկմտութեամբ և դժխեմութեամբ: Զի ոչ այն Մուշեղ է, որ 'ի թագաւորութեան ժամանակ Պապայ 'ի պատերազմունսն Պարսից քանիցս անգամ ձեռնահաս եղև սպանանել զՇապուհ արքայն Պարսից, և ոչ եսպան, այլ արձակեաց զթշնամին. և երբեմն զկանայս Շապհոյ թագաւորին 'ի

բուռն էարկ, և խնամոտ գթով ժանուարօք արձա-
կեաց զնոսա զհետ Շապհոյ: Ո՛չ այդ այն Մուշեղն
է, որ զՈւռնայր արքայ Աղուանից 'ի բուռն էարկ,
և սպանանել ոչ կամեցաւ, այլ արձակեաց զթշնա-
մին: Ո՛չ այդ այն Մուշեղն է, զի զարքայն Պապ
հրամանաւ դորա և դորին խորհրդովդ զօրա-
վարքն Յունաց սպանին. զի դա ոխացոյց և գրգռեաց
զարքայն Յունաց 'ի վերայ Թագաւորին Պապայ,
մինչև ետ սպանանել: Այլ արժան է մեռանել 'ի
ձեռաց քոց, և չէ պարտ կեալ դմա. այլ Թէ ոչ
աճապարեսցես, արքայ, այժմ զհայ երկիրս խորհի
լնուլ քաղաքօք, և զօրանիստ առնէ բնակութեան
զօրացն Յունաց: Եւ այնուհետեւ կամ Թագաւորն
Յունաց հանէ 'իքէն զԹագաւորութիւնս Հայոց, կամ
այս Մուշեղ սպանանէ, և ինքն Թագաւորէ: Եւ
այսպիսի բանիւք գաղտնի հանապազ զԹագաւորն
գրգռէին, մինչև հաւանեցաւ ըստ կամաց նոցա զսպա-
րապետն զզօրավարն Հայոց սպանանել:

Ապա խորհուրդ արարին, Թէ որպէս ըմբռնել կա-
րասցեն զնա. քանզի մեծապէս երկնչէին 'ի նմանէն:
Թէ զգայ, ասեն, մեծ պատերազմ առնէ. և ոչ ոք
կարէ զդէմ քաջութեան նորա ունել, բայց հնարիւք
մեքենաւորութեամբ ինչ լինիցի հնար: Այսպէս սպա-
սէին նմա: Եւ եղև յաւուր միով հրաման ետ Վա-
րազդատ արքայ Հայոց ընթրիս մեծ գործել և մեծ
պատրաստութիւն առնել. և կոչել հրամայեաց յըն-
թրիսն զամենայն աւագս պատուականս և զմեծամեծս,
և զզօրավարն Իֆուշեղ: Պատրաստեաց Վարազդատ
արս ընտիրս հօրս, զօրեղք, զի կազմ կայցեն գոր-
ծոյն, հարկանել յանկարծօրէն յանպատրաստից յե-
ղակարծումն ժամու 'ի վերայ Մուշեղի: Զնոսա քաջ
ուրախ առնէր մեծապէս, և շատ գինի տայր ըմպել,
և բազում առնէր զբօսումն ուրախութեան: Արքայն
Վարազդատ տայր նշանս յառաջագոյն այնոցիկ, զոր
էր սպանօղն պատրաստեալ, եթէ յորժամ գիտիցես՝
Թէ քաջ արբեալ իցէ, և զմտօք զառանցեալ յարբե-
ցութենէ սպարապետն Մուշեղ, ես յարուցեալ
իբրև 'ի ճեմիչն երթալոյ պատճառաւ, և դուք պա-

տեսչիք զնովաւ: Եւ եղև իբրև անցին զառանցին 'ի գինւոյն՝ ըստ չափ անցանելով, և Թագաւորն վարադրատ պահէր զանձն 'ի գինւոյն. իբրև գիտաց վարադրատ՝ Թէ արդ յարբեցուծ ենէ մտաց ինչ չգգան՝, ինքն յարուցեալ իբրև յապարահէ զանց առնելոյ պատճառաւ, և աւագանին ամենայն բազմականացն յոտն կացին առ հասարակ, իբրև նմա պատիւ ինչ առնել: Եւ յանկարծ արքն, որոց էր տուեալ հրաման, երկոտասան այր կից զոյգ զկնի կողմանէ զնմանէ բռնուն հարկանէին, վեց այր 'ի մի բազուկն Մուշեղի, և վեց այր 'ի միւս բազուկն: Եւ ընդ ոտն կալ Թագաւորին, նայեցեալ ընդ նա՝ եթէ այս ընդէր է՝ և Թագաւորին պատախանի տուեալ, ասէ. Երթ առ Պապ արքայ, հարց և տես՝ Թէ ընդէր է այդ: Եւ Թագաւորն 'ի դուրս կոյս գնացեալ ելանէր, և ասէ Մուշեղ. Ի վերայ բազում իմոց վաստակոցն արեան և քրտան, և սլաքօքն զքիրտն ջնջելոյ, այս հատուցումն եղև ինձ: Բայց իբրև եհաս ինձ մահս, Թէ 'ի վերայ ձիոյ դիպեալ էր....: Զայս միայն բանս ժամանեաց ասել, և այլ ոչ ինչ ոչ: Եւ անդէն Բատ Սահուռնի, դայեակն արքային վարադրատայ, զնրանն՝ զօր յիւրում ազդերն ունէր՝ հանեալ, անցոյց ընդ փողս զօրավարին Մուշեղի. և անդէն 'ի բաց եհատ զգլուխ նորա: Եւ բարձին զնա, և տարան զմարմին նորա 'ի գեւղն իւր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Զ.

Յաղագս անմտութեան կործնաց ընդանեացն Մուշեղի, և այլ մարդկանն:

Եւ եղև իբրև տարան զմարմինն սպարապետին Մուշեղի 'ի տուն իւր առ ընտանիս իւր, ոչ հաւատային ընդանիք նորա մահուն նորա, Թէպէտ և տե-

1. Յամենայն օրինակս հոգի իւր զգան:

սանէին զգլուխ նորուն զատ 'ի մարմնոյն անտի: Զի ասէին. Դորա յանթիւ ճակատ մտեալ էր, և վէր երբէք չէր առեալ. ոչ նետ մի դիպեցաւ երբէք, և ոչ այլոց զինու խոցեալ է զդա: Իսկ կէսք յառնելոյ ակն ունէին նմա. մինչև զգլուխն անդէն 'ի կոճեղն կարեալ կցեցին, և հանին եղին 'ի տանիսն աշտարակի միոյ, ասէին՝ Թէ վասն զի այր քաջ էր, Աւելզք իջանեն և յարուցանեն զդա: Պահապան կային, և ակն ունէին յառնելոյ մինչև նեխեցաւ մարմինն: Ապա իջուցին յաշտարակէ անտի, և լացին Թաղեցին զնա որպէս օրէն էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Է.

Յազաֆա գալոյն Մանուէլի 'ի գերութենէ Պարսից, և խնդրելոյ զլիւծն Մուշեղի, և հալածելոյ զԹաֆաւորն Վարազդատ յերկրէն Հայոց, և յինքն ունեւոյ զերկիրն Հայոց:

Ապա կացոյց Թաֆաւորն Վարազդատ 'ի գործ զօրավարութեան սպարապետութեանն զԲատ նահապետն Սահառունեաց տոհմին, որ էր իւր դայեակ, բանսարկու քսուն սպանօղն Մուշեղի. Եւ էր նա սպարապետ փոխանակ նորա զօրավար ամենայն Հայոց: Եւ ազգին մամիկոնեան տոհմին տանուտէր նահապետ կացոյց Թաֆաւորն, Վաչէ անուն 'ի նմին տոհմէ:

Յայնմ ժամանակի դարձան 'ի գերութենէն եկին 'ի Պարսից, զոր տարեալ էր Շապհոյ արքային, որք երկու եղբարք 'ի մամիկոնեան տոհմէն. անուն միումն Մանուէլ, և անուն երկրորդին Կոմս¹: Քանզի զայն ժամանակաւ Թաֆաւորին Պարսից սասանականին տուեալ էր պատերազմ ընդ մեծ Թաֆաւորին Քուշանայ ընդ արշակունոյն, որ նստէր 'ի Բաղճ քաղաքին: Եւ իբրեւ երթային զօրքն Պարսից 'ի Քուշանացն պատերազմն, ապա և զմարդիկ գերութեանն

1. Յամենայն օրինակս Կոմս. ուղղեցաք ըստ յաջորդացն:

որ 'ի Հայոցն էին Թագաւորին Պարսից՝ յղէր 'ի պատերազմ ընդ իւր զօրսն. և Մանուէլս այս երթայր ընդ նոսա հանդերձ եղբարքն իւրով Կոմսիւ: Եւ իբրեւ եղեն խառնորդք երկոցունց գնդացն ընդ միմեանս, ապա 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից յերեսաց զօրացն Քուշանաց. դարձան 'ի փախուստ անհնարին հարուածովք, հասին 'ի վերայ զօրացն Պարսից. զի ոչ մի 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէին 'ի զօրացն Պարսից, բանքեր անգամ ոչ ապրէր. բայց Մանուէլ որդի Արտաշինայ 'ի մամիկոնեան 'ի տոհմէն, հանդերձ եղբարքն իւրով Կոմսիւ, բազում քաջութիւնս կատարեալ 'ի նմին ճակատուն, սակայն հետիոտս ապրէին: Եւ գային յամենայն զօրացն Պարսիցն սօքա միայն հասանէին առ Թագաւորն Պարսից ողջ ապրեալք, և բազում քաջութիւնս կատարեալ:

Սակայն Թագաւորին Պարսից բազում տրտմութիւն լինէր յաղագս իւրոյ զօրացն կոտորածոյն. սակայն և զայնու զայրացեալ զակատէր, զի զնոսա միայն տեսանէր ողջ եկեալ յամենայն զօրացն իւրոց: Ցասուցեալ ընդ նոսա, այսին արարեալ, հալածեաց յիւրոց սահմանացն. արձակեաց զնոսա յերկիրն իւրեանց: Եւ գնացեալք գային դէմ յանդիման յիւրեանց երկիրն արարեալ: Եւ էին հետիոտք երկօքին եղբարքն. և էին երկոցեան մեծք անհեղեղք, երկոցեան անձնեայք որպէս սկայազունք: Մինչ դեռ գային 'ի ճանապարհի, ոչ կարէր Մանուէլն գնալ, զի ոտիւքն ցաւած էր. ապա Կոմս եղբայր իւր ըստանձնեալ առեալ բառնայր, և տասն տասն խրատախ բերէր ըստ անձին զայնչափ այրն զանհեղեղ զանարի. եկն երբեք յերկիրս Հայոց: Եւ եղև իբրև եկն եհաս յերկիրն Հայոց Մանուէլ եղբարքն իւրով Կոմսիւ հանդերձ, իբրև ետես զնա Վաչէն՝ որ յառաջն էր լեալ նահապետ, մինչ չև եկեալ էր 'ի նա՝ ետցնա զպատիւ իշխանութեանն, զոր առեալ էր 'ի Թագաւորէն Վարազդատայ. Քանզի նա էր երէց յազգին, և Մանուէլն ունէր զնահապետութեան ազգին տանուտէրութեան պատուին. և Վաչէն լինէր երկրորդ:

Իսկ յորժամ եհաս եկաց Մանուէլն 'ի փառս տէրութեան իւրոյ, նախ առանց հրամանի թագաւորին Վարազդատայ յինքն յափշտակեաց զգորավարութեանն զսպարապետութիւնն. զի այն ինչ որ իւրոց նախնեացն 'ի բնէն կալեալ էր 'ի սկզբանէ, զոր արքայն Վարազդատ շնորհ առնէր իւրում դայեկին Բատայ, զայն Մանուէլ յինքն հանեալ ունէր զիշխանութիւնն: Եղև յետ այսորիկ, պատգամ յղէր սպարապետն Հայոց Մանուէլ առ թագաւորն Վարազդատ, և ասէր՝ թէ փոխանակ ամենայն ազգին մերոյ վաստակոցն, զոր 'ի նախնեացն 'ի հնոց ժամանակաց հետէ միամտութեամբ առ ձեզ արշակունիս վաստակեալ եմք, և եղեալ զանձինս մեր 'ի վերայ ձեր կեցեալ և մեռեալ եմք 'ի վերայ ձեր, ամենայն նախնիքն մեր առաջինքն անկան 'ի պատերազմունս 'ի վերայ ձեր, Վասակ հայր Մուշեղի կորեալ 'ի վերայ Արշակայ արքայի, և մեք հանապազ վաստակեալ և աշխատեալ եմք 'ի վերայ թագաւորութեան ազգիդ ձերոյ, և փոխանակ կեանս առնելոյ ընդ վաստակոցն, արդ որք 'ի թշնամեացն մեռան, որք մնացին՝ զայն դուք արշակունիքդ կոտորեցիք: Արդ Մուշեղ այր քաջ եղբայր իմ, որ 'ի վերայ ձեր մաշեաց զանձն իւր 'ի մանկութենէ իւրմէ, վանեաց կոտորեաց զթշնամիս ձեր, և ոչ կարացին թշնամիքն սպանանել, դու կալար 'ի բազմականի խեղդեցեր զնա: Նա դու չես իսկ արշակունի, այլ 'ի պոռնկութենէ եղեալ ես որդի. վասն այդորիկ ոչ ծանեար զվաստակաւորսն արշակունեաց: Նա մեք չեմք իսկ լեալ ձեր ծառայք, այլ ընկերք ձեր և 'ի վերոյ քան զձեզ. զի մեր նախնիքն լեալ էին թագաւորք աշխարհին Ճենաց, և վասն եղբարց իւրեանց գրգռութանն, զի արիւն մեծ անկեալ է 'ի վերայ, վասն այնր եմք քնացեալք. և վասն բարւոյ հանգստի գտանելոյ՝ եկեալ դադարեալ եմք: Առաջին թագաւորքն արշակունիք, որք գիտէինն զմեզ ոչ էպք կամ ուստի էպք. այլ զի դու քանզի չես արշակունի, գնա յաշխարհէս, և մի մեռանիր 'ի ձեռաց իմոց:

Իսկ Վարազդատ թագաւորն պատգամ յղէր պա-

տաս/իսանոյն առ զօրավարն Մանուէլ, և ասէր. Եւ քան զի չեմ արշակունի, զի եդի զԹագ նախնեաց իմոց արշակունեացն, և կալայ զաշխարհ առաջնոց իմոց, և խնդրեցի զվրէժ հօրեղբօրն իմոյ Պապայ 'ի չարագործ յեղբօրէն քումմէ 'ի Մուշեղայ, բայց զի դու չես յաշխարհէս յայսմանէ, զի քեզէն իսկ ասացեր բաս յերկրէն յաշխարհէն ձենաց եմք լեալք Թագաւորք 'ի բնութենէ, և այսր պանդուխտք եմք եկեալք, արդ ըստ օրինակի եղբօրն քո մի մեռանիր: Զի իմ, առ բարերարութեան իմոյ, արձակեալ լիցի զքեզ երթ գնա յերկիրն ձենաց, անդ կեաց, և անդէն Թագաւորեսջիր յերկրին քում: Ապա Թէ ոչ կամիցիս գնալ, մեռանիս 'ի ձեռաց իմոց որպէս և Մուշեղն մեռաւ:

Իսկ յորժամ բազում անգամ երթեալք եկեալք պատգամաւորք՝ բազում խոտագոյն քան զխոտագոյն բանս կսկծանաց առ միմեանս յղէին, և յետ այսորիկ ժամադիր միմեանց լինէին՝ պատերազմաւ զմիմեանս տեսանել: Իսկ 'ի հասեալ 'ի ժամադիր ժամուն, եկեալ տային ընդ միմեանս պատերազմ: Եւ Թագաւորն Վարազդատ առնոյր զզօրն իւրոյ բանակին, և գնայր հասանէր 'ի տեղի ճակատուն, վառեալ կազմեալ պատրաստեալ 'ի պատերազմ: Սոյնպէս և սա պատրաստագոյն քան զնոսա: Եւ Մանուէլ սպարապետն հասանէր իւրով գնդաւն 'ի նոյն տեղի. և 'ի դաշտին Լարնոյ լինէին խառնուրդք երկոցունց գնդացն ընդ միմեանս բախելոցն:

Թագաւորն Վարազդատ և սպարապետն Մանուէլ զնիզակս առեալ, միմեանց յարձակեալ ախոյեանք ելանէին: Իբրև զաչս 'ի վեր ամբառնայր արքայն Վարազդատ, և նայէր ընդ գալն իւր և տեսանէր զսպարապետն Մանուէլն, 'ի մեծութենէն հասակին և 'ի շքեղութենէ անձինն և յամրակուռ յերկաթապատ յոտիցն մինչև ցգլուխն առ հասարակ յանվթար զինէն, 'ի հաստամետ յանձնէն, և 'ի հաստատուն երիվարէն և յասպազէն՝ վառելոյն

1. Յամենայն օրինակս յապալէն:

յանշարժ սպառազինէն, համարեցաւ կռուեաց զնա 'ի միտս իւր իբրեւ զԵառն մի բարձր զանմատոյց: Սակայն ածեալ զմահ ընդ միտս, յարձակեցաւ. զի այնուհետեւ չունէր ակն անձինն ապրելոյ: Սակայն զի մանուկ մարդ էր արքայն Վարազդատ, իբրեւ ետես զնա այնպէս՝ զի չէր ինչ կռուոյ տեղեակ, էած զմտաւ թէ 'ի զրահսն ոչ ինչ կարիցէ նիզակ գործել, առ ձեռաց կորովութիւնն զնիզակն ընդ բերան արկանէր զօրավարին Մանուէլի: Իսկ Մանուէլ բուռն հարկանէր զնիզակէն. հանեալ 'ի նմանէ զնիզակատէգն՝ ընդ իւր թուրծն հանէր, և բազում զիւր թափէր զատամունսն, զնիզակն յինքն հանէր յարքայէն:

Եւ արքայն Վարազդատ 'ի փախուստ դառնայր յերեսաց զօրավարին Մանուէլի. և անդէն Մանուէլ զտէգ նիզակին 'ի ձեռինն կալեալ, և նիզակաւն 'ի կառափն մատուցեալ ծեծէր զարքայն Վարազդատ. այնպէս տանէր իբրեւ ասպարէզս չորս: Եւ անդէն որդիքն՝ Մանուէլի յարձակեցան մէն մի նիզակ 'ի ձեռն, Հմայեակն և Արտաշէսն, սպանանել զարքայն: Ինքն իսկ Մանուէլ աղաղակէր զկնի որդւոցն իւրոց, և ասէր. Ա՛յ մի լինիք տիրասպանութ: Եւ նոցա լուեալ զձայն հօրն, վաղվաղակի արագ արագ դառնային 'ի նմանէ. և 'ի պարտութիւն մատնեցաւ այն օր գունդն արքունական ասաջի մանուէլեան գնդին:

Ոչ ինչ այնուհետեւ սակաւ սպանեալք անկանէին ընդ երեսս դաշտին, բազում խոցք և խեղք վիրաւորք. և բազում նախարարք սատակեցան. բազում փախստեայք հալածականք լինէին: Մինչ դեռ գունդըն մանուէլեան էին զկնի փախստեիցն, և գայր հասանէր Համազասպեան սեպուհ մ' 'ի մամիկոնեան տոհմէն, անցանէր առ անկելովք դիակամքն և առ խոց վիրաւորօքն պատերազմին. և ընդ նիսին ընկեցեալ էր և զՔարեգին, տէր գաւառին ուրտունեաց. բայց ողջ կայր, զի ոչ խոց էր և ոչ փնասեալ ինչ: Այս Քարեգին փեսայ լեալ էր յառաջ նորին Համազասպի, զքոյր նորին Համազասպուհի անուն ունէր կին: Եւ իբրեւ եկն թագաւորն Շապուհ յեր-

կիրն Հայոց, սա եթող զկիրն իւր և փախեալ։ Ապա տարան զՀամազասպունհի յերկիրն Տոսպաց, 'ի քաղաքն 'ի Վան։ Հանեալ կախեցին զնա պարսիկքն զբարձր աշտարակացն՝ որ կայր 'ի վերայ քարանձաւին, 'ի կախաղանի սպանին զնա։

Իսկ յայնմ աւուր իբրև անկեալ կայր այն Գարեգին 'ի մէջ անկելոցն, եկն Համազասպ աներ նորուն անցանել առ նոքօք։ Աղաղակեաց Գարեգինն, և ասէ։ Տէր Համազասպեան, և զիս տես։ Տրաման տուր նոցա մատուցանել, թող հեծայց։ Եւ ասէ ցնա Համազասպեան։ Ո՞վ ես դու։ Եւ ասէ։ Ես եմ Գարեգին ուրտունի։ Եւ ետ Տրաման Համազասպեան վահանաւորացն, որ ընդ նմա էին, ասէ։ Իջէք և դիք զվահանսդ 'ի վերայ նորա, և պահեցէք։ Եւ ինքն էանց։ ապա իջին վահանաւորքն եղեալք զվահանսն 'ի վերայ, և կային պահէին ըստ Տրամանի տուելոյն։

Ապա յետ այսորիկ գայր Դանուն ոմն գամապետ սպարաւիրացն՝ Գնդին մանուէլեան զօրացն։ Ետես զի իջեալ էին վահանաւորք 'ի վերայ, և զԳարեգինն պահէին, եհարց ցնոսա՝ թէ ո՞վ է այդ, և դուք Տրամ 'իջեալ կայք յայդմ տեղուջ։ Ասեն նոքա՝ թէ սա Գարեգին ընտունեաց տէր է։ և մեզ Տրաման ետ Համազասպեան, իջանել պահել զսա։ Եւ մեծաւ ցասմամբ զայրանալով՝ 'ի բարկութիւն մեծ բորբոքէր Դանունն, և ասէր։ Արդ ուրեմն վերստին կամի Համազասպեան զսա իւր փեսայ առնել։ և զՀամազասպունհի զքոյր իւր տալ սմա կնութեան։ Վասն այսորիկ սնխայեաց 'ի դա, պահել Տրամայէր։ Եւ անդէն ոտն ածեալ էջ 'ի ձիոյն, եհան զթուրն, մատուցեալ 'ի նա՝ պատառ պատառ կոտորեալ, անդէն ցրեալ սատակեաց զնա։

Իսկ այլ զօրքն ամենայն դեռ գային 'ի կոտորածոյն, զբազումն ձերբակալ արարեալ և կալեալ ածէին։ Եւ զԲատն, արքային Վարազդատայ զքսուն, զըս-

1 Ի հինգ օրինակս գամապետ պախաւոյն. յերկուս այլ՝ գամապետ պախաւոյն. մեզ այսպէս ուղղելի գտանեալ։

պանօղն Մուշեղի, կալեալ իւր որդւոյն առաջի սպարապետին Մանուէլի, և զայլս՝ որք միանգամայն գործոց սատարն լեալ էին՝ ըմբռնէին զամենեւեմն, առ նա ածէին, Եւ մեծաւ դատաստանօք դատեցաւ զանօրէնն Բատ սպարապետն Մանուէլ, Բայց նախ յանդիման նմա հրամայէր փողոտել զորդին նորա, ապա յետոյ զնա գլխատել. և զայլն կոտորեաց ըստ նմին օրինակի: Եւ զԹագաւորն Վարդգէստ հալածեցին 'ի յերկրէն 'ի սահմանացն Հայոց, չոգաւ գնաց 'ի յերկիրն Յունաց. անդ եկաց որչափ և եկեաց, և անդէն մեռաւ:

Եւ սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ նուաճեաց զաշխարհս, և զամենայն մեծամեծս և զնախարարսն Հայոց առ ինքն ժողովէր, և էր նա առաջնորդ և գլուխ նոցա. և վարէր զիւր իշխանութիւնն, և տայր հրաման աշխարհի փոխանակ Թագաւորի. և ունէր զաշխարհ 'ի շինութեան, Եւ զկիսն Պապայ արքայի զԶարմանդուխտ տիկին, հանդերձ որդւովք արշակունովք, առեալ զնոսա՝ 'ի տեղի Թագաւորի կալեալ 'ի պատիւ շրջեցուցանէր: Մեծաւ իմաստութեամբ և բազում յաջողութեամբ աշխարհին Հայոց մեծապէս առաջնորդէր, որչափ եկաց ժամանակս: Բայց անուանք պատանեկացն արշակունեացն, անուն երիցուն՝ Արշակ, և կրտսերուն՝ Վարդապ, Զնոսա առեալ Մանուէլն սպարապետն իբրեւ զսան սնուցանէր, և զմայրն նոցա զԶարմանդուխտ 'ի մեծի շքի տիկնութեան պատուէր: Բայց յորժամ տեսանէր Մանուէլն զոր ինչ գործեացն ընդդէմ էր հրամանաց Թագաւորին Յունաց, ածեալ զմտաւ իւրով՝ Թէ արժան է նմա գէթ զմի ոք Թիկունս առնել նմա, ապա խորհեցան խորհուրդ ընդ տիկնոջն, և կամեցաւ Թիկունս առնել զարքայն Յունաց:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Ը .

Յաղագս էթէ զիսրդ սպարապետն Հայոց Մանուէլ, հանգերձ ամենայն աշխարհաւն Հայոց, ձեռն ետ 'ի Թագաւորն Պարսից . և մարզպան և աշխարհակալ աշխարհին Հայոց զառաջինն ած 'ի Թագաւորէն Պարսից զՍուրէն, և մեծաւ պարգեւօք մեծարեցաւ 'ի նմանէ . և թէ որպէս յետոյ խորամանկութեամբ Մերուժանայ արծրունւոյ եղև ապստամբութիւն, և պատերազմունք յուղեցան :

Ապա յետ այսորիկ առաքեցին Զարմանդուխտ տիկինն Հայոց և սպարապետն Մանուէլ զԳարջոյլ Մաղխազ, և ընդ նմա զբազումն 'ի նախարարացն Հայոց, հրովարտակօք ընծայիւք և պատարագօք առ Թագաւորն Պարսից, զի 'ի նա ձեռս տայցեն և զնա պաշտիցեն, և նմա միամտութեամբ ծառայեսցեն, և տայցեն նմա զաշխարհս Հայոց : Եւ չոգան հասին Գարջոյլն, և որք ընդ նմայն էին, 'ի դուռն Թագաւորին Պարսից . մատուցին նմա զհրովարտական զտիկնոջն և զսպարապետին Հայոց, և ետուն նմա զյղեալ պատգամն հնազանդութեան : Եւ յորժամ ետես զնոսա Թագաւորն Պարսից, մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ զնոսա, և մեծապէս մեծարանօք պատուեաց զնոսա, և մեծաւ պարգեւաւ առնէր զԳարջոյլն :

Եւ ընդ նմա առաքէր յերկիրն Հայոց զՍուրէն պարսիկ մի ճոխ 'ի նախարարացն իւրոց . և ընդ նմա յղեաց տանն հազար հեծեալս վառեալս սպառազէնս, զի երթիցէ Սուրէն յաշխարհս Հայոց 'ի Թիկունս օգնականութեան զօրավարին Մանուէլի, և պահել 'ի Թշնամեաց զտիկինն զԶարմանդուխտ : Եւ ետ Թագաւորն Պարսից տանել 'ի ձեռն Սուրենայ Թագ և պատմուճան, և զվառ Թագաւորացն տիկնոջն Զարմանդրխտոյ, և Թագս մանկանցն որդւոցն երկուցունց Արշակայ և Վաղարշակայն : Զսոյն և սպարապետին Մանուէլի սոյնպէս ետ տանել զԹագաւորական պատմուճանն, սամոյր մ' և զգլխոյ պատիւ գարգ-

մանակ ոսկի արծաթ, ու 'ի պատիւ գլխոյ 'ի վերայ
բազաթանն 'ի թիկանց արծուոյն՝ հանգոյցք թագի
կապեալ աշխարաւանդ հանգոյց, և լանջաց պատիւ՝
ապիզակ, որպէս օրէնք են ունել թագաւորաց. և
շիկակարմիր խորան, և 'ի վերայ խորանին արծուի
նշան, և սրահակս մեծամեծ և կապուտակ երկնագոյն
հովանոցս: Եւ ոսկի սպաս տաճարին առաքէր սպա-
րապետին Մանուէլի. և տայր նմա յիւրմէ՝ ձեռանէ
իշխանութիւն մեծ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց:

Եւ եկն եհաս Գարջոյն խորխոռունի յեր-
կիրն Հայոց. և էած զՍուրեն պարսիկ, տասն հա-
զարան: Եկին բերին զպարգեւսն տիկնոջն և ման-
կանցնորա. սոյնպէս սպարապետին Մանուէլի ունէին
պարգեւս իւրաքանչիւր աւագացն, և տանուտէրացն
իւրաքանչիւր մեծամեծացն Հայոց: Եւ յորժամ տե-
սանէին զմեծարանսն¹ և զսէր թագաւորին Պարսից,
տիկինն Զարմանդուխտ և սպարապետն զօրավարն
Հայոց Մանուէլ մեծաւ խնդութեամբ մեծարէին
զՍուրենն: Տային զաշխարհն Հայոց 'ի ձեռն Սուրե-
նայ, և հնազանդէին հրամանաց թագաւորին Պար-
սից. և կարգէին թագաւորին Պարսից յաշխարհն
Հայոց հարկս՝ տալ ընծայս և պատարագս: Սոյնպէս
և մարզպանին Սուրենայ հասս և կօշիկս և զպիտոյս²
զուռձկացն. սոյնպէս և տասն հազարացն դարման և
կերակուր ըստ պիտոյիցն: Եւ սրտի մտօք արարին
իւրեանց թիկունս. և տէր գտեալ իւրեանց զարքայն
Պարսից, և կային 'ի ծառայութեան նորա. և ստէպ
ստէպ դեսպանք թագաւորին Պարսից երթային և
գային յերկիրն Հայոց. և մեծապէս զմտերմութիւն
միամտութեանն, որ էրն, ցուցանէին թագաւորին. և
ստէպ առաքէր պարգեւս տիկնոջն Զարմանդատոյն.
սոյնպէս և զօրավարին Հայոց Մանուէլի: Երբ մտե-
րիմ և սիրելի լինէր Մանուէլ թագաւորին Պարսից
և մեծապէս փառաւորեալ աւագանայր 'ի նմանէն:

1 Ի չորս օրինակս ղեթաթանն. 'ի միումն ղեթաթան. մեզ այսպէս
ուղղելի թուեցաւ:

2. Թամնայն օրինակս ղպիպայս ուռձիտն:

Եւ Մերուժանն արծրունի իբրեւ տեսանէր զայն ամենայն փառս աւագութեան, որովք շքեղացոյց զՄանուէլ արքայն Պարսից, զի որպէս զեղեայր կամ զորդի այնպէս պատուեաց զնա. յոյժ նախանձէր նա ընդ փառսն Մանուէլի. և խնդրէր նա հնարս հնարել, հանել զնա յաչաց թագաւորին Պարսից. զի փոխանակ նորա ինքն լիցի սիրելի: Եւ իբրեւ այլ հնարս ինչ ոչ կարէր գտանել դուրս նենգութեանցն առ Պարսիկս, ընդ որ մտցէ, ապա խորհեցաւ նա ընդ միտս իւր զնենգութիւն չար, և կեղծաւորութեամբ իւրով զգործ իւր յառաջացոյց: Զի իբրեւ նա յեցաւ 'ի միամտութիւն զօրավարին Մանուէլի, սկսաւ նախ հպատակութեամբ զմիտսն գողանալ. նախ մտերմութեամբ հաճել զմիտս նորա. ապա զանձն իւր հոգաւ ծու և խնամակալ երեւցուցանէր նմա. ապա եկեալ գուշակութիւն առնէր նմա սուտ 'ի քմաց իւրոց՝ թէ գիտասցիր դու, ժՄանուէլ, զի դեսպան լեալ է յարքայէն Պարսից. յաղագս քո բերեալ ունին հրաման առ Սուրէնն, զի զքեզ կալցին կապեացեն. կամ աստէն յպանցեն, կամ ոտիւք և ձեռքք և պարանոցաւ կապելով մեծաւ զգուշութեամբ տանել առ թագաւորն Պարսից: Արդ դուն գիտա՛, տես խորհեաց ընդ միտս քո թէ զինչ գործեսցես: Եւ եղև յորժամ լուաւ զայս Մանուէլ, կայր զարմացեալ հիացեալ ընդ միտս իւր. և ասէր թէ չիք իմ յանցուցեալ առ պարսիկս, էր աղագաւ զայն առնիցէ ընդ մեզ: Եւ ասէ Մերուժանն Մցանուէլ: Ես ճշգրտեցի և հաստատեցի, զի իրքդ այդ ստոյգ են. ես մեծաւ սիրով և հոգաբարձութեամբ գուշակ եղէքեզ: Իսկ իբրեւ հաւատաց բանին Մերուժանայ Մանուէլն. և կարծեաց 'ի միտս իւր թէ ստոյգ են բանքն այն զոր լուաւ, ապա գունդ կազմեաց, և զօր բազում առ ինքն կուտեաց զօրավարն Հայոց Մանուէլ: Եւ մինչ զեռ խաղաղութեամբ Սուրէնն իւրով բանակաւն բանակեալ էր յանհոգս յանկարծս՝ և աննենգ խաղաղութեամբ, իբրեւ ոչ ինչ գոյր 'ի մէջ

նոցա նենգութիւն դաւաճանութեան ըստ համբաւահան չարագործն Մերուժանայ, յանկարծօրէն յեղակարծումն զօրավարն Հայոց Մանուէլ հասանէր անկանէր 'ի վերայ բանակին Սուրենայ, և զտասն հազարսն զպարսիկսն միանգամայն կոտորէր: Բայց զմարդպան Սուրէնն միաձի արձակէր, շնորհել զարեւն իւր՝ պարգև արարեալ: Եւ զարմացեալ Սուրէն ընդ իրսն ընդ այնոսիկ թէ ընդէր, էր աղաքաւ նա զայս արդեւք գործեաց. և ասէ Մանուէլ ց Սուրէն. Զքեզ վասն բարեկամութեան սիրոյն արձակեալ, ողջանդամ երթի՛ր զճանապարհս քո. այլ ես 'ի պարսկաց 'ի խափս այլ ոչ անկայց: Եւ ինքն Մանուէլ Հայոց զգունդն կազմէր, և զարսն պատրաստէր. և գիտաց այնուհետեւ թէ մեծ թշնամութիւն յարոյց և մեծ զրգռութիւն ընդ թագաւորին Պարսից: Եւ յայնմ հետէ զօրավարն Հայոց Մանուէլ հանդերձ ամենայն գնդաւն զտիկին Զարմանդուխտ զկին թագաւորին Պապայ 'ի գլուխ առեալ, 'ի տեղի թագաւորացն շրջեցուցանէին. և ինքեանք կային 'ի մարտի պատերազմին յաղաքս շինութեան աշխարհին Հայոց յամենայն կողմանց ընդ թշնամիս և ընդ սահմանակիցս, որ շուրջ զիւրեամբք էին, և աւելի զօրքն Պարսից զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. բայց Մերուժանն գնայր անդր առ թագաւորն Պարսից ամբաստան զՄանուէլէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Թ .

Յաղաքս Գումանգ Շապհոյ՝ որ տուաքեցաւ 'ի թագաւորէն Պարսից տալ պատերազմընդ Հայս, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ զօրօք իւրովք հանդերձ:

Ապա թագաւորն Պարսից արձակեաց 'ի վերայ Հայոց զԳումանգ Շապուհ քառասուն և ութ հազարաւ, գալ առնուլ աւերել զերկիրն. և եկին հասին նոքա, մինչև 'ի սահմանսն Հայոց որ յատրպայա,

կան կուսէն էր: Ապա իբրեւ զայն լսէր զօրավարն Հայոց Մանուէլ, և գումարէր զզօրսն իւր ըստ բռնողոյ ժամանակին որչափ և եկն 'ի ձեռն իւր՝ քսան հազար, և ճեպեաց Մանուէլ և եհաս ընդդէմ գրնդին, և արկանէր 'ի սուր զզօրսն Պարսից. և զԳումանդ Շապուհն սպանանէր. և դարձեալ ելանէր մեծաւ յաղթութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ .

Յաղագս Վարազայ թէ որպէս կամ զիարդ առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ իբրեւ զառաջինն:

Ապա յետ այսորիկ Վարազ ոմն զօրավար Թագաւորին Պարսից գայր հասանէր ութուտասն բիւրու յերկիրն Հայոց, տալ պատերազմ ընդ Մանուէլի ընդ սպարապետին, և ընդ ամենայն զնդին Հայոց: Ապա կազմէր պատրաստէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ հեծեալս սպառազէնս տասն հազար, և եկեալ տայր պատերազմ ընդ Վարազայ: Հարկանէր և սատակէր, ջնջէր զնոսա 'ի միջոյ. և գլխովին զՎարազն սպանանէր. Թափէր զկապուտ սաստիկ, զզարդ և զգէն զօրացն, և դառնայր մեծաւ խաղաղութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԽԱ .

Յաղագս Մուկանայ՝ զոր առաքեաց դարձեալ Թագաւորն Պարսից 'ի վերայ երկրին Հայոց և 'ի վերայ Մանուէլի զօրօք բաղմբ, և սատակէր 'ի Մանուէլէ իբրեւ զառաջինն:

Եւ եղև յետ այսր ամենայնի առաքեաց Թագաւորն Պարսից զՄուկանն քառասուն բիւրու 'ի վերայ երկրին Հայոց: Եկն եհաս հանդերձ ամենայն բաղ-

մութեամբ զօրաց իւրոց յերկիրն Հայոց, և էառ զկողմն մի զերկիրն Հայոց. և բանակեալ էր յԱրտանդան դաշտին: Անկանէր 'ի վերայ բանակին Մանուէն 'ի գիշերի, և անդէն առ հասարակ ընդ սուր հանէր զամենեւեան 'ի զակիշն, և զՄըռկանն սպանանէր, և թափէր աւար բազում: և ոչ զմի ոչ ապրեցուցանէր 'ի նոցանէն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Բ.

Յաղագս խաղաղութեան ամս եւթն:

Եւ յետ այսորիկ ամս եւթն, և այլ ոչ ես յաւելին զօրքն Պարսից ժտել ինչ մտանել 'ի սահմանս Հայոց. և եղև խաղաղութիւն երկրին: Եւ ժողովեցան առ զօրավարն Մանուէլ ամենայն ցրուեալք երկրին. եկին անգան¹ այր յայր, և էին բանակեալ յանհոգս. և զօրավարն Հայոց Մանուէլ առաջնորդէր նոցա: Եկին ապա և մնացորդք 'ի տանէն Սիւնեաց պատանեակ երեք մնացեալք 'ի կոտորածէն Պարսից առ զօրավարն Հայոց Մանուէլ. և անուանք նոցա միւսումն² Բաբիկ, և միւսումն Սամ, միւսումն Վաղինակ: Եւ ընկալաւ զնոսա զօրավարն Հայոց Մանուէլ. և եղև նոցա օգնական, և դարձ արար նոցա յերկիրն իւրեանց. և կացոյց տէր զԲաբիկ 'ի վերայ երկրին, և զերկուսն ես ըստ իւրաքանչիւր չափու. և էր Բաբիկ նիզակակից զամենայն աւուրս կենաց նորա: Նոյնպէս յամենայն գաւառս կացուցանէր սպարապետն Հայոց Մանուէլ նահապետս և տեարս գաւառաց գաւառաց. և առաջնորդէր ամենեցուն խաղաղութեամբ: Եւ ամենայն երկիրն Հայոց 'ի խաղաղութեան ընդ հովանեաւն Մանուէլի զամենայն աւուրս կենաց նորա, ամենայն մարդիկ երկրին Հայոց վայելին յաւուրս իւրեանց. ուտէին և ըմպէին

¹ Օրինակ մի էին յԱյբարադ:

² Օրինակ մի Բոյն:

և ուրախ լինէին զայն ամս եւթն տէրութեանն Մանուէլի, մինչև 'ի բաժանումն երկրին Հայոց և 'ի քակումն թագաւորութեանն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Գ.

Յազգս Մերութանայ արծրունոյ, որ հանգերձ զօրօքեկն 'ի վերայ Մանուէլի, և սատակեցաւ 'ի նմանէ:

Ապա Մերութանն արծրունի վաղուց ևս յաւուրսն Արշակայ արքայի լեալ էր ապստամբ 'ի թագաւորէն Հայոց, ինքնակամ ձեռս տուեալ յարքայն Պարսից, և զօրէնս Մազդեզանցն յանձն առեալ էր, և ուրացեալ զհաւատսն քրիստոնէութեան հաւատոց, և բազում անգամ լեալ էր առաջնորդ զօրացն Պարսից, և մեծամեծ չարիս անցուցեալ էր ընդ երկիրն Հայոց. և տակաւին էր նա առ թագաւորին Պարսից: Ապա գրգռեաց Մերութանս այս զթագաւորն Պարսից, և առեալ զօրս բազումս 'ի նմանէ, և եկն եհաս յերկիրս Հայոց: Եւ էր սորա մեծաւ պարծանօք պարծեցեալ առ թագաւորին Պարսից, զի կամ կալեալ կապեալ տարցի զՄանուէլն առ թագաւորն Պարսից, և կամ զգլուխն հատեալ՝ զառաջեաւ բերէ թագաւորին Պարսից:

Գայր հասանէր ամենայն բազմութեամբն զօրացն Պարսից յերկիրն Հայոց, և թողոյր զբանակ զօրացն Պարսից 'ի գաւառին Կորճէից, և ինքն իւրով սեփհականաւն գնդաւն հրոսիւն ժողովելով մեկնէր զատանէր յԱրեաց գնդէն: Կամէր յանպատրաստից գալ անկանել 'ի վերայ Մանուէլի, միայն անձամբ անուն առնուլ և ինքեան միայն կատարել ջանայր, զի 'ի պարծանսն իւրոյ անձամբ վճարել զգործ պատերազմին: Վասն այսորիկ այսպիսի բանս խօսէր ընդ զօրավարսն Արեաց գնդին, և ասէր՝ եթէ ես նախ երթայց լրտեսեցից, և զձեզ տարեալ արարից 'ի վերայ, զի այսպէս դիւրաւ լիցի 'ի բուռն արկանել ըմբռնել:

Եւ ինքն զիւր գունդն առեալ, խաղայր գայր հասանէր յերկիրն Կոգ գաւառի. և ինքն զտեղի առեալ, առնէր տես 'ի բանակն Մանուէլի:

Եւ գային հասանէին լրտեպքն, և դիտէին զՄանուէլ զիւր բանակ նոցա 'ի Բագրաւանդ գաւառի 'ի Բագուան աւանի, որ է մօտ յաւերակսն Զարեհաւանդ քաղաքի: Եկին դիտեցին դէտքն զբանակն Մանուէլի, և զերամակ ձիոց բանակին յորում վայրի կային. և չոգան տարան զրոյց նմա: Եւ խորհեցաւ նա առնուլ զերամակ բանակին. այնմ ուշ առնէր, և խնդալից եղեալ՝ աւսէր պարծելով առաջի իւրոց զօրացն, [Թէ վաղիւ յայս ժամ իմ կապեալ ընկեցեալ զՄանուէլն, և յանդիման նմին զիիննորա Վարդանոյշ խայտառակեալ իցէ: Եւ չու արարեալ կատարել զգործն՝ յոր փութացեալ կամէր հասանել, և էին 'ի վայրսն՝ ընդ որ գալ էր գնդին ընդ ճանապարհն՝ լերինք ինչ, որում 'ի բնակչացն Եղջեք կոչեն: Եւ մինչ դեռ գայր Մերուժանն 'ի ճանապարհի գնդաւն իւրով, դիպեցան նմա ուղեւորք. յորս հարցանէր Մերուժանն և ասէր, եթէ ճանապարհս 'ի Բագրաւանդ ընդ ո՞ր երթայ: Եւ ուղեւորացն տուեալ պատասխանի, ասացին. ճանապարհ ընդ Եղջեքս է: Եւ մեծապէս խտրեաց Մերուժանն ընդ միտս իւր. տրտմեցաւ ընդ բանսն, սակայն տայր հրաման չարաչար քարշել զուղեւորսն և ծեծել: Եւ ինքն անցեալ ըստ ուղին՝ իջանէր 'ի հմայս քաղդէութեան, զքուէս հարցանէր. և ոչ գոյր նմա յաջողակ յուռութեալ խարդանացն՝ յոր յուսայրն:

Ապա սրտմտութեամբ մեծաւ զիւր դէտն առաջի արկեալ՝ յերամակակայն արշաւէր, զի հնար լիցի նմա նախ ըմբռնել: Եւ հասեալ 'ի տեղին, զերամակ ձիոց ոչ գտանէր. վասն զի յաստուծոյ այնպէս իմն եղև իրաւունք պատրաստութեան Հայոց գնդին, զի սպարապետին Մանուէլի ամենայն Հայոց գնդին տուեալ էր ժամ յորս երթալոյ. վասն այսորիկ դիպեցաւ, զի զամենայն երամակն 'ի շէն էր ածեալ. և նոքա դեռ որոյ պատրաստեալ էին 'ի հեծանել: Եւ անտի գուժաւոր հասանէր առ զօրավարն Հայոց Մանուէլ, [Թէ գիտա տես, զի Մերուժանն

արծրունի հասեալ է բազում գնդաւ 'ի վերայ քո:

Ապա կազմեցան ըստ նմին պատրաստեցան ամենայն զօրքն Հայոց գնդին, և Մանուէլ սպարապետն. և մտին առաջի սուրբ ոսկերացն Յովհաննու, որ կայր յայնմ գեւղ. ուխտաւոր լինէին և խնդրէին յաստուծոյ, զարգար դատաւորն յօգնականութիւն կոչէին, լինել նոցա այցելու օգնական¹: Եւ անտի 'ի դուրս ելեալք, զտիկինն արշակունի հանդերձ մանկամբն Արշակաւ և Վաղարշակաւ զնոսա և զհւրեանց կանաւնին ընդ նոսա արձակեալ, յամուր յուղարկէին 'ի լեառնն մեծ՝ որ անուանեալ կոչի Վարազ: Եւ զմանուկն Արտաւազդ, որդի Վաչէի, ընդ կանանին տայր հրաման երթալ Վանուէլ. իսկ նա ոչ հաւանէր, չառնոյր յանձն: Եւ էր նա 'ի տիոց տղայ. և ըստ մանկութեանն օրինի, ըստ կրօնից Հայոց՝ որպէս օրէն էր՝ զգլուխ մանկտոյն սոյնպէս 'ի ժամանակին գերծեալ էր զգլուխ մանկանն Արտաւազդայ, և ցցունս էր թողեալ և գէս արձակեալ: Ապա իբրեւ ոչ հաւանեցաւ նա ընդ կանանին երթալ, մորակ 'ի վեր առեալ Մանուէլի տանջէր զմերկ գլուխ Արտաւազդայ. սաստիկ նմա չերթալ 'ի պատերազմ վասն մանկութեան ժամանակին տիոց: Իսկ նա առ նորա ականէ գնաց ընդ նոսա. բայց ապա յետոյ վառեալ կազմեալ պատրաստեալ զկնի պատերազմին:

Այլ յորժամ զտիկինն ամենայն աղախնիւն իւրեանց յուղարկեցին յամուրն, և ինքեանք վառեալք կարգեալք կազմեալք 'ի պատերազմն, 'ի մի վայր գումարեալք, նշանս արձակեալք դրօշս փողփողեալս, ըստ Գեւղն աւան 'ի դուրս ելանէր ընդ կողմն արեւմտից. և անդէն ընդ առաջ ելեալ նոցա Մերուժանայ իւրով գնդաւն՝ որ եկեալ էր 'ի վերայ նոցա: Եւ չարագործն մեղաւորն Մերուժանն զիւր զգէնն և զարդ և զնշանն սաղաւարտին բազմաց եղեալ էր ըզնոյն օրինակ, և զբազումս յիւր կերպարանեալ էր 'ի մէջ իւրոյ գնդին, և ինքն զիւր նշան ոչ ունէր: Սակայն Մանուէլ իբրեւ տեսանէր զնոցա գունդն, հան-

1 Օրինակ մի յաւելու բարեխոսութեամբ որքոյն:

դերձ իւրով գնդաւն առիւծաբար վարազօրէն յար-
ձակեալ՝ ՚ի նոցա գունդն խառնեցաւ . ուշ եղեալ
այնոցիկ՝ որ զՄերուժանայ նշանն ունէին, համարէր
եթէ զՄերուժանն սպանանիցէ, Եւ զբազում ախոյե-
նից հատանէին զգլուխս, որք զնոյն զնորին Մերու-
ժանայ ունէին զնշանս . և տեսանէին զի չէր նա :

Ապա խօսել սկսանէր սպարապետն Մանուէլ ընդ
իւրում նիզակակցին Բաբկան . և ասէր . Տեսանես,
քանի խաբեաց զմեզ կախարդն Մերուժանն . այլ
իմե նորա յառաջու շատ լեալ ՚ի միոջ վայրի ՚ի հաշ-
տութեան ժամանակի, նշան մի գիտեմ ես զնորա .
զի յորժամ ՚ի ձի հեծեալ՝ էր, երան բարձի նորա ոչ
յանձին և ՚ի ծունկն ոչ հասանէր, այլ ՚ի բացեայ
կայ ՚ի ձիոյ անտի : Արդ եկ զոյգ հասարակ այսմ նշա-
նի ուշ դիցուք, թերևս ճանաչել կարասցուք զգիւթ
քուէիցն զկախարդն : Ապա զոյգ միտ եղեալ երկու-
ցունցն, և տեսեալ զՄերուժանն, այնու նշանաւ ծա-
նեան տեսին . զի յայլակերպս լեալ էր, զի զիւր նը-
շանն ոչ ունէր : Ապա ձայն տուեալ յառաջ կոչեաց
զՄերուժանն Մանուէլ, և ասէ ցնա՝ Թէ այ կախարդ,
ցերբ խաբես զմեզ, և վասն քո և զայլս ես տաս ջար-
դել . այլ մեք ծանեաք զքեզ զի աւագիկ կաս,
և ապրել քեզ չիք հնար այսօր ՚ի ձեռաց մերոց . զի
այսօր էաժ կատարեաց զչարիս քո տէր աստուած
՚ի գլուխ քո, և մատնեաց տէր ՚ի ձեռս մեր : Իսկ
յորժամ զայն լսէր Մերուժանն, անդէն վազվաղակի
նիզակ առեալ, յառաջ խաղացեալ, ախոյեան ելանէր
Մանուէլն : Սակայն յորժամ հարկանէին նիզակօքն,
քանզի երկոքեան արքն յաղթէին, երկոքեան ՚ի ձիոյն
յերկիր անկանէին, և անդէն նիզակակիցն Մանուէլի
Բաբիկ տէր գաւառին Սիւնեաց հասանէր, նիզակաւ
՚ի վերուստ ՚ի վայր ՚ի կողին կարէր ընդ գետինն, և ոչ
կարէր յառնել : Իսկ զսպարապետն Մանուէլ իւր վարա-
ւանդասպաքն յերիվարն հանէին, և զՄերուժանայ
զգլուխն ՚ի բաց հատանէին . և ամենայն զօրացն լինէր
փախուստ, իբրև տեսին թէ Մերուժանն մեռաւ :

¹ Օրինակ մի յաւելու ելեալ :

Եւ աստի գունդն մանուէլեան խրախոյս առեալ յարձակեցան զհետ մերութանեան գնդին. հարկանէին սատակէին զնոսա, և զմի 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէին: Այլ մանուկն Արտաւազդ 'ի Մանուէլէ գաղտ եկեալ էր 'ի Ճակատն. սակայն վառեցաւ կազմեցաւ և եմուտ, զանխուլ 'ի մանուէլեան գնդէն, առ ափն Եփրատ գետովն. եհար սատակեաց 'ի մերութանեան գնդէ անտի անթիւ բազում սպառազէնս կոտորեաց: Եւ նշանակիր մի 'ի Մերութանայ իբրեւ տես զԱրտաւազդն, յընչացք եբաց¹. զի տեսանէր զնա պատանեակ մի կայտառ անմուրուս, երեսօք գեղեցիկ. ապա զնշանն զնիզակաւն պատեալ, յարձակեցաւ 'ի վերայ նորա: Իսկ նա ընդ գիրկս մտեալ, հարկանէր զայրն նետիւ. և կարանէ 'ի կարան թափ հանեալ զնետն ցամաք ընկենոյր զնա: Եւ առեալ զնիզակն զհետ մտեալ փախստէիցն, ընդ սուր հանեալ զզօրսն Մերութանայ, աւելի քան զամենեւեան Արտաւազդ որդի Վաչէին մանուկն կոտորէր. և ինքն մեծաւ անուամբ, և բազում աւարաւ՝ զոր կապուտն թափէին 'ի զօրաց թշնամեացն:

Բայց յաւուր յայնմիկ լինէր մեծ փնաս անհնարին. զի Վաչէ երկրորդն Մանուէլի, ձին զուլամբ երթեալ, սպանանէր: Սոյնպէս և զԳարջոյլ Մաղխազ ձին տարեալ սատակեաց. վասն զի տրմուղ 'ի թերաւ վարժ ձիոյ հեծեալ էին երկոքին:

Իսկ² դառնայր Մանուէլ երթայր 'ի բանակն տիկնոջն հասանէր. տանէին ընդ ինքեանս զգլուխն Մերութանայ. և Սամուէլ որդի Վահանայ ոչ դիպեցաւ ընդ Մանուէլի, զի դարձաւ նա 'ի բանակն: Սակայն յորժամ տեսին զգլուխն Մերութանայ կանայք բանակին Մանուէլի, մեծաւ աղաղակաւ ճիչ բառնային³. զի նոքա այսպէս համարեցան թէ այն գլուխ Սամուէլի որդւոյ Վահանայ իցէ, վասն զի նման միմեանց էին երկոքեան, Մերութանն և Սամուէլ: Ապա տե-

1 Օրինակ մի յԵւրոպէ. Բայց զի:

2 Օրինակ մի յաւելու Քրիստոսի դօրացեալն:

3 Օրինակ մի ճիւ Բաբելոն լային:

սին զգլուխն Մերուժանայ, զի զցիցն երկայն՝ կախեալ էր, յայնմ ծանեան եթէ չէ Սամուէլայ, այլ Մերուժանայ արծրունոյ. այլ ասացին. Սակայն դա մեր եղբայր է: Ապա եկին բերին զմարմին Վաչէի՝ ի բանակ անդր հօրն Արտաւազդայ, և զմարմինն Գարջուլայ Մախազու խողխողունոյ. եդին աշխար մեծապէս, և լացին զնոսա: Եկին բերին զայրն նշանակիրն Մերուժանայ, զոր եհարն Արտաւազդն տիւն. և ամենայն ոք զարմանայր ընդ այն, զի նետն թափ կարանէ ի կարան անցեալ էր, իբրեւ տեսին զնա՝ ապրեցաւ ի մահուանէ: Այլ իբրեւ լուան զօրքն Պարսից՝ զոր թողեալ էր Մերուժանայ ի գաւառն Կորձէից՝ թէ սատակեցաւ Մերուժանն, և կորեաւ գունդն որ ընդ նմա, և ինքեանք ի Պարսից երկիրն փախստական գնացին. և Հայոց երկրին լինէր խաղաղութիւն բազում:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Գ .

Յաղաքս թէ զիարդ թագաւորեցոյց Մանուէլ սպարապետն զմանուկն Արշակ, և ապա ինքն Մանուէլն՝ մահու մեռանէր:

Ապա յետ այսր ամենայնի, զօր արարեալ զօրավարն սպարապետն Մանուէլ, հանդերձ արշակունի տիկնաւն, և մանկամբն երկոքումբք՝ Արշակաւն և Վաղարշակաւն, հանդերձ ամենայն բանակաւն Հայոց մեծամեծ աւագայնոցն նախարարօքն երեւեալ հասանէր ի գաւառն Կարնոյ. և ամենայն տանուտեարք ընդ նմա: Եւ տայր սպարապետն Մանուէլ զդուստր իւր Վարդանդուխտ կին Արշակայ մանկանն արշակունոյ, և փեսայ իւր առնէր զնա: Առնէր հարսանիս և եղբօր նորին Վաղարշակայ, և տայր նմա զդուստր ասպետին բազրատունոյ ի Սպեր գաւառէ, որ թա-

1 Օրինակ մի սպարապետին:

գաւորքն թագակապքն լեալ էին 'ի բնմէ ազգին թա-
գաւորութեանն արշակունոյ. և մեծապէս արարեալ
զհարսանիսն ամենայն երկիրն Հայոց, ցնծացեալք
խնդացեալք էին ընդ այն մեծ խնդութիւն ուրա-
խութեանն: Ապա յետ այսորիկ դարձեալ 'ի մի վայր
ժողովեալ զաշխարհ ամենայն զմարդիկ երկրին Հայոց,
և թագաւորեցոյց զմանուկն զԱրշակ երկրին Հայոց,
և զվաղարշակ երկրորդ նմին: Եւ ընդ այն և՛ ցնծա-
ցեալ առնէին մեծապէս ուրախութիւն և ցնծութիւն
ամենայն երկիրն Հայոց:

Ապա յետ այսորիկ հիւանդացաւ սպարապետն զօ-
րավարն Հայոց Մանուէլ զախտ հիւանդութեան մա-
հու. և կոչեաց զորդի իւր զԱրտաշիր, և ետ նմա զտէ-
րութիւն իւր և զսպարապետութիւն զօրավարու-
թեանն իւրոյ: Եւ պատուիրէր նմա հնազանդ հպա-
տակ կալ արքային Արշակայ, և լինել միամիտ. ջանալ
և վաստակել, և տալ պատերազմ փոխանակ աշխար-
հին Հայոց զանձն քո, որպէս քաջ նախնիքն 'ի վերայ
աշխարհին մտադիւր մեռանել: Զի, ասէ, առ աստուած
այն արդարութիւն մեծ է և ընդունելի. և ոչ աս-
տուած թողու 'ի ձեռաց, յորժամ այնպէս լինիք:
Անուն քաջութեան յերկրի թողցուք, և զարգարու-
թիւն յերկիրս ընծայեցուցանէք. և ամենեւին 'ի մա-
հուանէ մի երկնչիք, այլ յուսասջիք յայն, որ զամե-
նայն արար և հաստատեաց, Եւ զնենգութիւն և
զպղծութիւն և զչարութիւն յանձանց ձերոց՝ 'ի բաց
արարէք. և զտէր աստուած սրբութեամբ և միամը-
տութեամբ պաշտեցէք. և 'ի վերայ աստուածապաշտ
աշխարհի համարձակութեամբ մեռարուք, զի այն
ինքն մահ վասն աստուծոյ է, փոխանակ եկեղեցեաց
նորա և ուխտի նորա, և 'ի վերայ բնակ տերանց աշ-
խարհիս արշակունոյ:

Եւ յետ այսորիկ գրեաց հրովարտակ առ թագա-
ւորն Յունաց, և նմա յանձն արար զաշխարհս Հայոց
և զԱրշակ արքայ: Եւ յետ այսորիկ իբրեւ մեահա-
մուռ ժողովեալ կային շուրջ զնովաւ, և իբրեւ կայր

1 Օրինակ մի յաւելու խօսքիցէ՛ և ք

Հիւանդ 'ի մահիճս իւր, անդ Թագաւորն Արշակ և անդ Վարդանդուխտ կին Թագաւորին, և անդ ամենայն աւագք և մեծամեծք և նախարարք Հայոց այր և կին առ հասարակ ամենայն երևելի մարդիկ, ապա եբաց Մանուէլ զամենայն զանդամս իւր առ հասարակ առաջի ամենեցուն, մերկացաւ և եցոյց զի քան զդրամ խայծ ոչ գտանէր ողջ 'ի մարմնի նորա՝ զոր խոցեալ էր 'ի պատերազմի. զի յառնի յանդամսն աւելի քան զյիսուն՝ սպի կայր վերաց, և զայն անգամ բացեալ առաջի ամենեցուն ցուցանէր։ Սկսաւ լալ, և ասել՝ Թէ ես 'ի մանկութենէ համակ սնայ 'ի պատերազմունս, և մեծաւ քաջութեամբ զամենայն վերս յանձն իմ առի. և ընդէր ոչ եհաս ինձ մեռանել 'ի պատերազմի, քան զօրէն անամնոյ մեռելոյ եղէ։ Զի լաւ էր ինձ եթէ 'ի պատերազմի մեռեալ էի 'ի վերայ աշխարհի, զի մի զեկեղեցիս և մի զուխտ աստուծոյ առ ոտն կոխիցեն։ Սակայն և 'ի վերայ արշակունեաց բնիկ տէրանց աշխարհիս, և 'ի վերայ կանանց և 'ի վերայ որդւոց մերոց, և 'ի վերայ աստուածապաշտ մարդկանս և 'ի վերայ եղբայրութեան ընկերութեան և մտերիմ բարեկամութեանն զի՞ էր Թէ հասեալ էր ինձ մեռանել. Թէպէտ շատ զանձնս յանդուգն վարեցի, զվատթար մահս մահճացս եհաս ինձ մեռանել։

Զայս և բազում և աւելի քան զսոյնս խօսեցաւ առաջի Արշակայ արքայի և առաջի ամենեցուն. և աղաչեաց ևս զԹագաւորն Արշակ, և ասէ. իմ աստուծով կեցեալ և ջերմ քրիստոնէութեամբ, մի յանկարգ իբրև հեթանոսս կոծ կամ աշխարանս ոք անյուսութեամբ դնիցէ ինձ։ Զի որ միանգամ յուսոյ յարութեան ակն ունին միւսանգամ կենդանութեան և գալստեանն Քրիստոսի, չէ պարտ լալ զնոսա։ Այլ իմ ցայժմ յուսով երկիւղիւ կեցեալ, բայց դուք մի Թիւրիցիք 'ի պատուիրանացն աստուծոյ. աւելի զարդարութենէ փոյթ արասջիք, ևս առաւել զողորմութենէ։ Զի մեզ մեծ հայրապետն Ներսէս զայս համակ

1 Օրինակ մի գտն զլատին։

պատուիրէր. և ինքն յամենայն ժամ՝ ի կենդանութեանն զսոյն գործէր, և այլոց ուսուցանէր առնել. զի ողորմէր աղքատաց, տնանգաց, գերեաց, ամալեաց, օտարաց, պանդխտաց. զի այսպէս ասէր նա. Քան զողորմութիւն առնել, կամ քան զտուրս տալ, այլ ինչ մեծ և պատուական առաջի աստուծոյ չիք. Եւ զաշխարհ կամ զկոծ դնել մեռելոց՝ դառն մեղս համարէր, և յամս իւր եհատ զայս յերկրէս Հայոց. զի յաւուրս նորա ոչ որ իշխէր դնել կոծ կամ աշխարհնս. այլ յետ մահու նորա անմիտ մարդիկ համարձակեցան զայս գործել. Այլ վասն իմ որ կոծ մի դիցէ. եթէ դնէ որ, նա լիցի դատապարտ. այլ ոչ եթէ յետ մահուն իմոյ իմ իշխանութիւն ինչ է սատել, զի զոր ոչն կամիմ՝ մի արասցեն. այլ ինձ յիշատակ արասցէ որ զիս սիրէ. ի պատերազմի ՚ի մահուանէ մի երկնչիք, ուր ես ոչ մեռայ. զի առանց աստուծոյ ինչ ոչ լինի:

Զայս և զայսպիսի, և որ ինչ այս բանից նման են բանք, խօսեցաւ. Բազում և անչափ գանձս աղքատաց և կարօտելոց բաշխէր, իւրովք ձեռօք մատակարարէր. և բազում մասունս յընչից իւրոց տայր յեկեղեցիս և ՚ի վկայանոցս, և բազում գանձս տայր ցքահանայապետն¹. և ապա ինքն մեռանէր. Այլ իբրեւ մեռաւ մեծ սպարապետն Մանուէլ, հրամանն զոր տայր յաղագս կոծոյն չլնելոյ՝ այնմ ինչ որ ոչ անսաց. այլ ամենայն մարդ երկրին Հայոց կոծ եդեալ, մեծաւ աշխարհնօք լային զնա առ հասարակազատք և շինականք: Զի ամենայն մարդ իբրեւ զհօրէ ՚ի կարի առնէին զնմանէ վասն քաղցրութեան մարդասիրութեան հեղութեան հանդարտութեան խնամոտ բարերարութեան՝ բարէնշան զաշխարհաշէն անձն Մանուէլի: Ամենեքեան բերանաբաց հառաչէին զկնի նորա, կղկղաթ կաթոգի լինէին զիւրեանց քաջ զօրավարէն, զփրկէն իւրեանց, զյաղթական զանուանին զարգասուէն², յայնպիսոյն հեռացեալ գնացեալ ՚ի յանձատեղն ՚ի մեկնելոյն:

1 Օրինակ մի յաւելու Գահանայ և պաշտօնէայ:

2 Օրինակ մի յաւելու զարգասութեան:

Բ Ի Ի Զ Ա Ն Դ Ե Ա Յ

ՎԵՑՅԵՐՈՐԴ ԽՈՍՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՄԱՏԵՆԻՑ

- Ա. Յաղագս ընդ երկու բաժանելոյ աշխարհին Հայոց, զի կէս ազգին Հայոց Թագաւորեալ Արշակ հրամանաւ Թագաւորին Յունաց, և կէս ազգին Թագաւորեալ Խոսրով հրամանաւ Թագաւորին Պարսից, եթէ որպէս զաշխարհն Հայոց ընդ երկուս բաժանեալ՝ սահմանս 'ի մէջ արկանէին իւրեանց, և որպէս այլ աշխարհքն և գաւառքն ցրուեցան, և սահմանք նոցա կրժեցան՝ յամենայն կողմանց երկոցուն կուտաց:
- Բ. Յաղագս եպիսկոպոսաց, որ երևելիքն էին յայնմ ժամանակի 'ի բաժնի մասին յաշխարհին Խոսրովու յերկրին Հայոց. նախ վասն վարուց Զաւենայ:
- Գ. Յաղագս Շահակայ կորձէի, որ եկաց յետ Զաւինայ գլուխ եպիսկոպոսաց:
- Դ. Յաղագս Ասպուրակայ մանազկերդացոյ, որ եկաց գլուխ եպիսկոպոսաց յետ Շահակայ:
- Ե. Յաղագս Փաւստեայ և Զորթայ եպիսկոպոսաց:
- Զ. Յաղագս Առաւստովայ եղբօր Փաւստեայ եպիսկոպոսի:
- Է. Յաղագս Արտթայ եպիսկոպոսի բարենացոյ:
- Ը. Յաղագս Յոհաննու եպիսկոպոսի և վարուց նորա և ագահու. Թեան սորա և անմտութեան, և չաղաշուտ խօսից և գործոցն, և նշանացն՝ որ յաստուծոյ 'ի վերայ նորա եղեն երբեմն, եթէ որպէս մեղօք հայցէր և առնոյր զագահու. Թիւն 'ի Թագաւորաց:
- Թ. Յաղագս նորին Յոհաննու:

1 Յօրինակի միում խրճանեցան:

Ժ. Յաղագս նորին Յոհաննու :

ԺԱ. Յաղագս Կիւրակոսի եպիսկոպոսին :

ԺԲ. Յաղագս Զոր(Թուաղայ եպիսկոպոսի Վանանդայ գաւառին :

ԺԳ. Յաղագս Տիրկան և Մովսէսի եպիսկոպոսաց Բասենոյ գաւառին :

ԺԴ. Յաղագս Արշարուհայ եպիսկոպոսի :

ԺԵ. Յաղագս գլխաւորին եպիսկոպոսացն որ էրն Ասպուրակայ :

ԺԶ. Յաղագս Գնդայ սրբոյ և առաքինոյ, որ յայնմ Ժամանակի գլխաւոր էր աբեղայից Հայոց անապատաւորաց մեղակեցաց վաներայոց ։

Ստորոտ ամենայն պատմութեանց յաղագս իմ տեղեկութեան , որք միանգամ զմատեանս ընթեռնոյք , տունք տասն՝ համարական (Թուօք :

2 Յերին օրինակս լսնէրայոյ . յօրինակի միում լսնէրայի , և յայլում լսնէրէի :

ԲՈՒՋԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՐՋ, ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՃԱՐՈՒԾՆ,

ՄԵԱՑՈՒԱԾՔ ԲԱՆԻՑ Ի ԾԱՅՐԷ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Յաղագս ընդ երկուս բաժանելոյն աշխարհին Հայոց, և Թագաւորելոյն Արշակայ հրամանաւ Թագաւորին Յունաց, և կէս ազգին Թագաւորեալ Խոսրով հրամանաւ Թագաւորին Պարսից, Թէ որպէս զաշխարհն ընդ երկուս բաժանեալ՝ սահման 'ի մէջ իւրեոնց արկանէին, և որպէս աշխարհն հասան յիւրաքանչիւր յերկու ցունց կուսաց:

Ապա յետ մահուն Մանուէլի զօրավարին Հայոց ոչ իմն կարաց հաստատել 'ի վերայ աշխարհի Թագաւորութեանն՝ Արշակայ. այլ բազումք 'ի Հայոց նախարարացն անտի ելին զատեան գնացին առ Թագաւորն Պարսից, և մատնեցին նմա զաշխարհն Հայոց. և խնդրեցին 'ի նմանէ Թագաւոր արշակունի: Եւ նորա յանձին կալեալ մեծաւ խնդութեամբ ընդ

1 Յօրինակի միում Խաղաարութիւնն:

իւր ձեռն տալ իւրով բանիւ 'ի նմին տոհմէ 'ի Թա-
գաւորութենէն Հայոց արշակունի, և նովաւ յինքն
գրաւել զաշխարհն Հայոց: Ապա գտանէր 'ի նմին
տոհմէ մանուկ մի անուն խոսրով, և կապեաց Թագ
'ի գլուխ նորա. և ետ նմա կին զժողիւր իւր զԶրուան-
դուխտ, և արար ընդ նմա զամենայն զգօրս զօրութեան
իւրոյ. և Զիկ նուիրակ դաստիարակ ետ արքային
խոսրովայ. և եկին հասին յաշխարհն Հայոց: Իբրև
ետես Արշակ արքայ զնոսա, մերժեցաւ տեղի ետ
չոգաւ գնաց 'ի սահմանս Յունաց. և էին Թիկունք
Արշակայ Թագաւորին Հայոց. և խոսրովու՝ Թագա-
ւորն Պարսից:

Ապա եկին զօրքն Յունաց Թագաւորին 'ի Թիկունս.
և Թագաւորն Արշակ զեկեղեաց գաւառաւ, և զօրքն
Պարսից և արքայն խոսրով յԱլլարայրատ գաւառին:
Ապա դեսպանք և հրեշտակք երկուց Թագաւորացն,
Յունացն և Պարսից, միմեանց՝ առ միմեանս երթևե-
կէին: Եւ այնուհետև առնէ խորհուրդ միաբանու-
թեան հաւանութեան ընդ միմեանս Թագաւորն
Յունաց և Թագաւորն Պարսից. և լաւ համարեցան
զաշխարհն Հայոց նախ ընդ երկուս 'ի մէջ իւրեանց
բաժանել. զի ասէին՝ Թէ 'ի միջի մերում բնակեալ
է այս հզօր և հարուստ Թագաւորութիւն, լաւ է զի
այսու եղծանել և խանկարել կարասցուք զայս Թա-
գաւորութիւնս նախ ընդ երկու բաժանել երկու
Թագաւորօքս արշակունիօք՝ զօրս կացուցաք, ապա և
ընդ նոսա կրծել ջանասցուք, աղքատացուցանել, 'ի
մէջ արկանել 'ի ծառայութիւն, զի մի կարասցեն 'ի
մէջ մեր ամբառնալ զգլուխս:

Եւ հաստատեցին զայս խորհուրդ. ընդ երկու զաշ-
խարհն բաժանեցին: Բաժին կողմանն Պարսից էր
Թագաւորին խոսրովու, և բաժին մասինն Յունաց էր
Թագաւորին Արշակայ: Բայց և 'ի նոցանէ բազում
գաւառք կրծեալք հատեալք այսր անդր, և մնաց
սակաւ մասն յաշխարհաց երկոցունց առ երկոսեան
Թագաւորսն: Բայց սակայն երկոքեան Թագաւորքն

1 Եօրինակի միում միւնդ:

Հայոց՝ Արշակ և Խոսրով, որ Սիւնքն գաւառքն մնացին Թագաւորութեանն Հայոց երկոցուն կողմանց 'ի մէջ իւրեանց, և երկոքեան Թագաւորքն արշակունիքն 'ի մէջ երկու բաժնացն սահմանս արկեալ հաստատէին խաղաղութեամբ, և երկիրն Հայոց երկոքեան բաժինքն, երկուց Թագաւորացն հնազանդէին իւրաքանչիւր բաժնի իւրաքանչիւր Թագաւորի. բայց սակայն մեծ էր Խոսրովու բաժին նորա քան զԱրշակայ: Եւ բազում գաւառք յերկոցունցն հատան. նուազեաց բաժանեցաւ ցրուեցաւ Թագաւորութիւնն Հայոց, պակասեաց յիւրմէ մեծութենէն յայն ժամանակն և յապայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Յաղագս եպիսկոպոսացն, որ երևելիք էին յայնժամանակի 'ի մասինն յաշխարհին Խոսրովու յերկրին Հայոց՝ որ ընդ Պարսից ձեռամբ էին. նախ վասն վարուց Զաւենայ:

Եւ էր Զաւենս այս անուանի զաւակ Աղբիանոս եպիսկոպոսի 'ի գեղջէ Մանաւազկերտոյ. էր սա բարոյիւք այր չարարար խիստ և նախանձոտ: Բայց սակայն կրօնս մի, զոր եդ յիւրում ժամանակի. զի ամենայն քահանայից ուսոյց առնել հանդերձ զինուորաց, Զի Թողին զկրօն առաքելական եկեղեցեացն, սկսան գնալ ըստ իւրեանց մտաց. զի ոչ ըստ կրօնիցն ագանէին քահանայքն զպճղնաւորն, որպէս օրէն էր 'ի բնէ, այլ սկսան զխոտորկտուրսն 'ի վերայ ծնգացն ունել: Եւ զարդարէին զհանդերձս իւրեանց պէսպէս նարօտօք, և սիգային որպէս ոչ վայել էր. և զմորթ մեռելոտիս գազանացն քահանայքն անխտիր ագանէին, որ ոչ վայել էր: Եւ ինքն Զաւենս աթիւնեալ և զտապակեալ զժապաւինեալ նարօտօք ագանէր, զսամուրենիս և զկնգմենիս և զգայլենիս ագանէր. և աղուեսենիս զանձամբ ար-

կեալ, անխտիր 'ի բեմ ելեալ նստէին: Որկորստու-
թեամբ ագահութեամբ անառակութեամբ կայր
Զաւէն զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. և սա կալաւ
զտեղի զամենայն աւուրս կենաց իւր ամն երիս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Յաղագս Շահակայ կորձէի, որ եկաց 'ի տեղի Զաւենայ գլուխ ե-
պիսկոպոսաց:

Ապա Շահակ կորձեայ եկաց գլուխ եպիսկոպոսաց
փոխանակ Զաւինայ յետ մահու նորա ամն երկուս:
Եւ էր սա այր քրիստոնեայ, բայց ոչ ինչ զջարեցաւ
ընդ կարգս Զաւինայ՝ զոր եղեալն էր նորա՝ փոխել-
սակայն առաջնորդեաց սա ամն երկուս, և փոխեցաւ
յաշխարհէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Յաղագս Ասպուրակայ մանգղկերտացոյ, որ եկաց գլուխ եպիս-
կոպոսաց յետ Շահակայ:

Ապա յետ մահուն Շահակայ եպիսկոպոսի եկաց
գլուխ եպիսկոպոսաց Ասպուրակ ոմն 'ի զաւակէ Աղ-
բիանոսի եպիսկոպոսի, այր քրիստոնէամիտ աստուա-
ծապաշտ արդար. և առաջնորդեաց դրանն Խոսրովու:
Բայց միայն վասն կրօնիցն հանդերձոյն զեդեալ կարգն
ըստ կրօնիցն Զաւինայ գնային սղբա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

Յաղագս Փաւստեայ և Զորթայ եպիսկոպոսաց:

Էր առ այնմ ժամանակաւ Փաւստոս եպիսկոպոս. սա 'ի ժամանակս Ներսէսի եպիսկոպոսապետին էր ի տան նորին իբրև թելակալ: Սոյնպէս Զորթայր ներքինի ընդ նոսին. քանզի էին 'ի ներքնի հայրապետին 'ի տան իւրում ընդ նորա ձեռամբ երկոտասան եպիսկոպոսք, աթոռակիցք իւր գործակիցք և խորհրդակիցք: Թող զայլոց գաւառաց ամենայն եպիսկոպոսեանն, որ ընդ նովաւ. այլ երկոքեան սոքա յայնց երկոտասանիցն: Եւ էին սոքա 'ի տեսչութիւն աղքատանոցացն հաւատացեալք, և յամենայնի էին հաւատարիմք նորա 'ի ժամանակս նորա, և յամն Խոսրովու և Արշակայ երկուց թագաւորացն բաժանաւորացն, մինչ դեռ ևս կային նոքա կենդանիք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Յաղագս Առոստոմայ եղբօր Փաւստեայ եպիսկոպոսին:

Եւ էր եղբայր մի Փաւստեայ եպիսկոպոսի, կրօնազգեսաց մէնակեաց անապատակեաց լեառնականս սբանչելի: Եւ էին լեալ սոքա ազգաւ Հոռոմ. այլ այրս այս մեծաւ վարեօք չըջէր զամենայն աւուրս կենաց իւրոց: Եւ էր սա բնակեալ յարայրատեան գաւառին, և վարէր նա Հոգւով սրբով. չըջէր սա յանապատս մաշկահանդերձ ճարակաւոր 'ի լերինն մինչև յօր հանգստեան իւրոյ: Ապա հանկեաւ սա. և բերին յանապատէն զմարմին սորա, թաղեցին 'ի

բուն 'ի գեւղն հայրապետին Ներսէսի, որում անունն
Ամօքն կոչի. և ամի ամի զյիշատակ նորա կատարէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է.

Յազաքս Արթուր եպիսկոպոսին Բասենոյ:

Յայնմ ժամանակի երեւելի էր յեպիսկոպոսն, որ
էին, Արտիթ եպիսկոպոս Բասենոյ, այր ծերունի
պատուական և պիտանի: Սրբութեամբ և ճշմարտու-
թեամբ էր վարեալ. իբրև արժանի եղեալ սա Հոգ-
ւոյն սրբոյ՝ մեծաւ զօրութեամբ շրջէր, առնէր նշանս
մեծամեծս ամս բազումն: Սա աշակերտեալ մեծին
Դանիէլի՝ որ էրն յամս Տիրանայ արքայի, և կենդա-
նի կայր յամսն Խոսրովու արքայի և Արշակայ, երկուց
թագաւորացն Հայոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը.

Յազաքս Յոհաննու եպիսկոպոսի, և վարուց նորա, և անմաու-
թեանն և շաղաշուա խօսիցն և գործոցն, և նշանացն՝ որ յաստուծոյ
'ի վերայ նորա եղեն:

Այլ Յոհան եպիսկոպոս, որդի Փառինայ հայրա-
պետի, հինաւուրց. թէ արժան իցէ զնա կոչել եպիս-
կոպոս: Եւ էր սա այր կեղծաւոր, և երեւցուցանէր
ինքն զանձն իւր մարդկան պահող և խորգահան-
դերձս. մինչ զի մոյգս անգամ ոչ ագանէր,
այլ զամառն հետկով պատէր, և զձմեռն կեմով:
Եւ յագահութեան առանց չափոյ էր հեղեալ¹, և ոչ
կարէր տալ զագահութիւն իւր ընդ երկիրդին աս-
տուծոյ. այնչափ ինչ, զի զիրս անարժանս և չհաւա-
տալիս գործէր:

¹ Յօրինակի միում եղեալ:

Զի էր երբեմն դիպեալ 'ի ճանապարհի ուրեմն, զի նստէր նա 'ի գրաստու վերայ և գայր. եկ դիպեցաւ սմա օտար պատանի մի աշխարհական հեծեալ 'ի ձի, սուսեր ընդ մէջ, թուր զգօտւոյ, աղեղնակապարճ զմիջովն. լուացեալ զհերոս իւր օծեալ մերձեալ, վարսակալ եդեալ 'ի գլուխ իւր, և օդիկ՝ արկեալ զուսովք իւր. և գայր զճանապարհս իւր. թերևս յաւազակու(թենէ) Իսկ ձին՝ յորում հեծեալ՝ մեծ հասակաւ, և էր գունաւոր, գնացող, մինչ զի 'ի բացէ տեսանէր եպիսկոպոսն Յոհան զձին, մեծապէս զարմացեալ՝ ակնկառոյց լինէր։ Ապա իբրև եկն մերձեցաւ հեծեալն մօտ 'ի նա անդր, ապա սպասեալ Յոհաննու՝ բուռն հարկանէր զերասանակաց ձիոյն, և ասէր. Էջ դու վաղվաղակի 'ի ձիոյ այտի, զի բանք են ինձ ընդ քեզ։ Ասէ այրն. Զի ոչ դու զիս գիտես, և ոչ ես զքեզ, զի՞նչ այն բանք իցեն, զոր դու ընդ իս իցես խօսելոյ։ Մանաւանդ զի այրն արբեալ ևս դիպեցաւ, և շատ յամառեաց այրն իջալ նել 'ի ձիոյն։ Ապա բռնադատեաց զնա Յոհան, իջոյց 'ի ձիոյ անտի. և առ տարաւ զնա մեկուսի 'ի ճանապարհէն։ Եւ առնն խոնարհել հրամայէր և ասէր. Զերիցու(թեան ձեռն դնեմ 'ի վերայ քո։ Իսկ նա տայր պատասխանի զանձնէն, եթէ այր աւազակ սպանող չարագործ և խառնագնաց լեալ 'ի մանկու(թենէ իմմէ, ես ոչ ինչ եմարժանի այդպիսի իրաց. և այժմ՝ դեռ 'ի նմին գործ կամ։ Եւ շատ 'ի վէգ եկեալ յամառէր այրն, և նա ևս չար քան զնա։ Ապա բռնաբար զգետնեալ զայրն, դնէր Յոհան զձեռն իւր՝ առնել զնա երէց. և յարուցեալ հրամայէր լուծանել զհանգոյցս մեկնոցին, և արկանել նմա աղաբողոն, Եւ ասէր. Երթ 'ի գեւղքո, և լիջիր դու անդ երէց գեղջն՝ ուստի ես։ Եւ անգամ ոչ գիտէր զայրն թէ յորմէ գեղջէ իցէ. ինքն Յոհան մատուցեալ բուռն հարկանէր զձիոյն, և ասէր. Այս ինձ կօշիկք լիցին, փոխանակ զի երէց արարի զքեզ։ Իսկ այրն յամառեալ 'ի վերայ ձիոյն չառնոյր յանձն տալ. ապա

1 Յորինակի միում յօդի։

բռնաբար յինքն հանեալ զձին, և զայրն արձակեաց: Եւ այս ամենայն իրքս վասն ձիոյն եղեն:

Ապա այրն թէ ոչ կամօք՝ աղէբողոն արկեալ, գընայր 'ի տուն իւր, և երթեալ մտանէր 'ի մէջ ընդաւնեաց իւրոց, ասէ ցկին իւր և ցընդանիս. Արիք յաղօթս կամօք: Եւ նորա ասեն. Մոլիս դու, դէւ ուրեմն հարաւ 'ի քեզ: Իսկ նա ասէ. Արիք կամօք յաղօթս, վասն զի երէց եմ: Իսկ նորա զարմացեալ, մերթ շիկնէին, մերթ ծիծաղէին. մինչև բազում անգամ յամառեալք, ապա ուրեմն հաւանեցան կալ յաղօթս ընդ նմա: Ապա ասէ կինն ցայրն իւր. Ո՛չ դու երախայ էիր, և չէիր մկրտեալ: Ասէ այրն ցկինն իւր. Ապշեցոյց, չետ յիշել, և ոչ ես յիշեցի զայդ ասել ցնա. զիս երէց արար, և զձին սանձաւ թամբաւ առ և անց: Եւ ասեն ցայրն ընդանիքն իւր. Յարիցես անդրէն գնասցես առ եպիսկոպոսն, և ասասցես. Մկրտեալ չէի, զի՛ արարեր զիս երէց: Իսկ նորա յարուցեալ գնացեալ առ եպիսկոպոսն, ասէ ցնա. Ես մկրտեալ չէի, զի՛ արարեր զիս երէց: Եւ ասէ Յոհան. Սափորով միով ջուր բերէք: Եւ առեալ զջուրն էարկ զգլխով նորա, և ասէ. Երթ, մկրտեցի զքեզ: Եւ արձակէր զայրն վաղվաղակի յիւրմէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ .

Յաղագս նորին Յոհաննու:

Երբեմն սոյն Յոհան անցանէր առ այգեօք ուրումն. և էր ժամանակն զայգիսն յատելոյ: Աղաղակէր առ նա այր մի յայգւոյն, և ասէ. Օրհնեա, տէր եպիսկոպոս, զմեզ և զայգիսս: Ասէ Յոհան. Փուշ և տատասկ բուսցի: Ասէ այրն. Ի մարմինդ քո բուսցի փուշ և տատասկ, փոխանակ զի տարապարտուց անիծանես զմեզ: Եւ եղեն նշանք յաստուծոյ. զի իբրև չոգաւ եպիսկոպոսն 'ի վանս իւր, հասին հաւրուածք 'ի վերայ նորա, սկսաւ ընդ ամենայն անդամս

մարմնոյ նորա որպէս զփուշ հարկանել: Եւ մեծապէս շտապեալ անկեալ 'ի տանջանս չարաչարս հարուածոց, և 'ի մեծ տագնապի կայր աւուրս բազում: Ապա յղեաց կոչեաց առ ինքն զայգորդն, աղաչեաց զնա առնել 'ի վերայ նորա աղօթս, զի փրկեսցի նա 'ի ցաւոցն: Այգորդն ասէր. Իսկ ես ո՞վ եմ, զի կարեմ զոք օրհնել կամ անիծանել. թող թէ զայր եպիսկոպոս: Իսկ նա բռնադատէր զնա յայնժամ. մինչև յառնէր այգորդն կայր յաղօթս և ասէր. Տէր աստուած, դու գիտես՝ զի ես այր մեղաւոր եմ և անարժան, ոչ գիտեմ զաղմուկս՝ յորում ըմբռնեցայս. դու փրկեա զիս յայս 'ի չարէս, զի ասեն՝ թէ զայր եպիսկոպոս դու անիծեր, և ասեն՝ քո բանիւ եղև: Զի լաւ էր ինձ մահ. քանզի չգիտեմ զայս՝ զոր ինչ զինէն ասեն: Եւ զայս ասացեալ՝ անդէն բժշկեցաւ եպիսկոպոսն, և սկսաւ յամենայն մարմնոցն փուշն 'ի բաց թափել. և էր իբրև զփուշ խոտոց. վաղվաղակի յարուցեալ ողջացաւ յախտէն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ.

Յաղագս նորին Յոհաննու:

Սոյն Յոհան եպիսկոպոս, որդի Փառինայ, յորժամ երթայր առ Թագաւորն Հայոց, խաղակատակ լինէր նոցա. որպէս խաղալովն զանձն իւր կրթէր յագահութեան, որում ծարաւեալ պասքեալ փափաքէր, սակայն միհանէսք՝ այն էին նորա: Ի չորք անկեալ յոտս և 'ի ձեռս սողէր առաջի Թագաւորացն, և զուղտու զձայն ածէր կառաչելով, զօրէն ուղտու այնպէս փարելով. Ընդ կառաչելն ապա մի մի բան խառնելով առնէր 'ի ձայն կառաչելոյն, ասելով՝ թէ ուղտ եմ, ուղտ եմ, և զարքայի զմեղս բառնամ. դիք 'ի վերայ իմ զմեղս արքայի, թող բառնամ:

1 Ի Պատկանեան օրինակի Ռահանէ:

Իսկ Թագաւորքն զմուրհակս գիւղաց կամ զագաւ
րակաց գրեալ և կնքեալ՝ դնէին 'ի վերայ ողինն Յո-
հաննու փոխանակ ընդ մեղաց իւրեանց. և 'ի Թա-
գաւորացն Հայոց ստացաւ իւր գեւղս և ագարակս
և գանձս յուղտն լինելոյ և զմեղան բառնալոյ ըստ
բանիցն: Այսպիսի էր այրս Յոհանն ապեալ յըռժ-
դութեան և յագահոութեան զամենայն աւուրս կե-
նաց իւրոց. զայսպիսի գործս գործէր վասն ագահու-
թեան, որ չէր արժան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

Յաղագս Կիւրակոսի եպիսկոպոսի:

Եւ էր եպիսկոպոսն Տայոց Կիրակոս, որ Շահապ
անուն կոչէր, այր ճշմարիտ աստուածապաշտ ըստ կա-
մացն աստուծոյ, և ուղիղ ճշմարտութեամբ առաջ-
նորդէր ժողովրդեանն իւրում. և վարէր զեպիսկոպո-
սութիւն իւր ըստ կամացն աստուծոյ զամենայն ա-
ւուրս կենաց իւրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ.

Յաղագս Զորթուաղու եպիսկոպոսի Վանանգայ:

Եւ Զորթուաղ եպիսկոպոս Վանանգայ գաւառին,
այր սուրբ պարկեշտ արժանի աստուծոյ, արքեալ
Ոգևով սրբով. քրիստոնէութեամբ գնայր գործէր,
առաջնորդէր իւրում ժողովրդեանն ըստ կամացն
աստուծոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

Յաղագս Տերկան և Մովսէսի եպիսկոպոսաց :

Եւ էին երկու եպիսկոպոսք Բասենայ դաւառին ,
Մովսէս և Տերիկ . արք լաւք հրեշտակակրօնք , սուրբ ,
հաւատացեալք , հրաւիրմանն արժանիք : առաջնորդ
դէին իւրաքանչիւր ժողովրդոց 'ի Ճանապարհն աս-
տուծոյ զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

Յաղագս Ահարոնի եպիսկոպոսի :

Էր զայնու ժամանակաւ Ահարոն եպիսկոպոս 'ի մէջ
Հայոց աշխարհի . այր երևելի և անուանի , քաջ առա-
քինի . առաջնորդ իւրոց ժողովրդոց լուսաւորապէս
զամենայն աւուրս կենաց իւրոց :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

Յաղագս գլխաւորին եպիսկոպոսին Ասպուրակայ :

Եւ էր գլխաւոր եպիսկոպոսաց Հայոց Ասպուրակ .
այր սուրբ և բարեպաշտօն , երկիւղած յաստուծոյ
և 'ի մարդկանէ : Բայց ոչ ինչ կարէր յանդիմանու-
թեամբ խօսել ընդ ումեք . այլ ինքն 'ի լուութեան
էր և 'ի համեստութեան 'ի զգաստութեան 'ի պար-
կեշտութեան , 'ի պահս և յաղօթս յամենայն ժամ
աղաչէր զաստուած : Բայց 'ի հանդերձն զգենից՝

ըստ կրօնիցն Զաւինայ գնայր նա. ագանէր զամղայ-
եալս և ժապաւինեալս: Բայց էր սա այր քաղցր և
խոնարհ, բարերար և մարդասէր զամենայն աւուրս
կենաց իւրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ.

Յազագս Գնդայ սրբոյ և առաքինոյ, որ էր գլխաւոր յայնմ ժամա-
նակի ամենայն արեղայիցն Հայոց անապատաւորացն մենակեցացն
և վաներայիցն:

Եւ էր Գինդս այս 'ի Տարօն գաւառէ, և լեալ սա
աշակերտ մեծին Դանիէլի. և յետ նորա էր գլուխ
արեղայից, և վարդապետ միանձանց, և առաջնորդ
մենակեցաց, և վերակացու վաներայից, և ուսուցիչ
ամենայն անապատաւորաց. և տեսուչ ամենեցուն՝
որք միանգամ վասն սիրոյն Աստուծոյ յաշխարհէ էին
մեկնեալ, 'ի յանապատս բնակեալ, 'ի քարանձաւս
ամրացեալք յայրս և 'ի քարածերպս երկրի, և միա-
հանդերձ բոկադնացք զգաստացեալք խոտաճարակք
ընդաբուտք արմատակերք, զօրէն գազանաց 'ի լերինս
ընջէին՝ լեշկամաշկօք և մորթօք այծենեօք, նեղեալք
տառապեալք և տարակուսեալք, յանապատի մոլո-
րեալք, 'ի ցուրտ և 'ի տօթ, 'ի քաղց և 'ի ծարաւ
վասն սիրոյն աստուծոյ:

Զայսպիսի ինչ համբերութիւն առեալ կրէին յան-
ձինս իւրեանց զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց. զի
ոչ արժէ աշխարհս բնաւ զնոսա, որպէս և գրեալ է.
զօրէնս երամոյ թռչնոց բնակեալ էին սոքա 'ի ծագս՝
վիմաց, 'ի սորս քարանձաւաց, անինչք անստացուածք
դարմանոց անխնամք, առանց ամենեկին չտանել մար-
մնոց: Եւ էր նոցա բուն գլխաւոր սուրբն Գինդ, զի առ
հասարակ ամենայն մարդիկ երկրին Հայոց անուանեալ
կոչէին սմա վարդապետ: Բայց էին և 'ի նոցունց այլք

1 Յերկուս օրինակս 'ի ԺԳ:

աշակերտք, որը նմանէին իւրեանց վարդապետին և նորա ձեռինն, որոց անուանք այս են. Վաչակ, Արտոյտ, Մարախ. և Տրդատ լեալ էր սոցա ընդեր: Իսկ որ առ մեծին քահանայապետին Ներսէսի էր լեալ սարկաւազապետ, և յետ մահուն Ներսէսի՝ ի նոյն յառաջին վարդապետսն յանապատաւորաց դասս թեւակոխեաց: Առնոյր սուրբն Գինդ և զՄուշէ մանուկ ձեռասուն, հաղորդէր վարուցն մեծին Գնդայ. և այլք բազումք էին նոցա աշակերտք հրեշտակակրօնք, զորոց զվարս ոք պատմել ոչ բաւեսցէ:

Եւ էր սուրբն Գինդ լի Հոգւոյն աստուծոյ. և ոյք ընդ նմա, ըստ նմին օրինակի առնէին սղբա նշանս մեծամեծս և զօրութիւնս բազումս և բժշկութիւնս հիւանդաց յանուն տեառն Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ ընդ բազում հեթանոս տեղիս շրջէին յաշխարհս հեռաւորս, և ՚ի սփիւռս հեթանոսաց դարձուցանէին զմոլորութիւն բազմաց, և զբազում մարդիկ ածէին ՚ի գիտութիւն կենաց և ՚ի ճանապարհն ճշմարտութեան: Եւ սուրբն Գինդ ընոյր զամենայն անապատս մեռակեցօք, և զամենայն շէնս վաներաւ, և բազում յաշխարհի ուղղեալ կացուցանէր կարգս մարդկան զաստուածեղէն կրօնիցն: Բայց սակայն ինքն առեալ վիճակ բնակութեան ունէր զանապատն, ուստի բխեալ հոսեն ակունք Եփրատ գետոյն: Անդէն բնակեալ ընդ ծագս¹ վիմացն, ուր յառաջու կայեանքն էին մեծին Գրիգորի առաջնոյ, որում տեղեացն Ոսկիք կոչեն, ՚ի նոյն ծագս էր բնակեալ մեծն անապատաւորաց Գինդ: Իսկ սուրբն Մուշէ առ նմա հանապազորդեալ էր. բայց այլքն զայլ գաւառս շրջէին հրամանաւ իւրեանց գլխաւորին Գնդայ: Եւ սրբոյն Տրդատայ կայեանք բնակութեան էր ՚ի գաւառն Տարօնոյ շինեալ զիւր եղբարց:

1 Թորինա՝ ի միում ընդ ծախս:

2 Ի Պատկանեան տպ. Էդէայրանոց:

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

- Աբա 29.
 Աբարակ 49:
 Աբէ կոմս 189. 191. 238:
 Աթանազինէ որդի Յուսկան 11
 35.
 Աթենացւոց քաղաք 33:
 Աշնք 17. 145:
 Ածուղ, Գեո Դաւարիք:
 Ահարոն Արշարունայ եպիսկո-
 պոս 279:
 Աղանայոզ 156:
 Աղբիւնոս 9. 10. 45. 232. 271:
 Աղթամար 20:
 Աղիորսք 52:
 Աղձնիք 21, 39. 43. 127. 134.
 145. 146. 151. 163. 216. 217:
 Աղձք 148:
 Աղոյհովիտ 177:
 Աղուանք 10. 13. 196. 197. 202.
 204. 215. 243:
 Ամատունեաց տոհմ 17. 38:
 Ամարաղ 15:
 Ամդացիք 26:
 Ամք գեւղ 275:
 Այծեմիկ 79:
 Այրարատ, Այրայրատ, Գեո Ա.
 րարատ:
 Անակ 6:
 Անահիտ 224:
 Անգեղ բերդ 146. 211:
 Անգեղ տուն 144. 147. 217:
 Անգիկան 141. 142. 244:
 Անգկան, Գեո Անգիկան:
 Անգմշ, Գեո Անյուշ բերդ:
 Անգոյկ, Գեո Անգովի:
 Անգուկ, Գեո Անգովի:
 Անգովի սիւնի 28. 44. 55. 56.
 73. 133. 165:
 Անի բերդ 28. 146:
 Անկուրացիք 107:
 Անձեւացեաց տոհմ 29. 210.
 239:
 Անձիտ 29. 146. 164. 217:
 Անյուշ բերդ 168. 178. 207.
 210. 211:
 Անուշ բերդ, Գեո Անյուշ բերդ:
 Աշտիշատ 8. 37. 48. 116:
 Ապական վսեմական 154:
 Ապահունիք 52. 53:
 Առաւիտոց գեւղ 120:
 Առաւտոմ, Գեո Առաստմ:
 Առաքելարան տեառնաշէն-
 տացն, Գեո Հանգիստ առաքե-
 լոցն:
 Առեստ 19. 142:
 Առեւծ լեռն 74. 224:
 Արլեղք 245:
 Առաստոմ 273:
 Ասորեստան 137:
 Ասուրի 111:
 Ասպուրակ 279:
 Ատամ 29:
 Ատրպայական } 13. 16. 49. 50.
 Ատրպատական } 141. 145. 157. 185. 193.
 202. 213:

- Արդարադատաց գաւառ, Կէս Ա.
արդարատական:
- Արագած 148:
- Արարատ 117. 148. 208. 270:
- Արգեանք 208:
- Արիանոն 25:
- Արիստակէս 6. 25:
- Արծրունիք 152:
- Արձախ 214:
- Արշակ որդի Տիրանայ 47. 52.
57. 66 - 107. 112. 116. 120 -
169. 191. 205 - 213:
- Արշակ որդի Պապայ 247. 251.
252. 263. 273:
- Արշակունի 110. 112. 115:
- Արշակունիք 92. 117. 120. 146:
- Արշամունիք 127:
- Արշարունիք 28. 54. 73. 108.
133:
- Արշաւիր կամարական 28. 44.
55. 56. 73:
- Արուստան 140:
- Արտագերք 133. 174:
- Արտանդան 257:
- Արտաշատ 18. 30. 176. 177:
- Արտաշէս մամիկոնեան որդի Մա-
նուէլի 249:
- Արտաշին 246:
- Արտաշիր որդի Մանուէլի 264:
- Արտարագերք, Կէս Արտագերք:
- Արտաւազդ մամիկոնեան 28. 47:
- Արտաւազդ մանուկ որդի Վա-
չէի մամիկոնեան 260 - 263:
- Արտաւան իշխան Վանանդայ 38:
- Արտեւան 171:
- Արտիթ 274:
- Արոոյտ 281:
- Բաբելի սիւնի 257. 260. 271:
- Բագաս, Կէս Բագաս:
- Բագասեր 112:
- Բագաւան 196. 259:
- Բագէնք 106:
- Բագոս 142:
- Բագուն, Կէս Բագաւան:
- Բագարատ բագարատունի 17. 72:
- Բագրաւանդ 108. 172. 181.
238. 259:
- Բագրեւանդ, Կէս Բագրաւանդ:
- Բախիշն 192. 196:
- Բազուր 21:
- Բաղասէք 15. 17:
- Բաղչ 245:
- Բամբիշն 44. 49. 69:
- Բառաւել 39:
- Բասան 10:
- Բասէն 21. 56. 143. 147. 274.
279:
- Բատ 242. 244. 245. 250. 251:
- Բարսեղ երիցապետ Կեսարիոյ
73. 96 - 102:
- Բարսիլիոս. Կէս Բարսեղ:
- Բարսիլիոս. Կէս Բարսեղ:
- Բիշունիք 19. 117:
- Բնաբեղ 32. 211:
- Բոյեկան 157:
- Գաթք 15:
- Գամբր 30. 45. 69. 73. 96. 107:
- Գայիանէ 37:
- Գանձակ 16. 141. 191. 202.
205. 241:
- Գաննի 18:
- Գարգմանաձոր 45. 163. 215:
- Գարգմանայ ձոր, Կէս Գարգմա-
նաձոր:
- Գարեգին Ուշտունի 17. 183.
250:
- Գարշոյլ Մաղխազ խորխուռունի
106. 252. 253. 263:
- Գինդ 71. 280. 281:
- Գղուարք 15:

Գնեւ 107. 110. 126. 137. 159.
190:

Գնեւ տէր գաւառին Անձեացեաց
208. 239:

Գնեւ 29:

Գնեւունիք 106:

Գնունիք 29. 66:

Գողթը կամ Գողթը, Գե
Գողթը:

Գողթն 29:

Գորուծ 29:

Գողթարք 15. 216:

Գողթարք 163:

Գողթանդ Շապուհ 152. 255:

Գրիգոր Լուսաւորիչ 1. 5. 6.
12. 15. 25. 29. 30. 32. 36. 37.

42. 43. 45. 48. 70. 73. 117.
237. 281:

Գրիգորիս 10. 13. 15. 17. 37:

Դաւարիք 53:

Դանիէլ իշխան 72:

Դանիէլ եպիսկոպոս 36. 38. 39.
42. 43. 219. 224. 265. 274. 280:

Դանուն 250:

Դաստընարէ 163:

Դատ 21:

Դատաբէ, Դատաբէն 19. 20:

Դարանդէ, Դարանդեաց գա-
ւառ 6. 23. 29. 32. 37. 117.
146. 191:

Դարենից բերդ 16. 157. 191:

Դարիւնաց բերդ, Գե Դարենից:

Դարոնից բերդ, Գե Դարենից:

Դգակ Գե Դգակ:

Դեհկան 153:

Դեմետ Գնթունի 106:

Դիմաքսենից առհմ 38:

Դղակ 196. 207 - 209:

Դմաւունդ Վսեմական 151:

Դունին 18:

Դրաստամատ 210 - 213:

Դրաստամատ, Գե Դրաստամատ:

Եգերսուանք 15:

Եգիպտոս 25:

Եկեղեց գաւառ, Եկեղեցագա-
ւառ 6. 36. 38. 117. 146. 222.
270:

Եպիփան աշակերտ Դանիէլի 43.
226 - 231:

Եւանդ 191. 196:

Երուանդաշատ 177:

Եւսեբիոս եպիսկոպոս Վեսարիդ
73. 96. 98 - 101:

Եփրատ 118. 195. 262. 272:

Զարաւանդ 18:

Զարեհ 29:

Զարեհաւան, Զարեհաւանդ 177.
181. 259:

Զարեհվան, Գե Զարեհաւան:

Զարիշատ 177:

Զարմանգուխտ 251. 252. 255:

Զաւէն 271. 272:

Զէկ 155. 174. 182. 191. 270:

Զինդկապետ 159:

Զնդկապետ, Զնդապետ, Գե
Զինդկապետ:

Զոմն 28:

Զորթ 273:

Զորթուաշ 278:

Զունթ 177. 179. 180:

Զրուանդուխտ 270:

Ընդմըշ, Գե Անյուշ բերդ:

Ընձաքիարս 24. 25:

Ըւըշտունիք, Գե Ուըշտունիք:

Թագէոս 5. 30. 41. 72:

Թաւադարք 15:

Թաւրէժ, Թաւրէշ 149. 157:

189. 193:
 Թեկղ, Թեկղէ 103. 104:
 Թէոգորոս 105:
 Թիւն 6. 39. 223. 224.
 Թորգոմ 1:
 Թորգան 6. 29. 32. 37:

 Իժմախք 15:
 Իսրայէլ 41:

 Լսին 124:

 Խաղ 108-111. 121. 220:
 Խախ 222. 223:
 Խաղախք 184:
 Խարտիզան 143:
 Խեշա 21:
 Խորխոռունիք 29. 106:
 Խոսարով Ա. 1. 6:
 Խոսարով Բ. 6. 15-20. 26. 28. 29:
 Խոսարով արշակունի 269-274:
 Խոսարովակերտ 18:
 Խուժաստան 210:

 Մոգիք մեծ 6. 21. 32. 43. 72. 117. 146. 164. 211. 217. 226. 228:
 Մոգիք Շահէի կամ Շահունոց 2. 146:

 Կազմք 164:
 Կամենական տոհմ 17. 29:
 Կամարական տոհմ 133:
 Կարէն իշխան ամատունեաց 38:
 Կարէն իշխան Պարսից 174. 182. 191:
 Կարին 108. 248. 263:
 Կաւոսական տոհմ 181:
 Կեսարիա կամ Կեսարացոց քա.
- զաք 30. 45. 73. 96. 101. 232. 238:
 Կիւկէն 106:
 Կերակոս կամ Կիւրակոս Շա. հապ 278:
 Կոգ. քէս Կովք:
 Կողբ 163:
 Կողբացիք 29:
 Կողթ 215:
 Կոմա մամիկոնեան 245. 246:
 Կոստանդիանոս 25. 55:
 Կովք 16. 109. 191. 259:
 Կոտակ. քէս Խոսարով Բ:
 Կորդիք 164. 214:
 Կորդուք 21. 22. 43. 127. 164. 214. 225:
 Կորճէք 162. 258. 263:
 Կուր 15. 215. 216:

 Հարանդ 15:
 Հաբուժենք 106:
 Հաղարաւուխտ 141. 142. 181:
 Համաղասպ, Համաղասպեան 249:
 Համաղասպուհի 183. 249. 250:
 Հայ 176. 177. 178:
 Հայաստանեայք, Հայացիք 153. 156:
 Հայր մարգարէտ 45. 46. 72. 116. 119-176. 195. 222. 223. 240:
 Հանգիստ առաքելոցն 7. 36:
 Հաշտենք 21. 29:
 Հացեաց դրախտ 38. 43:
 Հացեաց կամ Հացեկաց գեւղ 49:
 Հեռմատակք 15:
 Հերակլ, քէս Վահագն:
 Հէր 18:
 Հիւրկանդոս 177:

Հմայեակ մամիկոնեան որդի Մա-
նուէլի 249:

Հոնք 14. 15. 17. 149:

Հռոմք 28. 191. 207:

Հռիփսիմէ 37:

Հրեայ 176 - 178:

Հրեւշդում, քէն Հրեւշողում:

Հրեւշողում 186:

Հրսիձոր 106:

Զկնատեսանքն արքունի 19. 142:

Զկնատեանք, քէն Զկնատեսանք:

Զորայ գաւառ, քէն Զորոց գա-
ւառ:

Զորոց գաւառ 29. 163:

Ճենք 204. 247. 248:

Ճղրիք 15:

Մազդեզունք 182 - 184. 188. քէն
և Պարսք:

Մաղքունթք 10. 14 - 16:

Մակաբէ 28:

Մակեդոնիա 80:

Մախազեան, Մախազան 152.
162:

Մահկերտան 113:

Մաղխաղ. քէն Գարջոյլ:

Մաղխաղունեան տուն 29:

Մամբրէ 226. 228:

Մամուշեղ 227:

Մանազկերտ 10. 232. 271:

Մանակ 21:

Մանաճիւրհ, Մանաճեւրհ 24. 25:

Մանասպ 29:

Մանաւաղ 29:

Մանաւաղեան 10:

Մանաւաղակերտ. քէն Մանաղ-
կերտ:

Մանուէլ մամիկոնեան 245 - 286.
261. 269:

Մասեաց լեռան 52:

Մատաթի 28:

Մարախ 281:

Մարգարէանոցն Յոհաննու. քէն
Յոհաննու Կարապետի մատու-
ռն:

Մարիամ 83:

Մարի երէց 129. 130. 169:

Մարիճ 158:

Մարուճան, քէն Մարիճ:

Մարք 147. 164. 214:

Մեծամբօրի 18:

Մեհանդակ. քէն Մեհենդակ:

Մեհառ անձեւացի 106:

Մեհեն Ռըշտունի 106:

Մեհենդակ Ռըշտունի 17. 44.
47. 72:

Մեհենդակ. քէն Մեհենդակ:

Մեհունդակ. քէն Մեհենդակ:

Մերուժան արծրունի 145. 146.

152 - 159. 161 - 164. 181 - 183.

192. 193. 252. 254. 255:

Մղուր 144:

Մէջաշխարհն Հայոց 140. 147.
164:

Մեջադեպք Ասորւոց 140:

Միջնաշխարհն Հայոց. քէն Մէջ-
աշխարհն Հայոց:

Մծրին 22. 140:

Մծրնացիք 22. 26:

Մծուրք 118:

Մշկան 158:

Մոգաց անդերձապետ 161:

Մովսէս մարգարէ 23:

Մովսէս եպիսկոպոս 278:

Մուշեղ մամիկոնեան 175. 190-

199. 202 - 218. 233. 240 - 245:

Մուշէ 281:

Մուշկ սահառունի 106:

Մուրիկ 121:

Մուրկան 162. 286:

Մական, քէն Մակիւն:

Մըխունիկ 127:

- Յակոբ Մծբնայ. 22. 26.
 Յակոբայ աղբեւոյ 25.
 Յոնան եպիսկոպոս 274-277.
 Յոնաննու Կարապետի մատուռն
 7. 36. 44. 121. 260.
 Յուգա Մակաբէ 28.
 Յուսիկ Թոռն լուսաւորչին 10.
 29-32. 35. 43. 72.
 Նախնական 178.
 Ներսէս արքայ Պարսից 52. 56.
 59. 182.
 Ներսէս մեծն 44. 49. 69-96.
 102. 106. 108. 109. 111-115.
 117. 123. 133. 165. 180. 190.
 192. 198-200. 218. 220. 224.
 273. 274. 281.
 Նիկիա 25.
 Նիհորական 163.
 Նծբին, Բեմ Մծբին.
 Նոյ նշխան 73.
 Նոշիրական 163. 214.
 Նորշիրական, Բեմ Նոշիրական.
 Նպատ Էտռն 196. 198. 199.
 Շակաչէն 215.
 Շահակ յաջորդ Փառնայ 45.
 Շահակ կորձեայ 272.
 Շահապ, Բեմ Կիրակոս.
 Շահապիվան 120.
 Շահէի կամ Շահունոց Մոփք.
 Բեմ Մոփք Շահէի.
 Շահէն իշխան 29.
 Շաղիտա 43. 224-226.
 Շապուհ արքայ Պարսից 128.
 130. 133. 134. 136-146. 149-
 156. 160. 163-165. 167-174.
 178. 179. 181-184. 193. 194.
 196-198. 205. 206. 208. 210.
 211. 242. 245. 249.
 Շապուհ Գումանդ, Բեմ Գում-
 մանդ Շապուհ.
 Շապուհ վարազ, Բեմ վարազ
 Շապուհ.
 Շապստան տակառապետ 161.
 Շաւասպ արծրունի 47. 118.
 Շիրակ 28. 133.
 Շչբէք 15.
 Ոխսա, Բեմ Ոսխա.
 Ողական բերդ 195.
 Ողմպի կամ Ողոմպի 126. 127.
 Ոսխա 56. 143.
 Ոսկիք 281.
 Որդորու 10.
 Որդունիք 9. 10.
 Որմիղդուխա 164. 184.
 Ուռնա 238.
 Ուռնայր 196. 197. 202-204.
 243.
 Ուտի 215.
 Զունակ, Զոնակ 127.
 Պաղեստինացիք 176. 177.
 Պապ որդի Յուսկան 11. 35.
 44. 48.
 Պապ որդի Արշակայ 126. 159.
 160. 174. 192. 194. 189-
 200. 202-204. 206-208. 219.
 221. 232-234. 236-240. 242.
 244. 251.
 Պարգեւ իշխան 73.
 Պարուք 18. 21. 49-58. 184.
 Զանջանակ 18.
 Զոն 71.
 Զրարաշխիք 18.
 Ռաստոմ 93.
 Ռշտունիք 20. 25. 47. 106. 183.

Սակստան անգերձապետ 160:

Սահառունիք 29. 38. 106. 242. 245:

Սահռունիք, Գեո Սահառունիք:

Սաղամաս 163:

Սաղամուտ 164:

Սամ սիւնի 257:

Սամուէլ մամիկոնեան 184. 262. 263:

Սանաարուկ 5. 118. 146:

Սանէսան 14. 15. 16. 17:

Ստորաղ 16. 55:

Սասան 50:

Սարարադ նոյն ընդ Այրարատ 22. 24:

Սարգիս 104:

Սիւնիք 21. 119. 137. 182. 257:

Սիւս 120. 123. 124:

Սուրէն Պահլաւ 154. 155. 252. 255:

Սուրիկ 106:

Սպնդարաս կամսարական 133:

Սպեր 263:

Ստեփաննոս 79:

Վահագն 37. 38:

Վահան ամառունի 17. 20:

Վահան մամիկոնեան 164. 181. 184:

Վահրիշ 152:

Վաղարշ 29. 30:

Վաղարշակ որդի Պապայ 251. 260. 264:

Վաղարշապատ 16. 177:

Վաղէս 57. 81. 92. 98 - 103. 106:

Վաղինակ սիւնի 21. 250. 257:

Վան 172. 183. 250:

Վանանդ 29. 38. 278:

Վաչակ 281:

Վաչակոն նախարար Պարսից 157:

Վաչէ արծրունի 47:

Վաչէ մամիկոնեան 245. 246. 260:

Վաչէ մամիկոնեան որդի Արտաւազդայ. 9. 16. 18. 21. 28:

Վասակ մամիկոնեան 44. 47. 67. 106. 128. 129. 161 - 165. 173. 175. 189. 247:

Վատնեայ դաշտ 15:

Վարադ կամինական 17:

Վարադ շահունի 29:

Վարադ իշխան գիմաքսենից 38:

Վարադ Շապուհ 49 - 54. 56. 57:

Վարադ զօրավար պարսիկ 256:

Վարադ շեառն 260:

Վարադգատ 240 - 251:

Վարադգուխտ 44:

Վարդան մամիկոնեան 67. 107. 120. 130. 132. 183:

Վարդան որդի մամիկոնենին 130:

Վարդանգուխտ 263. 265:

Վարդանոյշ 259:

Վին 150:

Վիրք 10. 13. 216:

Վորոժ 29:

Վահմական, Գեո Դմաւունդ և Ապական:

Վրժանէս 1. 6 - 13. 16. 19. 26 - 30:

Վրիկ 49:

Վրկէն 106:

Տաճատ ըռտունի 47:

Տաճար մայրի 18:

Տալք 67. 132. 278:

Տապրիկ 151:

Տարօն 7. 36. 43 - 45. 48. 49. 117. 127. 195. 280. 281:

Տափեր կամուրջ 30. 176:

Տէրէնտ ստրատէլատ 189. 191.
207. 208. 238. 240:

Տէգրան 176. 177:

Տէգրանահերտ 146. 227:

Տիգրոն 129. 134. 169:

Տիկնունի ապարանք 18:

Տիսպոն կամ Տիսփոն, փես **Տիզ-
րոն**:

Տիրան 11. 29 - 32. 35. 39.
42. 49 - 51. 53. 58. 66. 67. 69.
116. 124. 196. 210. 274:

Տիրանամ 93:

Տիրիշ 92. 107. 119. 120. 124 -
126:

Տիրիկ եպիսկոպոս 279:

Տմորիք 164. 214:

Տոգր, **Տոսր**, **Տոսպ** 177. 183.
250:

Տրդատ 223:

Տրդատ 1. 6. 37. 46. 55. 117.
121. 237. 281:

Տրդատ փես **Տրդատ**:

Յլու գլուխ լեառն. փես **Յուլ**:
Յուլ 16. 18. 38:

Փայտակարան 215:

Փառանձեմ 119 - 127. 137. 159.
174 - 176. 195. 219:

Փառաւազեանք 216:

Փառէն 44. 45. 274. 277:

Փաւստոս 71. 223. 264. 273:

Փիսակ 49 - 51:

Փոխք 15:

Քուշանք 210. 211. 245:

Օշական 17:

ՎՐԻՊԱԿ

ՈՒՂԻՂ

Էջ	Ցույ		
8	4	զասն	վասն
14	1	է' և	և 'է
15	27	Աղուարաց	Գղուարաց
"	29	բաղմութեամբ .	բաղմութեամբ .
16	33	Ֆին	էին
"	34	Յլու	Յլու
25	5	գլուէիս բինն	'ի գլուէիս լերինն
28	19	հպիսկոսապետն Վթանէս	հպիսկոսապետն Վթանէս
45	8	պահեր	պահեր
73	34	արքեպիսկոսն	արքեպիսկոսն
128	1	Գլուի ԺԴ	գլուի ԺԶ
151	3	եւ ընդ առաջ	վասակ եւ ընդ առաջ
160	14	հապատէին	հապատէին
163	10	Պարսիւ	Պարսից
210	1	Գլուի Ե	Գլուի Է
254	27	Միանուէլ .	ՅՄանուէլ .
259	22	հղէրս է	Եղէրս է :

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>